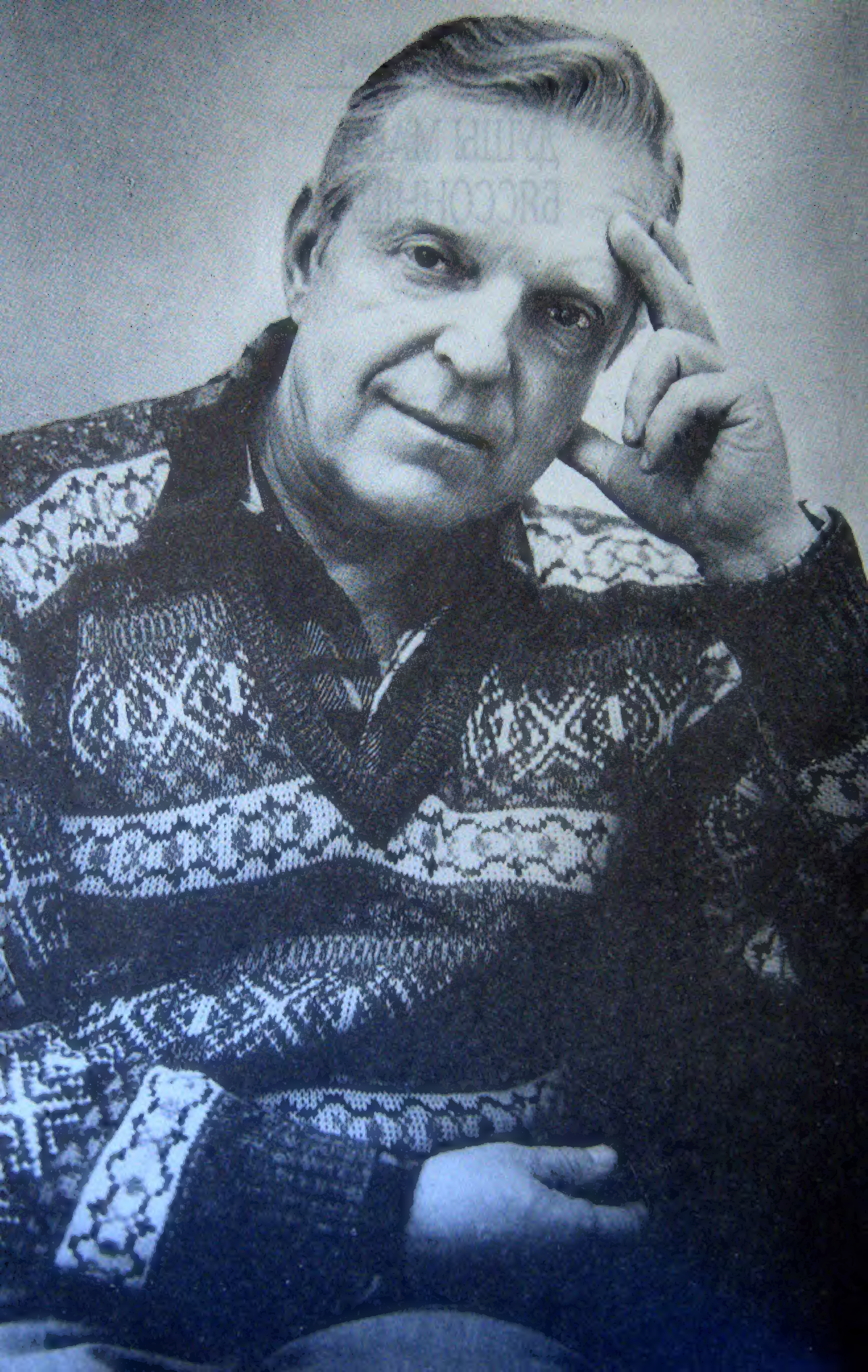
Сяргей Давідовіч

ДУШЫ МАЁЙ БЯССОННІЦА

Сяргей Давідовіч

ДУШЫ МАЁЙ БЯССОННІЦА

Сяргей Давідовіч

ДУШЫ МАЁЙ БЯССОННІЦА

Замалёўкі, апавяданні,
аповесці

Мінск
«Мастацкая літаратура»
1999

УДК 882.6-3
ББК 84(4Беи)6
Д13

ISBN 985-02-0167-3

Ад успамінаў
не абароніць
Ні доўгі век,
ні хуткі час...
Няхай былое
душу бяссоніць,
Хай ачышчае
і лечыць нас.

Хваліць ці ганьбіць
усё агулам
Лягчэй, чым «важыць»
за крокам крок.
Шмат і памылак —
там, у мінулым,
Ёсць і выснова —
жыцця выток.

Сяргей ДАВІДОВІЧ

НЕ АДПУСКАЮЦЬ УСПАМІНЫ

Помніцца, хвалюе і сніцца тое, што, здаецца, павінна было даўно знікнуць пад цяжкімі, жорсткімі, пакутлівымі пластамі часу. Але чамусьці не знікае!

Тонкія, кволыя, безабаронныя парасткі тых пасляваенных «радавых» падзей не толькі не загінулі ў сячкарні нашай бязлітаснай рэчаіснасці, не толькі не згубіліся ў мешаніне душэўнага нераўнавесся і фізічнага болю, а прабілі ўвесь гэты маналіт часу — і жывуць!

Даўно адчуў вострую неабходнасць напісаць і пра першыя пасляваенныя гады, за якія ўчарэпілася мая памяць, і пра падзеі больш «сталыя», але ніяк не мог скрануць сябе з месца, бо тое, пра што хочацца пісаць,— звычайнае, неадметнае, не вострасюжэтнае. Цяпер чытачам і гледачам падавай крывавыя баевікі і секспошласць.

І ўсё ж адважваюся ўзяцца за пяро і ў сціплых замалёўках расказаць пра тое, што для многіх можа паказацца неверагодным, для некаторых — непатрэбным.

Але ўпэўнены, што знойдуцца людзі, чые сэрцы страпянуцца, як пры сустрэчы з нечым далёкім, пякучым, родным, бо ўбачаць сябе, пакуты тых пасляваенных гадоў, пачуюць галасы мінулага, адчуюць водар маленства.

Перакананы і ў тым, што сучасная моладзь, прачытаўшы гэтыя замалёўкі, па-іншаму гляне на сваё больш ласкавае маленства, па-новаму ацэніць свой «незалатаны» гардэроб і з павагай гляне на штодзённы хлеб на стале.

Пішу, каб тое, што выпала на долю майго пакалення, не згінула назаўсёды з памяці часу.

Нараджэнне гэтай кнігі адбылося дзякуючы вядомаму пісьменніку Георгію Марчуку, які прачытаў замалёўкі і не толькі ўхваліў іх, а і настойліва параіў выдаць асобнай кнігай.

Замалёўкі

КАЛОДКІ

Колькі помню свайго тату, ён ніколі не сядзеў без справы, злажыўшы рукі. Калі выпадаў рэдкі вольны час — ён то пілу вастрыў, то касу кляпаў, то дратву смаліў і валёнкі падшываў, то кошычак плёў, то ражачку майстраваў, то лучыну шчапаў — святла ж не было. Адным словам — майстар.

Чалавек, які ўцягнуўся ў працу, без яе не можа, як п'яніца без гарэлкі. Вось чаму адразу пасля вайны, на зайздрасць усім, у нас першых з'явіліся драўляныя калодкі.

Лапці — гэта адно. Калодкі — зусім іншае. Яны замянялі нам абутак, якому не было зносу.

Вычэсваў тата сякеркай нешта падобнае на падэшву, зверху прымацоўваў, як у лыжах, раменьчык ці кусок гумы, каб было куды ўсунуць нагу,— і «абутак» гатовы. Праўда, хадзіць у калодках было няёмка — падымеш нагу, каб пераступіць, а пятка драўлянай падэшвы не хоча падымацца, адвісае ўвесь час. Даводзілася ногі цягнуць, перасоўваць.

Затое як гэтыя калодкі па-заліхвацку палясквалі на каменьчыках, цокалі, нібы конь капытамі. Ідзеш і сам сабе зайздросціш — цок! цок! цок! цок!

БАЗАР

Летам нам жылося лягчэй — арэхі, ягады, нейкая дзічка, а то і яблык перападзе, потым — грыбы. А яшчэ было шчаўе!

Мне здаецца, што шчаўю, наогул, трэба паставіць помнік — яно ўратавала многа людзей ад галоднай смерці. Назбіраем яго

ўсёй сям'ёй мех, і потым мама ці сястра нясуць гэты мех на сваіх плячах пешшу аж у Мінск. А да Мінска — сорак вёрст. Там шчаўе прадавалася даволі хутка — патрэба на яго была заўсёды, а за вырučаныя грошы купляўся хлеб і — зноў з мяшком за плячыма, адным днём, пешшу дамоў. Хлеб ніколі лёгка не даваўся бедным людзям.

Але якое ж было свята, калі мама ці сястра вярталіся дахаты. Праўда, хлеб выдаваўся мамай маленькімі лустачкамі, каб як мага больш аддаліць голад. Чым менш заставалася хлеба, тым танейшымі былі лустачкі. Бывала, возьмеш яе ў руку, а лустачка перагінаецца, як паперка. Я, памятаю, кідаўся ў слёзы — чаму так мала хлеба. Тады тата браў мяне на рукі і казаў, трымаючы лустачку насупраць святла:

— Глядзі, сынок, а вось — базар!.. А колькі людзей на базары!..

Лустачка была танюсенькая і амаль уся прасвечвалася ад порыстасці, была ўся на дзюрачках, як рэшата. Гэта мяне забаўляла, я пераставаў плакаць і з'ядаў свой «базар».

ВЕРАБ'ЮШКА

Адразу ж за вёскай пачынаўся луг з высокай травой, мноствам розных палявых кветак. Сталаму чалавеку трава была трошкі вышэй за калена, а ў нас тырчэлі толькі нашыя «макаўкі» з травы. Але бегалі мы на гэты луг не толькі дзеля забавы — на ім густа расло шчаўе, якое праз некаторы час выкідвала ўгару далікатныя сакаўныя дудкі, на якіх ужо пазней выспявала семя. Вось гэтымі дудкамі мы і сілкаваліся, яны нас моцна ратавалі ад голаду. Чамусьці гэтыя дудкі мы звалі — вераб'юшка і нават жартавалі:

— Вераб'юшка — баліць б'юшка.

І сапраўды, ад гэтай зеляніны-кіслаты нярэдка балелі нашыя жываты.

Сярод нас была Ларыса Міцько, якой сваякі прывезлі з Мінска прыгожую, у кветачкі, сукенку. Шчаслівая Ларыса апранула абноўку і не адчувала зямлі пад нагамі — бегала, шчабятала, качалася па траве. І трэба ж было так здарыцца, што сукеначка за нешта зачапілася і разадралася. А маці ў Ларысы была вельмі строгая, з дзецьмі не цырымонілася, бо і ў іхняй сям'і «галавасцікаў» была цэлая куча — якія тут

могуць быць цырымонкі, ледзь выжывалі, тым больш без бацькі, які загінуў на вайне.

Пайшлі мы ўсе разам прасіць Ларысіну маму, каб не біла дзяўчынку. Ларыса ж была вельмі ветлівая, ласкавая, «ліслівая», яна і запрычытала:

— Мамачка, міленькая, родненькая, не бі мяне — я парвала сукеначку...

Толькі тады я звярнуў увагу на свае лахманы, якім нічога ўжо не было страшна, і з палёгкай уздыхнуў.

ГУЗАКІ НА ЛБЕ

Бывала так — выскачыш на двор пагойсаць, сустрэнеш сябра, а ў яго — гузак на лбе. Заўтра ён цябе сустрэне, а ў цябе — таксама лоб з гузаком.

Ні ён у цябе, ні ты ў яго не пытаешся — што ды адкуль? Справа вядомая, звыклая. Што за шалянец без такога гузака?

Мяркуйце самі. Садзімся есці ўсёй сям'ёй вакол адной вялікай місы,бо другога посуду пасля вайны не было.

А каб бліжэй быць да булёну ці заціркі, трэба сядзець шчыльна — локаць да локця, калена да калена.

А хіба ж магчыма сядзець каля братавага бока і не парнуць спадцішка ў гэты бок? І ледзь толькі парнеш у бок — як брат пырскае ад смеху. А за сталом — Божа барані — каб хто слова сказаў ці круціўся. Яда — святая справа. Але гэта для дарослых, бо дзецям — толькі ж паштукаваць, павыскаляцца. А смяяцца заўсёды прыпірае тады, калі гэта забаронена. Тады падскоквае дурны смех.

Вось і ў час яды — парнеш у бок брата — той у смех, а тата — трэсь лыжкай па лбе брату. Таму — ужо не да смеху.

Затое ты «пырскаеш» ад удалай «штуковіны», але адразу ж зарабляеш свой гузак за «парушэнне парадку».

Карацей, яда — справа сур'ёзная.

ВАЛАЧОБНІКІ

Валачобнікі — гэта нешта надзвычай прыгожае, урачыстае, прыстойнае. Збіраліся на Вялікдзень самыя рухавыя, вясёлыя, няўрымслівыя аднавяскоўцы і разам з гарманістам хадзілі ад хаты да хаты, прыгожа спяваючы. Святочна ап-

ранутыя, знешне шчаслівыя, чыста вымытыя, яны зусім не нагадвалі зрабаваных, абяздоленых, задушаных працай людзей. Сапраўды Бог спускаецца на зямлю ў гэты дзень.

У кожнай хаце ўжо чакалі святочных пасланцоў і нават пакрыўдзіліся б, каб яны абмінулі кагосьці.

Падыходзілі валачобнікі да акна і спявалі:

— Проша паненцы адчыніць акенцы...

Спевы былі прыгожыя, мілагучныя, узнёслыя, як і душы тых пакрыўджаных лёсам людзей. Калі не памыляюся, валачобніцкія спевы называліся васоламі.

Калі спевы толькі пачыналіся, шчаслівая гаспадыня адчыняла акенца і з пашанай слухала іх, а потым праз акно падавала валачобнікам ад свайго стала ўсё, чым была багата гэтая хата. Падарункі складвалі ў вялізны плецены кош, які нехта з валачобнікаў насіў на рэмені цераз плячо,— і гэтак ад хаты да хаты. Такое святкаванне аб'ядноўвала людзей, збліжала іх.

Валачобнікі ніколі не хадзілі адны, за імі заўсёды цягнуўся «хвост» — мы, дзеці. Я ганарыўся больш за ўсіх, бо гарманістам быў мой тата.

Калі хаты былі «абпетыя», збіраліся ўсе аднавяскоўцы на сонейку і, паслаўшы посцілкі на траву, працягвалі свята за агульным святочным «сталом».

Сёння нашыя дзверы і вокны шчыльна зачынены...

ПАЖА́ЧКІ

На святы Вялікдзень у дзяцей было столькі радасці, што і сёння цяпло тых дзён не астыла, не згасла, не згінула.

Дарослыя заўсёды цешацца па-свойму — стрымана, узважана, «посна» — ім да дзяцей расці і расці.

Перш-наперш мы да ўсходу сонца беглі на пагорак, каб пабачыць, як на Вялікдзень танцуе сонейка пры ўсходзе. Дарослыя гэтага не рабілі, бо ведалі, што гэтак жа сама яно «танцуе» і кожны дзень.

Дзеці ж у гэта верылі шчыра, і таму свята набывала ўжо зрання асаблівую таямнічую прыгажосць.

Гавеліся разам, усёй сям'ёй, нешта снедалі. Дарослыя пілі чарку, другую, пятую, слабейшы мог і пад стол зваліцца — тады і канец святу. А ў дзяцей усё толькі пачыналася. Найгалоўнейшая для дзяцей справа святога дня — біцца ў яйкі.

Колькі піску, колькі крыку, колькі рогату і спрэчак! Кожнаму ж хочацца перамагчы і забраць сабе пабітае яйка. Азарт! Некаторым дужа не шанцавала — яны куляй ляцелі дамоў і прасілі ў мамы яшчэ фарбаваных яек, бо ўшчэнт прайграліся. Сталейшыя хлопцы часцяком шальмавалі з намі, малымі,— непрыкметна падстаўлялі сустаў пальца пад удар, і ўжо нікому нічога не дакажаш, хоць тут плач-расплачся — аддавай яйка, і ўсё. Аднаго года аб'явіўся ў нас і зусім «непераможны» хлапец, пабіў усіх без разбору. Нагроб цэлыя кішэні наншых яек, стаім мы з пустымі рукамі, ледзь не плачам. Калі потым высветлілася — у яго было драўлянае яйка, якое папайстэрску зрабіў яго тата, пафарбаваў і даў сыну. Больш з ім ніхто ніколі не гуляў у яйкі, хоць ён і прасіўся, маліўся, скуголіў.

Значна «інтэлігентней» гулялі ў яйкі дзяўчынкі. Яны рабілі з пясочку пагорачкі і па чарзе скочвалі яйкі ўніз. Яйка коціцца няроўна — то нечакана ўлева зверне, то ўправа крутнецца — вось чыё яйка «знойдзе» іншае, тое і перамагае. Цікава, ажно дух захапляе! Бывала, і мы, меншыя, далучаліся да дзяўчынак...

Быў і яшчэ адзін абавязковы для дзяцей «рытуал» — пажачкі. Гэта значыцца — кожнае дзіця на Вялікдзень павінна было зайсці ў кожную хату па фарбаванае яйка. Ніхто, канешне, у карак не гнаў, можна і не ісці, але каму ж не хочацца мець як мага болей прыгожых яек — гэта ж цэлае багацце! Сапраўды носішся з імі, як курыца з яйкам.

Дарослыя пра пажачкі ведалі, таму прыкідвалі, колькі дзяцей у вёсцы, каб кожнаму хапіла.

Заскокваеш да каго-небудзь у хату, смарганеш носам і абавязкова, як і «дзяўблі» бацькі, кажаш:

— Хрыстос уваскрэс!

А потым, каб атрымаць яйка, неабходна яшчэ сказаць:

— Не дасі яечка — здохне авечка, не дасі кока — вылезе вока!

Карацей, за яйка трэба і «папрацаваць».

Я быў вельмі ціхі, сціплы, сарамлівы, ды і гадкоў мне было, можа, з пяць усяго. Я заходзіў у хату і стаяў ціхенька ля парога, апусціўшы галаву. Дарослыя разумелі, які з мяне «аратар», і давалі яйка, не дамагаючыся ад мяне гэтых пацераў.

Заскочыў я гэтак да Кухаронкавых і стаю як слупок.

— А што трэба сказаць? — пытаюцца ў мяне.

Я сціснуўся ў камячок і стаю, як пружына ўвесь...

— Не хочаш гаварыць, не атрымаеш яйка! Ну?

Я як даўся ў дзверы, ды на двор, ды ходу, а мне ўслед крычаць:

— Куды ты?! Пастой! На яйка!

А мой і след прастыў...

Дурненькі я, дарэмна пакрыўдзіўся, людзі ж хацелі пачуць ад дзіцяці святочныя прыказкі.

ЭХ, ПРАКОЦІМСЯ!

Да Жукоўскіх з Мінска прыехаў іх старэйшы сын Іван. Не проста прыехаў, а на грузавіку — уладкаваўся недзе ў Мінску працаваць шафёрам. Форсу, гонару таго, як кажуць, без фігі не да носа! Ды і было чым ганарыцца — пасля вайны шафёр — больш значная шышка, чым сёння міністр. Машыну мы бачылі першы раз у жыцці, і таму, калі Іван, ад'язджаючы ў Мінск, прапанаваў нашай хеўры пракаціцца ў кузаве, мы ажно зараўлі (прабачце, запішчалі) ад захаплення. Калі машына набірала хуткасць і вецер пачаў паласкаць нашыя твары, мы адчулі нешта незвычайнае, у нас быццам выраслі крылы, і, не згаворваючыся, мы запелі штосьці без слоў: «Ля-ля-ля»,— і ў такт нашым крыкам пачалі выстукваць па кабіне. Машына рэзка затармазіла і прыпынілася. Вылез з кабіны Іван і запытаўся:

— Ну што, зайцы, так мала пракаціліся? Вылазьце!

Нас быццам з вару апусцілі ў ледзяную ваду, настолькі змяніўся наш настрой. Нічога не разумеючы, мы пасаскоквалі на зямлю і з вялікім жалем глядзелі ўслед ад'язджаючай машыне. Праехалі мы ўсяго метраў з пяцьдзесят. Дамоў сунуліся як пабітыя...

Нам тады ў галаву не магло прыйсці, што стуканне па кабіне азначае просьбу супыніць машыну. Прыехалі!

ДУРНЫ ЖАРТ

Аднойчы вярталіся мы з арэхаў дамоў і раптам спыніліся як укопаныя. На мяжы, на ўскраі вёскі, спала дзяўчына. Спала спакойным, казачным сном, прыгожа нахіліўшы ўбок галаву, раскідаўшы доўгія валасы. Гэтую дзяўчынку мы ведалі, яна прыехала на лета да сваякоў у нашу вёску з Ленінграда. Яе звалі Аня. Сонечны пяшчотны дзень, цішыня і спакой, во-

дар лясоў і траў паспрыялі гэтай прыгожай дзяўчынцы, якой было, можа, год з чатырнаццаць, заснуць глыбокім сном. Яе твар упрыгожвала ледзь бачная, бесклапотная ўсмешка, якая адлюстроўвала чысціню і светласць гэтай дзявочай душы...

Мы стаялі, зачараваныя, і любаваліся ёю.

Раптам Тонік Сінкевіч, таксама меўшы ўжо гадоў з чатырнаццаць за плячыма, выйшаў наперад, таямніча прыклаў палец да сваіх вуснаў, паказваючы гэтым, што зараз адкрые нам страшэнную тайну, і прыцішана сказаў, закаціўшы вочы ўгару:

— Мая!

Так мы яму і паверылі! І нават не таму, што Тонік быў цыбаты, нязграбны, грубы, а перад намі ляжаў ледзь не анёл, а таму, што ніхто ні разу не бачыў іх разам, нават размаўляючы. А ў вёсцы — усё як на далоні.

Далей здарылася нечаканае і страшнае. Тонік падышоў да дзяўчынкі, нахіліўся над ёй і як зараве дзікім ровам. Нават мы ад нечаканасці перапужаліся. А што казаць пра дзяўчынку? Бедная Аня. Яна ўсхапілася, вочы дзікія, нічога не разумее. А Тонік стаіць над ёй і рагоча, аж хістаецца. Ніхто з нас, значна меншых, не смяяўся з Тонікавага «жарту».

Добра, калі гэты спалох не адбіўся на далейшым здароўі ці псіхіцы Ані. Лёс жа Тоніка быў сумны. Ён адслужыў у арміі, чалавек увогуле быў добры, але спіўся і памёр ад гарэлкі ў маладым узросце.

ПЕРШЫ ЗАРОБАК

Сталейшая мая сястра Жэня была, як кажуць, на выданні. Ды і прыгожая была і, нягледзячы на голад, даволі «круглая» — маладосць брала сваё. З гэтай нагоды ў наш закуток нярэдка зазіралі хлопцы — проста так, выпадкова: «Ішоў тут, дай, думаю, зайду»...

Заходзіў да нас і К. (не буду называць прозвішча). Вось гэты К. аднойчы мне і кажа ціхенька на вуха:

— За кожнае мацюковае слова буду плаціць па дваццаць капеек...

У мяне загарэліся вочы — ого, аж дваццаць капеек за слова! (Потым, пасля рэформы, дваццаць капеек ператварыліся ў дзве, а зараз сам чорт не разбярэцца з грашыма.) Я пачаў напружана ўспамінаць тыя мацерныя словы, якія, канешне

ж, чуў ад сталейшых хлопцаў, ад дарослых. Успомню такое слова — шапчу К. на вуха. Ён, каб усе чулі, хваліць мяне:

— Малайчына! Харошае слова! — спраўна плаціў грошы і рагатаў з задавальненнем, забаўляўся.

Але лексікон мой быў небагаты ў гэтай галіне, і запас «харошых» слоў хутка вычарпаўся, а «зарабіць» хацелася, і я пачаў шаптаць розныя словы, але не мацюковыя. Тады К. глядзеў на мяне сурова і таксама, каб усе чулі, невыпадкова казаў:

— Ты што мацюкаешся! Як табе не сорамна? Ану ўспамінай харошыя словы!

Цяжка было мне, пяцігадоваму, разабрацца — што да чаго. На жаль, першыя заробленыя мае грошы былі бруднымі.

ФІГА

У Будах у Кухаронкаў было ўсё — і хата, і свіран, і жорны, і іншыя розныя будынкі і прыстасаванні. Быў у іх і цудоўны сад, праўда, надзейна агароджаны, а шкада...

Вось прыехаў аднойчы да іх нейкі важны госць, якога спачатку частавалі ў хаце, а потым Барыс, малодшы сын Кухаронкавых, якому было гадоў каля дваццаці, павёў гэтага госця ў сад.

Мы, хлапчукі, заўсёды «пры справе», без нас нідзе не абысціся, і тут мы не падкачалі. Барыс з госцем у сад, а мы праз адчыненыя варотцы — следам, авось, думаем, што і перападзе, авось перад госцем не выгане. Цыкнуў на нас Барыс, а выганяць не стаў, бо надта ўжо быў заняты гэтай персонай.

— Калі ласка, вось гэты яблычак пакаштуйце!..

— А вось гэты, дык такі наліўны, ажно семкі бачны!..

— А цяпер вось гэты, ён як мёд...— і гэтак далей. Водзіць ад яблынькі да яблынькі, усё сцелецца дарожкай перад госцем.

Мы, як тыя сляпыя шчаняты, увесь час скуголілі ззаду:

— Дай, Барыс, яблычак! Дай, Барыс, яблычак! Дай, Барыс, яблычак! Дай! Дай! Дай!

Здавалася, ён не звяртаў на нас увагі, трымаў марку, але мы, мусіць, яго так «дасталі», што ён рэзка павярнуўся і з шалёнай злосцю выставіў нам фігу:

— Наце яблычак!

Паколькі я быў самы першы, фіга трапіла прама мне ў нос. Барысаў агромністы кулак, складзены ў такую фігуру,

быў, здавалася, большым за маю галаву, закрываў сабой і сад, і ўвесь свет. Не па-дзіцячы горкую крыўду адчуў я тады...

Крыўда тая даўно ператварылася ў вялікі жаль, бо Барыс, пасля таго як ажаніўся, не ладзіў з жонкай і застрэліўся з ружжа. Даруй яму, Божа!

ЗА ШТО?

Пасля вайны нас у мамы было толькі пяцёра, да вайны — аж дзевяць. Я — самы маленькі. Мама і тата ад цямна да цямна — у калгасе, а мы — самапасам. Мяне, чатырохгадовага, адвялі ў суседнюю вёску да сваякоў — усё ж маме спакайней і лягчэй будзе. У гэтай сям'і жыла і дзяўчынка Соня, якая ўжо хадзіла ў першы клас. І вось тут я ўбачыў першую ў сваім жыцці кніжку — гэта быў буквар, у якім аж «кішэла» малюнкаў. Праўда, малюнкі былі не каляровыя, але ўсё роўна бачыць першы раз у жыцці такі цуд — гэта вам не сёння, што кнігарні ломяцца ад розных кніжак, яркіх, прыгожых. А тады — галеча, паперкі не знойдзеш, не тое што кніжкі. Ці ж магло маё дзіцячае сэрца вытрымаць і прапусціць проста так гэтую прыгажосць? Я адразу ж узяў нажніцы і павыразаў самыя прыгожыя, на мой розум, малюнкі, асцярожненька, каб не парваліся, склаў іх і схаваў у кішэньку, а ў душы радаваўся магчымасці бачыць у любы момант гэтую незвычайнасць дома.

Якое ж было маё здзіўленне, калі, вярнуўшыся ў хату знадворку, дзяўчынка Соня кінулася ў слёзы, нарабіла такога лямanту — хоць вушы затыкай. Збегліся дарослыя, забралі мой дарагі скарб і адвялі мяне назад да мамы. Праўда, не білі. А я доўга не мог зразумець, за што на мяне сварыліся.

МАКУХА

Надакучыў я вам са сваім голадам? Прабачце! Але зноў вяду размову пра яго, праклятага...

Прывезлі неяк у Буды цэлую машыну нейкай макухі. Згрузілі яе ў будыніну — напалову склеп, бо частка ў зямлі была. Навесілі на дзверы замок, і ўсё. Не, не ўсё! А як жа без нас?! Мы хуценька даведаліся пра тое, што прывезлі макуху,

каб даваць яе жывёле. А чым мы горшыя за жывёлу? Нам таксама хочацца есці. Круціліся мы вакол гэтага будынка, круціліся — ні дзюрачкі, ні шчылінкі, толькі пах той макухі насы зварочвае, ахвоты паддае. Нарэшце залезлі мы на дах, нешта адсунулі, нешта ададралі — і вось яна, жаданая! Паспрабавалі — смакацішча! Ну і наваліліся ж мы на яе, толькі хрумст стаяў у цемры. Елі, елі — колькі ўлезла, яшчэ і з сабой хапянулі — хто ў кішэні, хто ў запазуху. Вось гэта жыццё! Заўтра зноў наведаем «харчэўню»!

Але ні заўтра, ні пазней сюды мы не палезлі, бо праз некалькі гадзін нас стала так ванітаваць і тузгаць, што мы зяленелі, сінелі, чарнелі. Ці мы задужа перагрузілі свае вечна галодныя жываты, ці макуха была, сапраўды, толькі для жывёлы — ніхто не ведае. Вядома толькі адно — тую будыніну мы абыходзілі далёка, бо не маглі чуць нават паху той макухі.

СМЯРОТНАЯ РАНА

Пасярод Будаў узвышаецца пагорак, яго называлі малаказаводам. Мусіць, тут быў некалі сапраўды завод, бо захаваўся вялікі, высокі падмурак. На адным схіле гэтага пагорка рос арэшнік, былі нейкія ямы, таму мы, вясковае «войска», тут гулялі «ў вайну». Падзяляліся на два лагеры, і пачыналася «перастрэлка», поўзанне, перабежкі, перамогі і паражэнні. Камандзірам нашага атрада быў Шурка Бурло — хлопец сталейшы за нас — на тое ён і камандзір.

Паўзу я з нейкім ражончыкам, замяняўшым стрэльбу, па гэтым арэшніку і нечакана натыкаюся на Шурку, які ляжаў на спіне, распластаўшы рукі і заплюшчыўшы вочы.

Я, як і належыць, пытаюся:

— Што з вамі, таварыш камандзір?

У адказ — ні гуку... Зноў і зноў задаю тое ж пытанне — вынік аднолькавы. Я не на жарт перапужаўся і давай крычаць на ўвесь арэшнік, клікаць на дапамогу.

Пазбягаліся і «нашы», і «не нашы» і давай валтузіць Шурку — не дай Бог памёр.

Нарэшце ён, не адкрываючы вачэй, працадзіў скрозь зубы:

— Мяне ранілі прама ў сэрца...

Хух! Цяпер ужо і ў нас адлягло ад сэрца.

Аказваецца, Шурка гэтак увайшоў у ролю.

І СМЕХ, І СЛЁЗЫ

Сядзім мы неяк са старэйшым братам Кастусём на печы і шчыкочымся — зубы скалім. То ён мяне пакоціць, то я на яго ўссяду. Весела! Валтузімся, ажно печ трашчыць, ажно комін хістаецца.

Але праўду кажуць — надта не рагачы і не выскаляйся, бо хутка плакаць будзеш.

Так яно і атрымалася. Кастусь за мяне на чатыры гады сталейшы, у яго і сіл значна больш. Ён мяне прыціснуў і казыча, а я... а я, сказаць вам па сакрэту, баюся гэтага казытання і сёння горш за ўсё на свеце. Я й сёння буду ўцякаць ад гэтага хоць па сценах, хоць па столі, хоць у ваду, хоць у агонь.

А тады куды я мог уцячы, калі ён мяне прыціснуў, а я ўжо заходжуся ад смеху, ажно сінею? Што я мог зрабіць? Як мог ратавацца? Правільна! Толькі адным спосабам. Я яго і скарыстаў — што першае папалася пад руку, тым я і смалянуў брату ў зубы. А папалася, на жаль, нешта важкае, бо ў беднага Кастуся выскачыла адразу аж тры зубы. Ды якія! Самыя што ні ёсць найпярэднія! Як карова языком злізала. Вось мы і нарагаталіся, і наказыталіся, і навыскаляліся. Сядзім на печы, звесіўшы ногі, і плачам. Кастусь таму, што баліць, я — таму, што зрабіў брата шчарбатым. Сам сябе ён убачыць доўга не мог, бо не было люстэркаў.

Гэты сумны выпадак каб і хацеў выкінуць з галавы, дык немагчыма, бо і праз паўвека, пры сустрэчы з братам, бачу яго ўстаўленыя зубы.

НАВУЧЫЎ

У дубе, як ісці на Жукаўку, вадзіліся шэршні. Іх раней было на кожным кроку — і ў крушнях, і ў дуплах, і дзе іх толькі не было. Каб сказаць, што яны былі «задзірыстымі», дык не. Не чапай іх, і яны не зачэпяць.

А які ж гэта падшыванец пройдзе каля шэршняў, каб не кінуць у іхні бок камень ці палку? Вось і я ўнадзіўся хадзіць да гэтага дуба і кідаць па дупле каменнямі. Камень стукнецца аб дуб і адскоквае, а шэршні за ім. Цікава! Канешне, ёсць рызыка, што шэршань можа не за каменем паляцець, а за тым, хто яго кідае, але ў гэтым заключаецца ўся вастрыня гульні, якая і прываблівае.

Аднаго разу набраў я каменняў, стаў, як заўсёды, на «баявую» пазіцыю і давай шпурляць. Ды, мусіць, я ўжо ў тых шэршняў сядзеў у пячонках, бо адзін з іх паляцеў не за каменем, а праміком да мяне. Шэршань — гэта цэлы бамбавоз, і гудзе ён грозна, як бамбавоз. Я ад страху ледзь не абамлеў. Не паспеў я і пікнуць, як ён грызануў мяне за руку ля локця. Было такое адчуванне, што мне нехта палкай па руцэ трэснуў. Добра, што пашкадаваў мяне і не ўкусіў за твар.

Я схапіўся за руку і з дзікім гвалтам панёсся дахаты.

Да таго дуба болей я не падыходзіў.

СПРЭЧКА

Далёка за Будамі, як ісці на Сухую Гару, жанчыны, і сярод іх мая мама, жалі сярпамі калгаснае жыта. Спёка стаяла страшэнная, і мы, хлопчыкі і дзяўчынкі — дзеці гэтых жнеек, набралі ў бутэльку вады і панеслі яе сваім змучаным матулям.

Хто з нас прапанаваў зрабіць такі высакародны ўчынак — не памятаю. Усё было б добра, але ў аднаго хлапчука знайшлася ў кішэні цукерачка-гарошына, якую ён ніяк не адважваўся з'есці, бо яна была апошняя. Яго тата хварэў на сухоты, і, каб «падтрымаць» яго здароўе, прывозілі з Мінска пасля продажу шчаўя маленькі кулёчак цукерак — рознакаляровага гарошыку, можа, грамаў сто, бо на большае і лепшае не хапала грошай, хоць бы хлеба купіць ды з голаду не памерці. (Неўзабаве яго тата і памёр.)

Вось гэтую прыгожую гарошынку наш сябар «аджалеў» і кінуў у бутэльку — «для смаку». Але адразу нас занепакоіла — чыя мама будзе піць ваду апошняй? Усе разумелі — апошняй дастанецца цукерачка.

Падняўся шум, піск, штурханіна, кожны крычаў:

— Мая!

Кожны спрабаваў завалодаць бутэлькай, каб потым і распараджацца ёю. І да таго мы завалтузіліся, што бутэлька слізганула з рук, бразнулася аб каменьчык і разбілася. Мы акамянелі ад нечаканасці.

Сонца пякло нясцерпна...

ПРОМАХ

Гулялі ў лапту. Мячыка ў нас не было, але гэта не бяда. Скруцілі яго з ануч — чым не мячык? Адзін яго падкідвае, другі палкай стараецца папасці па ім, каб ён ляцеў як мага далей. Гулялі хлопцы, якім было ўжо год па дванаццаць, а такую, як мы, пяці-шасцігадовую мелюзгу не бралі. Але я так прасіўся, так скуголіў, каб дазволілі хоць мячык падкінуць, што Віцька Жукавец (чамусьці яго звалі Красянцом), які стаяў з палкай, нарэшце злітаваўся і дазволіў мне падкінуць «мячык».

Не ведаю, што атрымалася — ці я стаў заблізка да Віцькі, ці ён не тым бокам да мяне, але Красянец з усяго размаху «змазаў» мне палкай па пераносіцы, ажно іскры (якія там іскры?) — ажно вуголлі з вачэй пасыпаліся. Я заліўся крывёй і брыкнуўся, як падсечаны.

З тае пары мой нос крыху крываваты, мусіць, не так храшчык зросся. Затое гульні ў лапту ніколі не забуду.

ШКАДА...

Да мяне, як віхор, падляцеў Жэнька і, сціскваючы «лодачкай» далоні, у якіх быў аловак, спытаўся з жарам:

— Не ты згубіў?

У мяне перахапіла дух. Сапраўдны аловак! Мне ж так хацелася маляваць, але не было чым і на чым, таму мы, дзеці вайны, малявалі на пяску. А тут сапраўдны аловак! А які Жэнька чэсны! Знайшоў аловак і шукае гаспадара!

Я, доўга не думаючы, адказаў Жэньку: «Мой!» — хоць нічога не губляў, бо губляць не было чаго.

Жэнька з такім жа жарам «заіржаў» і паказаў «аловак» — гэта была драўляная прадольная палавінка без стрыжня.

Ну, Жэнька! Ну, шэльма! А шкада, што аловак быў несапраўдны.

«БЫЧКОЎ ПАДАРУНАК»

У сорак пятым годзе мы жылі ў спаленай немцамі роднай Карпілаўцы, у зямлянцы. Мне было тры гадкі...

Выкараскаўся я неяк з нашай зямлянкі, стаю перад ёй, думку думаю: «Куды падацца?» Бачу, пасецца побач Тодараў бык. (Як

яны на яго разжыліся — не ведаю.) Я ціхенька, нага за нагу, бокам, бокам — ды да яго, гэтага быка. Ён перастаў скубці траву і, не паднімаючы сваёй рагатай галавы, глядзіць на мяне — што гэта за такая шмакадзяўка вырасла перад яго вачыма?

Ён мяне разглядае, я — яго...

Крыху расхрабрыўшыся, я пачаў пальчыкам дакранацца да ягонага ілба ды паціху поркаць у той лоб.

Ці доўга гэта «порканне» працягвалася, ці не, а, відаць, я яму надакучыў, бо ён ціхенька піхнуў сваім ілбом мяне ў грудзі. Гэтага «ціхенька» хапіла для таго, каб я задраў ногі.

Я перапужаўся, ляжу, раву — на чым свет стаіць! Бык здзіўлена глядзіць на мяне, а я — раву!

Канешне, ён не біў мяне, бо ў яго хапіла розуму «скумекаць», што перад ім — дзіця, таму ён не рогам, а ілбом «пагладзіў» мяне...

...Між іншым, бываюць у жыцці выпадкі, калі бык забівае дарослага чалавека...

Але вернемся да нашага «добрага» быка. Ён здзіўлена стаіць нада мной, а я — раву... Як выбегла з сваёй зямлянкі, што насупраць нашай, Тодарыха ды як убачыла, што я ляжу каля іхняга быка, — перапужалася, бедная, падумала, што бык па-сапраўднаму «ўваліў» мне. Адагнала яна ўбок жывёліну, падняла мяне, бачыць — я цэлы і здаровы, толькі раву. Тады яна, каб уціхамірыць мой роў, збегала ў зямлянку і прынесла мне лусту хлеба, пасыпаную цукрам.

Які ж быў смачны «бычкоў падарунак»!

БУДЗЕ ВАЙНА...

Праўду кажуць, што маленькая істота, якую маці носіць пад сэрцам у перыяд цяжарнасці, усё чуе, усё разумее і ўсё ўбірае ў сябе, каб потым адпаведным чынам «рэалізавацца» ў жыцці.

Калі ўсё адчувае і ўспрымае зародак чалавека, дык не мог жа я ніяк не рэагаваць на тое, што ў першыя гады майго жыцця вакол мяне лютавала вайна. Мае вочы бачылі ўсё, што бачылі вочы дарослага чалавека: немцаў, якія прыкладамі выштурхоўвалі нас з хаты, а потым спалілі яе, суровае жыццё партызанаў, да якіх мы прыбіліся і з якімі адыходзілі да Паліка, дзе потым немцы ўчынілі крывавую бойню і адкуль вырываліся хто як мог. Многа начэй правялі мы ў лесе без агню, без цяпла, без

яды. Бачылі мае вочы і слёзы, і кроў, і смерць — не ўсё разумелі яны, але смяротны страх пасяліўся ў мяне, занадта маленькага ў параўнанні з тым агромністым горам.

Я не памятаю вайну, але выбухі, крыкі, уцяканне, хаванне, пакуты таго часу атруцілі маю кроў, мае дзіцячыя мазгі надоўга, бо слова «вайна» выклікала ў маім сэрцы неверагодны жах і я пачынаў дрыжаць усім целам. Гэта я пачаў заўважаць у сорак пятым годзе, па сутнасці, пасля вайны. І асабліва праяўлялася гэта цёмнымі вечарамі, калі мама мяне ўкладвала спаць. А спаў я чамусьці на спіне, але «калачыкам», падціснуўшы ногі да жывата і ўшчаміўшы пад іх рукі.

У нас, малых, было тады павер'е — калі нейкія словы доўга паўтараць — будзе ўсё наадварот.

Вось я, не раскрываючы свой сакрэт маме, вечарам не засынаў, а тросся ад страху і, як пацеры, доўга і старанна паўтараў праз сябе: «Будзе вайна... будзе вайна... будзе вайна...»

Дзякуй Богу, маё заклінанне «памагло» і на Беларусі больш як пяцьдзесят гадоў няма вайны.

СТАЛІНСКАЯ КАРОЎКА

Ледзь толькі скончылася вайна, як аднекуль «зверху» распарадзіліся дапамагчы самым што ні ёсць пацярпеўшым ад гэтай праклятай вайны.

Мы, як пагарэльцы, былі тады самымі беднымі, бо акрамя вошай у нас нічога не было...

Той, хто памятае пасляваенны час, — памятае і ідэалагічны чад, што запоўніў усе куточкі знявечанага жыцця. Што б ні рабілася, ні манілася — усё прыпісвалася Сталіну. Сталін — перамог... Сталін — пабудаваў... Сталін — клапоціцца...

Вось тую «дапамогу» бедным — таксама аднеслі на рахунак Сталіна. І нам, нашай сям'і, якая не мела ні даху над галавой, ні крошачкі хлеба, ні бульбінкі,— калгас, ад імя Сталіна, даў карову.

У якой дзяржаве такое магчыма?! Хай паспрабуе камар нос падаткнуць пад сталінскую «заклапочанасць» пра бедных!.. І наша сям'я трапіла недзе ў спіс «шчаслівых» сем'яў, якіх было мільёны пад сталінскім сонцам...

Дасталася нам карова страшнючая, худзенная, як кажуць, — скура і косці. Здавалася, што і скуры не было —

адныя косці, але, нягледзячы на гэта, мы былі шчаслівымі — якая ні ёсць, а карова — багацце!

Я бегаў па вёсцы і з раніцы да вечара выкрыкваў тое, што чуў ад мамы, ад дарослых: «Сталін даў кароўку! Сталін даў кароўку!..»

Кароўка тая не даілася, бо скура і косці і не маглі даваць малако. Адкуль яно ў іх? Яна хісталася ад слабасці ці ад старасці, а можа, ад хваробы, а хутчэй — ад усяго разам, бо хуценька яна, як кажуць, адкінула капыты — здохла. Вось мы і набыліся «багатымі» — зноў засталіся толькі мы і вошы...

«Зарэзаў» тата тую бедную кароўку, і голад вымусіў нас есці «шчодры» сталінскі падарунак.

ЧУЖОЕ СЛОВА

Пераязджалі Міцьковы на новае месца жыхарства — у Мінск. Нагараваліся ў Будах, «наеліся» працадзён калгасных, ажно горка зрабілася.

Прыехаў грузавік, і пачалі загружаць у яго прыдбаны скарб — чарапы нейкія ды рызманы розныя. Беднаму чалавеку — і гэта багацце.

Мы, малыя, стаім, з самотай і зайздрасцю назіраем за мітуснёй дарослых. І шкада, што ад'язджаюць твае бясштаннікі-сябры, і зайздросціш ім — пра Мінск мы толькі вухам чулі, а яны будуць жыць у ім — сярод булак і цукерак.

Раптам мужчына, што стаяў у кузаве машыны, звярнуўся да мяне:

— Мальчик, подай кувшин!

Я так разгубіўся, нібы соннаму трэснулі палкай па лбе — зачырванеўся, нічога не разумею. Першыя два словы разабраў, а вось пра «кувшин» я ніколі не чуў. Я збянтэжана забегаў вачыма па розных хатніх дробязях, якія стаялі каля машыны, п патрэбнай рэчы не знайшоў, хоць збан гэты быў на самым бачным месцы...

Аказваецца, не надта даўно гэта было, калі беларуская вёска ведала і шанавала сваю родную мову,— слова «кувшин» было для мяне незнаёмым, чужым.

Сёння ж для многіх беларусаў, нават для тых, чые карані засталіся ў вёсцы, матуліна мова зрабілася чужой.

ХТО ЁСЦЬ ХТО?

Аднаго часу прывозілі ў нашу вёску зняволеных — «зэкаў». Яны збіралі па палях каменні, сцягвалі іх у кучы — рабілі пад канвоем. Абед ім прывозілі ў вялізных бачках-тэрмасах, кармілі пераважна крупянымі кашамі. Голад гнаў нас да гэтых людзей, мы шчыльна іх акружалі і «блішчэлі».

А ў дзяцінстве я быў такі белагаловы — валасы як снег. Пэўна, у маім арганізме нечага не хапала, вось валасы і былі бялюткімі. Але дзякуючы ім мне больш, чым каму з маіх сяброў, шанцавала. Як нас адрозніць адзін ад другога? Усе абарваныя, худыя, галодныя, босыя. А вось я сярод іх быў як той дзьмухавец, як заяц-бяляк летам — нідзе не схавацца яму. Таму я кожны дзень чуў ад якога-небудзь зняволенага адно і тое: «Ну, белая галава, падыходзь!» — усаджваў мяне на калені і дзяліўся сваёй небагатай «пайкай».

Потым ужо іншыя зняволеныя частавалі і маіх сяброў, але я заўсёды быў першым.

Не ведаю, за якое злачынства яны адбывалі пакаранне, але людзьмі засталіся.

А вось другі прыклад — амаль самы балючы мой успамін.

Ішлі мы з мамай аднекуль, а ля дарогі, у цяньку, сядзіць наш брыгадзір з нейкімі двума незнаёмцамі. Сядзяць і сілкуюцца. Перад імі — бутэлька самагонкі, хлеб і свежыя агуркі.

Брыгадзір зачапіў маму, пра нешта запытаўся, і мы прыселі.

Свежых агуркоў я яшчэ ніколі не еў, а яны так смачна пахлі, так апетытна хрумсцелі, што я забыўся пра ўсё на свеце — бачыў толькі агуркі, чуў толькі іх пах.

Мама цягнула мяне за руку, бо гаворка яе з брыгадзірам скончылася, а я прасіўся:

— Мамачка, я яшчэ пасяджу трошачкі!

Я спадзяваўся, што дадуць мне кавалачак агурка, хай сабе без хлеба, бо хлеб хоць зрэдку, хоць патрошку наведваў нас. Я заглядваў у вочы брыгадзіру і незнаёмцам.

— Пайшлі, сыночак, пайшлі!

— Мамачка, я хоць трошачкі яшчэ пабуду! — зазірнуў я і маме ў вочы...

І толькі многа пазней, пасталеўшы, я прачытаў усё, што было тады напісана ў маміных вачах — нясцерпны, пякучы боль за сваіх дзяцей, бездапаможнасць і бязвыхаднасць гаротнага пасляваеннага жыцця...

А я ўсё прасіўся і прасіўся ў мамы, пакуль апошні кавалачак агурка не захрусцеў жалобным хрустам у чужым роце...

Прабач мяне, мама, за той боль, які я наклікаў у тваё сэрца...

НОГІ ТРЭБА МЫЦЬ!

Прыязджаў разы з два ў Буды летам на адпачынак да сваёй маці Кухаронкаў Косця — лётчык, пры пагонах з зорачкамі (у званнях мы тады не разбіраліся). Што ён прывозіў сваёй маці і сваякам — невядома. А вось нас, абарванцаў, частаваў цукеркамі. Уявіце — цукеркі пасля вайны! Такое з памяці не вываліцца ніколі. Але самае галоўнае было не ў цукерках. Самае цікавае ў тым, што гэты надзвычай сур'ёзны чалавек цэлыя дні праводзіў з намі, дзецьмі. Пра што ішла гаворка — не памятаю. Запомнілася яго ваенная форма і ён сам у нашым шчыльным акружэнні. Яшчэ адно запомнілася вельмі жыва, можа, таму, што датычылася мяне і мяне моцна здзівіла.

Сядзім мы, пра нешта гутарым, і нечакана наш сябар глянуў на мае босыя ногі і, як бы між іншым, кажа:

— А ногі, хлопчыкі, трэба кожны раз мыць перад сном...

Тут аўтарытэт Косці ў маіх вачах пахіснуўся, бо я не зразумеў, пра што гаворка. Усю вайну мы басцяліся па лясах, па балотах, пасля вайны жылі ў зямлянцы, абутку ў мяне зроду не было, мыла ў вочы не бачыў, пра пасцель вухам не чуў — пра якія ногі размова? Я і рукі ніколі не мыў — а тут ногі!

Я зірнуў на свае чорныя, закарэлыя, хоць рэпу сей, ногі і першы раз не змог зразумець нашага любімца.

БУЛЁН

Расклалі Міцьковы агонь каля хаты і вараць булён на вячэру.

Калі ўжо казаць пра вячэру, дык яе ў вёсках спрадвеку гатавалі летам на кастры, бо газы не было, а печ паліць не будзеш дзеля гаршка бульбы. Таму збіралі трэскі і разводзілі агонь. І рабілася ўсё гэта на прыцемку, пасля таго як параблена ўся работа і дагледжана жывёла.

А так як у Міцьковых адразу пасля вайны ні жывёлы, ні гаспадаркі не было, а галодных дзяцей — цэлая процьма, то

вячэру гатавалі яны яшчэ завідна, прыйшоўшы з калгаснай прынудзілаўкі. Чаму варылі булён, а, напрыклад, не бульбу? Таму што бульба была вялікай роскашшу, яе не хапала. Добра, што яшчэ наскрабалі некалькі бульбінак, крышылі іх у вялізны гаршчок для «навару», каб жываты наліць і голад падмануць.

Дык вось — вараць Міцьковы булён, дакладней, варыць-то яго маці, а дзеці шчыльна акружылі агонь і з лыжкамі напагатове напружана чакаюць — як тыя ліхія ваякі, якія ад першага слова кінуцца ў атаку. Трошкі воддаль сядзім мы, «вольныя» ад вячэры — такія ж галодныя і напружаныя. Ведаем, што не паядзім, але хоць на чужы «стол» нагледзімся.

Заўтра і да нашага «стала» падыдуць гэткія ж гаротнікі.

Сабралася маці Міцьковых нечага ў хату і кажа дзецям:

— Глядзіце, каб агонь не звёўся, я хуценька прыйду...

Тут і пачалося! Справа ў тым, што ў кожнага, акрамя лыжкі ў адной руцэ, быў і кіёчак — у другой. Каму ж не хочацца папароць у агонь, падправіць яго? А калі надта дужа прыспічвае есці, тады здаецца, што агонь гарыць марудна, вада ледзь кратаецца, бульба не хоча разварвацца — усё супраць цябе.

Таму, застаўшыся без дагляду, кіёчкі ў Міцьковых руках так жвава пачалі «падпраўляць» агонь, што нейчы кіёк даў гаршку такога кухталя, ад якога ён, небарака, кульнуўся настолькі спрытна, што ўвесь «навар» разам з бульбай бултыхнуўся на вуголлі, узняўшы клубы пару і хмары попелу.

«Кухары» акамянелі, але раптам, як па камандзе, пачалі тымі ж кіёчкамі хуценька падграбаць, кожны да сябе, разам з попелам і вуголлямі, пачарнелыя, забруджаныя кавалачкі бульбы, якія спачатку спрабавалі абціраць ад прыліпшага смецця. Потым глыталі іх, не звяртаючы ўвагі на попел і пясок, гледзячы галоднымі вачыма на вогнішча, у якім, магчыма, засталіся яшчэ кавалачкі бульбы.

ПЕРШЫ ЛЁД

Што можа вабіць дзяцей больш, чым першы лёд? Звечара кладзешся спаць — у сажалцы вада як вада, раніцай прачнешся, а на сажалцы — лёд! Шчыра кажучы, не лёд, а адна назва — тонкі, кволы, непрадказальны.

Але ці ж гэта перашкода? Пакоўзацца! Вось адзінае жаданне... Пачынае самы адчайны. Разгоніцца — і пабег па лёдзе! Лёд трашчыць, прагінаецца пад ім, зноў выпростваецца. Тут галоўнае — не прыпыняцца, не «лічыць варон». За першым падшыванцам бяжыць другі, трэці, а потым і самыя малыя, сярод якіх і я.

Праз трэшчынкі ў лёдзе пачынае прасочвацца вада, а мы — гойсаем, коўзаемся, радуемся пачатку зімы.

Аднаго разу я, замест таго каб бегчы і не супыняцца,— разявіў рот, загледзеўся на некага і — шусь у ваду! Паколькі мы, малыя, бегалі ўздоўж берага, то праваліўся я па пояс, але пакуль выкарабкаўся на бераг, стаў макруткі да апошняй нітачкі.

Вылез — і, падскокваючы ад холаду, пабег дамоў. Бягу і думаю: улупіць мне мама дык улупіць! Мала не будзе! Не пайду дамоў! Стаў каля сцяны хлеўчука і стаю, калачуся — дрыжыкі прадаю. Рызманы мае ператварыліся ў ледзяную скарынку, зубы ляскаюць, як у галоднага ваўка. Замярзаю!

Не ведаю, чым бы закончылася гэтая спроба на выжыванне, але, на маё шчасце, ішла Таццяна Бурло — суседка праз дзве хаты.

— А мой ты Сяргейка! А мой ты дурненькі! — заляментавала яна, схапіла мяне за руку і пацягнула дамоў, да мамы.

Тут я закалаціўся яшчэ мацней, а чаму — зразумела.

Але мама мяне не біла, супакоіла маю «мужнасць», якая прымусіла мяне стаяць пад сцяной хлява ў ледзяной шкарлупіне.

КАШУЛЬКА

Прыехала да нас у вёску з Мінска сваячка, прывезла мне шыкоўны падарунак — пашытую са старой сукенкі ці кафтана кашульку. Тканіна была «аднабаковая» — з аднаго боку — кветкі, а другі — чысты, без набітага малюнку.

Вось гэтую маю кашульку і пашылі кветкамі ўсярэдзіну, а чыстым наверх.

— Якую ж яны зрабілі памылку! Як жа яны «няправільна» пашылі мой падарунак! — абураўся я.

Мне ж было тады гадзікі чатыры, і за сваё кароткае гаротнае жыццё я не бачыў і ніколі не меў такой прыгажосці, якая была схавана ў сярэдзіну кашулькі.

Я ніяк не мог зразумець, чаму гэтую прыгажосць трэба хаваць — яе ж ніхто не ўбачыць. І я знайшоў выйсце!

Апрануць мне гэтую кашульку, а я яе спераду задзяру да самай барады і гэтак хаджу па вёсцы — фаршу, паказваю ўсім, якая прыгожая мая кашулька ўсярэдзіне.

Трэба ж было неяк выпраўляць «памылку» дарослых!

ЛУЧЫННІК

Як змянілася наша жыццё! Ды і мы змяніліся ў гэтым жыцці, зрабіліся іншымі, «цывілізаванымі».

Адзін толькі прыклад. Паехаў я нядаўна на выхадныя дні ў сваю Карпілаўку, а там па нейкай прычыне пагасла электрасвятло.

Справа была восенню, цямнее рана, вечары доўгія — што рабіць без святла? Ні пачытаць, ні папісаць. Але ў вёсцы на такі выпадак у кожнай хаце ёсць яшчэ газавая лямпа. Ёсць такая лямпа і ў мяне. Даліў я ў яе газы, падкруціў кнот і — цемра разбеглася па вуглах. Паставіў лямпу ля ложка — ляжу сабе, чытаю. Начытаўшыся, пайшоў на двор дыхнуць перад сном свежага паветра, зірнуць на зоркі. Заходжу ў хату і... Бог ты мой! Дыхаць няма чым! Смурод ад перагарэлай газы вочы выядае...

Як змяніліся мы ў гэтым жыцці!

Раней, у гэтай жа Карпілаўцы, газавая лямпа была адзіным, шыкоўным святлом. Жыў я і рос пры ім, перачытаў доўгімі зімовымі начамі мноства розных кніг і ні разу не заўважыў, што газавая лямпа дае нейкі там пах. Пераборлівымі зрабіліся мы, далікатнымі...

Але ж папярэдніцай газоўкі і газавай лямпы была лучына. Пры яе асвятленні праходзілі пасля вайны доўгія вечары, рабілася ўся хатняя работа, збіраліся аднавяскоўцы пацешыць адзін аднаго жартамі ды прымаўкамі. Пры святле лучыны мама залатвала нашу латаную-пералатаную вопратку.

Звычайна ведалі, у каго сёння вечарам будуць збірацца «на сяло», таму гаспадары рыхтаваліся да такой сустрэчы, прыбіралі ў хаце, шчапалі дадаткова лучыну.

Калі надышла чарга збірацца ў нашым трысцені, мы таксама «заварушыліся» і сустрэлі суседзяў як падабае. Асабліва вялікае шчасце выпала на маю долю, бо мама мяне папярэдзіла:

— Ты, сынок, сёння вечарам будзеш мяняць лучыну! Глядзі ж, каб не згасалі яны!

Даверыць пяцігадоваму хлопчыку такую адказную справу — гэта не жартачкі. У мяне ў грудзях усё пякло і гарэла ад усхваляванасці і нецярпення.

І вось пачалі збірацца аднавяскоўцы. Я — на сваім адказным пасту — на печы. Побач са мной — цэлая куча тонка пашчапанай, высахлай лучыны. Адна лучынка ўжо гарыць, пускаючы да столі тонкі і віхлявы струменьчык чорнага дыму. Звычайна лучыну ўторквалі ў рог печы паміж дзвюх цаглін, адкуль папярэдне выкалупвалі гліну...

Якія гэта былі цудоўныя гадзіны майго жыцця! Дарослыя вядуць сваю шумную размову, смяюцца, жартуюць, а ты сочыш за агеньчыкам на лучыне, запальваеш новую, ушчэмліваеш яе паміж цаглін, а «агрызак» асцярожна кладзеш на печ ля сябе і затушваеш. Твае сябры стаяць «кучкай» ля дзвярэй, слухаюць байкі дарослых і з зайздрасцю назіраюць за тым, як ты «забяспечваеш» святлом гэтую цікавую вечарыну.

Ці ж заўважалі мы тады куродым і смурод ад лучыны! Мы былі ўдзячны ёй, яе цьмянаму святлу, яе вясёламу патрэскванню...

Не ведаю, што адчувае спартсмен, які «на вачах» усёй планеты запальвае на стадыёне алімпійскі агонь. Думаю, што нешта падобнае перажываў тады я, запальваючы адну лучыну ад другой.

КРЫЎДА

У сорак дзевятым годзе я пайшоў у першы клас. Жылі мы ў Будах, а школка была ў Лысай Гары. Далекавата было хадзіць, але ж, як кажуць, можна мірыцца, бо ідзеш не адзін, а з сябрамі.

Рухаемся, торбачкамі б'ёмся — жартуем. Праўда, зімой было цяжкавата дабірацца. Бывала, выйдзем, а перад намі — ні слядочка, акрамя, канечне, заячых ды іншых слядоў. А зімы ж раней былі сярдзітыя, снежныя, з завеямі ды гурбамі. Дарослым той снег даходзіў ледзь не да пояса, а пра нас і казаць няма чаго... З сіл выбіваемся, а да школкі неяк дакарастаемся. Цягнуліся дзеці пасля вайны да ведаў, як парасткі да сонца...

Спяшаюся я аднойчы ў Лысую Гару, іду подбегам, бо прыпазніўся — сяброў хачу дагнаць. Выбег за вёску, зірнуў направа, дзе былі агароды,— бачу, на іх, далёка за кустамі, мільганула нейчая чырвоная хусціна. Мільганула і ў маёй галаве думка: «Мусіць, Аміля бульбу выбірае, — дзень жа быў сонечны, хоць і восеньскі». Падумаў гэтак ды і забыўся адразу.

Вяртаемся пасля школы дамоў, а вёска — гудзе! Адбылася небывалая падзея — адразу за вёскай, на агародах знайшлі чырвоны паветраны шар, які запускаюць для нейкіх навуковых даследаванняў. Гэты невялікага памеру шар быў выпушчаны ў Мінску, бо на шнурочках вісела нейкае прыстасаванне з бляшанкай, на якой быў выбіты адрас. Гэтымі шнурочкамі шар заблытаўся за куст і хістаўся на ветры, быццам падклікаў мяне да сябе, а я палічыў яго за чырвоную хусціну.

Колькі ж у маёй душы было прыкрасці і крыўды на сябе за тое, што я самы першы ўбачыў гэтую цудоўную знаходку, але быў не зусім уважлівы. Разява!

А прыстасаванне з бляшанкай праз нейкі час адвезлі ў Мінск па ўказаным адрасе.

КАСТУСЁВЫ СЛЁЗЫ

Надзвычай арганізавана мы адносіліся да яды. Чаму? Таму, што яе амаль не было, таму, што елі з адной пасудзіны — вялізнай місы, якая ставілася пасярод стала. Тут — «варон не лічылі», завіхаліся, наколькі дазваляла спрытнасць. Навварыць мама шчаўя ці булёну якога і — толькі лыжкі мільгаюць. Думаю, што сучасныя шпажысты зайздросцілі б нашай спрытнасці. Але шпажысты сёння ад голаду не пухнуць — адкуль у іх можа быць тая спрытнасць ды завіханне, якое было тады ў нас?

У кожнага ў руцэ — драўляная лыжка-самаробка, таму ляскацення па місе не было — адно сёрбанне чулася.

Аднойчы мама зварыла зацірку на абед. Міса пустая — на стале, мы — вакол стала. Аставалася толькі кульнуць зацірку з гаршка ў місу, але Косцік, мой брат, прыпазніўся са школы. Мы не зводзілі вачэй з місы, а Кастуся — няма. Чакалі, чакалі, мама і кажа:

— Пакіну я яму ў гаршку. Колькі можна чакаць? Работа ж таксама чакае, а час наогул чакаць не будзе.

Так і зрабілі. Калі наша сёрбанне было ў разгары — адчыніліся дзверы і ўляцеў Кастусь...

Божа мілы! Што было! Кінуў торбачку на земляную падлогу, сам з ровам і слязьмі забіўся ў куток:

— Вы ўсё з’елі! Вы мяне не пачакалі! Я — галодны!

Мама — да яго:

— Косцічак, сынок! Я ж табе ў гаршку пакінула! І клёцак многа!

Мы абступілі беднага Кастуся — і голад прапаў. Ледзь угаварылі яго сесці за стол, а калі, нарэшце, сеў — не завіхаліся, а далі яму магчымасць «дагнаць» нас...

Сёння я разумею, што плакаў не Кастусёк. Плакала — гора, плакала — нястача і голад.

Не дай Бог нікому такіх слёз!

ТАРКАНЫ

Кожную раніцу мама пачынала рабіць адну і тую ж работу — тапіла ў сажалцы тарканы. Тарканамі мама называла тое, што ноччу залазіла ў наш адзіны гаршчок, які важна стаяў на прыпеку і чакаў раніцу, каб прыцягнуць да сябе ўвагу і «напоўніцца» нейкім пойлам ды пабулькаць ля агню ў печы.

Тое пойла — яда, якая хуценька з гаршка «перабіралася» ў нашыя вечна галодныя жываты, пасля чаго гаршчок зноў важна адпачываў на прыпеку да наступнага булькання.

Але галодныя былі не толькі мы, дзеці і дарослыя, а і гэтыя чорныя, даволі вялікія жукі, якіх прывабліваў гаршчок сваім пахам.

Іх набівалася так многа, што ад іх варушэння ў гаршку па хаце ішло даволі звонкае шапаценне, быццам здалёк набліжалася закованае ў жалеза войска.

Я з цікавасцю назіраў, як мама падыходзіла да печы, накрывала нейкай анучай гаршчок і з ім накіроўвалася праз дарогу да сажалкі, дзе выкульвала іх у ваду.

Ноччу новае «войска» шчыльна займала «пазіцыі» і па хаце зноў разляталася шапаценне і пляскванне «даспехаў».

Адкуль яны браліся і куды яны зніклі, тыя чорныя тарканы, ці прусакі?

Тады, пасля вайны, ад іх не было спасу, сёння — пра іх, дзякуй Богу, ні слыху ні дыху.

ВЯСЕЛЛЕ

Аднаго разу Алёшкавы гналі самагонку. Спачатку капае моцная, як агонь,— пяршак, потым ужо — сярэдняй моцнасці, і чым далей — тым слабейшая, а ўжо ў самым канцы — амаль вадзічка, так званы адгон. Самагонку по-

тым размешваюць у адной пасудзіне і дабіваюцца «сярэдняй моцнасці». Канешне, хочацца мацнейшай, а з другога боку — каб было болей. Вось і спрабуе гаспадар забіць двух зайцоў — боўтае — спрабуе, боўтае — спрабуе. Бывае, так наспрабуецца, што не пазнае сваю хату...

Дык вось пасля такой «аперацыі» застаўся ў Алёшкавых збаночак такога адгону — вадзічкі. Выліваць вон шкада, можа, калі і вып'ецца — пах жа ёсць. Але не доўга стаяў той збаночак. Аднойчы я і дачка Алёшкавых Таня забаўляліся нечым у іхняй хаце і знайшлі гэтае зелле.

— Давай будзем гуляць у вяселле! — прапанаваў нехта з нас, і «вяселле» пачалося. Гэты адгон, які амаль не меў градусаў — вадзічка для дарослых, а для пяцігадовых дзяцей — не давядзі Гасподзь!

Мы з Таняй выпілі па аднаму разу — нам, як кажуць, «захарашэла», пасля чаго, паддаючы адно аднаму імпэту, выпілі ўсё...

Таніна маці знайшла нас на падлозе беспрытомнымі.

Вёска ёсць вёска, і калі мяне мая мама прынесла на руках дамоў,— «гледачоў» было — хоць адбаўляй. Мама нада мной б'ецца, ратуе (ці ж гэта жарт?), а ўсе астатнія — рагочуць.

Трошачкі апрытомнеўшы, я пачаў кідацца біцца да дарослых, але ногі мяне не трымалі, і я ляцеў стоць носам. Зноў спрабую кінуцца біцца, зноў — тырчком. Вось тут ужо можна і парагатаць — п'яны верабей кідаецца біцца да цвярозых людзей...

Пасля гэтага «вяселля» мяне доўга звалі збаночкам адгону.

ВАРГОЛЫ

Столькі ўжо match рознага пісана-перапісана пра чай, столькі ўжо чытана-перачытана пра яго смак, сарты і якасці ды пра спосабы заварвання і ўжывання, што неяк боязна пісаць пра свой «чай», які мы пілі доўгі час пасля вайны...

А сёння да вядомых сартоў краснадарскага, індыйскага, цэйлонскага ды кітайскага далучылася вялікае мноства разавых пакецікаў бананавага, ананасавага, лімоннага, клубнічнага і... не хопіць гэтай старонкі пералічваць усе тыя назвы чаю, якія невядома з чаго зроблены ды адкуль з'явіліся.

Сёння раяць: трэба піць чай без цукру, каб яго «букет» адчуць кожнай клеткай свайго арганізма. Хто яго ведае — можа, яно і гэтак!

Не чуўшы гэтай мудрагелістасці, мы пасля вайны і пілі свой чай «па-еўрапейску» — без цукру, бо яго, на жаль, у нас ніколі не было...

Тут можна і нагадаць шчымлівы тэлевізійны матэрыял, калі, пасля вызвалення ад немцаў нейкага населенага пункта, дзіцяці далі кавалачак цукру, а яно, беднае, не бачыўшы ніколі гэтай смакаты ў сваім гаротным маленькім жыцці, гуляла з цукрам, як з прыгожым белым каменьчыкам...

Мы пасля вайны былі больш дасведчаныя, чулі пра цукар, ды мець яго пакуль не даводзілася.

Але ёсць цукар ці няма яго, а чай піць трэба — гарачага ж хочацца, кішкі ж пагрэць трэба.

Летам было лягчэй «заварыць» чай — то ягадзіну якую мама кіне ў гаршчок, то травіну нейкую, а зімой — цяжэй.

Бывала, калі тата ішоў у лес, каб прынесці дроў у печ, заадно выламваў і дудкі малінніку, тады чай быў сапраўдны. Але часцей за ўсё ўжывалі мы самы надзейны сорт чаю — «варголы». Гэта значыцца — чыстая вадзічка, голы вар.

Вы спытаецеся, а чаму не збіралі летам і не сушылі розныя травы, каб зімой сядзець ды «чаяваць»? І сапраўды, гэта ж так проста — пайшоў, гуляючы ды адпачываючы, прыпяваючы ды прысвістваючы — збірай сабе пахучыя кветкі і духмяныя травы...

Аказваецца, гэта было зусім не проста, амаль немагчыма. На ўсё гэта не заставалася ні сіл, ні часу пасля штодзённай, ад цямна да цямна, ледзь не катаржнай працы ў калгасе. А калі ўрывалі якую гадзіну-дзве — усёй сям'ёй, старыя і малыя, навальваліся на шчаўе, ды пёр нехта адзін на гарбе гэты мех у Мінск, каб прадаць яго ды прыдбаць хлябец...

Вось і пілі мы з задавальненнем варголы — наш «сорт» чаю, пра які за мяжой і вухам не чулі. Куды ім? Цемра!

Аднаго разу ў наш спарахнелы трысцень «увалілася» вялікае свята — прывёз тата з Мінска кавалачак цукру. Ён і сапраўды быў падобны на камень, ды і крэпкі, як крэмень. Тата закруціў яго ў нейкую тканіну, каб не згубілася ні крошачкі, і пачаў малатком разбіваць той кавалачак цукру на зусім маленькія кавалачкі. Мы ўсёй сям'ёй, не дыхаючы, сачылі за вузельчыкам, які ад удараў малатка смачна пахрустваў і сплюшчваўся. Тата асцярожна раскруціў тканіну, расклаў на стале маленькія, з вострымі краямі, кавалачкі белага цуду, старанна вытрас на стол і зграб у кучку тое, што пера-

тварылася ў цукровую муку і... мы не «па-еўрапейску», а пасапраўднаму, па-людску пачалі піць свой «варголы». Што гэта быў за цукар!

...Сёння сучасны рафінад, толькі памачы яго ці вазьмі ў рот, ён як рассыплецца, цукрынка ад цукрынкі «адпіхваецца», як і мы, сучасныя людзі, адзін ад аднаго...

А той кавалачак цукру ляжыць сабе ў роце, дае салодкасць і амаль не растае. Можаш выпіць хоць тры кварты гогага вару, а кавалачак цукру «не паддаецца», ляжыць на языку роўненька. Асалода!

А як смачна піў тата чай з тым цукрам! Кубак алюмініевы, награецца, як і сам вар,— у руцэ-то яго тата трымае, бо рукі загрубелыя, да ўсяго звыклыя — а вось да рота кубак не даткнуць. Таму тата вар «усёрбваў» з паветрам, не дакранаючыся вуснамі да пасудзіны. Сербане, цмокне языком, на якім ляжыць той «жывучы» кавалачак цукру, потым глыне вадзічку і з задавальненнем выдыхае працяглае, прыглушанае «а-а-а»...

І гэтак раз за разам: сёрб — цмок — а-а-а... сёрб — цмок — а-а-а...

ЗЛАДЗЮГА

Прыехалі ў нашу вёску з Мінска да суседзяў нейкія сваякі ці знаёмыя. Прыехалі, пагасцілі і ад'ехалі дамоў.

У той сям'і, да якой яны прыязджалі, была дзяўчынка Аня, мая аднагодка, з якой мы штодня сустракаліся, гулялі, сябравалі.

Заскокваю я пасля тых гасцей у хату да Ані і — слупянею. Аня трымае ў руках... нават не ведаю што! З чым тады я мог параўнаць тую прыгажосць?! Сярод пасляваеннай шэрасці, беднасці, нястачы — нічога падобнага мне ні разу не сустракалася. Нават каляровыя сны пасавалі перад цудам, які зіхацеў у Аніных руках ярчэй за вясёлку.

Гэта была перламутравая бляшанка, уся ў рознакаляровых гарошынках, у якой некалі былі цукерачкі-ледзянцы. Якімі толькі фарбамі не пералівалася яна! Мне падалося, што знік увесь свет, знік і сам я — засталася толькі гэтая кругленькая яскравая бляшаначка, якая вабіла і паланіла сэрца.

«Адслупянеўшы» сваё, я папрасіў у Ані патрымаць гэты цуд, трапятліва ўзяў у рукі і не мог наглядзецца. Пакручваў то адным, то другім бокам да святла, то адкрываў, то закрываў вечачка, не забываючыся кожны раз панюхаць усярэдзіне.

Час праляцеў імгненна, трэба было вяртацца дамоў, трэба было знайсці сілы выпусціць з рук гэтую прыгажосць.

Але атрымалася ўсё само сабой так, што з хаты я пайшоў непрыкметна для ўсіх, а цудоўная бляшаначка засталася ў маіх руках.

Прыбег дамоў, паставіў бляшаначку на стол — далюбоўваюся! Цешуся — не магу нацешыцца! Мне вельмі добра і прыемна...

А там? У Ані?.. Там ужо зараўлі ў адзін голас усе так, што ледзь шыбы ў вокнах не палопаліся:

— Прапала бляшаначка! Дзе бляшаначка? А-а! Гэта апошнім быў Сяргей! Ён і ўкраў яе!..

Прыпёрліся ўсёй табалой — і старыя, і малыя — у нашы «харомы», а я сяджу сабе спакойненька ды пакручваю бляшаначку ў руках.

— Дзякуй Богу! Вось яна! — крыкнулі зноў жа ў адзін голас.— А мы баяліся, што ты яе ўжо збяёдваў!..

Схапілі з рук «маю» бляшаначку і — гуртам дамоў. Ужо на парозе нехта кінуў мне, замест бляшаначкі:

— У-у! Зладзюга!

Не ведаў я тады, што гэта за слова такое, бо «зладзюгу» было ўсяго чатыры гадкі...

Дзякуй усім святым за тое, што за доўгае маё жыццё, акрамя той бляшаначкі, нічога ні ў кога болей не ўкраў.

ГРУПАВЫ ЗАПЛЫЎ

У Будах, ля самай дарогі, была пасля вайны (ёсць яна і сёння) сажалка. Тады, у маленстве, яна здавалася агромністай і глыбокай. Сёння — сажалачка выклікае спачувальную ўсмешку. Што ж, сталасць глядзіць на свет другімі вачыма.

З аднаго боку над ёй нахіліліся зморшчаныя, пакручаныя часам вербы, якія глядзеліся ў ваду і, здавалася, не верылі, што гэтак хутка ляціць час і яны састарэлі. На тыя вербы любілі ўскарабквацца вясковыя хлопцы, каб на самаробны кручок, прывязаны да ніткі, злавіць якую-небудзь рыбіну. А рыбы хацелася, як дурню стрэліць, бо ад пасляваеннага голаду не было спасу — грыз на хаду.

Сярод нас, макраносых хлапчукоў, былі і падлеткі, якія зразумелі, што самаробны кручок не накорміць. Кінулі яны гэтую пацеху нам, меншым, а самі, з дапамогай дарослых, сплялі вялікі кош, палезлі з ім у ваду і давай цягаць яго па

дне, зачэрпваючы гразь. А ў гразі на дне, як вядома, любяць адпачываць гультаі-карасі. Закапаюцца з галавой у ціну і спяць сабе з асалодай, ледзь не пахрапваюць. Вось гэтую гразь і боўталі ў кашы, вымывалі яе, а зазяваўшаяся рыбіна білася ў дно, у сцены каша, ды было позна — праспала сваё жыццё. Чэрпалі гразь і мылі, чэрпалі і вымывалі, як тыя золатаздабытчыкі. Але што золата! Яго не ўгрызеш, не з'ясі! Рыбіна была тады для нас даражэй за золата.

Падзівіцца на першы ўлоў сабралася амаль уся вёска. А справа ішла даволі спрыяльна — амаль з кожным зачэрпваннем трапляла рыбіна, а то і дзве. Але раптоўна нячыстая сіла падкруціла ў кош вялізнага карася. Во — даўжыня! Во — шырыня! Як рыдлёўка! Папярэднія былі з даланю, а гэты — на ўвесь кош. Парсюк — не карась!

Выцягнулі яго на бераг да ўсёй рыбы, пазахапляліся, пагаманілі і пачалі дзяліць улоў. Дзялілі-дзялілі, цешыліся ды пагаджаліся, а як дайшло да «рыдлёўкі» — загулі, заспрачаліся. Спрэчкаператварылася ў свару. Кожны з удзельнікаў таго лову і тыя, што плялі кош, хацелі прыпёрці карася-волата дамоў. І да таго распаліліся «мітынгуючыя», што следам за мацюкамі гатовы былі пайсці ў ход кулакі. Але адзін з рыбакоў, самы гарачы і рашучы хлапец, схапіў карася і з дарогі, дзе ўсе стаялі, з усёй сілы кінуў у ваду. Ды так моцна, што той, апісаўшы ў паветры дугу, гулка плюхнуўся на сярэдзіне сажалкі. Гэтае падзенне з вышыні аглушыла карася, і ён белай нерухомай плямай пагойдваўся на вадзе, шырока разганяючы кругі. Усе аслупянелі, але толькі на імгненне. Убачыўшы, што карась роўненька ляжыць на вадзе, нібы дражніцца, усе — хто ў вопратцы, хто галяком — шуганулі ў ваду, і яна закіпела ад дзесяткаў сквапных і спрытных рук і ног. У нас, мелюзгі, што стаялі на беразе, перахапіла дыханне — такое гэта было відовішча.

Тым часам адлегласць паміж аглушаным карасём і азартнымі рыбаловамі хутка скарачалася. Усе разумелі, што карась пакуль што нічый і першы, хто дакранецца да яго, будзе ўладальнікам рыбіны. З берага мы не бачылі ні лідэраў, ні аўтсайдэраў, бо сцяна пырскаў закрывала іх ад нашых вачэй.

Калі ж да карася заставаліся лічаныя метры, ён, не будучы дурнем, прыйшоў у сябе, крануў з лянотай раз-другі хвастом, глянуў пасалавелымі вачыма на звар'яцелых сваіх крыўдзіцеляў і — даў нырца на глыбіню, каб у сваёй любімай ціне працягнуць перарваны сон.

ЖАЛЕЗНАЯ ХМАРА

Быў звычайны летні дзень сорак пятага года. Дарослыя — працавалі, дзеці — ладзілі свае няхітрыя гульні: хто капаўся ў пяску, а больш спрытныя — ушчэмлівалі паміж ног палку і гойсалі, «скакалі на кані». І працавалася, і гулялася ў ахвоту, бо толькі-толькі скончылася вайна — ні табе стрэлу, ні выбуху — жыві колькі ўлезе!

Рамптам спынілася праца, прыпыніліся гульні, нават птушкі сціхлі. Ніхто выразна не мог растлумачыць — што ж здарылася? Першымі гэта адчулі і пачулі не вушы, а сэрцы. Адчулі, як той барометр «чуе» буру за сотні вёрстаў. Знявечаныя вайной сэрцы дарослых і дзяцей не памыліліся, бо хутка і вушы ўчулі цяжкі і трывожны гул, які набліжаўся і накрываў сабой усіх і ўсё. Цяжка было разабрацца, адкуль і што раўло, але роў рабіўся мацнейшым і з кожнай хвілінай больш страшным. Ён халадзіў кроў, прыцiскаў нас да зямлі, якая пачала нервова падрыгваць, аддаючыся ў нашы акамянелыя ногі.

І вось на гарызонце паказаліся першыя самалёты, якія ляцелі не вельмі высока і, як нам падалося, вельмі шчыльна. Іх наплыло так многа, што не было бачна ні неба, ні сонца. І хоць гэта ляцелі нашы, родныя, свае, але жах дабіраўся да касцей, бо вайна яшчэ лютавала ў кожнай душы.

А самалёты раўлі і раўлі, плылі хваля за хваляй — здавалася, што яны віселі над намі і канца гэтаму не будзе. Адкуль яны ляцелі і куды — невядома.

Нарэшце жалезная хмара праплыла, гул паступова аддаліўся. А мы ўсё стаялі акамянелыя, не ў сілах варухнуцца і не ведалі, што больш страшныя хмары павіснуць над нашымі лёсамі, ператвараючы ўсё жывое ў паслухмяную акамянеласць.

МЕЗІН

У кожнай вёсцы, у кожнай мясцовасці ёсць нешта сваё, адметнае, самабытнае, толькі тут народжанае.

Ад сваёй гаваркой мамы я «набраўся» столькі цікавых, неўжываемых афіцыйнай мовай слоў, што хапіла б іх на слоўнік. Я імкнуўся ціхенька «ўткнуць» іх у які-небудзь твор, каб рэдактары ці карэктары не заўважылі і не выкінулі — бывае, і праслізне маміна слоўка. Напрыклад, у гумарэсцы «Галёшы» замест насавой хустачкі прыжылося маміна «на-

сацёрка». Жыве і ў паэме «Люстэрка лёсу» маміна «стоць носам». Тоўсценькае дзіця мама называла — «камлюк», а хлапчука, на якім скура гарыць,— «вырвус». Прыехалі мы з ёй аднойчы ў Мінск, а мама мне і кажа:

— Глянь, сынок! Вуліца ад людзей ломіцца!..

Можна многа пісаць пра мудрасць і самабытнасць нашых продкаў, галоўнае, не трэба пужацца тых слоў, якія не пагаршаюць нашу мову.

Сёння прыйшло на памяць слова, якое чуў адразу пасля вайны ў Будах, а пазней, за ўсё жыццё — ні разу. Адкуль яно ўзялося, чаму не прыжылося і знікла — не ведаю.

Звычайна вясковая малеча-галеча ладзіла свае гульні гуртам — так больш піску і крыку, а значыцца, і весялей. Носіцца такая шумная завіруха па вёсцы з канца ў канец, ажно шыбіны падзынківаюць у вокнах. Вакол дзяцей, не адстаючы, выпісваюць кілбасы іх надзейныя сябры — схуднелыя вясковыя сабакі.

Вось гэтыя сабакі і падаюць першымі сігнал, што да вёскі набліжаецца той, каго і дзеці, і сабакі з гіканнем і гаўканнем праводзяць аж за апошнюю хату.

— Мезін! — крыкне хтосьці першы, і ўжо дзесяць ці дваццаць галасоў, узмоцненых сабачым брэхам, падхопяць яго і імчацца з гвалтам насустрач таму, хто выклікаў гэткую буру хлапеча-сабачых эмоцый.

— Мезін! Мезін! Мезін!.. Гаў! Гаў! Гаў!..

Сумнае і страшнае гэта было відовішча. У вёску заходзіў бяздомны, беспрытульны, да апошняй ніткі абарваны, да апошняй костачкі схуднелы чалавек. Са шматлікіх дзірак выглядвае чорнае ад бруду цела, гэткі ж чорны твар абляпіла доўгая зблытаная барада, у руках — кіёк, на плячы — пустая торбачка. Вось далёка не ўсё, што ўвасабляла ў сабе слова «мезін». Гэта быў звычайны для таго часу жабрак, да глыбіні свайго гаротнага лёсу знявечаны падзеямі апошніх гадоў. Гэта быў звычайны чалавек, толькі перамолаты аднаму яму вядомымі жорнамі нястачы і пакутаў.

— Мезін! Мезін! — гарлапаніла, абшарпаная да пят, хлапечая хеўра, якая па сваёй «заможнасці» недалёка адкацілася ад бяздомнага бедака.

— Гаў! Гаў! — свірапелі не менш галодныя і худыя сабакі.

Літасцівыя жанчыны адрывалі ад свайго стала адну-дзве бульбіны і працягвалі знявечанай жывой істоце. Хлеба пакуль не было ні ў кога.

Мы, трох-чатырохгадовыя дзеці, сціснуўшыся ў камочкі, з цікавасцю і жахам пазіралі на гэтае страшнае падабенства чалавека, і незнаёмае слова «мезін» пужала нас больш, чым ён сам сваім жудасным выглядам.

— Мезін! Мезін! Гаў! Гаў!..

— Беражы цябе Бог! — шапталі міласэрныя жанчыны.

Праз тыдзень-другі такое «шэсце» паўтаралася зноў, бо вайна напладзіла столькі гора, што яно доўгі час пасля яе заканчэння тулялася ад вёскі да вёскі, ад лёсу да лёсу, ад пакалення да пакалення.

Сёння ў Мінску за кожным вуглом дома, у кожным падземным пераходзе сядзяць і стаяць з працягнутымі рукамі— нашы сучасныя «мезіны», на якіх не звяртаюць увагу ні «вярхі», ні «нізы», і да іх не датычыцца вядомае: «Вайна ўсё спіша».

ПОСІК

Нарэшце і наша сям'я разжылася на парсючка. Збірала мама крапіву, секла секачом, заварвала разам з лушпаямі ад бульбы, дадавала конскіх «круглячкоў», усё гэта размешвала і — прыемнага апетыту! Куды было дзявацца таму парсючку — еў, ажно за вушамі патрэсквала. А як наесца — брыкнецца на бок і парохквае — значыцца, у жываце музыка загучала.

Рос ён па такой ядзе слаба, таўсцеў — яшчэ слабей, мог праз плот працiснуцца і не ўшчаміцца.

Восенню крапіва пайшла «на адпачынак», лушпаяў было мала, ды і не цярпелася хутчэй скабку абсмактаць — таму абкаціў тата парсючка і закалоў яго. Шкада было, ды такая ўжо свінячая доля.

Але не сала і не скабкі мне запомніліся, хоць у маім жыцці гэта быў самы першы, а таму — самы смачны парсючок. Запомнілася другое. Аказваецца, з парсючка можна зрабіць не толькі прысмакі, але і цікавую, мала каму вядомую цацку.

Разрэзаўшы парсючку падбрушша і выцягнуўшы ўнутранасці, тата нам кажа:

— Зараз, дзеткі, я вам шарык надзьму, нясіце хутчэй нітку!

Знайшоў сярод кішак нейкую пляву, асцярожна дастаў яе.

— Гэта посік! — і пачаў яго надзьмуваць...

Гэта быў мачавы пузыр, але яго чамусьці ў нашай вёсцы называлі адным словам «посік». Калі ён яшчэ свежы, цёплы,

то вельмі мяккі, эластычны і пры надзьмуванні расцягваецца, як сапраўдны паветраны шарык, толькі шараватага колеру.

Тата яго надзьмуў, моцна завязаў ніткай і павесіў над печчу, папярэдзіўшы нас, што чапаць яго, пакуль не высахне, нельга.

І сапраўды, назаўтра, калі высахла слізь, ён зрабіўся лёганькі і амаль зусім белы, з ледзь бачнымі пражылачкамі. Калі па ім ціхенька стукнуць пальцам, ён гулка адзываўся, як барабан.

Той, першы ў маім жыцці, паветраны шарык быў недаўгавечны — хутка патрэскаўся і разваліўся на кавалачкі.

ПАМЁР СЯРОЖКА...

Памёр Сярожка... Памёр мой родны брацік, калі я яшчэ не з'явіўся на гэтым цудоўным і пакутлівым свеце...

Ён быў восьмы, магчыма — апошні ў нашай сям'і.

Няўжо ён, маленькі — да годзіка, «саступіў» мне дарогу, падараваў жыццё, сышоўшы ў магілку?..

Калі нарадзіўся я, мама перадала мне імя той папярэдняй крывіначкі, якая скацілася ў родную зямлю, і ад гэтай зямлі жывым мяне не адарваць.

А ці ж лёгка мне несці крыж свой і таго Сяргейкі, якому не суджана было цешыцца і сумаваць, смяяцца і плакаць, любіць і яшчэ тысячы разоў любіць тое, што завецца жыццём...

Калі нарадзіўся я, суседкі абураліся:

— Зося! Што ты робіш? Ці ж можна даваць народжанаму імя таго, хто перад ім сышоў у зямельку? Дрэнная прыкмета!..

Малайчына мама! Не пабаялася і не памылілася!

Жыву ж я, дзякуй Богу, больш за паўвека, і ў маім сэрцы жыве той маленькі Сярожка, чыё светлае імя я нашу.

ПАГАРЭЛЬЦЫ

Пасля вайны ўсім жылося нялёгка. А чаму ж нам, нашай сям'і, спытаецеся вы, было найгорш за ўсіх? Можа, я трошкі перабольшваю, каб выклікаць у вас спачуванне? Не! Наадварот, я пазбягаю закранаць тыя зусім жахлівыя, неверагодныя цяжкасці, якія сапраўды амаль немагчыма ўявіць. На мой погляд, я апісваю звычайнае пасляваеннае дзяцінства, тыя маленькія кавалачкі жыцця, якія, дзякуй Богу, высветлілі промні памяці.

Дык чаму нам жылося ў тых жа Будах горай за ўсіх? Таму, што пасля сканчэння вайны на Беларусі былі тры катэгорыі гаротных людзей, якія адрозніваліся адзін ад аднаго даволі значна. Першая катэгорыя — гарадскія жыхары, другая — вясковыя. А ўжо з вясковых жыхароў вылучаліся самыя найгаротнейшыя людзі і пагарэльцы.

Уявіце чалавека, які пасля вызвалення родных мясцін вярнуўся на сваю сядзібу, у сваю ацалелую хату. Запусценне, бедната, голад. Але, з другога боку — дах над галавой, нейкія чарапы, нейкае адзенне, тапор, рыдлёўка, лыжка, міска. Зноў ты хоць і бедны, а гаспадар, табе ёсць з чаго пачынаць, ёсць ад чаго адштурхнуцца.

А цяпер уявіце пагарэльцаў — нас, напрыклад. Немцы наляцелі ў вёску, калі мы яшчэ спалі, пазганялі ўсіх у свіран у чым былі. Як мы засталіся жывымі — адзін Бог ведае. Вёску з усім нашым небагатым скарбам спалілі. І сёння яшчэ выворваецца і аплаўленая цэгла, і аплаўленае шкло...

Частку вайны мы прагаравалі з партызанамі, было страшна, але ж і нейкі булён перападаў. Потым на Паліку трапілі з партызанамі ў акружэнне — ратаваліся хто як мог. Ляцелі па лясах па калені ў крыві. Што мы мелі, вярнуўшыся ў родную Карпілаўку пасля яе вызвалення? Акрамя вошай, якія віселі на нас шышкамі,— нічога! Вугельчыкі ад нашага дома і тыя параслі крапівой і палыном. З вялікай цяжкасцю мама, без рыдлёўкі, ледзь не зубамі, выкапала зямлянку, у якой, акрамя яловых лапак, нічога не было.

Вярталіся суседзі, хто выжыў, і таксама, як краты, зарываліся ў зямлю.

А чым карміць дзяцей? Мама хадзіла па навакольных няспаленых вёсках — прасіла ў людзей лушпаі ад бульбы, — людзі давалі гэтыя лушпаі, бо мама казала, што дзеці паміраюць з голаду. Гэтым і ратаваліся ад смерці.

З такім багаццем мы перабраліся ў Буды, дзе пасяліліся ў гнілы, дзіравы калгасны трысценак. Але гэта ўжо была не зямлянка, можна рызыкнуць і зімаваць. Разжыцца было вельмі цяжка. Калгас нічога не плаціў за працу, лесу, каб пабудавацца, не даваў, насення не было. А няма насення — няма і ўраджаю, няма ўраджаю — зноў голад...

Выручалі сваякі, якія жылі ў Мінску,— аддавалі рознае непатрэбнае адзенне. Ім яно было непатрэбнае, нам — шык.

Вярнуўся з вайны тата, прывёз адзіны трафей — нямецкі гармонік. Гэты гармонік нас калі-нікалі выручаў. Жыццё не супынілася, людзі жаніліся, моладзь хацела танцаў, а без

гармоніка — што за вяселле, што за вечарынка? Тата быў надзвычай здольным гарманістам, ён быў нарасхоп. З вяселля ж ён вяртаўся дамоў — з кавалкам хлеба і са шматком сала.

Вось так памаленьку мы, пагарэльцы, карабкаліся з нястачы, намнога адстаючы ад астатніх.

ПЫТАННЕ

Вайна не шкадавала нікога. У яе пражорлівым полымі загінулі мільёны людзей і старых, маладых, дзяцей...

За пасляваенныя дзесяцігоддзі да тых загінуўшых мільёнаў далучыліся і працягваюць далучацца новыя мільёны ненароджаных людзей, якія застаюцца ўмоўнымі неадушаўлёнымі лічбамі, няздольнымі прадоўжыць род чалавечы. Лік ненароджаных, а значыцца, забітых, павялічваецца ў геаметрычнай прагрэсіі, — канца гэтаму не будзе. Вось што такое вайна...

Усе гады свайго жыцця я шукаў адказ на адно пякучае пытанне: чаму нас, карпілаўцаў, немцы сагналі ў калгасны свіран, каб спаліць, як спалілі Лясіны з іх ста дваццаццю сем'ямі, але ў апошні момант прапусцілі скрозь рады кулямётаў і далі магчымасць пайсці ў лясы? Вёску спалілі, а людзей выпусцілі... Чаму пашкадавалі?

Вёска знаходзілася ў зоне актыўных партызанскіх дзеянняў, партызаны былі частымі «госцямі» ў Карпілаўцы, мама нават выконвала іх заказ — пякла хлеб. Можа, немцы пра гэта прама і не ведалі, але, пэўна, здагадваліся, бо вёску проста так не спалілі б. Не ведалі немцы і таго, што старэйшы мой брат Коля партызаніў у гэтых мясцінах. Немцы палілі ў нашай мясцовасці вёскі з людзьмі «гуляючы». Толькі пачуюць, што партызаны наведалі якую-небудзь вёску,— палілі яе з людзьмі без разбору. Што ўжо казаць пра нашу, з якой, як я ўжо казаў, партызаны «не вылазілі»!

Доўгі час нашай выратавальніцай я лічыў настаўніцу Марыю Аляксандраўну Васілевіч, аднавяскоўку. Многа разоў гутарыў з ёй пасля вайны, гутарыў з многімі людзьмі — сведкамі тых падзей, але не ўсё, як кажуць, стыкавалася, нечага ці некага ў той дзеі не хапала — не хапала галоўнай дзеючай асобы.

І вось зусім нядаўна даведаўся пра наступнае: аднекуль у немцаў-карнікаў, што «прасейвалі» нашу акругу, з'явіўся но-

вы перакладчык. Хударлявы, валасы прамыя, светла-русыя, амаль белыя, зачэсаныя назад. Хто ён быў і адкуль — невядома. Як яго прозвішча — невядома. Нічога пра яго невядома. Прасачыўся паміж людзей слых, быццам ён недзе некаму шапнуў: «Пакуль я ў немцаў перакладчыкам — людзі гарэць не будуць».

Гаварыў ён так ці не — таксама невядома. Але людзі сапраўды перасталі гарэць. Тое, што гэты знешне непрыкметны чалавек быў з немцамі ў Карпілаўцы, калі вырашаўся наш лёс,— гэта так.

Вось і ўсе звесткі пра гэтага таямнічага незнаёмца. Ёсць яшчэ адна — несуцяшальная і сумная: неўзабаве немцы павесілі яго ў Заслаўі. Потым лёталі па вёсках на конях прадстаўнікі партызанскай брыгады — усё пыталіся, можа, хоць хто, хоць што ведае пра таго чалавека... Так ён і пайшоў з жыцця невядомым і, магчыма, гераічным. Не выключана, што яму і хутчэй усяго яму я абавязаны сваім выратаваным жыццём.

Нізка схіляюся перад ім за тое, што разам з узняўшымся попелам ад спаленых карпілаўскіх хатаў не было майго попелу...

СУСТРЭЧА

Нарэшце вызвалілі Мінск ад немцаў. Хутчэй не Мінск, а тое, што ад яго засталося — горы бясформеннага бетону, бітай цэглы, закураныя астаткі дамоў.

Птахам разляцелася па Беларусі вестка, што рыхтуецца партызанскі парад. Удзельнікі вызвалення беларускай сталіцы пройдуць урачыстым маршам па вуліцах горада і ля ацалелага Дома ўрада.

Вестка гэта даляцела і да нашай вёскі. Мама захвалявалася, зазбіралася ў Мінск — недзе ж партызаніў яе сын Коля — мой старэйшы брат. Пра яго лёс даўно не было нічога чуваць, а на вайне да бяды недалёка.

Пайшла мама ў Мінск — авось дзе сярод партызан пашчасціць убачыць яго. Пайшла пешшу, спяшалася, каб паспець да прызначанага часу.

Людзей, падобных маме, было так многа, а жывая партызанская рака цякла так магутна і шумна, што мама, як ні старалася, сына свайго не ўбачыла. Ад хвалявання, напругі і страху прапусціць, не заўважыць самага для яе роднага, самага галоўнага чалавека ў шматтысячнай ка-

лоне партызан — перад вачыма ўсё паплыло, змяшалася са слязьмі...

Назад ішла зноў жа пешшу. Ды і пасля вайны, доўгія гады, схадзіць пешшу ў Мінск і аб адзін дзень вярнуцца назад — лічылася звычайнай справай.

Сёння чалавек будзе душыцца, паліць нервы, лаяцца, ціснуцца ў перапоўнены аўтобус ці тралейбус, а пешшу не пройдзе нават аднаго прыпынку. Распанелі...

Ідзе мама дамоў, нясе ў сэрцы страшны груз невядомасці. А што, калі забілі? А што, калі трапіў у палон?..

Ідзе мама, выцірае гарачыя слёзы, гоніць ад сябе чорныя думкі. Прытамілася і села ў вёсцы Дубаўляны пад плот адпачыць, сіл набрацца.

Адпачыўшы, устала, каб ісці далей,— паглядзела ў бок Мінска і вачам не верыць. Хацела кінуцца з месца, дзе стаяла, і не змагла — ногі падкасіліся, самлелі, з вачэй пацяклі слёзы радасці і шчасця. З-за пагорка, на дарозе паказаўся Коля, які шпарка джгаў у напрамку сваёй вёскі. Яго хаду і потым, пасля вайны, немагчыма было зблытаць з нечай, настолькі спрытна і лёгка ён перастаўляў ногі.

Коля, пасля партызанскага параду, адпрасіўся ў камандзіра на дзень, каб даць вестачку родным, што жывы, яшчэ здольны моцна трымаць у руках зброю...

Даўно няма ў жывых Колі, пайшла з жыцця і мама, а я, з году ў год, кожны раз, едучы ў Карпілаўку, адчуваю шчымлівасць у сэрцы ля таго святога для мяне месца.

ПАГОНЯ

Калі мяне на досвітку расштурхаў і падняў з пасцелі мой брат Коля, я, прадзёршы вочы, і не думаў, што праз якую гадзіну-дзве стану ўдзельнікам надзвычай хвалюючага, небывала захапляючага здарэння, якое смела можна назваць пагоняй.

Як вы думаеце, для чаго старэйшы брат падняў з пасцелі такую мелюзгу, як я, у час, калі нават сонца яшчэ не думала ўставаць? Няўжо я такі важны работнік, што без мяне — і сонца не ўстане? Ды не! Мой брат ведаў, што рабіў! Ёсць справы, у якіх такія смаркатыя, як я,— незаменныя асобы. Вось гэтым раннім ранкам якраз і гатавалася такая справа...

Я апрануўся і, пазяхаючы пасля сну ды паляскваючы зубамі ад холаду, пасунуўся ўслед за братам туды, дзе ўжо

гарэў агонь пад бочкай, у якой пачынала пабулькваць і барматаць брага. Убачыўшы агонь, я павесялеў і прыбадзёрыўся. Тут мне брат і кажа:

— Глядзі, каб увесь час агонь не зводзіўся, але каб занадта і не «накідваўся» на брагу, бо яна падгарыць,— тады самагонку ў рот не возьмеш, — і сам «растаў» у цемры — пайшоў даглядацца...

Што тут можна сказаць — справа дасталася мне адказная, для майго ўзросту — ледзь не пасада дырэктара спіртзавода. Мала таго што я падкідваў паленцы пад бочку з брагай — дык яшчэ і мяняў бутэлькі пасля таго, як накапвала з трубачкі, з якой звісала ўкладзеная кудзеля — гэта дзеля таго, каб каштоўная вадкасць трапляла ў рыльца бутэлькі...

Мушу вам зараз шчыра прызнацца, што хоць і быў я малы, але наслухаўся ад дарослых пра пяршак, пра ягоны смак, моцнасць і вартасць.

Я і сёння кілішачак першачку не прамяняю ні на якія французскія каньякі...

Вось тады, ледзь толькі напоўнілася першая бутэлька, я і «памачыў» язык — не ўтрымаўся. Не скажу, што малы хлапец адчуў нейкі там смак, але, згадзіцеся, быць «гаспадаром» такога абсталявання і не зняць пробы — гэтага я не мог дапусціць...

Сонейка ўжо ўсплыло над лесам, галава мая таксама паплыла невядома куды, сам я сядзеў і пароў кіёчкам у агонь, забыўшыся нават, як мяне зваць... Ціш! Спакой! Любата!..

Раптам у гэтую ідылію ўварваўся востры, пранізлівы парасячы піск. Мяне падкінула з таго месца, дзе я спакойна сядзеў і займаў адказную пасаду. Мяне не проста падкінула, а нейкая сіла панесла на той адчайны піск. Усё здарылася так хутка, што я і міргнуць не паспеў...

Вылятаю з-за куста на луг і бачу, як за маленькім нейчым парсючком імчыць велізарны воўк. Яшчэ імгненне — і воўк схопіць парсючка! Я, не спыняючы свайго алюру, як кінуўся да ваўка, як свіснуў, як раўнуў, той — зірк у мой бок ды ад нечаканасці і майго «пасляпершаковага» нахабства — скок у кусты і знік.

Толькі тады я супыніўся і апамятаўся. З жахам прыкінуў, што воўк быў большы за мяне і, каб не «фактар нечаканасці»,— уцякаў бы я ад ваўка, як той парсючок.

РЭКОРД ДЛЯ КНІГІ ГІНЭСА

У Будах мы жылі да пяцідзесятага года. Можа, жылі б і болей, але калгасны трысцень дапарахнеў, стаў развальвацца, і тата пачаў шукаць новае прыстанішча, хоць які дах над галавой.

Дапамаглі сваякі, што жылі каля Мінска, яны параілі пераехаць у калгас «Мядзвежына». (Сёння — гэта вуліцы К. Лібкнехта, Р. Люксембург, Купрыянава, Харкаўская і іншыя.) Тады горадам тут і не пахла. З гэтага боку горад пачынаўся ад вуліцы Мяснікова, па якой хадзіў трамвай.

Пераехалі мы ў гэты калгас і пачалі жыць у будынку Мядзвежынскага сельскага Савета. Займалі мы маленькую яго частачку, бо ў адной палове размяшчаліся супрацоўнікі сельсавета, у другой — сельскі клуб. Будынак быў цагельны, вялізны, няўтульны і нязграбны, стаяў пасярод поля, як тычка — ні дрэўца, ні кусціка.

Тата прыбудаваў да ўвахода нешта з дошак — ці то ганак, ці то хлеў, бо злева, як ідзеш у хату — стаяла карова, а справа — кладовачка была.

Па даху гэтай прыбудовачкі добра было лазіць на гарышча — на столь, дзе я любіў гуляць у розныя гульні, адкуль было відаць усё наваколле.

Лазіў сюды і мой, крыху старэйшы, брат Косцік... Залез ён аднаго разу, а я ўнізе ў пяску корпаюся...

Раптам з дзвярэй, дзе размяшчаўся сельсавет, вылецеў, як бура, старшыня гэтага Савета, трасе кулакамі і «гне» такіх мацюкоў, што — жах!

Падскочыў да мяне і задраў галаву туды, адкуль Косцік ужо звесіў адну нагу і збіраўся саскочыць на дах прыбудовачкі.

— Каб табе зарвала! Каб ён у цябе апух! Злезеш — я табе галаву адкручу, басяк! — аж зелянее ад злосці старшыня.

Косцік, не будзь дурнем, хуценька падняў тую нагу, што звесіў, і знік туды, адкуль збіраўся вылезці.

Гаспадар гэтага будынка пакрычаў, пакіпяціўся ды і пайшоў у свой кабінет...

Аказваецца, Косцік, будучы на гарышчы, не стрымаўся і памачыўся там, а тая яго «вадзічка» працякла праз столь і... — старшыні сельсавета на стол, на дзяржаўныя паперы...

Ну, Косцік! Ну, вырвус! Гэта ж трэба так патрапіць, хоць і ненаўмысна!

Ці знойдзецца ва ўсім свеце яшчэ адзін чалавек, якому давялося памачыцца на стол самому старшыні сельскага Савета?

І ЗМЯЯ МЯНЯЕ СКУРУ

Паўзём мы неяк з сябрамі па калгасным полі, на якім расце морква. Паўзём, ад вартаўніка хаваемся, морквай ласуемся. Выцягнеш з зямлі морквіну, абскрабеш яе кавалачкам шкла і хрумсціш, як той заяц...

Толькі пачалі выпаўзаць назад, як чую, што са мной нешта здарылася. Паўзці-то паўзу, але нешта мне не падабаецца... І раптам — які жах! — адчуваю, што згубіў штаны. А пад штанамі, акрамя цела — нічога! Як яны маглі з мяне зваліцца? Як я гэтага ў азарце не заўважыў?.. Раблю разварот — і паўзу назад, на пошукі прапажы. Нарэшце бачу — ляжаць, родненькія! Падпаўзаю і прыкідваю, як я іх буду лежачы апрануць. Бяру іх у рукі... і нічога не разумею. Гэта мае штаны? Так, мае!.. Ці гэта не мае штаны? Не, не мае!.. І пазнаю, і не...

Бедныя мае штаны!.. Я і сёння больш усяго на свеце шкадую, што не захаваў іх, як сведку тых пакутаў, той галечы...

Сёння словы — нішто ў параўнанні з тым, што маглі б убачыць вашы вочы — бясконцая колькасць лацін, аджыўшых свой век, многаслаёва налепленых адна на другую, даўно сапрэлых, якія з апошніх сіл учапіліся гнілымі ніткамі за спарахнелую тканіну...

Але ці маглі яны быць іншымі, тыя штаны? Яны ж «вандравалі» ад старэйшага брата — да крыху малодшага, ад малодшага — да яшчэ меншага, пакуль не дайшла чарга да мяне — самага маленькага ў сям'і... Цаны тым штанам не было!..

Я падняў ТОЕ, што непрыкметна саслізнула з майго цела, што называлася маімі штанамі, і гэта ТОЕ — на маіх вачах разлазілася і распаўзалася на шматочачкі...

Сябры жартаўліва суцяшалі мяне:

— Падумаеш, штаны! Змяя нават скуру скідвае і то не плача...

ТАТАВА ВАТОЎКА

Я адвучыўся адзін год у Лысагорскай пачатковай школе, а восенню пяцідзесятага года мы пераехалі з Будаў пад Мінск, дзе пачалі жыць у будынку сельсавета. Тут я пайшоў у другі клас трыццаць другой Мінскай сярэдняй школы, якая знаходзілася насупраць Нямецкіх могілкаў.

Мяне вельмі ўразіла цагельнае двухпавярховае памяшканне школы з мноствам prасторных класаў, сур'ёзных настаўнікаў, чыста апранутых вучняў, росквітам чырвоных гальштукаў. Пасля нашай вясковай школы-хаткі з «сляпымі» вокнамі і скрыпучай падлогай гэты палац аглушыў мяне многагалоснасцю, шыкоўнасцю, велічнасцю — я трапіў у новы, невядомы мне раней, фантастычны свет.

Але гэтыя ўсе мае ўражанні пацьмянелі перад яшчэ больш моцнымі ўражаннямі, якія я выклікаў ва ўсіх, хто ўбачыў мяне ў гэтай школе. На мяне глядзелі, быццам я быў снежным чалавекам ці іншапланецянінам...

Уявіце стаўшую сёння моднай нейкую прэзентацыю, якую спраўляе «круты» бізнесмен. Шыкоўная зала! Мора святла! Смокінгі ды раскошныя вячэрнія сукенкі! Шампанскае і свецкія крыўлянні!.. І раптам сярод гэтых расфуфыраных сытых дзялкоў з'явіўся, можа, не горшы за прысутных, чалавек, але — у рызманах і лахманах, у драным абутку, галодны і гаротны... У гэтай адкормленай «круцізны», упэўнены, — шампанскае ўпоперак горла стане...

Вось прыкладна ў такім выглядзе з'явіўся я тады перад вачыма вучняў і настаўнікаў, якія і ў сне не бачылі гэткай галечы.

Мяне на кожным кроку абзывалі featрознымі крыўднымі словамі, са мной ніхто не хацеў сядзець за адной партай, мяне знянацку штурхалі ў спіну, і я ляцеў стоць носам. Але самым складаным было для мяне — распранущца ў гардэробе перад заняткамі. Чарга ў гардэроб — страшэнная — вучняў жа было больш за трыста. А на мне — татава старая-перастарая, латаная-пералатаная, ношаная-заношаная, зачухмоленая ўшчэнт ватоўка...

Надзеньце сёння васьмігадоваму хлапчуку нават новую ватоўку дарослага мужчыны — які будзе выгляд? Рукавы да зямлі дастануць, не кажучы пра астатняе.

Так было і са мной. З той, татавай, ватоўкі тырчэла толькі мая белая галава — мусіць, пудзіла на агародзе выглядала б больш зграбна... Але я гэтага, дзякуй Богу, не разумеў, не саромеўся — гэта ж была мая вопратка і другой у мяне не было.

Займу я чаргу, каб распрануцца, а мяне з яе як штурхануць — я зноў пайду ў «хвост», зноў займу чаргу, а мяне зноў як піхнуць! Ніхто не хацеў за мной стаяць. Я спраўна займаў чаргу, а мяне гэтак жа спраўна з яе выпіхвалі — пакуль усе не распраналіся і я не заставаўся адзін. Тады ўжо гардэробшчыца гідліва брала двума пальцамі маю ватоўку і прымацоўвала яе збоку ад курташак і паліто больш заможных вучняў...

Як жа тады ўсе памыляліся! Адкуль ім было ведаць, што татава ватоўка ў цяжкія пасляваенныя гады ратавала тату ад снегу і дажджу, ад вятроў і халадоў, памагала перажыць голад, пакуты, нястачу і, нарэшце, — сагрэла мае худыя дзіцячыя плечы, стала маёй вопраткай...

Дзякуй табе за гэта, татава ватоўка!

* * *

Гэтаму ўспаміну неабходны невялічкі працяг, каб нейкім чынам паставіць сёе-тое на свае месцы, бо зусім нядрэнныя былі вучні і настаўнікі той школы.

Сам я як вучань першы час быў надзвычай старанны, дысцыплінаваны, слухаўся старэйшых, выконваў усе класныя заданні, на занятках не круціўся, не штурхаўся — настаўнікі не маглі нацешыцца такім вучнем. Але гэта працягвалася нядоўга. Паступова я асвойваўся і пачынаў, як кажуць, спрабаваць «хадзіць на галаве», што не дрэнна ў мяне атрымлівалася...

Вакол будынка сельсавета, дзе мы жылі, ляжалі калгасныя палі, на якіх раслі морква, капуста, памідоры...

З ядой дома было цяжкавата, таму летам і восенню я пераходзіў на «падножныя» калгасныя харчы — еў «ад пуза» моркву, памідоры і з задавальненнем грыз качаны капусты — вядома ж, па гэтыя «вітаміны» прыходзілася лазіць паўзком.

Магчыма, ад такога штодзённага «сталавання» мяне «пагнала» ў рост. І ўжо ў трэцім класе я быў на галаву вышэйшы за сваіх колішніх крыўдзіцеляў. Цяпер мяне ўжо не абзывалі рознымі словамі, не выпіхвалі з чаргі ў гардэроб (няхай бы толькі паспрабавалі!), а пішчом лезлі да мяне ў сяброўства — і мы пасапраўднаму пасябравалі...

Увогуле, вучоба ў гэтай школе пакінула цёплыя і светлыя ўспаміны.

ПЕРШЫ ПАДАРУНАК

Першы падарунак сваёй маме я зрабіў, калі мне было восем год. І гэта нягледзячы на тое, што я поўнасцю адпавядаў вядомай прымаўцы — быў гол як сакол.

І ўсё ж чалавек прыстасоўваецца да ўсяго, нават да самай што ні на ёсць найгалейшай галечы.

Вось і мы, малыя, прыстасоўваліся да любых абставінаў, у якія закідвала нас пасляваеннае жыццё.

Да пяцідзесятага года, пакуль я жыў у вёсцы,— усё было «добра», спакойна. Я не бачыў ні тых булак, ні цукерак, ні сітра, ні кніг — нічога. Але калі мы пераехалі жыць пад самы Мінск — у мяне вочы палезлі на лоб. Аказваецца, у жыцці вялікае мноства таго, пра што я і не чуў. А ўсё гэта хацелася паспрабаваць, пасмакаваць, а ў дзіравай кішэні — ні капейкі.

У тыя гады на кожным вуглу прадавалі яшчэ газіраваную ваду на разліў, хочаш, пі простую, хочаш — з сіропам, толькі, праўда, плаці. А яшчэ ж гандлявалі «марай» усіх дзяцей — ружовенькай салодкай вадзічкай — морсам. Вып'еш і пальчыкі абліжаш!

Вось і прыходзілася пасля школы «падрабляць» — збіраць розны металалом, анучы, паперу і цягнуць усё гэта барахло да старызніка-яўрэя, які мог плаціць сшыткамі, нейкімі рэчамі, іншай дробяззю ці грашыма. Мы бралі толькі грошы, хоць прыёмшчык нас увесь час ашукваў — даваў пару медзякоў і выпіхваў нас за дзверы сваёй будкі. А каб прыйсці зноў да таго яўрэя, прыходзілася аблазіць усе звалкі ды куткі, бо і утыль не надта валяўся пад нагамі.

Але за дзень мы «збівалі» на шклянку морсу ці ліманаду — і за гэта дзякуй Богу.

Аднойчы я ўбачыў у яўрэя на прылаўку брошку, якая мне чамусьці спадабалася, і я загарэўся купіць яе маме.

Чаму мне захацелася гэта зрабіць, не ведаю, але я перастаў піць сваю любімую вадзічку, а пачаў збіраць грошы на падарунак, бо брошка каштавала для маіх «капіталаў» дорага — пэўна, месяц піў бы морс.

Нарэшце, сабраўшы неабходныя грошы, я купіў падарунак і — бягом да мамы.

Відаць, мама вельмі многа год не атрымлівала падарункаў (ці ж да іх было?), бо залілася слязьмі і, шчаслівая, адразу прышпіліла мой падарунак да сукенкі...

Доўгія гады мама насіла яе, шанавала, але вечнага нічога няма, і брошка зламалася і згубілася. Не згубілася толькі памяць — да апошніх дзён свайго жыцця мама ўспаміна ла пра дарагі яе сэрцу падарунак...

Памятаю яго і я.

ГАЛОЎНАЯ ПАДЗЕЯ

Сёння многае з таго, што некалі адбылося, цяжка ўявіць. За пяцьдзесят тры гады жыцця мела месца столькі падзей, столькі душэўных перажыванняў, што дзіву даешся — як уся гэта жыццёвая мешаніна ўмяшчаецца ў галаве, у душы, у сэрцы.

Але ўвесь гэты здабытак не проста накопліваецца, па-мнажаецца, захоўваецца. Ён не ляжыць сабе ціхенька — кожнае на сваёй «паліцы», ён непакоіць, хвалюе, трымае ў напружанні кожную клетку арганізма, кожную крывінку. Быццам ты — адзіны адказны перад Богам і мінулым хавальнік найсвяцейшага сховішча, у якім усё тое, што ты ўвасабляеш — увесь шматпадзейны, шматкаляровы, непрадказальны свет, дзе знаходзіцца, шукае сваё месца і твой уласны свет, уласнае «я».

Дык якая ж падзея ў маім жыцці самая-самая? Якая яна — адзіная, галоўная, яскравая?

Канешне, у кожнага чалавека ёсць дзве галоўныя падзеі, але ў момант іх здзяйснення чалавеку яны абыякавыя, ён іх не памятае, не бачыць, яны яго не радуюць, не засмучаюць. Першая — з'яўленне на гэты свет, калі чалавеку яшчэ ўсё роўна, другая — адыход у іншы свет, калі чалавеку ўжо ўсё роўна...

Мая ГАЛОЎНАЯ падзея ў асэнсаваным жыцці — даволі «празаічная» для чытача. Яна можа выклікаць усмешку, непаразуменне, здзіўленне. Тым не менш мая памяць, маё сэрца аддае ёй пачэснае галоўнае месца сярод бясконцай гамы адчуванняў, успрыманняў, успамінаў.

...Першыя восем гадоў жыцця я ўсёй сваёй дзіцячай істотай адчуваў бязлітасныя, страшэнныя кіпцюры голаду. Яны не адпускалі ні на хвіліну — ні днём, ні ноччу. За гэтыя восем гадоў ні разачку не давялося наесціся хлеба столькі, колькі хочаш. Хлеб быў недасягальнай раскошай.

І вось у адзін цудоўны дзень, у адно цудоўнае імгненне адна тысяча дзевяцьсот пяцідзесятага года, калі мы жылі ўжо ў будынку сельсавета каля Мінска, я заскокваю ў нашыя «палацы» і вачам сваім не веру — на стале ляжыць бохан хлеба, а побач — нож. Няўжо?!.

Мама ўбачыла мой шок і ласкава кажа:

— Бяры, сынок, хлеб! З сённяшняга дня можаш есці яго колькі ўлезе...

У мяне захапіла дух ад такой «заможнасці»...

Вось і стаіць перад вачыма самаробны драўляны стол, а на ім — хлеб.

МАРЫК

Марык застаўся маладым назаўсёды, навечна. Нарадзіўся ён гады на тры-чатыры раней за мяне, быў адзіны сын у маці, і ў яго акрамя матулі таксама нікога не было, бо бацька «касіў сабакам сена». Праўда, побач з Марыкам і яго маці была яшчэ тая непатрэбная, тысячы разоў праклятая людзьмі, няпрошаная «жыхарка», імя якой — беднасць. Яна праглядвала адусюль — з абутку, з вопраткі, з іх худых, шэрых твараў, з іх стомленых, згаслых вачэй. Усё можна схаваць: і ўкрадзенае, і ўшальмаванае, і сорам, і сумленне, — не схаваеш нікуды аднай бядноты, калі трапіў у яе абдымкі.

Можна толькі здзіўляцца, як гэта агідная «жыхарка» дасціпна спраўляецца адначасова жыць у многіх лёсах, сярод вялікага мноства людзей. Тут здзіўляйся не здзіўляйся, але што ёсць — тое ёсць, вандруе гэтая беднота з году ў год, з пакалення ў пакаленне, з глыбокай даўніны — у далёкую будучыню, не прамінаючы сучаснасці...

Мы, хлапчукі, зайздросцілі Марыку. Зайздросцілі не яго беднасці — сваёй хапала, а таму, што ён, як дарослы, адкрыта курыў. Смак дыму мы ўжо зведалі — самі, кашляючы ды перхаючы, дакурвалі пазавуголлях знойдзеныя «бычкі», а вось Марык не проста курыў, а ў прысутнасці сваёй маці!

У будынку сельсавета, дзе мы жылі, знаходзіўся і клуб. Яго, па праўдзе кажучы, клубам можна назваць у рамках нашага знакамітага сацрэалізму — палова будыніны, застаўленая драўлянымі зацухмоленымі лавамі, абдзёртыя цагельныя сцены, выбітыя шыбы ў вокнах і вялікае мноства смецця на падлозе, бо прыбіральшчыцы не было. Сорамна сказаць, але можна было бачыць то ў адным, то ў другім вугле, як нехта «насвінячыў». Кіно прывозілі раз у тыдзень, навешвалі на сцяну экран, усталёўвалі ля другой сцяны апаратуру і — еш «культуру» хоць апалонікам.

Вось у гэты клуб прыйдзе, бывала, Марык з маці, сядуць яны на лаву, і тут Марык дастае з кішэні «Беламор» і важна зацягваецца. У мяне слінкі цяклі ад зайздрасці, бо мая мама так бы мне курнула, што дым пайшоў бы ажно з вачэй ды вушэй, як у таго Змея Гарынавіча.

Марык чамусьці не хадзіў у школу ніводнага дня. Можа, ад беднасці, а можа, па іншай, невядомай нам прычыне.

Жыццё яго абарвалася нечакана...

Побач з сельсаветам стаялі канюшні, а крыху воддаль — даўжэзная пуня, у якую складвалася на зіму сена. Калі сена было

толькі паўпуні, мы ўскарабкваліся па кроквах да перакладзіны, якая звязвала дзве кроквіны, і з той перакладзіны давалі «нырца» ў сена. Ляціш, аж дух захоплівае, і — бултых у пахучае, яшчэ не злежанае сена. Трэба адзначыць, што дзяцей збіралася даволі многа і сена мы дратавалі «па-чорнаму». Дарослыя нам забаранялі гэта рабіць, часцяком праганялі, але забаронены плод робіцца яшчэ смачней.

І вось аднойчы, калі пуня была напоўненая напалову, а астатняе запоўнілася нашым крыкам, піскам, рагатаннем — у пуню ўскочыў з палкай у руцэ брыгадзір Зыгмусь, улёг за намі і раўнуў:

— Пазабіваю, гады!..

Мы, як стая верабейчыкаў, кінуліся ад Зыгмуся ў адным напрамку — да выратавальнага «акна» ў франтоне. Гэты своеасаблівы лаз быў даволі вялікі, і хоць ён знаходзіўся высакавата — метры два з паловай ад зямлі, — мы з ходу, «салдацікам» сігалі ўніз, набіваючы сабе сінякі і шышкі, бо ведалі, што з Зыгмусем дурныя жарты.

Марык быў большы за нас, і тое акно не дазволіла яму гэтак жа спрытна выпрыгнуць з цьмянай пуні ў сонечны летні дзень.

Наадварот, акно ператварылася ў дзверы, якія зачынілі за ім гэты свет назаўсёды...

Знайшоўся нябачны для нашага вока цвік, за які Марык зачапіўся калашыной, крутнуўся ўніз галавой і...

Не ведаю, ці дазволіла Марыку кароткае жабрацкае жыццё іншую «роскаш» акрамя той пачкі «Беламору».

РАССАКРЭЧАНЫ ТАЙНІК

Вучыцца, як вядома, у дзяцінстве не надта хочацца. Нікому! У тым залатым узросце, здаецца, толькі б лётаў, галаву задраўшы, адпальваў бы ўсялякія штуковіны, стаяў бы «на вушах», карацей — біў бы лынды.

Я не быў выключэннем — выкарыстоўваў «спецыфіку» таго ўзросту, як кажуць, на ўсе сто!

Сёння мы, пасталелыя і пасівелыя, зрабіліся «разумнымі», абураемся, гледзячы на сучасных дзяцей і моладзь: «Мы ж такімі не былі!..» Былі! Толькі забыліся ці баімся сабе прызнацца ў гэтым...

Сябраваў я з Лявонам Літвіновічам, які выхоўваўся без бацькі, быў адзіны сын у маці, ні ў чым ад яе не ведаў адказу,

рос без матчынага вока — сам па сабе. Пазней для Лявона турма зрабілася родным домам.

Вось з гэтым Лявонам, які быў тады хлопец як хлопец, мы сябравалі і часцяком падбухторвалі адзін аднаго на розныя «подзвігі».

Аднойчы Лявон мне кажа:

— Давай сёння не пойдзем у школу, а матанём у кіно!

— Ты што, Лёнька?! А як даведаюцца бацькі? А куды дзець партфелі? А як жа ісці ў кіно без грошай? — закідаў я сябра пытаннямі, на якія Лявон даў вычарпальныя адказы, і пачаўся наш культурны адпачынак.

Ля дарогі, што вяла ў школу, раслі густыя кусты бэзу, да якіх «прыляпіліся» гурбы снегу. Вось у гэты снег, паміж кустоў, мы схавалі свае «веды» і пашпарылі ў кіно. Грошы ў Лёнькі вадзіліся, таму з білетамі не было праблемы, і час праляцеў, як у казцы.

Кажуць жа — варта зрабіць першы крок, а потым толькі паспявай перастаўляць ногі. Вось і мы прамянялі адзін раз школу на кіно, адчулі смак вольнага жыцця, і нашы партфелі сталі часцяком «адпачываць» пад снегам ля бэзу.

Вывучыўся я б на сабак брахаць, каб не мая дасціпная мама. Гэты «чэкіст» адчуў, што з сынам робіцца нешта недарэчнае, ды і маё сяброўства з Лёнькам яе насцярожвала.

Высачыла матуля наш тайнік, забрала партфелі і чакае сына «са школы».

— Ну, чаму ты без партфеля? — пытаецца мякка.

— Забыўся ў школе! — адказваю бадзёра, а ў самога лыткі трасуцца ад страху.

Мама бярэ нейкую вяроўку, бо дзягі не было, — і рашуча да мяне:

— Дык дзе партфель? — і трасе вяроўкай перад маім носам.

— Мамачка, укралі яго! — заскуголіў я, упэўнены, што нехта выпадкова рассакрэціў наш тайнік і забраў партфелі...

Тут мама дастае з-за лавы нашы мокрыя партфелі і... прапушчаныя веды з лішкам кампенсуе вяроўка.

КАМПАНЬЁНЫ

Велізарнай праблемай на пачатку пяцідзесятых гадоў было для нашай сям'і набыццё сшыткаў перад пачаткам навучальнага года.

У сям'і — тры вучні, паспрабуй іх забяспечыць усім неабходным: вопраткай, абуткам, падручнікамі, сшыткамі, дый нейкую капейчыну трэба ўкласці ў кішэню дзіцяці, каб хоць нешта мог куснуць у школьным буфеце, каб ад голаду не хістала.

Вырашыў я дапамагчы бацькам і сам сябе забяспечыць сшыткамі, тым больш такая магчымасць нечакана падкруцілася.

У тыя гады часцяком можна было бачыць чалавека на падводзе, які з ранку да вечара паволі, няспешна соўгаўся ад хаты да хаты, ад звалкі да звалкі, ад жалезіны да анучыны. Гэта — старызнік, які зарабляў сабе на хлеб такім чынам.

Вось той чалавек і падбухторыў мяне з маім сябрам дапамагаць яму летам, а перад пачаткам заняткаў у школе ён пабяцаў «заваліць» нас сшыткамі. Мы ўзрадаваліся такой дамоўленасці, бацькі нашы былі таксама задаволены.

Усё лета, амаль кожны дзень трэсліся мы на падводзе, бегалі за ёй, зазіраючы ў кожны куток, адшукваючы розны хлам.

Старызнік не мог нацешыцца — сядзіць сабе на падводзе, кіруе канём, а два «вынаходнікі» утылю робяць справу спрытна і хутка.

Першыя дні і нам было цікава, паддавалі адзін аднаму імпэту — справа ж новая. Але хутка азарт наш згас і мы засумавалі па адпачынку, па гульнях — як-ніяк, а канікулы...

І вось пачаў набліжацца канец жніўня — пара б з намі і разлічыцца «наймальніку». Але ён, на наша здзіўленне, пачаў ездзіць новымі шляхамі, абмінаючы тыя мясціны, дзе мы сустракаліся раней. Мы разгубіліся — няўжо ён нас ашукае?

Нарэшце вылавілі свайго былога «кампаньёна» і залямантавалі:

— Дзядзечка! А сшыткі?!

— Якія сшыткі, хлопчыкі? З вамі і пажартаваць ужо нельга... Ну пакаталіся са мной на падводзе і будзьце давольныя.

Сцёбнуў ён пугай каня і паехаў...

Мы акамянелі, не верылі сваім вушам, нашы вочы не плакалі — галасілі нашы душы.

Звярніце ўвагу на такую акалічнасць: вясковы чалавек заўжды апрануты аднолькава — ватоўка, боты, штаны, зацухмоленыя ад штодзённай чарнавой працы ды хлявоў. Летам ватоўка скідваецца, а астатняе — нязменнае. Інакш апрануцца і немагчыма, бо побач адвечныя спадарожнікі — гной, гразь, пыл, а ў механізатараў — яшчэ і салярка, ніграл, салідол.

Такое адзенне — звыклае для вока, зручнае для працы.

Прывыкаеш да чалавека ў такой вопратцы і раптам сустракаешся з ім на вяселлі ці за іншым святочным сталом і здзіўляешся ягонай прыбранасці, выстраенасці, хоць на ім і недарагі касцюм ды просценькая кашуля. Чалавек робіцца незвычайным, прыгожым, зусім іншым — вачэй ад яго не адарваць...

Нешта падобнае адбылося са мной у чацвёртым класе. Рыхтавалася нейкая школьная ўрачыстасць, нейкая важная вечарына. Толькі пра яе і была гаворка. Ведаў пра гэтую вечарыну і я — нават дома пра яе пахваліўся.

Трэба сказаць, што да таго часу мы жылі яшчэ вельмі бедна, таму ў школу я хадзіў у абносках, густа «аздобленых» лацінамі. Але не маглі ж у школе адмяніць свята з-за маіх драных штаноў...

І вось надыходзіць той доўгачаканы дзень, калі нават ступні пачынаюць свярбець ад нецярпення — гэтак хочацца бегчы ў школу.

Раптам мама дастае са сваіх тайнікоў новенькія картовыя штаны, паўбаціначкі, новенькую тэніску бэзавага колеру і навюсенькую цёмна-сінюю футболку з кішэнькамі на грудзях, ці, як яшчэ яе звалі,— бархатку, хоць бархатам яна і не пахла. Я ледзь не самлеў ад захаплення!

Колькі ж маме трэба было эканоміць, каб зрабіць мне такое свята...

Не памятаю, як апрануўся, на якіх крылах ляцеў у школу, памятаю тое, калі я бурай уляцеў у залу, дзе было ўжо цесна ад вучняў і настаўнікаў.

Усе расступаліся перада мной у здзіўленні і захапленні. У мяне гарэў твар ад шчасця, ад першай сапраўднай абноўкі, ад гэткай увагі да маёй персоны. Сэрца маё так моцна білася, што гатова было прабіць і грудзі, і тэнісачку, і футболку.

Вечар, прысвечаны нейкай падзеі, ператварыўся ў маю зорную гадзіну.

САЛАДУХА

Ёсць словы, якія выклікаюць не проста ўспаміны, не толькі схалануць пачуцці, а вяртаюць нават пахі даўно мінулага, аднаўляюць у роце, здавалася б, назаўсёды забытыя смакі. Успомніш такое слова — і толькі паспявай глытаць слінкі.

Сярод мноства гэткіх чароўных, паўзабытых слоў — слова «саладуха». Мала хто сёння ведае, што гэта за «звер». Нехта, пэўна, і чуў, што хтосьці недзе некуды трапіў, як ліса ў саладуху. Але гэта — толькі чуткі. Я, шчыра кажучы, і сам не разумею, чаго тую лісу чорт мог занесці ў саладуху? Саладуха — зусім не салодкая. Навошта яна лісе? Магчыма, у саладухі шмат рэцэптаў прыгатавання — тады я раскажу пра свой рэцэпт, падзялюся вопытам. Дакладней, гэта рэцэпт маёй мамы, нашай мясцовасці, таму для мяне ён самы правільны і смачны.

Рабіла мама саладуху даволі проста. Цёплай кіпячонай вадой залівала жытнёвую муку (пажадана з прарошчанага жыта) у ражачцы, накрывала чысценькім рушніком і ставіла ля печы ў цёплае месца — давала магчымасць ёй падкіснуць.

Не, гэта вам не хлебны квас! Гэта было непаўторна духмянае пітво, з незвычайна прыемным смакам, ад якога, асабліва ў спякоту, за вушы не адцягнеш.

Адным словам — саладуха! Што тыя пэпсі-шмэпсі ды фанты ў параўнанні з саладухай?! Пойла! Хімія! А тут — здароўе і натуральнасць!

Але мама рабіла саладуху не толькі для таго, каб гарачынёй адбіцца ад смагі. Не! Саладуха займала важнае «стратэгічнае» месца ў нашым меню.

Варыла мама на вячэру саган бульбы з гарэлікамі, якія запякаліся ад агню ў печы, ставіла саган на сярэдзіну стала — і пачынаўся баль. Спачатку «наперагонкі» расхопліваліся гарэлікі, якія смакаваліся ўсухую, а потым елася астатняя гарачая бульба і запівалася, як чай, упрыкуску, смачнай саладухай.

Дарэчы, з бульбай у вёсцы елася ўсё, што было ў хаце: і капуста, і буракі, і поліўка, і сала, і малако, і грыбы. А яшчэ мы вельмі любілі зімой паласавацца брусніцамі з бульбай. Мама ставіла на зіму дваццацілітровую бутлю брусніц, прытомленых варам, дадавала крыху цукру і давала ім «даспець». Брусніцы вылучалі сок, былі з прыемнай кіслінкай і еліся з бульбай за мілую душу. Не верыце — паспрабуйце!

Дык што ж выклікае сёння ўва мне слова «саладуха»?.. Перш за ўсё — галасы родных, цеплыню і ўтульнасць бацькоўскай хаты, шчымлівы боль аб тым, што ніколі не вернецца,— цэлую гаму пачуццяў, перажыванняў, замілаванасці.

РАДОЎКА

Назва гэтай замалёўкі заблытала мяне — з якой радоўкі пачынаць? Ёсць грыбы, якія называюць радоўкамі. Грыбы як грыбы, але растуць радамі, вось іх за такую дысцыплінаванасць і назвалі гэтак.

З маленства любіў збіраць іх — прыгожых, рудавата падпечаных, у чорненькія кропачкі. Удзячны гэтым познім восеньскім грыбкам за прыгажосць і смак.

Другая радоўка — больш празаічная. У нашай мясцовасці радоўка азначае надышоўшую чаргу пасвіць вясковых кароў. Падышла твая чарга (радоўка), бяры пугу ў рукі — вось ты і «палкоўнік», бо перад табой ідзе хвастатае ды рагатае войска. Кожная сям'я падлічвала і з непрыемнасцю чакала набліжэнне радоўкі. Адказная гэта справа — дзень, ад цямна да цямна быць «выхавацелем» чужой жывёлы. А раптам прапарацца на якім ражне... А возьме ды адна адну скалечыць — рогі ж вунь якія!.. А ёсць жа блудныя ды памаўзлівыя каровы — глядзі на яе, хоць не міргаючы, а яна ўцячэ туды, куды і не падумаеш.

Гора з гэтай радоўкай ды з тымі каровамі. Але куды дзецца ад такой прынудзілаўкі? А яна, прынудзілаўка, прыходзіла даволі часта, бо Карпілаўка — вёска невялічкая, тыдзень з хвосцікам, і зноў ты — «палкоўнік».

У нашай сям'і гэты высокі чын даставаўся мне, бо дарослыя займаліся больш адказнай калгаснай працай, а радоўка — не апраўданне для «прагулу».

Кароў выганялі ў поле раненька — на досвітку. Холадна, росна, спаць хочацца. Вымакнеш па самыя вушы, нават ясным надвор'ем, а ўжо калі абкладны дождж сыпе — не можаш дачакацца вечара.

Аднаго разу, змакрэлы ад расы і ссінелы ад холаду, узрадаваўся я вызірнуўшаму з-за лесу сонейку, прыткнуўся на пляскаты камень і прыгрэўся. Па целе распаўзлася салодкая млявасць. Сам сабе ціхенька гавару пад нос:

— Толькі б не заснуць... Не-е, я спаць не буду... Толькі на хвіліначку закрыю вочы... толькі на адну хвіліначку...— Закрыў вочы, і ўсё некуды адплыло — і каровы, і поле, і лес, і сам.

Падхопліваюся, а сонца — высока. Прыпякае, высушыла мяне. Кароў — анідзе.

Даўно гэта было, амаль паўвека назад. Закруціла жыццё, замітусілі падзеі і клопаты. Няма калі прыпыніцца, агледзецца, асэнсаваць зробленае і нязробленае. А каб і здолеў прыпыніцца — новыя клопаты і падзеі штурхануць і прымусяць прытрымлівацца агульнага рытму жыцця і навакольнай неразбярыхі.

Сёння, прыпамінаючы радоўку, разумееш, што шмат прыемнага і карыснага для ўласнага самаадукавання было ў ёй. Колькі living рознага цікавага і нечаканага перадумаеш за доўгі дзень сярод летняй прыгажосці! Колькі песень нераспяваеш на ўвесь голас! Колькі чыстых і светлых мараў народзіцца ў трапяткой душы!

Цяпер з сумам адзначаеш, што разам з апошняй колішняй радоўкай знікла нешта роднае, далёкае, непаўторнае.

ІКАЎКА

Рашыў я неяк пасля вечарынкі заначаваць у свайго сябра, каб не ісці з апошніх сіл у няблізкі свет.

Дакладней, не начаваць я сабраўся, а дняваць, бо танцы скончыліся на досвітку і хутка павінна было ўзысці сонца.

Ціхенька, каб не разбудзіць астатніх, леглі мы з ім на адным ложку і толькі сабраліся задаць храпака, як на мяне ўсселa ікаўка. Дае мне пад дых, ажно падкідвае з ложка. Ды каб хоць ікалася ціха — няхай бы сабе ікалася. А то як ікнецца, аж рэха мітусіцца па хаце. А ў гэтай жа хаце, на другіх ложках, адпачываюць і маці, і бацька, і сястра майго сябра. Гэта ж не горад, што сям'я распаўзаецца па розных пакоях,— храпі сабе ды ікай на здароўе.

Што мне рабіць? Куды дзецца? Заціскаю далонямі рот, а ікаўка выскаквае з-пад далоняў яшчэ званчэйшая — нібы стрэл з ружжа. Хацеў апрануцца і цягнуцца дахаты, як чую голас сябравай маці:

— Сяргей! Ці не ты ўкраў у нас шаршатку, як мінулы раз заставаўся ў нас пасля вечарынкі? А то майму гаспадару няма чым валёнкі падшываць...

Кроў ударыла мне ў скроні. Я ўскочыў, як пружына, і сеў на ложку. Які сорам! У вачах людзей, што прытулілі мяне, я выглядаю злодзеем.

— Цётачка! Не браў я шаршатку! — як магчыма перакан аўча, дрыготкім голасам выдыхнуў я.— Ды я магу паклясціся, цётачка... У майго таты свая шаршатка ёсць... Ці ж я...

Тут на ўсю хату грымнуў рогат. Смяяліся ўсе, бо не спалі не толькі з-за маёй ікаўкі, а таму, што развіднела і трэба было ўставаць, даглядацца.

Я лыпаў вачыма, не разумеючы прычыны такога дружнага смеху. Сябрава маці ласкава супакоіла мяне:

— Ды не браў ты шаршатку, супакойся! Я ж пажартавала, каб прагнаць тваю ікаўку...

Тут толькі я заўважыў, што не ікаю і не цягне болей ікаць. Як рукой зняло!

Аказваецца, каб адпугнуць ікаўку, трэба «ікаўшчыка» схамянуць, рэзка пераключыць на нешта іншае.

Што і казаць — моцнае лякарства, калі запомнілася на ўсё жыццё.

ГРЫБНЫЯ «СНЕЖКІ»

Не ведаю, як цяпер, а калісьці леснікі займаліся і такой працай, як прачыстка лесу. Каму яна патрэбна, тая прачыстка,— цяжка сказаць, бо лес тым, што трухнявее і згнівае,— сам сябе ўгнойвае. Чаму, напрыклад, сасна ў гарадскіх умовах дрэнна расце? Таму, што ёй не хапае такога натуральнага ўгнаення...

Ішлі леснікі ў лес, рэзалі паваленае гніллё, забівалі калкі і паміж імі складвалі гэты хлам у «раўметры». Ссякалі дробны сушняк, падбіралі living рознае ламачча. Ачышчалі лес невядома ад чаго і для чаго, быццам гэта парк, па якім будуць шпацыраваць модныя паненкі — хаця б капронавыя панчохі не разадралі!

Дык вось, лесу многа, а леснікоў менш, чым таго нячышчанага лесу. Што рабіць? Гукалі леснікі дапаможцаў з усіх бакоў. Бывала, і калгас дапамагаў чалавекам-другім. Знаходзіліся і добраахвотнікі, сярод якіх аказаўся і я з Пятром Сліжуком. Авось ды якую капейчыну летам заробім!

Узялі мы з Пятром пілу, сякеры, прыгатавалі з дому метровую палку-мерку, каб тыя раўметры падлічваць, і пашыбавалі ў лес, які нам даручыў ляснік.

Рэжам усякую трухляціну ды сушняціну, забіваем калкі і выкладваем раўметры, як нас і вучылі. Азарт забірае — грошы ж «закалачваем»! Стараемся паміж бярвенцамі сучкоў

ды смецця пакласці, каб вышэй было. Будзе вышэй — будзе болей раўметраў, больш грошай...

А грыбоў у лесе — няма дзе нагу паставіць! Асабліва многа перастарэлых, счарнелых чашчавікоў, у якіх галовы і пахіліліся, і пазвальваліся зусім. Нахіліўся я, каб пілу ўзяць, чую — шлёп мне нешта па спіне, ажно прыліпла. Павярнуўся, гляджу на сябра, а ён ледзь стрымлівае рогат і робіць выгляд, што ні пры чым.

Ах, ты так! Хапаю з-пад ног чашчавік, і ён звонка хлюпаецца на Пятрову кашулю. Цяпер рогат не ў сілах стрымаць мы абодва.

І панеслася гульня ў «снежкі»! Выбіралі самыя даспелыя грыбы, ад якіх праз кашулю дапінаў грыбны сок аж да цела.

Весела! Забыліся пра раўметры і грошы!..

Такімі гульнямі мы запаўнялі свае перакуры кожны дзень.

Мама пыталася:

— Што там у вас у лесе за работа такая? Усе кашулі ў нейкіх рудых плямах — не магу адмыць!..

Аказваецца, грыбныя снежкі не адмываюцца.

Сёння, праз сорак пяць гадоў, сустракаюцца ў лесе парослыя мохам, струхнявелыя нечыя раўметры — нікому не патрэбная, дурная работа.

Тады нам з Пятром не заплацілі ні капейкі, хаця мы не толькі наклалі шмат раўметраў, але і перапсавалі свой гардэроб.

НА МЯДЗВЕДЗЯ!

У пяцідзесятыя гады Карпілаўка была адрэзана ад «вялікай зямлі» страшэнным бездарожжам. З Мінска ці Лагойска да Карпілаўкі машыны не дабіраліся, бо нават у самыя спякотныя дні ў ямах і канавах на дарозе не перасыхала гразь і стаяла вада. З аднаго боку — гэта было някепска — ад грыбоў і ягад лясы гнілі, зайцы ў лесе ледзь не збівалі з ног, цецерукоў развялося столькі, што яны гатовы былі чалавеку на галаву сесці. Навокал — першабытнасць!

Я тады да канца не разумеў гэтай прыгажосці, наадварот, сумаваў па недахопу людзей і чалавечаму тлуму.

Праўда, немагчыма было не заўважаць і не зачароўвацца ад таго неверагоднага птушынага рознагалосся, якое запоўніла сабой усё. Здавалася — яно падпірала і трымала на сабе неба. Асабліва гэта адчувалася перад захадам сон-

ца, калі можна было падумаць, што ў свеце не існуе нічога, акрамя птушыных высвістванняў ды вышчабетванняў...

Сёння мы, «цары» прыроды, зрабілі нашыя лясы маўклівымі і сіроцкімі.

Вось у тыя пяцідзесятыя нерушы-гады і ў нашых лясах гаспадарнічалі ваўкі. Каб неяк стрымаць іх распаўсюджванне, паляўнічым выплочвалі грашовыя ўзнагароды за кожную здадзеную шкуру ваўка, акрамя таго, што каштавала сама шкура.

Але ваўкі хутка адышлі на другі план, бо вяскоўцам пачалі казытаць нервы мядзведзі, якім спадабаліся нашы бязлюдныя лясы і глухія мясціны. Праўда, за ўсе гады мядзведзь нікога не задзёр, але пастухі не раз давалі ад яго дзёру, кінуўшы кароў. Толькі і было гаворкі пра сустрэчы з клышаногім.

У жыцці мясцовых жыхароў з'явілася тая, невядомая раней, разынка, якая і падсаліла і падпярчыла шэрую будзённасць. Гэта ж толькі ўдумацца — мядзведзь у лесе! Быццам ты жывеш у дрымучай тайзе! Ідзеш паміж дрэў, а за душу нешта пашчыпвае.

Асабліва шчыпала гэта нашу паляўнічую дасціпнасць. Мы з братам Косцікам, маючы на дваіх адно ружжо, вырашылі ўсё ж «дастаць» мядзведзя.

У красавіку, калі пачало прыграваць сонейка і зямля пачала выглядваць з-пад снегу, прымчаўся да нас Анішчучок Міша і, засягаўшыся, выдыхнуў:

— Сляды мядзведзя бачыў ля самай сядзібы Лявіцкіх!..

Косцік схапіўся за ружжо, мы з Мішкам — за тапары і падаліся да тых слядоў.

І сапраўды ля Зялёнай Лучкі «спатыкнуліся» аб мядзведжыя сляды, якія накіроўваліся ў бок Акопаў. Я першы раз у жыцці бачыў натуральны адбітак мядзведжай лапы. Пятка следу была вузенькая, клінам, затое «пальцы», кіпцюры шырока растапырваліся на падталым снезе.

Косцік з ружжом напагатове ішоў першым, за ім — мы з тапарамі. Напружаныя, рашучыя, узрушаныя.

Паступова сляды павярнулі лявей, у бок Айчызны. Айчызна была адна з самых глухіх у той час, малавядомых нам мясцін. Махнатыя елкі перапляліся так шчыльна, што пад імі дзень адразу ператварыўся ў вечар, а душа пачала шукаць пяткі. Нашы крокі зрабіліся няўпэўненымі, больш асцярожнымі. Мы ўсё часцей і часцей пачалі пераглядвацца, перашэптвацца, нарэшце спыніліся...

— Што будзем рабіць? — разгублена пытаецца Косцік.

— Шкада мядзведзя! Няхай сабе жыве! — адказаў я шэптам, выціраючы смаркачы. Назад мы крочылі жвава, подбегам. Толькі выйшлі з лесу, сустракаем Гаеўскага Пётру.

— Ад каго так дзёру даеце? — пытаецца.

— Мядзведзя выследжвалі, ды пашкадавалі яго! — адказваем бадзёра, змяніўшы свой подбег на павольную хаду.

— А-а! Зразумела! Забыліся ўзяць запасныя штаны! — зарагатаў Пётра, на што мы ў адказ дружна зачырванеліся.

ПРЫГАЖУН

Пра каго б вы думалі будзе ісці гаворка ў гэтай замалёўцы? Хто ж гэта такі за прыгажун? Дзе б яго хоць адным вокам убачыць?

Не ламайце дарэмна галаву! Не трэба далёка хадзіць, бо прыгажун — гэта я!

Чую вашы ха-ха-ха ды хі-хі-хі... Ці не зарана смеяцеся?

...А ўсё адбылося проста і звычайна, як, напрыклад, наступае дзень пасля ночы...

Паехаў я, пятнаццацігадовы, з Карпілаўкі ў Мінск — «праветрыцца» ды сваякоў праведаць. Зіма была напрыканцы, хоць ноччу яшчэ маразы паказвалі свой гонар.

Іду бадзёра каля вакзала па вуліцы Ленінградскай, сонейка прыгравае, на душы светла і радасна, як бывае ў людзей майго ўзросту — жыццё ж толькі набірае разгон!

Раптам майму казачнаму настрою пачало спрыяць нешта прыемнае, цудоўнае, хвалюючае. Тое «нешта» — дзве прыгожыя, нават чароўныя маладыя дзяўчыны, з яркімі падфарбаванымі вуснамі, модна апранутыя. Гэтыя дзве модніцы, сталейшыя за мяне, ішлі перада мной і ўвесь час азіраліся, пры гэтым весела смяяліся і не маглі адарваць ад мяне вачэй.

«Ого! — думаю.— Калі такія прыгажуні заглядаюцца на мяне, вясковага падлетка, значыцца, я — хлопец хоць куды!»

І я пакрочыў больш бадзёра, упэўнены ў тым, што ў жыцці мяне чакаюць адныя радасці і перамогі...

Дзівак я, дзівак!.. На мне была старэнькая, выцвілая зімовая шапка, «вушы» якой я не падвязаў зверху, а, падкруціўшы, падаткнуў, каб не звісалі, старыя і дзе-нідзе залатаныя, татавы, навырост, ватнікі-штаны, гэткая ж ватоўка... Але самае галоўнае «ўпрыгожанне» майго ўбрання —

вялізныя, усе на латах, татавы валёнкі, на якіх былі надзетыя не галёшы, а чуні...

Сёння чуні нідзе не прадаюцца, відаць, іх перасталі вырабляць, а тады яны моцна баранілі валёнкі ад вільгаці, ратавалі ад любой адлігі, бо былі вельмі глыбокія. Праўда, каб пасушыць валёнкі, няпроста было здзерці тыя чуні, яшчэ складаней іх было надзець...

Вось у такім звыклым для вёскі выглядзе, з вузельчыкам за плячыма, я крочыў па адталых чыстых вуліцах Мінска, не заўважаючы на сабе такой недарэчнай вопраткі і абутку, бо юнацтва глядзіць на жыццё вачыма сваёй светлай душы...

Як жа было тым дзвюм расфуфыраным паненкам не выскаляцца, гледзячы на мяне, бо такога «заканадаўцу» моды не часта можна было сустрэць на вуліцах сталіцы...

А я ж думаў, што дзяўчат прываблівала мая прыгажосць.

УСКРЫША

Лёгкай работы ў калгасе не было. І хоць давалася яна цяжка, хоць вочы страшыліся, рукі рабілі.

Аднаго разу трапіла такая работа, якая мне не паддалася...

Вось як гэта адбылося. Ранняй вясной, калі толькі сышоў снег, а жывёлу нельга яшчэ было пасвіць, падышла чарга НЗ — вялікага стога канюшыны.

Канюшына, калі яна не перастаіць на карані, а скошваецца падчас яе цвіцення,— вельмі смачная і карысная для жывёлы прысмака.

Вось стог гэтай смакаты і вырашылі падаць жывёле да веснавога «стала».

Запрэглі мужчыны паркі коней і паехалі да таго стога. Мяне, жэўжыка, брыгадзір паставіў скідаць уніз на падводы са стога канюшыну.

— Ты — падлетак,— кажа брыгадзір,— вось табе і лягчэйшая работа. Зробіш ускрышу стога і кідай сабе зверху яе гуляючы.

Я паверыў і быў задаволены, бо такую «пасаду» яшчэ не займаў ні разу.

Узлезці на стог — не простая справа. Трэба двое вілаў, якія па чарзе ўтыкаеш у стог, і, як па ўсходцах, карабкаешся наверх. Адтуль лішнія вілы скідаеш уніз, і лічы, што вяршыня табе пакарылася...

Такім вось чынам ускарабкаўся і я на стог, скінуў другія вілы і пачаў...

Канюшына — не сена. Яна мае тоўстае, моцнае сцябло, ад якога ў розныя бакі адрастаюць яшчэ сцяблінкі і лісце. Пры кладцы стога гэтыя сцяблінкі пераплятаюцца, за зіму спрасоўваюцца, робяцца маналітам...

Колькі я ні ўтыкаў вілы ў гэты маналіт — не здолеў адарваць ні ахапачка, ні пучка. Прыкладваю ўсе сілы, абліваюся потам — нічога не атрымліваецца.

Знізу крычаць мужыкі:

— Што ты там, як верабей, капаешся?! Давай! Кідай!

Мне сорамна прызнацца ў бяссіллі, хаця і не надта слабы я быў у свае чатырнаццаць гадоў. У працу ўцягнуўся і меў ужо нейкі вопыт і стаж. Тыя ж мужыкі, што на падводах, бараць мяне баралі, але прыходзілася ім добра папыхкаць і павалтузіцца са мной...

Крычу мужчынам, задыхаючыся:

— Хвілінку! Пачакайце! Я тут расчышчаю, падрыхтоўваю...

Калі я зірнуў на свае далоні — яны ўсе ў крыві. За гэты кароткі час ускочылі крывавыя мазалі, якія адразу былі расціснуты аб вілачнік. Цяпер я адчуў і пякучы боль.

Знізу далятала лаянка мужчын. Там жа ля іх стаяў моўчкі і брыгадзір.

Тады мне было не да здагадкаў, я рваў жылы, нервова мітусіўся, а кідаць уніз не было чаго.

На маё шчасце, аднекуль раптоўна з'явілася мая мама-выратавальніца. Яна імгненна ацаніла сітуацыю і наляцела на брыгадзіра, як каршун на курыцу.

— Ты што здзекуешся? Хіба ж можна дзіця ставіць на такую работу? Ану злазь! — загадала мне.

Я, як абмалочаны сноп, ссунуўся ўніз. Далоні пякло агнём, вочы заліваў пот, жывот ад перанатугі ныў, спіну ламала... Не паддалася мне ўскрыша...

Пазней я ацаніў брыгадзіраву «ласку» і здагадаўся, за што яна...

Мы з Барысам адмочвалі розныя нумары, сярод якіх быў і наступны.

Брыгадзіраў бацька рабіў конюхам. Тры разы на дзень — пасля ранішняга догляду коней, дзённага і вячэрняга, ён нёс дамоў поўнае, з коптурам, вядро конскага калу, які спрадвек у вёсцы падмешваюць свінням да асноўнай яды. Нічога дзіўнага ў тым не было, што чалавек нясе дамоў конскі кал, каб не тое,

што кожны дзень па тры вядры. Каб яго скідаць у адну кучу, дык праз нейкі час і хаты не было б відаць...

Усе здагадваліся, што ён нясе авёс, які давалі коням, а кал толькі зверху быў для чужых вачэй. Здагадваліся, а зрабіць нічога не маглі — як-ніяк, а брыгадзіраў бацька. Тут дрэнныя жарты, бо брыгадзір у глухой вёсцы — і цар, і ўсяго ўладар.

А нам з Барысам — мора па калена. Ці ж мы думалі пра тое, што бацькам не дадуць каня адсеяцца ці дадуць не надзел сенакосу, а балоціну?.. Мы прагнулі праўды — мы яе і знайшлі...

Ідзе конюх з конскім калам дамоў, а мы з Барысам чакаем яго ля Тодаравай хаты — на самым бойкім месцы ў нашай вёсцы. Вітаемся, Барыс і прапаноўвае:

— Адпачніце, дзядзька! Раскажыце, як справы, як здароўе...

Мы з Барысам — блазнюкі, падшыванцы, конюх — чалавек стары, ды і недалюбліваў ён нас.

— Зараз я тут буду з вамі байкі разводзіць... Чакайце! — але вядро ставіць на зямлю, каб вальней уздыхнуць.

Нам гэта толькі і трэба! Я, быццам спатыкнуўшыся, стукаю нагой па вядры, яно — перакульваецца, і на дарогу, следам за конскімі кругляшкамі, шугае жоўценькі авёс...

Крыку і гвалту было многа з боку брыгадзіравага бацькі. Брыгадзіравай крыўды — яшчэ больш.

Гэта крыўда перарасла ў дробязную помсту, якая, між іншым, загнала мяне на стог клеверу.

ПАРУШАНАЯ ТРАДЫЦЫЯ

На вечарынкі, а асабліва на вяселлі моладзь дапінала і за дзесяць, і за дваццаць кіламетраў. Ішлі, не думаючы пра адлегласць ды пра стому. Галоўнае — танцы-абдыманцы! Ішлі на цэлы дзень, на цэлую ноч, таму была адна непрыемная закавыка — голад. Надыходзіў час, і хацелася хоць чагосьці ўгрызці. Не несці ж у кішэні хлеб з салам. Але супраць гэтай закавыкі добра спрацоўвала адна традыцыя — мясцовая моладзь арганізоўвала нейкі стол і запрашала немясцовых перакусіць. Сябры запрашалі сяброў, знаёмыя — знаёмых.

Аднойчы мы з хлопцамі зацягнуліся на вяселле ў такую далеч, што знаёмых там не аказалася, і голад паступова пачаў псаваць нам настрой.

Панігаўшы туды-сюды, мы вырашылі, пакуль яшчэ засталіся нейкія сілы, клыпаць дамоў.

Раптоўна, як на тое шчасце, сустракаем крыху знаёмага хлапца, які ў калгасе працаваў маладым спецыялістам — ветэрынарам — і жыў у гэтай вёсцы.

— Дзіма! — у адзін голас зліліся нашы галодныя галасы.— Як жывеш? Рады бачыць!.. А мы тут з раніцы... цэлы дзень... стаміліся... духі падцягнула... Разумееш?

Бачым, што не разумее і робіць выгляд, што перад ім стаяць бараны.

Тады мы набраліся нахабства і адрэзалі яму шляхі для адступлення:

— Дзімка, можа б, ты штосьці паесці даў...

Дзімка ветліва, як і падабае маладому спецыялісту, плюнуў на наша галоднае самалюбства:

— Хлопцы, вы з якой вёскі? З Карпілаўкі? У вашу глушэчу я ніколі не траплю... Ды і знаёмыя мы праз пень-калоду... З якой ласкі я буду вас карміць, калі мы ніколі болей не ўбачымся?..

Моўчкі глынулі мы гэты пачастунак і пацягнуліся праз лясы дамоў.

Адно засталося суцяшэнне — болей ні разу з Дзімкам мы не сустрэліся.

ПАРУШЫНКІ

Хто мы ў жыцці? Пытанне, на першы погляд, простае. А як толькі робіш спробу ўдумліва адказаць на яго — натыкаешся на вялікія складанасці. Можна, канечне, адказаць: мы — людзі, але адказ будзе далёка не вычарпальны, асабліва калі за тваімі плячыма — дарога даўжынёй у паўвека.

Дык хто ж мы, людзі, у жыцці?..

Давайце возьмем маю родную невялічкую вёсачку Карпілаўку канца пяцідзесятых гадоў. Электрычнага святла няма, радыё няма, пра тэлебачанне вухам не чулі, дактароў аніякіх, цяжкая калгасная праца аплочваецца ўмоўна і... можна бясконца пералічваць тое, чаго ў нас і не было.

Але — дзіва! — з'яўляецца раптоўна ў нашай вёсцы новая сям'я — Дуброўскія. Шукаюць, бедалагі, прыстанішча хоць якое ды кавалак хлеба. Мы, мясцовыя жыхары, жыўшыя даволі бедна, жахнуліся, убачыўшы гэтых жабракоў, сапрэлыя лахманы і гразь на іх — усё багацце. Сям'я — чаты-

ры чалавекі: муж з жонкай і дзеці-падлеткі — Гэнусь і Клаўдзія. Карпілаўка для іх — не першы прыпынак. Шмат дзе спрабавалі яны знайсці сваё шчасце, але ўсюды былі лішнімі, непатрэбнымі. А з такім, як у іх, «стартавым капіталам» не разгонішся.

Добра, што побач з нашай хатай стаяла, невядома кім пабудаваная, даўно кінутая, пахіленая хатка, без падлогі і вокнаў. У гэтую хатку і пасяліліся бедныя людзі.

Карпілаўцы неслі ім хто бульбы вядро, хто хлеба акраец, хто малако — пакуль прыдбаюць нешта сваё.

Прайшоў нейкі час, а ў Карпілаўку з'яўляецца новая гаротная сям'я, праз месяц — яшчэ адна. Але гэтым дзвюм сем'ям не пашанцавала — не было дзе жыць, і жыццёвая бура панесла іх далей...

Калгаснае кіраўніцтва хутка скумекала, што дармавая працоўная сіла сама просіцца ў хамут, і на былой сядзібе Антона Лявіцкага (Ядвігіна Ш.) «зляпілі» з нячэсаных бярвенняў нешта падобнае на хату з двума ўваходамі — на дзве паловы...

Толькі пабудавалі «пастку» для бяздомных, як у ёй ужо жывуць, а значыцца, і працуюць у калгасе дзве сям'і — Анішчукі і Курт з жонкай. У Анішчукоў аж чатыры чалавекі адразу пайшлі ў калгас — яшчэ крэпкія бацькі і два сыны — Коля і Міша. Здаецца, толькі зарабляй, абжывайся, радуйся жыццю. Ды не! Памыкаліся некалькі гадоў Дуброўскія і павезлі некуды далей свае рызы і вошы. Папрацавалі Анішчукі за «дзякуй» — і таксама панесла іх жыццё па сваіх непрадказальных, ухабістых шляхах-дарогах. А на іх месца прыехалі Бялькевічы і рассяліліся паасобку, «шыкоўна». Сёстры — у пакінутую Анішчукамі палову, брат з жонкай — у Дуброўскіх хатку-развалюху.

Потым раптоўна, не развітаўшыся, некуды знік з жонкай Курт...

Пазней прыязджалі ўсё новыя і новыя гаротнікі, але вымушаны былі ехаць некуды далей у пошуках неіснуючага на нашай зямлі шчасця. Быццам гэта былі не людзі, а парушынкі ці лісце, адарванае злосным ветрам ад роднай галінкі, да якой ужо век не прыжыцца...

Я не закранаў лёс сваіх бацькоў, нашай сям'і, бо карпілаўскія «перасяленцы» — кропля ў акіяне таго гора, якое ўвесь час было наперадзе маіх бацькоў — да самае іх магілы...

Дык хто мы такія ў жыцці?..

КУРТ І МУХА

З чатырнаццаці год я пачаў пасвіць калгасных жарабят, якіх выпасвалі і вырошчвалі ў Карпілаўцы, а потым, пасталелых і падужэлых, адпраўлялі па калгасных брыгадах для цяжкой штодзённай працы.

Жарабят было многа, не ногі ў іх, а крылы — патрэбны спрытнасць і ўменне, каб кіраваць такім лятучым эскадронам. З ранку да вечара насіўся я галопам на кані вакол сваіх гарэзаў, правёў з імі не адно лета. За гэты час да кропелькі вывучыў характар і павадкі кожнага, ды і яны мяне ведалі як аблупленага.

Калі ранічкай я падыходзіў да агароджы, каб адкінуць жэрдкі і выпусціць іх на чарговы выпас, яны выбягалі мне насустрач, абступалі, клалі галаву на грудзі, мяккімі губамі церабілі мае вушы — выказвалі сваю любоў і дружбу.

Прыемна было бачыць, як жывая, імклівая рака чулых і трапяткіх істотаў цячэ перад табой, выстукваючы дзесяткамі капытоў вечны рытм жыцця.

Было цяжка да слёз з імі расставацца.

Пазней мне, пасталеламу на два-тры гады, даверылі парку коней, якія лічыліся пастаянна «маімі», за якіх я адказваў, на якіх я працаваў у калгасе. І зноў ішла «прыцірка», без якой немагчымы нармальныя адносіны паміж чалавекам і жывёлай. Коні па маіх паводзінах, па голасе распазнавалі мой настрой і адпаведна сябе паводзілі — то паслухмяна, то наравіста...

Але была ў нас адна кабыла, якую звалі Мухай. Чорная, ажно бліщчэла, гладкая, стройная, прыгожая — не адарваць вачэй! А вось характар — нібы вулкан, з якога ўвесь час вылятае агонь. Да яе баяўся падысці нават конюх. А конюх — гэта ж бацька родны для коней, бо корміць, стойла чысціць — даглядае.

Былі выпадкі, калі конюх захворваў, тады брыгадзір часова давяраў гэтую пасаду мне. Я з задавальненнем выконваў свае абавязкі. Бяру, бывала, ахапак сена ці канюшыны, падыходжу да стойла, а конь ужо сустракае, цягнецца губамі да сена, скубе з ахапка. Я, як сапраўдны конюх, несярдзіта чытаю натацыю: «Павярніся, каб цябе...» Конь дае прайсці да драбінак, за якія закідваю сена, паварочваецца за мной і пачынае смачна хрумсцець, а я нясу гэткую ж порцыю ў наступнае стойла. Сена ж для Мухі нясу не ў ахапку, а на вілах ды на выцягнутых руках, бо тая робіцца лютай пры маім набліжэнні — вочы гараць агнём, уся дрыжыць. Прыходзілася кідаць сена на праходзе ля стойла, бо Муха так давала капытамі па жэрдках, што ад іх ляцелі трэскі, як з-пад сякеры.

А яна ж была такая прыгожая! Як мне хацелася хоць раз пагладзіць яе ці дакрануцца!

І вось нарэшце, як кажуць, найшла каса на камень. У нашу Карпілаўку заляцелі чарговыя «па́рушынкі» — бедныя, з невядомага край-свету людзі — Курт з жонкай. Прозвішча яго паказалася нам непрывычным і дзікім. Ды і сам ён выглядаў страшна і дзіка. Кручкаваты нос надаваў ягонаму твару драпежнасць і бязлітаснасць, а вочы рабілі яго свірэпым. У яго было толькі адно вока, а другое — шкляное, але цяжка было сказаць, якое з іх страшней бліпічэла. Жонка ж яго была настолькі ціхая, што за той час, што «парушынкі» жылі ў Карпілаўцы, ніхто не чуў ад яе ні слова.

Вось гэтаму Курту брыгадзір з палёгкай і задавальненнем даў парку коней, у якой была Муха. Раніцай наступнага дня, на нарадзе, усе разявілі раты і не дыхалі — што ж будзе? А адбылося ўсё настолькі нечакана, што мы не паспелі і раты закрыць.

Курт падышоў да стойла, каб адкінуць жэрдкі і надзець на кабылу аброць, але тая крутнулася задам і пачала ярасна брыкацца.

Тут Курт як бліснуў сваімі страшэннымі вачыма, як крутнуў кручкаватым носам ды як гыкнуў нейкім нечалавечым голасам — мы ажно прыселі, хоць на нас аброць надзявай.

Затым Курт смела адкінуў завалы і рашуча ўвайшоў у стойла, гыкнуўшы яшчэ некалькі разоў. Муха, здавалася, гатовая была выскачыць з уласнай шкуры — уся дрыжыць, перабірае нагамі, вочы наліліся крывёй, але ўсё ж дазваляе Курту накінуць на сябе аброць. І як ні вытанцоўвала Муха, як ні кіпяцілася ад гневу і непрыступнага самалюбства — яна была пераможана.

Потым Курта можна было пачуць за некалькі вёрстаў, бо, прабачце за параўнанне, сам Бог на сваёй калясніцы не нарабіў бы столькі грукату, колькі яго рабіў Курт, несучыся, не разбіраючы дарогі, на запрэжаных двух конях, адна з якіх была Муха.

Не было б шчасця — ды няшчасце памагло... Так. Думаю, што не доўга пражыла б прыгажуня Муха ў сваёй непадступнасці, бо ў калгасе ад конскай прыгажосці мала карысці. Конь павінен працаваць, цягнуць да смерці лямку. Пайшла б яна «пад нож», не завітай у яе лёс той Курт, які пераламаў характар Мухі і гэтым даў ёй магчымасць пражыць свой конскі век у працы і да старасці.

НЕБЯСПЕЧНАЯ ДРЫГВА

Запрог я кабылку, паклаў на бакавінкі падводы дошчачку-сядзенне, узяў дубец у рукі і падаўся праз Гарэлы лес аж да Харужанцаў. Там, у балоцістай нізіне, расце цудоўны белы мох. Без такога моху — ні хатку, ні хлявок не пабудуеш.

Еду, пацмокваю на кабылку, аб'язджаю лужы, любуюся навакольнай прыгажосцю — ну пан, ды і толькі! Побач з кабылкай бяжыць яе ўжо даволі велікаваты сынок — Казбек.

Прыехаў я да балотца, кінуў кабылцы сена, каб яна не сумавала, а сам — за вілы і давай ірваць мох. Прыемная гэта справа — мох доўгі, чысцюткі, смачна пахне. Праўда, цяжкаваты, як возьмеш на вілы, бо ў той дажджлівы год быў «з галавой» заліты вадой. Накладзеш яго на падводу, а з яго вада цячэ, як з рэшата, аж да самай вёскі.

Да белага моху, увогуле, трэба ставіцца з павагай і ўдзячнасцю. І не толькі таму, што ён паслухмяна кладзецца між бярвенцамі, каб чалавеку ці жывёле цяплей і ўтульней было ў будыніне. Хаця і за гэта яму дзякуй!

У час вайны ён быў надзейным памочнікам партызанскіх дактароў. Лекаў і бінтоў катастрафічна не хапала, а раненых, якім тэрмінова трэба было ісці «пад нож» — на аперацыю, хапала. Вось тады і выручаў людзей белы мох. Аказваецца, ён не толькі стэрыльны, але і спрыяе хутчэйшаму загойванню раны.

Вось з такімі ўдзячнымі думкамі дзяру я мох, падношу да падводы, на душы спакойна.

І раптам спакой душы імгненна парушыла думка: «А дзе ж Казбек?» Я — тут, кабыла — тут, мы з ёй пры справе, а дзе гэты шалянец?

Кінуў я вачыма ў адзін, у другі бок — і вілы вываліліся з рук. Ад Казбека засталася толькі галава і пярэднія ногі — астатняе паглынула дрыгва.

Тут, у гэтай балоцістай нізіне, некалі капалі рыдлёўкамі торф. Даўно гэта было, мала хто пра гэта ведае. Тыя глыбокія кар'еры-ямы запоўніліся вадой, і з часам іх роўненька зацягнуў мох. Калі ісці прамiком праз балота, можна даволі лёгка трапіць у смяротную пастку. Праўда, над гэтымі ямамі крыху святлейшага колеру мох, але Казбеку было не да колеру. Ён як бег, так і ўскочыў у яму.

Падляцеў я да яго, а ён прыкладае ўсе намаганні, каб выбрацца. І чым больш ён дрыгаўся, тым хутчэй і глыбей апускаўся.

Я, наколькі гэта было магчыма, супакойваю яго:

— Казбечык, мілы, не хвалюйся! Я зараз нешта прыдумаю!

Ён, ці выбіўся з сіл, ці зразумеў мяне, перастаў дрыгацца і толькі жаласліва глядзеў мне ў вочы. Блізка да жарэбчыка я падступіцца не мог, паспрабаваў цягнуць за пярэднюю нагу — нічога не атрымалася. Няўжо так і загіне бедная жывёла на маіх вачах? Ад падводы пачулася трывожнае ржанне. Гэта маці Казбека не разумела, чаму бачна толькі галава яе дзіцяці — адчула бяду.

Раптам мяне ажно падкінула: да Харужанцаў усяго з паўвярсты — там жа людзі, яны дапамогуць! Набраў паветра поўныя грудзі і як закрычу:

— Ого-го! Людзі! Памажыце!..

Вечар быў ціхі, ясны, і мой голас, здавалася, аблятаў вакол Зямлі і вяртаўся сюды зноў.

— Гэ-эй! Людзі! Сюды! — гарлапаніў я, і... Божа мілы! Чую адказ! Чую, што і мяне пачулі! Чую, што мне адказваюць і падбадзёрваюць мяне. Хутка крыкі пачалі набліжацца, а праз некалькі хвілін я ўбачыў мужчын — хто з сякерай, хто з вяроўкай — хто з чым. Якія малайцы харужане!

Прыбеглі і крыху расчараваліся:

— Вось табе й на! А мы ж думалі, што чалавек трапіў у гэтае пекла!..

Накінулі вяроўку на ногі жарэбчыку, паднапнуліся, пацягнулі — Казбек зразумеў, што і ён павінен дапамагаць, пачаў кідацца з апошніх сіл — і вось ён на волі! Стаіць шчаслівы, пафырквае ды абтрасае з бакоў ваду і слізкую балотную ціну.

Выратальнікі, знаёмыя харужанскія мужчыны, задымілі цыгаркамі і расказалі, што аднойчы з гэтага ж месца пачулі таксама крыкі аб дапамозе. Прыбеглі, а з ціны тырчыць галава не жарабяці, а чалавека. Тады нейкі паляўнічы шыбаваў праз балотца і шугануў у яміну. Прыбеглі своечасова, бо пачынала хавацца ў багну і ягоная «макаўка».

Назад я ехаў усхваляваны, і мне падалося, што ўсё жыццё я спрабую выкараскацца з нейкай дрыгвы і толькі галава мая пакуль вытыркае з чаднага балота.

ПШТЫК

Жыў некалі ў нашай вёсцы Васіль (чамусьці мянушку яму далі — Пштык). Жыў бядней самага беднага чалавека — нічога ў яго не было, акрамя хаты ды голых куткоў у ёй.

Жонка яго памерла даўно, дзяцей у іх не было, вось Васіль і дажываў век «нашчака» — ні парасяці, ні курыцы, ні бульбінкі... У гэткага бедака, пэўна, і мыш павесіцца ў кладоўцы.

І хоць галеча была відавочнай, Васіль старанна хаваў яе ад чужога вока. Але як схаваеш схуднелы твар з глыбока запалымі вачыма ці драныя-перадраныя лахманы, што звісалі з ягоных плячэй ды ног?

Прыходзіла нядзелька. Вяскоўцы мыліся, прыбіраліся і, паснедаўшы, выходзілі ў вольны час да варотцаў ці зусім на вуліцу, каб «на людзей паглядзець ды сябе паказаць».

Падыходзіў да сваіх варотцаў і Васіль. Клаў рукі на плот і перакідваўся словам-другім з тымі, хто прашпацыроўваў ад хаты да хаты. Але Васіль не проста выходзіў да варотцаў, а з хітрацой, з форсам. І хоць снедаў ён хутчэй за ўсё скарынкай з вадой, але пасля «снедання» даставаў схаваную для такога выпадку скварачку, якой густа намазваў вакол рота — і пад носам, і бараду, і шчокі. Вось з такім бліскучым тварам Васіль стаяў ля вуліцы, абапёршыся на плот. Стаяў і чакаў аднавяскоўцаў.

Тыя спачатку клявалі на Васілёву нажыўку:

— Што гэта, Васіль, у цябе ўвесь твар у тлушчы?

Васіль «абураўся» і хуценька праводзіў рукой пад носам, але так, каб не сцерці намазку, і гаварыў:

— А-а, ліха на маю галаву! Гэта ж я толькі што мацання наеўся ды не паспеў выцерціся!..

Наступны аднавясковец задаваў тое ж пытанне і чуў той жа адказ...

Так і памёр ён — голы і галодны, але з высока ўзнятай галавой.

ОЙ, БОР... БОР...

Калі вы накіруецеся з Мінска па Даўгінаўскаму шляху, то за Жукаўкай, не даязджаючы вярсты да Карпілаўкі, пачынаецца з правага боку прыгожы бор — сасна да сасны, быццам падбіраў нехта. Убачыце яго і зачаруецеся!

А колькі ж у гэтым бары было калісьці грыбоў — лісіц, махавікоў, таўстух, сыраежак і, канечне ж,— баравікоў, чорнагаловых і важных. Мы, карпілаўцы, хадзілі па грыбы толькі ў бор, гэта ж — пад бокам, крок ступіш і — наступаеш баравіку на галаву.

А з самага краю бору, бліжэй да вёскі, рос малады сасоннік, а ў ім казлякоў, як камароў майскім вечарам,— аж кішыць...

Гэта — калі гаворка ідзе пра грыбы. А што ўжо казаць пра ягады? Ледзь толькі пачне адыходзіць май — зачырванеюць на сонечных ускрайках ды баравых «залысінах» суніцы. Ёсць ім дзе схавацца ад пякучага сонца, таму і наліваюцца яны духмяным сокам, растуць таўстыя, як качулачкі. А ўжо як заступіць «на працу» чэрвень — чарніцы апаноўваюць бор так, што ступіць не ведаеш куды! Аж чарнічнік кладзецца на мох пад цяжарам наліўных і сакаўных дароў бору.

...Колькі б разоў ні ехаў я на машыне праз бор са сваёй мамай, яна пакачвала галавой і задуменна выдыхала ўслых:

— Ой, бор... бор...

Я не вельмі звяртаў увагу на гэтыя словы, бо ведаў, што маміна маленства, яе юнацтва ды і ўсё жыццё звязана з гэтым борам...

І сапраўды, бор — схавае ад спякоты, бор падаруе сухастоіну, якая ўратуе ад бязлітасных маразоў, бор не пашкадуе мяккага, шаўкавістага моху для ўцяплення хлеўчука, бор узбудзіць у душы хвалюючае разважанне пра неўміручыя вытокі зямлі нашай.

Зноў еду з мамай праз бор і зноў чую:

— Ой, бор... бор...

Бор быў і маім сябрам, і маім дахам. Многім я яму абавязаны — і за грыбы, і за ягады, і за ціхі роздум, і за... Не! За ГЭТА я яму не ўдзячны. Пасля ГЭТАГА бор зрабіўся суровым, маўклівым, таямнічым і нават непрыемным... Прабач, бор! Даруй, дружа! Ты не вінаваты ў тым, што з радасным сэрцам, са светлай, адкрытай душой да цябе болей не іду!

...Выбягаю я неяк раненька з кошычкам у бор — рэжу грыбкі, завіхаюся, мітуслівa перабягаю ад аднаго да другога. Адзін баравічок зразаю — два-тры бачу, адну «лаціну» лісіц даразаю — другая пачынаецца. Любата! Душа грае — сэрца падпявае! Раптам... ледзь ножык неываліўся з рукі... Ляжыць на імху чалавечы чэрап. Ляжыць і чорнымі вачніцамі на мяне пазірае...

Не скажу, што валасы на маёй галаве ўсталі дыбам, але зрабілася жутка і неяк дзікавата. Адкуль такое?! Дзесяць гадоў прайшло пасля вайны — няўжо яе водгукі?

Рэзка паварочваю ад сваёй знаходкі і амаль бягу ў процілеглы бок, не заўважаючы ні махавікоў, ні баравікоў. У хлапечай душы — бура думак, пратэсту, спачування і болю...

Праз некаторы час крыху супакойваюся і зноў пачынаю «паднімаць» грыбы. Раптоўна (зноў раптоўна!) натыкаюся на... чалавечы чэрап. Няўжо «скруціў каўбасу»? Не! Той, першы чэрап, быў маленькі, зграбны, гэты — вялікі, прадаўгаваты, масіўны...

Ведаеце, у мяне нешта падвярнула пад лыжачкай, мне стала дрэнна, я пабег з бору — хутчэй бы дахаты. Мне здавалася, што з-за кожнай сасны на мяне глядзелі жудасныя вачніцы і вышчараліся страшэнныя пачарнелыя зубы...

...Ой, бор... бор... Якія таямніцы хаваюцца за тваёй гасціннасцю, за тваімі «разнасоламі»? Што хоча выказаць шум тваіх вяршынь? Ці не стогны закатаваных душаў чуюцца ў паскрыпваннях аднаго дрэва аб другое? Ці не кроў блішчыць у чырвані сонечных суніц? Ці не перадсмяротная сляза закралася ў сакавітасць чарніц?..

Потым, многа разоў, нейкая сіла штурхала мяне да гэтых чалавечых астанкаў, нягледзячы на тое, што такія «сустрэчы» выклікалі ў душы непрыемныя адчуванні. Гэта працягвалася да таго часу, пакуль я іх не пахаваў.

Чарговы раз чую ад мамы: «Ой, бор... бор...» — і настойліва распытваю яе пра глыбінны сэнс гэтых сціплых слоў...

Таго, што расказала мама пра бор, хапіла б на вялікую кнігу, але я мінаю маміна дзяцінства, юнацтва, паншчыну, калгаснае падняволенне і многае іншае, а раблю невялічкія «прыпынкі» на дзвюх падзеях, звязаных з мінулай вайной...

Партызанскі рух на Беларусі стварыўся амаль імгненна — толькі нямецкі бот ступіў на нашу зямлю, як людзі, чые рукі былі звыклыя да плуга ды сякеры, узяліся за зброю і пайшлі ў лясы.

Але былі і іншыя рукі — «гарадскія», тых людзей, чые сэрцы і сумленне клікалі на барацьбу з захопнікамі. Шмат юнакоў і дзяўчат добраахвотна рваліся на фронт, у партызаны, стваралі падпольныя суполкі. Слава вам і пашана за гэта, суайчыннікі!

Думаю, што менавіта такія патрыятычныя пачуцці прывялі з акупіраванага Мінска ў нашыя лагойскія лясы прыгожую маладую дзяўчыну Валю (прозвішча, на жаль, не ведаю). Яна шукала партызан і... лепей бы яна іх не знайшла...

Час быў суровы, ваенны — на карту было пастаўлена жыццё Радзімы, таму дзяўчыну Валю партызаны сустрэлі падазрона, нават варожа.

А яна, як на тое ліха, прыгожа апранулася — новы расшыты кажушок, бліскучыя боцікі, сама — як кветка. Выра-

шылі партызаны, што яна — варожы лазутчык, вывелі яе, бедную, у бор, мучылі, дапытвалі, нарэшце, не дабіўшыся «прызнання»,— раздзелі і расстралялі... Нават не пахавалі... Дык вось чый быў маленькі, зграбны чэрап...

...Ой, бор... бор... Ці не таму твае прыгожыя сосны ззяюць залацістай чырванню, што іх карані ўвабралі разам з вільгаццю і святую чалавечую кроў?..

А вось другі «прыпынак» маміных успамінаў, звязаных з прыгажуном-борам.

Карпілаўка не была яшчэ спалена немцамі, але яны наведваліся ў яе, «прымяраліся».

Аднаго дня мой старэйшы брат Коля (сёння ўжо нябожчык), тады малады і гарачы партызан, ехаў на такім жа маладым і гарачым жарэбчыку ў разведку ў бок Жукаўкі. Толькі ад'ехаў ад Карпілаўкі, як убачыў немцаў, якія рухаліся з Мінска яму насустрач. Крутнуўся ён у густы ельнік ды назад, а конь занаравіўся — ні з месца. А да Карпілаўкі — рукой падаць, а там жа — людзі, там — маці з малымі братамі і сястрой... Цудам ён «угаварыў» таго жарэбчыка, хоць і пазнавата, а ўскочыў у вёску, падняў усіх на ногі. Утварылася паніка, уцякалі хто як мог у бок Вялікага Поля, за якім пачынаўся выратавальнік-лес...

Сёння, паміж борам і Карпілаўкай, уздоўж ручайка (тады рачулкі) узняўся сцяной альшэўнік ды бярэзнік, а тады — Карпілаўка з бору як на далоні...

Толькі мы адбеглі ад Карпілаўкі метраў сто, як немцы пачалі «паліваць» з кулямётаў па нас. Мы заляглі, як тыя мышы, у траве, баімся варухнуцца. Некаторых маладых хлопцаў гарачая кроў кінула на коней — думалі, што конскія ногі хутчэй кулі, і, зрабіўшыся мішэнню, былі пасечаны кулямі на вачах сваіх маці...

Мама прыціскала мяне, маленькага, да грудзей і, затаіўшыся, ляжала паміж купін. Потым перакруцілася — «памяняла» ногі з галавой, каб паўзці да лесу, і ў гэты момант куля трапіла ў тое месца, дзе імгненне назад была маміна галава — у нагу, каля ступні... Хоць сыходзіла крывёй, але жыць засталася, а з ёй — і я...

...Даўно няма мамы, забрала яе зямелька, але я, едучы з Мінска ў родную Карпілаўку, заўсёды за Жукаўкай пазіраю направа і з цяжкасцю выдыхаю:

— Ой, бор... бор...

АСФАЛЬТ НА СЭРЦЫ

Ёсць людзі, якія з вялікім жалем і пякучым болем развітваюцца з мінулым. Такім людзям надзвычай цяжка жыць: кожны дзень — успаміны, успаміны, успаміны. Душа — несціхаючыя перажыванні, сэрца — незажываючая рана. Людзі з такімі абвостранымі пачуццямі больш знаходзяцца ў мінулым, чым у сучасным, хоць многа, заклапочана і ўсхвалявана дбаюць пра дзень наступны...

Ёсць і другі склад людзей, якія жывуць СЁННЯ — дзень да вечара. Клопаты аднаго дня не патрабуюць вялікіх намаганняў — ні фізічных, ні тым больш душэўных, маральных. Прачнецца такі чалавек раніцай і спакойна думае: вечар блізка — чаго хвалявацца, а заўтра будзе бачна, што далей... Мінулае такія людзі ўспамінаюць рэдка і неахвотна — якая карысць з таго, што ўжо было і ніколі не вернецца? Толькі галаву заб'еш пустым і непатрэбным...

Добра жыць гэтым людзям — яны быццам падарожнікі, што ідуць улегцы — аніякай ношы, ні ў руках, ні за плячыма. Выбрыквай нагамі па дарозе, выстуквай сабе абцасамі па каменьчыках ды размахвай рукамі — мух адганяй...

На шчасце ці на пакуты — я належу да першых.

Я не магу ўявіць сябе без родных мясцін, без сцяжынак дзяцінства, якія ніколі не зарастуць, бо сэрца водзіць мяне па іх штодзённа, без казачных мараў юнацтва, якія прысутнічаюць у кожным дне, у кожным сне маім...

Я чую галасы тых, каго, на вялікі жаль, няма сёння з намі — галасы маіх працавітых і надзвычай цікавых аднавяскоўцаў, маіх сяброў, якія рана сышлі ў магілу...

У маім сэрцы гучыць жывы, родны і такі неабходны голас маёй мамы. Я штодзённа адчуваю яе побач з сабой і ніколі не пагаджуся з тым, што яна памерла — яна часова адсутнічае, некуды адышлася, ад'ехалася, яна — ёсць...

З любоўю і цеплынёй думаю пра тату, які жыў і пайшоў з жыцця як сапраўдны, высакародны мужчына...

Калі надыходзіць ноч, галасы і падзеі мінулага абступаюць мяне асабліва шчыльна, праяўляюцца з настойлівай сілай і вастрынёй, захапляюць мяне і, часцяком, не адпускаюць да раніцы.

Можна многа ўсяго пералічваць, без чаго жыццё страціла б сэнс, але на гэта не хопіць паперы, ды і самога жыцця.

Закрану толькі адну падзею, якая прынесла радасць усім, хто мае да яе дачыненне, але ў маёй душы яна выклікала шчымлівы боль.

Падзея гэта надзвычай ардынарная, звычайная для сённяшняга дня. Ну, падумаеш, паклалі праз вёску асфальт, ні табе пылу, ні табе гразі — адна выгода ды «культура» пад самымі вокнамі.

Але мая думка — іншая. Вёска страціла сваю глыбінную самабытнасць. Зруйнавалі, закапалі і, нарэшце, замуравалі мёртвай скарынкай тое месца, тую «рачулку», якой карысталіся дзесяцігоддзі, а мо і стагоддзі нашыя продкі.

Сёння мне немагчыма ўявіць сваю маму, свайго тату, маіх суседзяў — Дзям'яна, Юрку, Тодара, Габрэля і іншых — на гэтай, такой няўтульнай і «чужой» вуліцы. У маёй жа роднай Карпілаўцы жыў, а значыцца, і хадзіў па вуліцы знакаміты пісьменнік Антон Іванавіч Лявіцкі (Ядвігін Ш.). Тут, у свой час, былі Я. Купала, М. Багдановіч, У. Галубок, З. Верас, Я. Лёсік, П. Бадунова і іншыя значныя для гісторыі Беларусі асобы — цэлае суквецце талентаў...

Я і сам, амаль паўвека, прабегаў, прахадзіў, прашпацыраваў па гэтай святой зямліцы, яна давала мне сілы і ўпэўненасць, я адчуваў яе жывы подых. Я мог ступіць крок па той першароднай вясковай вуліцы, прыпыніцца і расказваць пра многія падзеі, сустрэчы, размовы, якія адбыліся менавіта на гэтым месцы. Зноў ступіць крок — і зноў расказваць...

Вуліца — гэта своеасаблівы летапіс, гісторыя вёскі, яе былых і сучасных жыхароў і падзей.

Сёння я з тужлівым жалем і пякучым болем іду па роднай вёсцы, а паміж мной і пяшчотнай зямлёй-святыняй ляжыць абыякавая да ўсяго скарынка асфальту.

Мне холадна, няўтульна на ім, быццам асфальт паклалі на маім сэрцы...

ПАЙСЦІ «НА СЯЛО»

Ці ведаеце вы, што азначалі ў вёсцы зусім нядаўна — нейкіх трыццаць — сорак гадоў назад такія словы, як «пайсці на сяло»? Баюся пачуць адказ...

Сёння гэтыя словы амаль пакінулі нашыя вёскі — ад гэтага балюча, шчымліва, непапраўна тужліва і горка.

Мы згубілі, магчыма, апошні вугельчык таго агню, ля якога маглі грэцца ўсе разам — адзін аднаму неабходныя, патрэбныя, годныя. Што такое трыццаць гадоў?!. А што ж будзе, скажам, праз трыста?!.

Дык вось — кідаеш гной ці варочаеш сена, адным словам — працуеш, і між справай пытаешся ў Юркі, Федзі ці Зосі:

— Да каго сёння пойдзем на сяло?

— Як да каго? — пытаюцца ў адказ.— Мы ж заўчора былі ў Лявона, учора — у Тодара. Сёння пойдзем да Дзям'яна!

Да Дзям'яна дык да Дзям'яна!

Вечарам абтрасешся ад пылу, абмыешся ад гною, вып'еш сырадою і — на сяло!

Дык што ж такое — пайсці на сяло? Гэта свята! Урачыстасць! Гэта — прыгажосць чалавечых адносінаў, падараваная нам нашымі продкамі!

Памытыя і падсілкаваныя, мы збіраліся па чарзе кожны вечар у нейчай хаце. Збіраліся дзеля таго, каб выказаць нявыказанае, каб ахвяраваць прысутным выспелае ў душы светлае пачуццё, каб лёгкім жартам падтрымаць, разварушыць змардаванага працай аднавяскоўца...

А што было тады, калі трапляла ў вёску незнаёмая кніга? Чыталі яе па чарзе ўслых, зачытваліся, заслухоўваліся. Пісьменнік быў для нас Богам, праведнікам, быў выратавальнікам. Літаратурнае слова было той патаемнай крыніцай, з якой мы, малапісьменныя, пілі і не маглі напіцца. Дзякуй вам, творцы слова, напоўненага сэнсам. Я і сёння схіляюся перад вамі за тое, што разам з вамі, дзякуючы вам, рос, выхоўваўся, прыкладаў намаганні, каб чалавекам звацца...

Дык што ж такое — пайсці на сяло? Гэта — падтрымка адзін аднаго, гэта — адчуванне неабходнасці адзін аднаму, гэта — адказнасць адзін перад адным...

Дзякуй Богу, што сёння ў маёй роднай Карпілаўцы душа можа глынуць глыточак мінулага — і я іду «на сяло» да Лявона і Галі Васілевічаў.

ЯГО ВЯЛІКАСЦЬ САЛА

Я, шчыра кажучы, не ведаю аніводнай краіны ў свеце, дзе сала лічылася б асноўнай ежай. Свіней і там вырошчваюць, мяса ў розным выглядзе ўжываюць, ды і сала, напэўна, дадаюць пакрысе ў розную страву, але каб «жыўём»? — адно сала? — такога не бачыў і не чуў.

Наша вёска, можна сказаць, на сале едзе і салам паганяе. Чаму так? Ад беднасці — і другога адказу быць не можа.

Думаеце, наш бяззубы вясковец не з'еў бы розную рыбу ці тое ж мяса, але кожны дзень свежае ды замудрагеліста прыгатаванае, ці ўсялякія стравы з птушкі, ці зімой свежанькую клубніцу? З'еў бы і парэпаныя пальцы абсмактаў. Але беларускаму селяніну наканавана сала з году ў год — кожны дзень. Стоп! Тут я трохі прыхлусіў. О, каб у вёсцы ды на стале кожны дзень сала! Тут свае сальныя «цыклы».

Той, хто пра вёску не «вухам чуў», а жыў у ёй, ведае, што дачакацца свежыны — гэта вялікае свята. Гэта — канец вымушанаму посту. У гэты дзень стол трашчыць ад падсмажанага сала, скабкаў, пячонкі. Многа выпіваецца і з'ядаецца за такім сталом. Гаспадыня — узрушаная, шчаслівая, не трэба ламаць галаву, чым затаўчы капусту ці кашу. Гаспадар задаволены — не пужае цяжкая праца, калі повен жывот трываласці і смаку. Адным словам, гаспадары ад'ядаюцца, дзеці — цягнуць поўныя сумкі з бацькоўскай хаты.

Першы парсюк колецца звычайна перад Новым годам, калі ўсталёўваюцца халады. Гэты парсюк хутка ідзе ў расход, бо праз які месяц-два сваёй чаргі чакае другі, асноўны. Вось ужо сала другога парсюка плануюць на доўгую перспектыву, па сутнасці — да наступнай, перадснавагодняй свежыны. Але галоўную ролю сала павінна сыграць у час касьбы, бо галодны мужчына — не работнік, а трэба ж на зіму пуньку сенам шчыльна напхнуць. Кажуць жа — па малаку ног не павалаку...

Як правіла, калі заканчваецца сенакос — канчаецца і сала і іншыя мясныя запасы, бо моцна дае «пад дыхала» сенакосу Вялікдзень. У гэтае свята не шкадуюць нічога — ні каўбасак, ні паляндвічкі, ні кумпячка. Вось з канца лета чалавек вымушаны пасціцца да канца года...

Трэба сказаць яшчэ пра адну акалічнасць. Каб сала захавалася да сенакосу і не псавалася летам, яго трэба добра ўсаліць, а тут, як вядома, хаваецца вялікая небяспека здароўю, бо спечаную скварчыну летам немагчыма ўзяць у рот — адна горкая соль, ды і пах ад такога пераляжалага сала не вельмі прыемны. Крыўдна прызнацца, але ніводны чалавек з так званага «цывілізаванага» свету і не падумае ўзяць у рот яго, а мы кожны дзень — усё жыццё ўжываем сала, сала, сала.

Я нездарма назваў вяскоўцаў бяззубымі — яны сапраўды ў сорак — пяцьдзесят гадоў «губляюць» зубы ад крытычнага недахопу вітамінаў.

І ўсё ж сёння сала — адзіная апора і надзея беларускай вёскі. Не будзе есці вясковец сала, а пачне чакаць патрэбны яго зда-

роўю, усясветна прыняты «да стала» асартымент ежы — зусім памрэ з голаду...

Таму, выкінуўшы з галавы розныя замежныя прысмакі, мы вымушаны называць сала ЯГО ВЯЛІКАСЦЮ.

РАДЫЯЦЫЯ

Апошнія гады мы ўсе зрабіліся занадта «падкаванымі». Спытайцеся сёння ў любой вясковай бабулі, якая не скончыла аніводнага класа:

— Ці чула ты, бабка, пра бэры ды пра кюры?

І хоць бабка ад старасці забылася сваё імя і год нараджэння, тут жвава адкажа:

— Гэта ж радыяцыя, дзеткі, каб на яе галаву стронцый!..

Пасвіць мой знаёмы калгасных цялят і кожны дзень — п'яны «ў сцельку». Цікаўлюся:

— Што гэта ты, Шурка, штодня лыка не вяжаш?

Адказвае:

— Ад атм... чуся...

Пасля многаразовых удакладненняў нарэшце зразумеў яго адказ, які ў цвярозага гучаў бы: «Ад атама лячуся...»

Перадаюць з суседняй вёскі, што адмучаўся, памёр мой добры знаёмы. Хвароба сучасная — рак шчытападобнай залозы. Толькі пахавалі яго, як з другой вёскі прыйшла вестка: «Памёр Міхась...» Хвароба — тая ж. Зноў, як сказала бабуля,— радыяцыя...

Радыяцыя прыйшла на нашу зямлю, у нашыя дамы, у нашу кроў. Радыяцыя — у нашым горкім, пакутлівым лёсе...

— Шчаўя не ешце! Грыбоў бойцеся! Ягад асцерагайцеся! Гэта — не ўжывайце! Гэта — правярайце! На траве не ляжыце! У лес не хадзіце! — вось што маем мы да канца жыцця, гэта ж застанецца многім будучым пакаленням.

Нас запэўнівалі: «Мы ідзём нязведаным шляхам! Мы — першапраходцы! Мы — будуем светлую будучыню!..» Дабудаваліся... Нязведаны шлях прывёў нас да жабрацтва... Але нават з таго эканамічнага тупіка, у якім мы апынуліся, ёсць выйсце, жыве надзея. А вось радыяцыя — гэта пастка. Жыць у гэтай пастцы нам, дзецям нашых дзяцей. Жыць і заўчасна паміраць, паміраць і жыць — хварэць, выжываць і чакаць, чакаць, пакуль закончыцца паўраспад і распад многіх элементаў, якія непісьменная бабуля абагуліла ў адно фатальнае для нас слова — РАДЫЯЦЫЯ...

БОСКІ ХРАМ

Цяжка знайсці чалавека, які б не любіў лес, не лічыў яго сваім сябрам, які б у вольную гадзіну не імкнуўся адпачыць душой сярод непаўторнай лясной прыгажосці.

Варта толькі трапіць у яго шчырыя зялёныя абдымкі, як напружаныя клопаты мітуслівага жыцця адступаюць, аддаляюцца, знікаюць.

...Пасляваеннае дзяцінства. Голад, галеча. Дзеці ў гарадах з раніцы да вечара лазілі па руінах дамоў, па ацалелых падвалах ды закураных каменных сценах. Усюды — горы бітай цэглы, пыл, смецце...

Нас, вясковых блазнюкоў, «выхоўваў» лес. Дарослыя ад цямна да цямна былі занятыя катаржнай працай у калгасе ды іншымі жыццёва неабходнымі справамі. Ім было не да нас.

Лес карміў нас, лес спяваў нам сваю векавую калыханку, лес быў нашай калыскай, нашым домам, ён ахвяроўваў дзіцячым сэрцам сваю дабрыню і пяшчоту. Ці не таму абсалютная большасць пісьменнікаў і паэтаў — выхадцы з вёскі?

Крыху пазней, «выкарабкаўшыся» з дзіцячых штанцоў у юнацкую вопратку, я з новай сілай цягнуўся ў лес, дзе зачароўваўся яго мудрай задуменнасцю, захапляўся чысцінёй шаўкавістых імхоў, дзе я не саромеючыся мог падысці да бярозкі, абняць яе і ўлюбёна сказаць: «Якая ты прыгожая!» Я адчуваў узаемную любоў лесу і быў самым шчаслівым чалавекам на зямлі.

Адзін з маіх вершаў пачынаецца радкамі:

Мой родны лес, як боскі храм,—
Шчыруе сэрца ў гэтым храме...

Сталеючы і глыбей закапваючыся ў складанасці жыцця, я ніколі не расставаўся з лесам, таму «эвалюцыя» яго лёсу праходзіла і праходзіць у мяне на вачах.

Крыўдна, горка, сумна і балюча бачыць, як пакутуе твой сябар, як безгаспадарча, бескантрольна, за хвіліны знішчаецца тое, што «выкормлівалася» зямліцай дзесяцігоддзямі.

Напрыклад, адразу за Жукаўкай злева, як ехаць з Мінска па Даўгінаўскаму шляху, быў прыгожы дубовы гай. Гэты гай налічваў каля ста дубоў. Унікальнае месца!

Праз дарогу, справа ад Даўгінаўскага шляху, да рэвалюцыі была карчма, заезджы двор, жылі людзі — так званае Здарэнне. Думаю, што, часцяком ездзячы па згаданаму шляху, і

Ядвігін Ш., і Янка Купала не міналі здарэненскую карчму, бачылі падрастаючыя дубкі.

Дык вось гэты дубовы гай выкарчавалі, знішчылі, бо некаму вельмі «спадабаўся» ўтульны куток пры дарозе, на якім... сёння густа (ды без густу) налеплены дачы...

Крыўдна, горка, сумна і балюча бачыць і тое, як паступова лес ператвараецца ў сметнік. Варта толькі сысці з дарогі, як на кожным кроку — смецце, смецце, смецце. Кучы, горы смецця. Гэта параўнальна з тым, калі б у празрыстую крыніцу выліць з-пад гноя жыжку, а потым чэрпаць і піць тую ваду...

А мы ж гэтак і робім — забруджваем лес і імкнёмся да яго, захапляемся ім. Відаць, не зразумела многім «гаспадарам» сваёй зямлі і тым «чысцюлям»-дачнікам, што бруд кідаюць яны не толькі ў лес, а і ў будучыню сваіх дзяцей, унукаў.

Мы, людзі, з жудаснай абыякавасцю нявечым тое амаль адзінае, што дае нам сілы ўтрымлівацца на краі бездані.

Лес, баронячы наша здароўе, ратуючы нашыя душы ад жорсткасцей часу, аказаўся сам безабаронным, бездапаможным перад нашай жорсткасцю. Мы здрадзілі сябру, мы здзекуемся над ім, мы забруджваем і знішчаем створаную не намі бясцэнную каштоўнасць і прыгажосць.

ЗАБОЙСТВА

Нічога вечнага не бывае... Які б доўгі ні быў чэрвеньскі дзень, а вечар надыдзе. Як бы ні ўпрыгожвалася вясной і летам наваколле, [redacted] да восені адцвітуць красачкі ў полі, а потым зжаўцее лісце і з ціхім сумам, пакінуўшы родныя галінкі, ляжа на астылую зямлю. Як бы доўга ні цягнулася жыццё чалавека, [redacted] сысці ў магілу мусіць кожны... Нічога вечнага не бывае...

Шарык быў малады і задзёрысты. Калі нехта чужы збіраўся зайсці ў хату — мусіў перад ганкам сцішыць хаду і зусім прыпыніцца. Шарык уздымаў такі вэрхал, так рашуча кідаўся наперарэз кожнаму чалавеку, ледзь са шкуры не выскокваў — ажно ланцуг трашчаў. Ноччу гаспадары спалі спакойна — такі вартаўнік надзейней любога замка.

Але... і Шарык быў не вечны — надышлі старасць, глухата, бяссілле. «З’еліся» зубы, нейкі туман убіўся ў вочы, поўсць сыпалася, як з дзіравага меха сечка.

І хоць шкадаваў гаспадар сабаку, ды трэба заводзіць новага — маладога, пільнага. Але не карміць жа двух — дзе ж

набрацца ў вёсцы тых харчоў, калі нават парасяці не ведаеш што даць, каб нейкая скварчына была ў кубёлку?

Узяў гаспадар вяроўку, закруціў вузельчык на Шарыкавай шыі, ускінуў на плячо ружжо — і пайшлі яны ў лес... Шарык адчуваў штосьці нядобрае, але за сваё доўтае сабачае жыццё прывык давяраць і слухацца гаспадара, таму цяпер паслухмяна і сумна клыпаў за ім. Прамінуўшы густы ельнік, прыпыніліся на палянцы, дзе чалавек прывязаў сабаку да сасны, адышоўся, рэзка зняў з пляча ружжо і, баючыся глядзець у вочы сабаку, выстраліў. Спалоханы лес адгукнуўся трывожным рэхам. Чалавек бачыў, як нейкая сіла падкінула Шарыка ад зямлі і зноў кінула на яе, бездапаможнага і нерухомага.

Не адвязваючы вяроўкі, чалавек рашуча пакрочыў ад гэтага жудаснага месца, выціраючы на хаду памакрэлыя вочы...

Я наўмысна не называю вёску і прозвішча чалавека, узяўшага на сваю душу цяжкі грэх. Я вельмі рады, што ў гэтай трагедыі ёсць працяг, які закрануў сэрца кожнага, хто хоць краем вуха пачуў пра гэтае здарэнне.

...Мінула два тыдні. У чалавека быў ужо другі сабака — малады і дзёрзкі, услужлівы і пільны. Чалавек стараўся не думаць, не ўспамінаць пра забітага былога сябра, і жыццё зноў набыло клапатлівы, працоўны рух вясковага жыхара.

Але аднойчы вечарам, калі чалавек стомлена сеў на ганак і з асалодай закурыў, гледзячы сабе пад ногі, ён усёй істотай адчуў на сабе нейчы погляд. Чалавек здрыгануўся і ўзняў галаву. Перад ім стаяў Шарык — схуднелы і змучаны, з выбітым вокам і перабітай пярэдняй лапай, якая крыва зраслася. З шыі звісала ўся ў запечанай крыві вяроўка. Шарык хістаўся і даверліва глядзеў адным вокам у вочы гаспадару. Цяжка паранены, ён выжыў, залізаў раны, перагрыз вяроўку і аддаў апошнія сілы, каб прыйсці да таго, каго лічыў сваім адзіным сябрам.

«. . . . .»

У свае чатырнаццаць гадоў я даволі моцна «захварэў» паляваннем. А перадалася мне гэтая хвароба ад старэйшага брата Косціка, які начытаўся паляўнічай літаратуры, наслухаўся розных манюкаў і за апошнія капейкі купіў ружжо. На выхадныя дні ён наязджаў да нас у Карпілаўку з Мінска. З адным ружжом мы з Косцікам цягаліся па лясах з ранку да

вечара, бабахалі налева і направа. У буднія дні я заставаўся гаспадаром ружжа...

Аднаго дня, калі ад марозу і мяцеліцы нельга было нос высунуць за дзверы, я ўскінуў на плячо ружжо, падперазаўся патранташам і падаўся ў лес — паляўнічага ж ногі кормяць.

Мяне ўвесь час цягнула да Вапеннай гары — там непралазная глуш, мноства розных слядоў, асабліва рысіных, а мне вельмі хацелася запаляваць рысь, хоць тады я не ведаў, з якога боку да яе падступіцца...

Гудуць дрэвы, стогнуць ад ветру, але ў лесе мяцеліца з ног не валіць — значна зацішней у ім. Ружжо — напагатове, вочы пільна абмацваюць кожны куток.

Раптам з сасны на сасну пералятае рабчык, чапляецца за ніжні сук, і не паспеў я ўскінуць ружжо, як ён спікіраваў на снег у густы ельнічак. Я застыў і не зводзіў вачэй з невялічкага прасвету сярод елачак — павінен жа недзе мільгануць рабец. Стаю ў «сабачай стойцы», дрыжу ад азарту, не міргаю. Не, думаю, я цябе перахітру, цярпення ў мяне хопіць!

Прайшло з паўгадзіны — толькі я хацеў плюнуць і пайсці далей, як у невялічкім «акенцы» паміж елачак нешта варухнулася (а мо падалося).

На ўсякі выпадак складваюся і бабахаю ў тое акенца. Нічога не ўзляцела... Няўжо забіў рабчыка?! А можа, там нікога і не было?!.

Хвалююся, не перазараджаю ружжо і бягу да таго месца. Падбег і... ледзь сам не грымнуўся з усіх чатырох — нічога не разумею.

Перада мной на бялюткім снезе ляжыць мацёры вогненны ліс! Вось гэта дык да!

Аказваецца, пакуль я, раскрыўшы рот, стаяў і чакаў рабчыка, ліс, які прабягаў непадалёку, пачуў свежыя сляды птушкі і хацеў паласавацца «маім» рабчыкам, але, бедалага, папаўся сам...

Падвязаў я цераз плячо багаты трафей і з важнецкім выглядам пакрочыў праміком у Лысую Гару, дзе жыў самы сталы наш брат Коля. А дарога ў Лысую Гару пралягае праз Буды, вось я і «купаўся» ў паляўнічай славе, нядбайна адказваючы на шматлікія пытанні жыхароў тых вёсак:

— Ліс пёр, як маланка, нават вочы не паспявалі за ім, але мой стрэл імгненна спыніў яго... Ды гэткіх лісаў я магу страляць хоць кожны дзень...

Назад у Карпілаўку я ішоў праз Жукаўку — трэба ж было і там заявіць аб сабе...

«Пакарыўшы» Жукаўку, я праміком, цераз лес і лугі падаўся дамоў. Раптам чую, як недзе ў лесе сабака «з голасам» гоніць зайца. Па брэху пазнаю Абісінцавага ганчака, які самастойна, без «непрасыхаючага» гаспадара, штодзённа бегаў у лес і «зганяў ахвоту», ганяючы зайцоў.

Прыслухаўся — брэх набліжаецца да мяне. Скокнуў я пад лазовы куст, і — зноў спёрла дыханне, дрыжу ад азарту.

Бачу, як па лузе прама на мяне паволі клыпае заяц. Наогул, заяц ад сабакі ўцякае не з усіх ног, а з прыпынкамі, прысядаючы на заднія лапы і «стрыгучы» вушамі паветра.

Гэты таксама — скок, скок — сядзе, скок, скок і паслухае...

Не «дакульгаўшы» метраў дваццаць да мяне, заяц сеў і натапырыў вушы. Сядзіць слупком, як на талерцы,— толькі страляй! Я старанна прыцэльваюся і думаю: «З аднаго боку — вісіць ліс, з другога — заяц! Такога яшчэ свет не бачыў! Прыйдзецца зноў ісці ў Лысую Гару праз Буды...»

Пакуль мае мазгі малявалі такія карціны, заяц зрабіў рэзкую скідку ўбок, каб збіць са следу сабаку,— я толькі паспеў ціскануць на курок, але заяц паспяхова паказаў мне адно месца і знік, растаў у снежнай завірусе.

Я, ад злосці на сябе, схапіў з галавы шапку, кінуў пад ногі і давай таптаць яе нагамі, абзываючы сябе самымі апошнімі словамі: «. . . . . .», «. . . . . .» і гэтак далей.

СУПЕРПАДАРУНАК

Самае цяжкае — выбраць і купіць падарунак, калі ідзеш да некага на дзень нараджэння. Бывае, падабаецца падарунак — ды не дазваляюць грошы, цана «кусаецца», а калі грошы ўсё ж дазваляюць — дык падарунак, як кажуць, ні сабе, ні людзям. Вось і збіваеш апошнія падэшвы, туляючыся па крамах.

Што ні кажыце, а складаная гэта справа — хадзіць на дні нараджэння! Уручаеш імянінніку тое, што купіў, і бадзёра «падсалоджваеш»:

— Вось! Самае лепшае і дарагое купіў! Спажывай!

А ў беднага імянінніка ад разгубленасці сківіца адвісла, вусны дрыжаць ад крыўды, а вочы дык зусім крычаць:

— Што ты мне купіў?! Я ж разлічваў на большае!..

Гэтак можна і свята сапсаваць, і наогул з гаспадаром пасварыцца.

Але пажартавалі, і хопіць!

Прыехала ў маю Карпілаўку да сваіх бацькоў на адпачынак маладая жанчына з мужам і сынам аж з далёкай Керчы. У той Керчы ўсёй радасці — адно толькі мора, ды і тая адзіная радасць — для іншагародных адпачываючых і турыстаў. Мясцовым жыхарам — не да мора.

Трэба яшчэ дадаць, што ў той Керчы грыбамі і не пахне, а ў нас — лясы гніюць ад іх. А дзе вы бачылі чалавека, які б не любіў збіраць грыбы, асабліва баравічкі? Вось і гэтыя керчанцы за грыбамі ажно калоцяцца, гаворку пра іх з языкоў не скідваюць і кожную раніцу бягуць, спатыкаючыся, у лес...

Але грыбы — не мох, не растуць па ўсім лесе без разбору. Кожны грыб любіць свае мясціны, ды і год на год не прыходзіцца. Напрыклад, мінулым годам — баравікі раслі па барах, па белых імхах, сёлета — па бярэзніках ды пад дубамі, наступным годам — могуць прытаіцца ў ельніках. Тут патрэбен асаблівы нюх. Можна цэлы дзень працягацца па лесе, а знайсці аднаго казляка, ды і за таго чэрві б'юцца. А можна і за гадзіну-дзве нарэзаць баравікоў — як падняць...

Пабягуць чуць свет керчанцы ў лес, ногі адаб'юць па самую паясніцу, а нясуць дамоў нейкія сыраежкі, паедзеныя смаўжамі, чашчавікі счарнелыя, куркі ды некалькі лісіц, адным словам — смецце.

Я звычайна ў лес не спяшаюся — у мяне «свае» запаведныя куткі. «Мае» грыбы — будуць мне! Ды і па лесе я іду паціху, туды-сюды крутнуся, прыпыняюся, аглядваюся — грыбы гэта любяць і не хаваюцца.

Некаторы грыбнік імчыць па лесе, як лось, задраўшы галаву і збіваючы нагамі тое, што шукае, быццам грыбы растуць не пад нагамі, а на елках...

Іду я з лесу дамоў — кошык паўнюткі адных баравікоў, ажно вывальваюцца. Параўняўся з хатай, у якой гасцююць керчанцы, і быў вымушаны прыпыніцца, бо яны ўбачылі мяне праз вокны і выскачылі на двор — ледзь дзверы з завесамі не знеслі.

— Ай! Ой! Які цуд! Які жах! Дзе быў? А мы ж — ні разу! А ты ж кожны раз!..

А потым маладая жанчына слёзна папрасіла:

— Калі не хочаш, каб у мяне разарвалася сэрца,— не хадзі болей пад нашымі вокнамі з такой прыгажосцю! Вельмі прашу — пашкадуй мяне!

Я прыйшоў дахаты, напіўся вады, скінуў боты і сеў адпачыць на лаўку. Праз дарогу, на лузе збіралі рамонкі дзве дзяўчынкі — Кацюнька і Ірачка. Назбіралі вялізныя букеты і

ідуць ля нашага плота, аб нечым шчабечуць. Пытаюся ў іх, навошта так многа рамонкаў, а яны адказваюць:

— Сёння ж у цёці Наташы — дзень нараджэння!

Я і рот раскрыў. Цёця Наташа — гэта ж керчанская жанчына, у якой ледзь сэрца не разарвалася ад маіх баравікоў.

Я падскочыў з лаўкі, нібы сядзеў на вострым цвіку, схапіў кош з баравікамі і — подбегам да суседзяў. Заскокваю ў хату і стаўлю ля ног імянінніцы свой падарунак:

— З днём нараджэння! Гэта вам! — і бачу, як вусны жанчыны заквітнелі радаснай усмешкай, а ў вачах успыхнуў шчаслівы агеньчык.

«ЖЫДОЎСКАЯ» ГАРА

Толькі я прыехаў на сваім «карчу» — «Жыгулях» — у Карпілаўку, як да мяне прыбегла Левандоўская Надзя і залямантавала скрозь слёзы:

— А мой ты братачка! Памажы ж ты мне! А трэба ж ехаць у Лагойск у суд! А з Карпілаўкі ж у Лагойск можна трапіць толькі праз Мінск! А я б адна і праз Мінск даехала, а мне ж патрэбны дзве сведкі! А яны ж на аўтобусе праз Мінск ехаць адказваюцца — гэта ж за дзень не справішся...— і сыпле, і сыпле...

У мяне аж галава закруцілася ад такога «наскоку».

— Пачакай, Надзя! Што за суд, што за справы ў Лагойску?..

Высветлілася, што беднай жанчыне, якая ўжо восьмы дзесятак свайго жыцця пачала ўжываць, трэба ехаць у лагойскі суд і даказваць, што чорнае — заўсёды застаецца чорным...

Надзю, калі яна была дзяўчынай, немцы ў сорак трэцім годзе пагналі ў Германію — у рабства. Глынула яна гора, аж горка стала на ўсё жыццё...

І вось сёння састарэлай і спрацаванай жанчыне немцы абяцаюць заплаціць некалькі марак за тое, што рабавалі і зневажалі. Але, аказалася, не проста атрымаць той «гасцінец» — часу прайшло многа, дакументаў ніякіх, сведкі павыміралі — тупай, чалавеча, у суд, даказвай, што ты ў вайну не цукеркі смактаў, а гора гараваў...

Я згадзіўся звазіць былую падняволеную з сынам і двух сведак у Лагойск — карона з маёй галавы ад гэтага не зваліцца.

Раніца выдалася сонечная, ласкавая. Сведкі — знаёмыя мне з дзяцінства бабы, гаваркія і цікавыя, сама Надзя — таксама свайму языку спакою не давала — не паездка, а ўзнагарода за «сухое», афіцыйнае гарадское жыццё.

Зрабіла Надзя ў Лагойску неабходную справу, уціснуліся мы ў маю машыну і коцім назад.

Толькі мінулі шашу, што вядзе на Хатынь, як адна са сведак — Настаровіч Таццяна — і кажа, паказваючы ўправа:

— А вось гэта — Жыдоўская гара!..

Мы зірнулі на мільгануўшую гарушку і нічога не разгледзелі, акрамя зубчатага лесу на ёй.

— Што за гара? Чаму так завецца? — пытаюся ў Таццяны.

Яна адвяла ад лесу памакрэлыя вочы і ўсхвалявана, нібы гэта было ўчора, расказала пра няшчасных яўрэяў — нашых землякоў з Лагойшчыны.

— Памятаю,— з болем выдыхнула Настаровіч,— як немцы забіралі з нашай вёскі яўрэйскую сям'ю з малымі дзецьмі, сярод якіх быў і мой аднакласнік Міша. Ён рос вельмі здатным хлопчыкам, імгненна рашаў самыя складаныя задачы ў класе... І яшчэ ён быў надзвычай вясёлы — увесь час усміхаўся, быццам адчуваў, што не дасмяецца ў сваім жыцці... Калі гналі іхнюю сям'ю,— працягвала Таццяна,— Міша ішоў па-мужчынску маўкліва, з суровым тварам, а яго пяцігадовая сястра Кларачка ўсцілала дарогу слязьмі буйнымі... Плакала і іх маці, прадчуваючы бяду...

Таццяна сама выцерла слёзы і ціха дадала:

— Столькі гадоў мінула, а Міша стаіць перад вачыма як жывы... І за што бедных яўрэяў знішчалі, ці ж не такія яны, як мы, людзі?..

У машыне стала ціха. Вайна — незажываючая рана для тых, хто з ёй сутыкнуўся...

Цішыню парушыла Левандоўская Надзя:

— Калі разабрацца, мае вы людцы, на чорта мне іхнія маркі — на той свет я іх забяру, ці што? Мне сёння кідаюць падачку за знявечанае жыццё, а хто кампенсуе спаленае, знішчанае, закатаванае?

Я са здзіўленнем зірнуў на старую жанчыну, якая «прачытала» мае думкі: дзе знайсці такую плату, якой можна было б заплаціць сіротам за забітых бацькоў, бацькам — за спаленых дзетак?..

Пытаюся ў Настаровіч Таццяны:

— А што далей было з Мішам і яго сям'ёй, з астатнімі яўрэямі? Які іх лёс?

Таццяна сумна адказала:

— Усіх яўрэяў з Лагойскай акругі звозілі на тую гару і расстрэльвалі. Цэлымі сем'ямі, з дзецьмі, нават з немаўляткамі... А гару тую людзі пачалі зваць не таму, што не

шкадавалі ці не любілі яўрэяў, а хутчэй за ўсё ад малаадукаванасці, ад прастаты сваёй...

Вось і я з'ездзіў у Лагойск, нажыў яшчэ адну душэўную рану. Гэтая рана хвалявала, непакоіла, і праз два тыдні я кажу жонцы:

— Хопіць пароцца ў градах, паедзем на Яўрэйскую гару!

Праз сорак хвілін падымаліся мы на яе па пахіленых, зарослых травой бетонных усходцах. «Сустракаў» нас за жалезнай агароджай больш чым сціплы помнічак, на якім — туманны тэкст пра тое, што на гэтым месцы ў час мінулай вайны былі расстраляны «советские граждане»... Ні слова пра яўрэйскую трагедыю, ні паўслова пра колькасць знішчаных... Жонку душылі слёзы, ды і мне было цяжка слова вымавіць — настолькі гэтая братняя магіла рабіла моцнае ўражанне сваёй сіроцкасцю, запушчанасцю, безабароннасцю перад часам і людской абыякавасцю...

У рэдакцыі лагойскай раённай газеты «Родны край», куды заехалі з жонкай Таццянай, даведваюся, што на гэтай «Жыдоўскай» гары загублены каля дзевяці тысяч яўрэяў... Жах!

Імчаць па Лагойскай шашы турысцкія аўтобусы, едуць людзі ў Хатынь схіліць свае галовы перад попелам ста сарака дзевяці жыхароў «вогненнай» вёскі, а побач з гэтай шашой, у якіх-небудзь ста метрах ад яе,— спачываюць у малавядомай «Жыдоўскай» гары астанкі дзевяці тысяч грамадзян нашай Радзімы — яўрэяў...

«ПРАДПРЫМАЛЬНІКІ»

Чаго толькі не робіць непрадказальны час з людзьмі! Быў слесарам — стаў прэзідэнтам нейкай там асацыяцыі. Быў касірам у захудалай краме — стаў банкірам. Быў... ды хіба ўсіх пералічыш? Праўда, ад гэтых пераўтварэнняў дзяржаве карысці — як з казла малака. Але за час перабудовы зрабілася тое, аб чым пяецца ў адной даволі несур'ёзнай песні: «Хто быў нікім — той стаў усім!..»

Вось і ў нашым раёне, а дакладней, у сельсавеце, а яшчэ дакладней, у нашай вёсцы, сталі мужыкі чухаць патыліцы — у які бок падацца, каб не «стаць усім», а хаця б «збіць» на бутэльку, бо заробак у калгасе меншы, чым у немаўляткі фічка, а пахмяліцца хочацца кожны дзень. Тут справа вядомая, як пачнуць пахмяляцца, дык так напахмяляюцца, што заўтра зранку зноў «гараць буксы», а каб іх патушыць, трэба вышукоўваць, як

кажуць, «нявыкарыстаныя рэзервы». Атрымліваецца — хочаш не хочаш, а будзеш ісці ў нагу з часам, узлезеш на «рыначныя рэйкі».

Вось мужыкі з нашай вёскі, праўда, не ўсе, а тыя, у каго ссінелі насы і няўпэўненая хада, перамаглі сваю сялянскую някемлівасць і, згодна з «рыначным сацыялізмам», пачалі жыць па бартэру: ты — мне, я — табе.

Спачатку выкарыстоўвалі «ўнутраныя рэзервы» — неслі з уласнай хаты сёе-тое, зразумела ж, хаваючыся ад жонак, прадавалі сваё «сёе-тое» каму папала за любую цану, але не ніжэй кошту пляшкі гарэлкі.

Потым сцямілі, што на «ўнутраных рэзервах» доўга не пратрымаешся, бо вясковую хату, як вядома, «аздабліваюць» ложак, стол, лава ды, магчыма, сціпленькі дыванок з набітымі фарбай лебедзямі. Прыйшлося мужыкам «кінуць» мазгі ва ўсе бакі. Але ў які бок ні кідалі мазгі — яны траплялі на калгаснае поле ці на іншую калгасную ўласнасць. Тут нашы «прадпрымальнікі» ўспомнілі другую вядомую песню часоў застою: «Усё вакол калгаснае — усё вакол маё!..»

«Ура! Жывём!» — затрапяталі іх чулыя сэрцы.

Рынак збыту быў пад носам — амаль кожная вёска сёння шчыльна абнесена «парканам» многапавярховых катэджаў ды іншых дыхтоўных будынін.

Неслі і везлі на гэты рынак усё, што шчасціла ўварваць ад кволага калгаснага «стала» — гной, маладую бульбу, цэмент, дошкі, зерне для дачнікавых курэй, хоць свае куры пачалі ад голаду пер'е губляць.

Бывала, прыйдзе гэткі «рыначнік» у краму, каб рэалізаваць здабыты «капітал», працягне дрыготкаю рукой прадаўшчыцы грошы, а тая, перад тым як выдаць бутэльку гарэлкі, прапясочыць на ўсю краму:

— Зноў прыцягнуўся, трасун! Лепей абутак купіў бы — пальцы вунь з ботаў павыскоквалі, а з другога боку пяты нямытыя вывальваюцца!

А «трасун» важна папраўляе залатаную ватоўку і заключае:

— Трэба здароўе падправіць спачатку! Здароўе — даражэй за абутак!

Ды тое, пра што я пішу, усім вядома. Магчыма, я і не паквапіўся б на ваш вольны час, каб не быў сведкам новай формы «прадпрымальніцтва».

Уявіце: выходзяць з кустоў два замызганыя мужыкі, але з «новым» мысленнем і — да калгаснага статка. У кожнага ў руках — па два пустыя трохлітровыя слоікі. Аглядваюцца, туля-

юцца і, прыгінаючыся, «падшпацыроўваюць» да бліжэйшай каровы, дзе...

— Як ты цягнеш за цыцку?! Нічога ж не цячэ! Захоплівай вымя!

— Можа, гэта нядойная карова?

— Сам ты бычок нядойны! Пусці мяне!

Мяняюцца месцамі, і даенне працягваецца.

— Бачыў, як трэба? Вучыся!

— Бачыць-то бачыў, але ж малако табе ў рукаво цячэ, а праз штаны выцякае...

— Ты раўней банку трымай і не трасіся з ёй!

— Гэта я ад хвалявання калачуся — як-ніяк, а новую справу асвойваем...

Нарэшце «новая справа» асвоена — вымучаны некалькі кароў, і рупліўцы з поўнымі слоікамі накіроўваюцца да бліжэйшых дачаў.

— Каму малачко, гаспадыні?!

— Свежанькае, цёпленькае, сырадойчык! Жонкі прыслалі прадаць — дзеткам хлеба няма за што купіць... Каму малачко?!

...Сапраўды, а каму малачко, у якім абмыліся даўно не бачыўшыя мыла рукі «прадпрымальнікаў»? Ёсць жадаючыя? Адрас дам дакладны!

СОНЦА

Што самае смачнае?..

Паспрабуйце задаць гэтае пытанне знаёмым і незнаёмым — пасыплюцца адказы, як гарох з торбы.

Скажуць — гэта ж так проста адказаць: «снікерсы», бананы, ікра, ківі, тарты, крэветкі і... «гарох» будзе сыпацца на вашу галаву так доўга і шчодра, што забудзецеся, пра што і пыталіся. А калі апамятаецеся — выявіце, што галоўная «гарошынка» не вывалілася...

І хоць, як кажуць, пра густы не спрачаюцца, ёсць адзіна правільны адказ, пачуць які, нават сёння, сярод сацыяльнай змардаванасці і духоўнага заняпаду, складана. Матэрыяльныя і духоўныя каштоўнасці перабблыталіся, страцілі ў нашых вачах сваю першародную непаўторнасць і вагу.

Нават тыя, сталейшыя, хто зведаў некалі бязлітасны голад, наўрад ці скажуць сёння, што самае смачнае — хлеб.

Прыпомніце сваё нават не галоднае дзяцінства... Маці просіць схадзіць у краму купіць хлеба, а табе не хочацца,

«няма часу», бо яшчэ не нагойсаўся — чакаюць сябры. А калі нарэшце ўсё ж маці выпхне ў краму — па дарозе дамоў абгрызеш гэты хлеб з усіх бакоў так, што і несці няма чаго. І такі ён смачны, і такі ён духмяны — не адарвацца.

Сёння рука ледзь паспявае запхнуць хлеб у рот, як яму ўздагонку другая жвавая рука адпраўляе ўсё, што Бог паслаў,— кілбасу, рыбу, сала... Дзе тут адчуеш смак хлеба — усё перамяшаецца ў нашай «сячкарні» — глык — і сам не ведаеш, што глынуў.

Каб пераканацца ў тым, што хлеб — самая смачная ежа ў свеце, вазьміце, моцна прагаладаўшыся, скарыначку хлеба і разажвіце, пасмакуйце яе — адразу прыпомніце і маленства, і тыя добрыя рукі, якія вырасцілі і спяклі гэты цуд.

Не хачу пакрыўдзіць прыхільнікаў іншых шматлікіх прысмакаў — ешце іх на здароўе, але хлеб можна параўнаць з сонцам.

Як вакол сапраўднага сонца круцяцца планеты, так і вакол хлеба — усе мы.

ПАСЫЛКА

Жылі мы з жонкай адразу пасля вяселля і ў розных гарадах — я ў Мінску, яна — у Гродне, і здымалі куток у чужых людзей, потым я атрымаў ад работы васьміметровы пакойчык на агульнай кухні. Затым — «хрушчоўка» на першым паверсе старога дома, дзе пад нашай кватэрай знаходзілася бойлерная. Часцяком у ёй здараліся аварыі, і смурод з парай прасочваліся ў нашы пакоі. Бывала, што старэнькая мэбля набракала ад вільгаці і трэскалася...

Толькі на пяцьдзесят чацвёртым годзе свайго жыцця я атрымаў больш-менш людскую кватэру, плошчай трыццаць сем метраў. Не атрымаў бы і гэту, каб не быў пісьменнікам.

І вось на першым этапе нашых басцянняў, калі каханне спальвала нашы сэрцы, а абставіны не дазвалялі жыць разам, я завальваў жонку ласкавымі лістамі, яна — мяне. Тэлефанаваў ёй столькі, колькі дазвалялі грошы, хацелася рабіць нешта неверагоднае, незвычайнае, але што я мог зрабіць... Я нават не меў прапіскі ў Мінску, жыў нелегальна з братам і бацькамі ў дзесяціметровым пакойчыку, у бараку. Грошы ў мяне — куры не «клявалі», бо не было ні курэй, ні грошай.

Усё гэта замяняла нам з жонкай мядовы месяц і вясельнае падарожжа.

Аднаго разу вясной назбіраў я ў лесе вялікі букет ландышаў, закруціў іх у мокрую тканіну, абматаў паперай, упакаваў у пасылку і адправіў па пошце маладой жонцы.

Скрынка пасылкі была даволі ўнушальная, бо «лялька» з кветак, тканіны і паперы атрымалася не малой.

Колькі ж было здагадак у жонкі і яе сям'і, калі яны атрымалі тую пасылку і яшчэ не паспелі ўскрыць!

Але яшчэ большае было здзіўленне, калі дасталі з пасылкі свежанькія ландышы, бо да такога мог дадумацца толькі закаханы чалавек.

КАРПІЛАЎСКАЯ ПАПЯЛУШКА

Нарадзілася дзіця...

З першых гукаў, з першых крокаў — на тваіх вачах. Расце, здавалася б, непрыкметна, а разам з тым і неяк надта ўжо хутка.

Нядаўна было — годзік... пяць... Сёння — пятнаццаць!

Што можа быць цікавей?!

Мне пашчасціла назіраць за такім вось непрыкметнаімклівым ростам дзяўчынкі. Не, не маёй дачкі, хаця і пра яе можна было б напісаць многа цікавага. Але сваё дзіця — ёсць сваё, тут можна непрыкметна для сябе і перахваліць яго. А вось пра гэту дзяўчынку — Кацю Васілевіч, пішу з задавальненнем, з радасцю, са светлым пачуццём, нават — з любоўю. Чаму? На мой погляд, яна — унікальная дзяўчынка, асабліва на агульным сучасным, не вельмі радасным, фоне падлеткавага «здароўя» нацыі.

Да гадкоў пяці яна была дзіця як дзіця — як і ўсе дзеці такога ўзросту: па-свойму прыгожая, тоўсценькія шчочкі, захапленне ў вочках ад усяго, што яны бачылі, і — бясконцая колькасць пытанняў.

Потым, гадкоў з пяці, Кацюня пачала не толькі здзіўляцца жыццёвымі з'явамі, а здзіўляць мяне сваімі адносінамі да жыцця, да ўсяго, што яе акружае.

Трэба адзначыць, што ўсе мае назіранні адбываліся (і адбываюцца) у вёсцы Карпілаўка, дзе жылі Каціны дзед і баба. Сёння ў жывых засталася толькі баба Галя.

Вось у гэтую невялікую вёсачку Кацюню цягне з незвычайнай сілай. Нарадзілася ў Мінску, а сваёй «малой радзімай»

лічыць Карпілаўку. А вядома ж, што многія вяскоўцы са скуры лезуць, каб лічыцца «городскими». У Каці ж свае погляды на жыццёвыя каштоўнасці. З малых год едзе сюды з бацькамі, з радасцю застаецца тут на ўсё лета і, відаць, душой тут спачывае. Каб сказаў, што сяброў ці сябровак тут шмат — дык не. Ці каб ела тут ласункі ды прысмакі — таксама не. Звычайныя вясковыя «разнасолы» — бульбіна, пералежаная скварчына, малако...

Дык вось, прыкладна з пяці гадоў Кацюня пачала цвёрда станавіцца на ўласныя ногі. Куды б ні падалася баба Галя — за ёй, як хвосцік, Кацюня. Баба — у хлеў выкідваць гной, Каця — за ёй. І не проста стаіць ля яе, а дапамагае, наколькі дазваляюць сілы. Баба — у гарод, Каця — ужо тут, порацца, прапалвае. Баба — карміць свіней, даіць карову, Каця — пры ёй. Пабяжыць, шчаўя назбірае, збегае ў лес (адна!), прынясе баравічкоў, у хаце прыбярэ, нешта мые, штосьці зашывае... Дзіва! Не Каця, а Папялушка з казкі!

Здаецца, пашлі яе зімой у лес назбіраць пралесак — прынясе і іх.

Вось так, без прымусу, з радасцю, з лёгкасцю, нават з нейкай патрэбай, Каця бярэ ў свае рукі тое, да чаго не надта хочуць дакранацца і некаторыя дарослыя.

Яна даўно на «ты» з жыццёвымі складанасцямі. Сёння — яна спраўляецца і з канём, і спрабуе касіць, і бярэ сякеру ў рукі — і ўсе свае шматлікія справы ўкладвае ў тры словы: «Бабулі трэба ж дапамагаць!»

А якія цудоўныя цацкі яна вырабляе ды вышывае з рознакаляровых кусочкаў тканіны! Тут і лялькі, і звяркі, і птушкі — у краме падобных вырабаў не бачыў!

Такія вось летнія справы ў Каці. Зімой жа яна цалкам прысвячае сябе і свой час вучобе, якую спалучае з курсамі па вывучэнню англійскай мовы. Што ж — сур'ёзны чалавек да ўсяго ставіцца сур'ёзна.

У вас можа скласціся ўражанне, што яна — «хлопчыкападобная» дзяўчынка, якая кампенсуе працавітасцю недахоп дзявочай чароўнасці.

О не! Не дай Божа (ці дай Божа) зірнуць вам на гэту прыгажосць, на гэты цудоўны бутон! Закахаецеся!

Сёння ёй — пятнаццаць! Прыгожая і стройная, ветлівая і сціплая, яна заслугоўвае лёсу казачнай Папялушкі, якая спаткала свайго прынца. Калі глядзіш на Кацю, радуецца сэрца — не ўсё дрэнна ў жыцці.

Шчасця табе, чароўная дзяўчынка!

1997

Надышла і мая пара ісці служыць у армію. Спачатку прызыўная ваенная камісія зрабіла заключэнне: «Годзен для службы ў надводным флоце», што выклікала з майго боку бурлівую радасць — надта ж мне падабалася марская форма. Тады мяне не засмуціла тое, што на флоце трэба служыць на год больш, чым у арміі,— аж чатыры гады. Карпілаўскі Пеця Сліжук служыў на флоце, а чым я горшы?

Потым прыйшла павестка, і я апынуўся ў арміі — і дзякуй Богу! Тры гады маладога жыцця, няхай і ваеннай няволі — тэрмін не малы.

Прызвалі мяне з Карпілаўкі, і пачаўся мой «пачэсны абавязак». Усё было добра, але падчас маёй службы брат Косцік забраў старых бацькоў з вёскі ў Мінск, дзе ён, працуючы токарам, атрымаў у`драўляным бараку дзесяціметровую каморку на Возніцкім завулку. І зажылі яны ўтраіх на дзесяці метрах, як тыя паны на хамутах. Жывуць, перабіваюцца на Косцікаву мізэрную зарплату, бо бацькам за дзесяцігоддзі дармавой працы ў калгасе, згодна савецкіх законаў, дзяржава, замест пенсіі, выставіла фігу (прабачце, не фігу, а цэлых дзве — маме і тату).

Праляцелі тры гады маёй службы, з'еў я не адзін кацёл салдацкай кашы, і выдаюць мне на рукі прыпіснае пасведчанне, у якім чорным па беламу, зноў жа, згодна савецкіх законаў, я накіроўваўся туды, адкуль прызваўся,— у Карпілаўку Лагойскага раёна. Адпаведныя дакументы былі адпраўлены і ў Лагойскі райваенкамат, дзе я павінен быў стаць на ваенны ўлік.

Я ў штабе палка паспрабаваў тлумачыць, што за тыя гады, што я служыў Радзіме, сёе-тое змянілася ў маім жыцці, што ў Карпілаўцы мяне ніхто не чакае, але штабныя пацукі адказалі:

— Нічога не хочам ведаць! Кругом марш!..

І паехаў я на Возніцкі завулак «нелегалам», і пасяліўся на два з паловай метры, бо дзесяць лёгка дзеліцца на чатыры.

Тады я і не думаў, і не сніў, што сімвалічныя і непазбеглыя два з паловай метры чакаюць кожнага ў канцы жыцця. Гэта цяпер я такі разумны, а тады я, аддаўшы Радзіме свой доўг, працягваў любіць яе, лічыў яе самым дарагім і неабходным у жыцці. «Ружовыя акуляры» не дазвалялі мне ўявіць, што ёй я не патрэбен. Ёсць я ці не — ёй аднолькава, ёй усё роўна...

Пачаліся мае шматмесячныя і шматлікія пакуты. Мне цяжка было зразумець, чаму мяне, не злодзея, не п'яніцу, чэсна-

га чалавека, выганялі адусюль, куды толькі я ні стукаўся. Бралі ў рукі маё прыпіснае пасведчанне і злосна, у адзін голас абураліся:

— Чаго ты да нас прыпёрся? Едзь у сваю Карпілаўку!..

О, я бы з радасцю паехаў туды, але ж там ні сваякоў, ні калгаснай гасадаркі, нічога, за што можна было б зачапіцца. І ружовыя акуляры пачыналі шарэць...

Калі дзесяць метраў жылой плошчы цярпелі нас, то братава зарплата не вытрымлівала чатырох чалавек, мы падгаладоўвалі, не кажучы пра тое, што я не мог зняць з плячэй салдацкай робы. А прыбрацца вельмі хацелася — малады ж.

На працу мяне нідзе не бралі, бо я быў без прапіскі. У казённых абінетах, дзе я намазоліў вочы, ад мяне кідаліся ледзь не на сцены, як ад заразнага. У які бок я ні крануся — усюды была мёртвая сцяна раўнадушша і абыякавасці. Зноў, як і ў маленстве, мне даставаліся братавы старыя штаны, якія я «падфасоньваў», даношваў яго кашулі, з дня на дзень мама варыла буракі, бо гэта была самая танная яда.

Зрэдзь удавалася разгрузіць вагон, але і там усталяваліся свае парадкі, скласіся свае брыгады — чужых блізка не падпускалі...

Раптоўна ад знаёмых пастуліла прапанова:

— Ёсць адна баба, ёй, праўда, семдзесят гадоў, затое мае двухпакаёўку. Спаць ты з «жонкай» не будзеш (дзякуй і за гэта), аформіце шлюб у загсе — і ты гарадскі жыхар! А там, дасць Бог, яна доўга не пачырыкае, табе і кватэра застанецца...

— Не-е! — устаў я на дыбы.— Каб я ды ажаніўся з сямідзесяцігадовай бабай! Ніколі! Нават фіктыўна не хачу!..

Сёння гэта можа выклікаць усмешку, але не ў мяне. Я і цяпер не паважаў бы сябе за той шлюб, каб ён адбыўся...

Раілі мне і нейкага гарбатага калеку, за якім патрэбен быў дагляд і які за тое, што я буду з-пад яго выносіць ягоныя нечыстоты, прапіша мяне часова як апекуна.

І пра гэта я не захацеў слухаць.

Нарэшце прапісалі мяне, за адпаведную плату, у пасёлку Ліпкі Мінскага раёна, і зрабіўся я сапраўдным савецкім чалавекам, бо займеў паперку на руках.

З раённай прапіскай бралі на працу мала куды — у асноўным у нейкія шарагі, але ж я мог зарабіць сабе на штаны і кавалак хлеба.

МЯЖА

Дажыла бабуля да адзіноты...

Ці ёсць у свеце што-небудзь горшае і горкае, чым адзінота? На гэта пытанне здольны адказаць толькі той, каго яна, праклятая, напаткала.

Жыве бабуля, цягне гаспадарчую лямку, не паддаецца бясконцай сялянскай працы і свайму ўзросту. За адзін сённяшні дзень чаго толькі ні перабыло ў бабуліных руках: і дрэўка, і дровы, і саганы, і вілы, і сякера, і вёдры з вадой, і нітка з іголкай, і вялізныя вязкі саломы, і маленькі апошні кавалачак хлеба з кубкам купленага ў суседзяў малака. Але гэтыя дзве апошнія «цяжары» ледзь «заўважылі» бабуліны рукі, бо для рук праца — жыццёвая неабходнасць, а кароткачасовы перапынак для яды — вымушанасць.

Ды і прымае ежу вясковец па-асабліваму — прыткнецца на самы крайчык лавы ці табурэткі, міска з заціркай ці булёнам ад яго — за вярсту, быццам ён у сваёй хаце не гаспадар. А ўсё гэта ад таго, што няма калі яму рассядацца ды сталавацца, бо дзень пралятае хвілінкай, а праца чакаць не будзе...

Надышла вясна-вёсенка. Трэба ж неяк адсеяцца, каб не горш чым у людзей было. Тут, як на тое шчасце, прыкацілі на сваіх машынах з горада дзеці з унукамі.

— Дзякуй табе, Божачка! Міца і сына і святога духа! — перахрысцілася старая.— Адсеюся ў пару!

Яна горача прывіталася і рупліва кульганула ў хату, заляскацела міскамі, выцягнула з печы саган з бульбай. Потым дастала сціплы кавалачак сала, саскрэбла з яго леташнюю соль і парэзала яго на тоненькія лустачкі.

«Эх, шкада, што куркі не нясуцца пакуль»,— паскардзілася сама сабе і з той жа руплівасцю кульганула на двор.

Тут адчуваліся перадпрацоўная бадзёрасць і ўзрушанасць, чуліся жарты і рогат.

— Дзеткі! Унучкі! — паклікала шчаслівая бабуля.— Хоцькі ў хату, падсілкуйцеся з дарогі, мае залаценькія!

Старая адчыніла варотцы, прапускаючы дарагіх гасцей, і вінавата дадала:

— Вось толькі хлеб выйшаў увесь — выбачайце... Але ж і бульбачка не ўступіць яму...

Нявестка, праходзячы міма старой, артыстычна завойкала:

— Ой! Вой-вой! А мы ж так спяшаліся сюды, што і пра хлеб забыліся!..

— Нічога, дзеткі, і бульбачка яда. Нічога, мае залаценькія...

Усё радзей і радзей пачалі прыязджаць да яе дзеці. Старая гэта заўважыла не па лістках календара, якія адрывала ўрачыста і старанна, а адчула сэрцам... Памёр стары, і за ім падышла да зводу кароўка, бо сена — мужчынская праца. Без кароўкі — ні малачка, ні тваражку, ні смятанкі. Калісь з гаспадаром бабуля выгадоўвала дзвюх, а былі гады, і трох свіней. Тады дзеці маглі, як кажуць, і каўбаскай падперазацца, і ў маі паляндвічкай паласавацца, а цяпер... Цяпер кволае адзінае свінчо, якое калолася перад Калядамі, у той жа дзень размяркоўвалася па гарадскіх сумках дзяцей, а астаткі потым бабуля выдавала сама сабе ашчадна і з аглядкай на заўтрашні дзень...

Вось і сёння тое сальца, якое магло з'есціся даўно, бабуля паклала на стол — ешце, дзеткі, ешце, унучкі! На здароўеца!

Сціпласць бабулінага стала і беднасць яе кладоўкі адчулі і яе дзеці. Таксама адчулі не нейкімі там лісткамі календара, а сваімі глыбокімі гарадскімі сумкамі, якія раней, ад'язджаючы з вёскі, ледзь паднімалі, а ў апошні час закідвалі ў багажнік машыны, як пушынку. Чаго было цяпер без карысці ездзіць у вёску — толькі бензін паліць ды слухаць скаргі састарэлай маці на цяжкасці лёсу.

Не! Яблык, які аддаў свой сок, ператвараецца ў макуху, а макуху, як вядома, выкідваюць вон. І хоць дзеці былі не дужа адукаваныя, але гэта засвоілі моцна: макуху — вон! Ды, аказваецца, рана плюнулі ў старую студню. Жыццё так рэзка змянілася, што рубель стаў тысячай, а тысяча зрабілася горш таго ж рубля. Зразумелі людзі, што галоўная надзея — зямля. Яна, як было заўсёды,— і накорміць, і не падвядзе. Зразумелі гэта і бабуліны не дужа адукаваныя дзеці. «Аджалелі» яны бензіну, ускочылі ў свае машыны і прыскочылі да маці-бабулі, да маці-зямелькі. Прыскочылі нават без хлеба, бо чулі, што зямля — карміцелька. А навошта карміцельцы хлеб? Раз ёсць зямля — павінен быць і хлеб!

Многія гэтак думаюць...

Хутка расхапіліся танюсенькія лустачкі сала, апаражніўся ад бульбы саган, а бабуля нават не прысела — усё тапталася вакол стала і вінавацілася:

— Эх, шкада, што куркі не нясуцца пакуль... Выбачайце, мае залаценькія... І хлеба...

— Так, матка! Хопіць маліцца! — перабіў бабулін боль старэйшы сын.— Даставай бульбу-насенку. Я тым часам падыду да брыгадзіра па каня, і пачнём сеяцца — няма часу слухаць твае байкі.

— Бульбачка ў варыўні. Я яе і ў мяшэчкі набрала, і прыгатавала, мае залаценькія,— запэўніла бабуля і з радасцю дадала: — Яна ўжо і храсточкі пусціла, будзем хутка маладзенькую есці...

— Кінь ты свае храсточкі-мяшочкі! — зноў перабіў яе сын.— Мы тут рашылі так: хопіць нам цягнуць з цябе апошнія жылы — як-ніяк, ты ж наша матка. Возьмем мы па кавалку зямлі на тваіх сотках і — кожны сам сабе гаспадар. Мы да цябе не лезем, ты — да нас...

— А мае ж вы залаценькія! — пляснула далонямі бабка.— А навошта ж нам дзяліцца?! Бярыце ўсе мае соткі і...

— Не-е! — ужо са злосцю сказаў сын.— Нам твайго не трэба! Мы пасадзім СВАЮ бульбу на СВАІХ участках, а ты — на сваім. Зразумела?

— Поле ж адно,— сумна адзначыла жанчына,— і мы адна сям'я. Што ж, мы барозны будзем лічыць потым, ці як?

— Не хвалюйся, матачка! — рассмяяўся малодшы сын.— І пра гэта мы падумалі: кожны калкамі абазначыць сваю мяжу. У цябе будзе таксама свая мяжа!

— Ды мне мяжа не трэба,— амаль шэптам прагаварыла старая і ўслых дадала: — А ўрэшце, рабіце, што надумалі... мае залаценькія...

І «залаценькія» зрабілі. Як тыя мурашкі, накінуліся яны на «свае» надзелы зямлі і гуртам пад жарты і рогат пасадзілі бульбу...

А бульбачка ж была з храсткамі — нядоўга чакаць маладой...

— Не вешай носа, матка! — супакоіў старэйшы сын.— У наступныя выхадныя, магчыма, і табе пасадзім бульбу — сёння ж няма часу. Справы!.. Ды і сярэдзіну ломіць...

Цяжка было чуць састарэлай маці, якая перанесла горы гора, прайшла праз мора пакутаў, выхавала дзяцей, як яны называюць яе «маткай». Слова «мама» — ад Бога, ад самых глыбінь жыцця, і... чамусьці гэта слова перасталі выгаварваць вусны яе родных дзяцей. Адцураліся яны ад самага першага ў сваім жыцці слова... А не так яшчэ даўно нават нявесткі, зазіраючы ёй у вочы і адначасова — у кубёлак, называлі яе «мамай». Няўжо, каб прагучала слова «мама», пад яго трэба класці кавалак сала ці каўбасу?..

Пакуль гэтая гаркота апякала сэрца старой жанчыны, селі ў машыны дзеці з унукамі, і толькі пыл з-пад колаў шугануў у бабуліны памакрэлыя вочы.

Доўга і нерухома стаяла яна ля мяжы, якая аддзяліла ад яе дзяцей, якая балючай ранай пралягла па сэрцы...

У КОЖНАГА — СВАЁ

Споўнілася часопісу «Полымя» ці то семдзесят, ці то семдзесят пяць гадоў, не памятаю. Сяргей Законнікаў, галоўны рэдактар часопіса, запрасіў і мяне:

— Будзе сціпла, але пасядзім, пагутарым, па чарцы кульнём...

Падвялі «палымянцы» свае вынікі, пагаварылі аб справе, абмеркавалі планы, і перайшлі мы да «неафіцыйнай» часткі.

У невялічкім пакойчыку паставілі адзін да аднаго два сталы, «заабрусілі» іх паперай і на гэтую ж паперу расклалі бутэрброды — тоненька парэзанае сала, пакладзенае на лустачкі хлеба, і нейкая каўбаса. Тут жа — распалавіненыя яблыкі і, канешне ж, гарэлка. Як той казаў, вяселле справіць можна.

Было нас прыкладна чалавек з пятнаццаць, і сярод іншых — Іван Шамякін і Ніл Гілевіч.

Налілі па чарцы і, пасля кароткага тосту — глыкнулі. Паласкавела! Ядзім сала з хлебам, грызём яблычкі.

Законнікаў, будучы гаспадаром, і кажа:

— Выбачайце, што гэтак сціпла, без талерак і відэльцаў...

— Нічога! Нічога! — загаманілі ўсе.— Няхай сабе так, ды каб часцей было!

Тут адна са знакамітасцяў гістарычна-павучальна зазначае:

— Ведаеце, сябры! А пасля ж вайны вось гэтак і было — клалі сала на хлеб, бралі рукамі і елі. Якія там талеркі ды відэльцы!..

Душу маю, пасля ягоных «скаргаў», запоўніла цемра пасляваенных успамінаў... О-о, каб нам тады, у першыя пасляваенныя гады, ды з'есці кавалачак сальца! Ці хоць бы скарыначку хлеба!

Што ж, кожнаму дасталося сваё...

ЗАСЛУЖЫЎ — СПАЖЫВАЙ!

Чым можна ўзнагародзіць чалавека за сумленную працу?

Пералічвайце ўзнагароды хоць да заканчэння вякоў, а адной узнагароды ўсё ж не назавеце. Не дадумаецеся!

Што тыя грошы! Што тыя рэчы! Што тыя паперы з партрэтам самага чалавечнага чалавека! Дробязі!

Ёсць такі падарунак, унікальны, адзіны ў свеце, які атрымаў мой тата і які сёння захоўваецца ў мяне.

Перад тым як падысці да таямнічай узнагароды, зраблю невялічкі ўступчык.

Вядома, што калгаснікам за працу не плацілі пенсію. Не плацілі, і ўсё тут. Не плацілі пенсію і маім бацькам — такая была ў нас дзяржава.

І вось калі бацькоў, спрацаваных і хворых, забраў у Мінск да сябе брат Косцік і ягонай зарплаты не хапала нават на яду, тата пайшоў шукаць сабе работу. Ён яе і знайшоў — уладкаваўся вартаўніком на заводзе «Прамбурвод».

Тата, як і ўсё сваё папярэдняе жыццё, аднёсся да новых абавязкаў сумленна, з адказнасцю. Ён ніколі не спазняўся на працу, не піў, пільна ахоўваў тэрыторыю завода, усе пабудовы і жалязякі.

Другія вартаўнікі маглі і напіцца, і спалі на прахадной да раніцы, пакуль іх не будзілі рабочыя, а тата старанна выконваў свае абавязкі.

І вось начальства заўважыла «перадавіка» і вырашыла ўзнагародзіць чалавека, каб той адчуў шчырасць і шчодрасць кіраўніцтва. Прымай, чалавеча, падарунак, спажывай! Калі ўжо калгас цябе абрабаваў, дык тут сталічная шарага ўсё кампенсуе і маральна, і матэрыяльна!

Паслалі тату ў фотастудыю, каб ён сфатаграфаваўся і прынёс у прафком фотакартку.

Тата зноў жа добрасумленна выканаў загад начальства, прынёс згаданую фотакартку ў прафком, спадзеючыся, што яе будуць чапляць на нейкую Дошку пашаны. Гэта ж быў тады сацыялістычны гонар — ледзь не Нобелеўская прэмія.

Якое ж было яго здзіўленне, калі праз некалькі дзён ягоную ж фотакартку яму ж урачыста ўручылі ў прафкоме. Папляскалі ў далоні і выпхнулі тату за дзверы.

Праўда, на адвароце фотакарткі з'явіўся надпіс з круглай пячаткай. Прыводжу яго даслоўна:

«За добросовестный труд и хорошую трудовую дисциплину наградить именной фотографией.

Директор завода Масловский

Председатель профкома Барташевич

4.XI.67».

Дзе яшчэ ў свеце дадумаюцца да такога?!

ПЕРШЫ ГРОМ

У маленстве амаль усе мы баяліся грымотаў ды перуноў. Думаю, што і ў дарослых асляпляльныя маланкі ды навальнічныя выбухі не выклікаюць у душы асалоду.

І вось, каб супакоіць малечу, дарослыя раілі нам: «Як толькі пачуеце першы гром — хуценька куляйцеся праз галаву!»

Мы спраўна куляліся, сумяшчалі карыснае з прыемным і адчувалі, што наступныя грымоты пужалі нас меней. Вось такі псіхалагічны фактар дапамагаў нам, зусім малым і даверлівым, пераадольваць страх.

Маланкай прамільгнула амаль усё жыццё, і год за годам сустракаеш першы гром спакойна і без страху. Шчыра кажучы, я і забыўся пра тыя дзіцячыя кулянні па траве. Забыўся, але нечакана быў вымушаны пра іх успомніць.

Прыехаў я ў маі з Мінска ў Карпілаўку, згрузіў свае клункі ў хату, узяў хлеб і пайшоў да суседкі — праведаць. Адчыняю дзверы, вітаюся, кладу хлеб на стол і распытваю пра здароўе, пра справы. Яна, у сваю чаргу, распытвае мяне пра мае справы, запрашае сесці. Калі я глянуў на суседку, ажно ў яе пад вокам «ліхтар» гарыць. Такі сінячышча, аж вока заплыло. Хто ж ёй засвяціў гэтак? Муж яе памёр, а болей у хаце нікога няма.

Раблю выгляд, што нічога не заўважаю, бо пра такое не пытаюцца.

Тут яна сама ўсміхаецца і паказвае пальцам на сваё вока:

— Гэта ж учора быў першы гром, каб яму заняло!

Я здзіўлена гляджу на «ліхтар» і ніяк не магу скумекаць, якое дачыненне мае першы гром да падбітага вока.

Тады суседка, якой ужо пад семдзесят гадоў, тлумачыць:

— Гэта ж я, старая дурнота, пачуўшы першы гром, выскачыла на двор і кульнулася праз галаву. Ды так бразнулася, што каленам ледзь вока не высадзіла...

Аказваецца, не ўсё тое, што можна рабіць малым, дазваляецца старым.

КУДЫ МЫ ІДЗЁМ?

У Мінску, у Нацыянальным мастацкім музеі, некалькі гадоў назад адбылася выстаўка твораў нямецкай мастачкі-авангардысткі. «Сюжэты» ўсіх работ аднолькавыя — сінія, жоўтыя, зялёныя ды чырвоныя плямы і палосы перамешва-

ліся, перакрэсліваліся. Магчыма, гэта трэба разумець — я не спецыяліст, не зразумеў. Думаў, што назвы карцін прыадкрываюць завесу таямнічасці. Чытаю: «Куды мы ідзём?..» Падыходжу да другой, трэцяй, іншых карцін — назва тая ж... Зусім заблытаўся я і пайшоў з залы...

У пяцідзесятыя — шасцідзесятыя гады ў калгасах за працу амаль нічога не плацілі. Але ўсё ж людзі пачалі пакрысе абжывацца — мелі кароўку, гадавалі аднаго-двух парсюкоў, трымалі курэй, садзілі бульбу, гародніну.

Моладзь хоць і гвалтоўна, але затрымлівалі на зямлі. Здавалася, што жыццё ідзе ўгару, што з кожным крокам, з кожным годам будуць набірацца моцы і калгасная, і сялянская гаспадаркі. Я быў і сведкам, і ўдзельнікам тых падзей.

Потым, застаючыся жыхаром сваёй вёскі і няхай блудным, але сынам сваёй зямлі, з горыччу бачыў, як адмірае вёска, як дзічэе і гіне зямля.

Як толькі спынілі гвалтоўнае трыманне моладзі ў вёсцы — моладзь пацягнулася да лёгкага жыцця — у горад. У вёсцы яе нічога не трымала. Рубель быў і тады не на апошнім месцы ў жыцці, але дзяржава афіцыйна настойвала на тым, што грошы — зло.

Так. У горадзе былі хоць якія забавы, быў хоць які заробак, у вёсцы не было ні забаў, ні рубля. І гэта — адна з галоўных трагічных памылак, якая паскорыла падзенне будынка, пад які не паклалі падмурак.

Прайшло сорак год горкіх маіх назіранняў, а ўперад — ні кроку.

Тыя нямногія мае аднагодкі і людзі больш сталыя з апошніх сіл трымаюць вёску, не даюць канчаткова рухнуць абяссіленаму і абяскроўленаму сялянскаму побыту. Ці надоўга хопіць сіл?..

А якое дачыненне маюць тыя абстрактныя работы нямецкай мастачкі да нашай змардаванай вёскі? Думаю — прамое.

Калі ў мастацтве маюць права на жыццё і рэалізм, і авангардызм, і ўсялякі «ізм», то зямля не церпіць «абстракцыяністаў». Ёй патрэбен толькі прафесійны рэалізм.

Гледзячы на абстрактныя адносіны да зямлі і людзей на ёй, міжволі думаеш: «Куды мы ідзём?»

ТАВАР — ГРОШЫ — ТАВАР

Мішка (царства яму нябеснае) наведаў пры жыцці суседа Адама (дзякуй Богу, яшчэ жывы).

— Здарова, Адаме!

— Адкуль яно, Міхаська, тое здароўе?!

— А што будзем рабіць? — пытаецца Мішка і ведае, што Адам, як заўсёды, дасць добрую параду.

Адам раіць:

— Здароўе патрабуе дагляду! Яго неабходна пастаянна падтрымліваць! — і, падумаўшы, дадае: — Калі ёсць чым падтрымліваць...

— Ёсць! — ускочыў Мішка і дастаў з кішэні роўна столькі, колькі каштуе пляшка з «лякарствам». Але грошы са сваёй рукі не выпускае, а папярэджвае суседа: — Ахвярую з адной умовай: пляшку купіш толькі ў маёй Броні! (Броня — яго жонка.)

— Чаму ў яе? — пытаецца Адам.

— Таму,— тлумачыць Мішка,— што гэтыя грошы я толькі што «пазычыў» у яе з панчохі і лічу за абавязак, каб яны вярнуліся роўненька дамоў. Зразумеў?

— Не дурань, дзякуй Богу! — і Адам падаўся да суседкі.

Броня радасна прыняла ў Адама «навар» і выдала яму запаветную пляшку.

Адам вярнуўся да сябра, і той не ўтрымаўся ад тоста:

— А я ў школе ніяк не мог зразумець Маркса, што гэта за формулу ён прыдумаў: «тавар — грошы — тавар». Сёння бачу, што не зусім дурны ён быў чалавек!

Ці то дзякуючы Марксу, ці то Мішкавай кемлівасці, але грошы з Броніпай панчохі кожны дзень спраўна траплялі да Адама, і ён спраўна адносіў іх гаспадыні, абменьваючы на «тавар».

Аднойчы стрэльнула здагадка Броні ў мазгі, і яна не толькі пералічыла грошы, але і запісала іх нумары. Запісала і жахнулася — яе родненькія грошы гуляюць туды-сюды, а гарэлка задарма вандруе ў суседнюю хату.

«Ах, так! — узвінцілася яна.— Ну, я вам пакажу!» — і замест гарэлкі наліла ў пляшку вады. Наліла і ветліва — Адаму:

— На здароўечка, Адамка! Прыходзь яшчэ!..

Вярнуўся яе Мішка дамоў збянтэжаны і цвярозы, цыгарку смаліць ды моўчкі пасапвае.

— Што гэта ты сёння, як нашкодзіўшы кот? — смяецца Броня.— Няўжо ў Адама зачынілася крама?

Мішка збянтэжыўся яшчэ больш і ляпнуў:

— Што я?! Шкада Маркса — не спрацавала яго формула!

ДУРНОТА

Адчыняюцца сенцы, і на ганак выходзіць узрушаная жанчына, адпіхвае нагой худога сабаку і крычыць суседцы:

— Ты чула? Хуліа з Жуліяй пасварыліся і сёння не размаўлялі!

Суседка бразнула аб зямлю вядро з конскім калам і схапілася мурзатымі рукамі за галаву:

— Ды што яны, здурнелі?! Учора Рыкарда з Алівіяй за дзве гадзіны ні разачку не пацалаваліся, а сёння Хуліа і Жулія пайшлі наперакасяк! Як гэта я прапусціла такое?..

На вуліцу пачалі выходзіць жанчыны з другіх хатаў.

— Ды што там Хуліа?! — кіпяціцца «падмога».— Вунь Паула наставіла рогі Радрыгасу! Вось гэта дык да!

— А з кім? З кім наставіла рогі? — закрычалі адразу некалькі састарэлых жанчын, якія ў сваёй маладосці не ведалі, што гэта такое — «наставіць рогі».

— З Мэйсанам! З кім жа яшчэ?! Не з Хуанам жа!

— А што Хуан зрабіў табе дрэннага? Ён што, гарод табе стаптаў?

— Ды твой Хуан у параўнанні з Карласам як чарвівы казляк побач з баравіком!..

Я стаю, здаецца, у роднай вёсцы і не магу крануцца з месца, каб ісці ў сваю хату. Куды я трапіў? Ці мая гэта вёска? Дзе я — у Аргенціне, Бразіліі ці Амерыцы?

Не! Дзякуй Богу, не! Ды і жанчыны гэта нашы, беларускія, вясковыя. Вунь на іх — драныя ватоўкі, скрыўленыя, стаптаныя, крыху маладзейшыя за іх, боты, кожная мае ў роце два-тры зубы...

Бедныя бабы!.. Затуманілі ім мазгі розныя бяздарныя тэлесерыялы.

КАЛЮЧАЕ МАСЛА

— І якога ражна трэба майму малаку?! — скардзіцца гаспадыня суседцы.— Здыму смятанку — смятанка густая, палец не лезе, перакулю яе ў бойку, збіваю-збіваю, каб масельца зрабіць...

— І што? — цікавіцца суседка.

— А нічога! — адказвае гаспадыня.— Адна сыроватка ў бойцы. А куды што дзяваецца — дзіва нейкае!

— Нячыстая сіла! — коратка і рашуча заключае суседка.

— Што, нячыстая сіла? — уздрыгвае гаспадыня.

— Нячыстая сіла з'ядае тваё масла! Вось што!

— А як гэта яна? — падалася ўсім целам уперад гаспадыня.

— А вельмі проста!.. Ці заходзіла да цябе тая чарнакніжніца?

— А-а... Заходзіла, сядзела, сморгала носам...

— А пра масла была гаворка?

— Пра масла?.. Стаяў у талерцы на стале камячок даўнейшага масла... Яна і паднесла да яго свае падслепаватыя вочкі, і залопала языком: «Маё ж масла жаўцейшае! Маё ж масла жаўцейшае!..»

— Вось табе і адказ, куды дзяваецца тваё масла з бойкі!

— А куды?!

— А туды, што наслала чарнакніжніца нячыстую сілу ў бойку, яна і есць тваё масла.

— А што рабіць? Я ж ужо трэці раз пераводжу смятану на сыроватку...

Суседка пераходзіць на шэпт:

— Па-першае, пахадзі з пустой даёнкай паміж яе пракосаў і адразу ідзі даіць сваю карову. Пярэйдзе да цябе малако і ад яе каровы...

— А што далей? — не церпіцца гаспадыні.

— А па-другое, укінь у бойку тры іголкі, а потым выкульвай смятану і збівай масла,— шэпча суседка.

— А іголкі для чаго? — здзівілася гаспадыня.

— А для таго, што нячыстая сіла, калі пачне жэрці тваё масла, паколіць язык і ўцячэ з бойкі.

— Дзякуй, суседачка, за добрую параду! — з памакрэлымі вачыма выдыхае гаспадыня...

На гэты раз масла і сапраўды згрудзілася ў вялікі жоўты ком, які пагойдваўся не ў сівой сыроватцы, а ў беленькай маслянцы.

Шчаслівая гаспадыня ўрачыста паклала масла на талерку, лыжкай абгладзіла, абкругліла яго, аблізала лыжку і паставіла талерку на сярэдзіну стала. Хацела накрыць ручніком ад мух, але адчыніліся дзверы і праз парог ступіў брыгадзір.

— О-го-го! Якое масла! — усклікнуў брыгадзір.— А каб да гэтага масла (і брыгадзір пачухаў пад носам), дык і смага б згасла!..

«Прыйдзецца ставіць пляшку,— падумала гаспадыня,— і каб яна табе ўпоперак стала!..»

— Дзякуй, што зайшлі! — замітусілася яна.— Зараз прагонім смагу! Хвілiначку!

Нарэзаўшы сала і хлеба, паставіла яна на стол пляшку самагонкі і наліла брыгадзіру поўную шклянку.

— А сабе! Кульні, пакуль пішу працадні! — пажартаваў ён.

— І сабе, і сабе, куды ж я дзенуся! — і гаспадыня наліла сабе ў кілішак.

— Ну, будзем! — і брыгадзір, праганяючы смагу, некалькімі глыткамі апаражніў шклянку.

— Сальца бярыце! Сальца! — частуе гаспадыня.

— Не! Я пачну з масельца! Такое жоўценькае і апетытнае, што само ў рот просіцца! — і брыгадзір паклаў на хлеб вялікі кавалак масла. Хлеб з маслам, нібы сом у вір, нырнулі ў брыгадзіраў рот, і яго сківіцы пачалі перамалваць гаспадынiны прысмакі.

Раптоўна брыгадзір ускочыў з лавы і зароў:

— Ой, нячыстая сіла! Ой, халера!

— Што? Што здарылася, брыгадзірка?! — да паўсмерці перапужалася гаспадыня.

Брыгадзір стаяў з шырока разяўленым ротам, з якога дастаў іголку. Начальніцкі язык быў у крыві.

Гаспадыня падумала: «Калі ўжо сам брыгадзір зароў «нячыстая сіла», значыцца, з бойкі яна пераскочыла ў брыгадзіраў рот... І дзякуй Богу — самае месца для яе!» — з палёгкай уздыхнула яна.

ВЫШЫВАНКА

Ёсць сярод майго прыдбанага за жыццё «багацця» адна сапраўды бясцэнная для мяне рэч. Гэта — вышываная кашуля.

Бяру яе калі-нікалі ў рукі, з хваляваннем апранаю і адаграваюся душой, вяртаюся ў юнацтва, адчуваю сябе маладым, прыгожым, шчаслівым!

Здавалася б, што тут надзвычайнага і незвычайнага? Кашуля як кашуля, праўда, аздобленая нацыянальным вышываннем. Але ў гэтай нацыянальнай асаблівасці яе і незвычайнасць.

Не ведаю, чым кіравалася мая матуля тады, сорак гадоў назад, нацыянальнымі пачуццямі ці адчуваннем прыгажосці, але яна купіла нам, тром сынам, па вышыванцы. Купіла самым першым у вёсцы! І купіла, нягледзячы на тое, што кожная капейчына была на ўліку, а вышываныя кашулі каштавалі значна даражэй за звычайныя.

Затое як мама свяцілася гонарам і радасцю, калі мы апраналі кашулі на свята ці ідучы на вечарынку. Ды і самі мы, гледзячы адзін на другога, свяціліся незвычайным святлом.

Што ні кажыце, а падсвядома, у глыбіні душы, мы, апранаючы нацыянальныя кашулі, больш адчувалі сваю еднасць з зямлёй, на якой нарадзіліся. Гэтае адчуванне абвастралася і таму, што ты меў гонар насіць нацыянальную вопратку, і таму, што тады ў вёсцы гучала толькі беларуская мова.

Сёння хтосьці мог бы назваць гэта нацыяналізмам. Але ж сэрца нам цешыла сваё, беларускае. Мы ж не прыніжалі іншыя нацыянальнасці, носячы вышыванкі. Які ж гэта нацыяналізм?..

А цяпер уявіце вясковыя танцы. Хлапец у вышыванай кашулі запрашае на танец дзяўчыну, на якой — модная тады белая, ды яшчэ з узорцамі, кофтачка. І плывуць у танцы такія прыгожыя, урачыстыя пары — вачэй не адарваць!

Не ва ўсіх хлопцаў былі вышыванкі, але ж і нямала было ўладальнікаў нацыянальнай прыгажосці і годнасці.

Як не хапае сёння гэтага!

У кнізе паэм «Люстэрка лёсу» я сфатаграфаваны ў вышыванай кашулі. Хтосьці мог і падумаць: «Вось апрануў нечую вышыванку, каб выпендрыцца». Не! Гэта мая, родная, тая кашулька, якая сорак гадоў назад, з мамінай ласкі, сагравала мне душу, рабіла сапраўдным сынам сваёй зямлі.

МОЙ ЯДВІГІН Ш.

Чаму мой, а не наш, як, напрыклад, Янка Купала, Максім Багдановіч, Якуб Колас?..

Ці не таму, што толькі я — яго аднавясковец, што я сын бацькоў, якія добра ведалі сям'ю Лявіцкіх і шмат распавядалі мне пра яе? Мой і таму, што я больш за паўстагоддзя цесна звязаны з сядзібай Ядвігіна Ш. і кожны год — шмат разоў за год — чышчу знакамітую крынічку і ратую ад канчатковага знішчэння не менш знакаміты дуб-дзядулю. Мой Ядвігін Ш. і таму, што я катэгарычна не дазволіў археалагічным рупліўцам пералапачваць падмурак колішняга дома Лявіцкіх у пошуках невядома чаго. Мне не хацелася, каб святое месца зноў парушылі, разрылі, зруйнавалі — нібы адкапалі нябожчыка і вытраслі яго кішэні, тым больш што ўжо аднойчы калгасныя трактарысты, у пошуках золата, перавярнулі падмурак шмат разоў.

Яшчэ і таму мой Ядвігін Ш., што я паставіў памятны знак ля закінутай сядзібы, які праз год пачалі ламаць і знішчаць сучасныя вар`яты, я, хто скандэнсаваў у паэме «Пан Лявіцкі» не літаратурную вычурнасць, а біяграфічнасць яго лёсу...

Можна было б працягваць пералік таго, што звязвае мяне з Ядвігіным Ш., але вам і так намулілі вочы аўтарскія «я». У даным выпадку я не саромлюся такой нясціпласці, бо ўсе мае «я» аддадзены Антону Іванавічу Лявіцкаму.

Хто сёння стане на абарону знакамітага нашага суайчынніка? Адзінкі! І галасы тых адзінак паглыне мёртвая абяздухоўленасць нацыі. Вось чаму сярод гэтага глухога маўчання я і заяўляю:

— Мой Ядвігін Ш.!

Пра Ядвігіна Ш. распавядаць і проста, і складана.

Проста і прыемна таму, што ён — таленавітая, творчая асоба, вядомая ў літаратурным асяроддзі як пісьменнік, паэт, публіцыст.

Адно толькі тое, што Ядвігін Ш. з'яўляецца першапачынальнікам беларускай прозы, надае яго літаратурнай постаці гістарычную вагу. Раман «Золата» (на жаль, не гэта золата шукалі сквапнікі ў падмурку) пісьменнік не паспеў закончыць, але і тое, што дайшло да нас, яскрава гаворыць пра талент аўтара.

Шматбаковасць і сіла яго таленту такія, што калі б адкласці ўбок усе яго празаічныя і паэтычныя здабыткі, а пакінуць толькі публіцыстычныя нататкі — знакамітыя «Лісты з дарогі», гэтага хапіла б, каб узнесці імя Ядвігіна Ш. да вышынь лепшых твораў беларускай літаратуры. Трапнасць назіранняў у «Лістах з дарогі», сакавітасць і вобразнасць мовы пераносяць нас у той час, робяць сведкамі падзей далёкай даўніны.

Не меншую літаратурную каштоўнасць маюць і яго кароткія навелы. Праз гэтыя глыбока псіхалагічныя, з тонкім гумарам і лёгкай сатырай творы Ядвігіна Ш. можна ставіць побач з А. П. Чэхавым.

Параўноўваць-то можна, але такое параўнанне выклікае і сум, бо імя Чэхава высока ўзнесена ягонымі суайчыннікамі, а імя Ядвігіна Ш. для большасці беларусаў дагэтуль незнаёмае. Упэўнены, што гэтая ж несвядомая большасць, прачытаўшы творы Ядвігіна Ш. і азнаёміўшыся з яго складаным і трагічным лёсам, усклікне: «Мой Ядвігін Ш.!»

Але, пералічваючы літаратурныя вартасці Ядвігіна Ш., я наўрад ці скажу штосьці новае, хаця кожны па-свойму ўспрымае і асобны твор, і кожную творчую асобу.

Лепей вярнуся да таго, з чаго пачынаў,— да зямлі, беражліва песціўшай талент Ядвігіна Ш.,— да Карпілаўкі.

Відаць, угодна было Богу зрабіць так, каб я нарадзіўся ў Карпілаўцы і адчуў сэрцам тое, што адчуваў Ядвігін Ш. І няма ніякай маёй заслугі ў тым, што ўсё сваё жыццё «карыс-

Да замалёўкі «Акопы»
Купалаў дуб

Да замалёўкі
«Мой Ядвігін Ш.»
Луцыя Гнатоўская

Да замалёўкі
«Мой Ядвігін Ш.»
Антон Іванавіч Лявіцкі
(Ядвігін Ш.)

Да замалёвак
«Мама» і «Тата»

таюся» сцежкамі Антона Іванавіча, прагульваюся па прыгожай ліпавай алеі, пасаджанай знакамітым аднавяскоўцам, п'ю смачную вадзіцу з той крыніцы, якая наталяла і Ядвігіна Ш., з тужлівай удзячнасцю зрываю здзічэлы яблык з яблынькі-калекі славутага калісь саду Лявіцкага...

Можаце верыць, можаце не, але я заўсёды адчуваю сябе тут напружана — усё здаецца, што вось-вось выйдзе насустрач Антон Іванавіч. Хвалююся, быццам сапраўды адбудзецца такая сустрэча. Напэўна, душа Ядвігіна Ш. так і не пакінула родных мясцінаў...

Адчуваю вострую віну за многае... За тое, што знакаміты дуб-дзядуля, якому б яшчэ жыць ды жыць, хутка перастане зелянець сваёй неабсяжнай кронай, бо нядобрыя людзі, у маю адсутнасць, выпалілі яго, скалечылі. І каб не маё штогадовае і шматразовае яго ратаванне, даўно б ён ужо падпіраў неба мёртвымі галінамі...

Балюча і ад таго, што не ўдалося мне ўскалыхнуць лагойскія ўлады і разам стаць на абарону сядзібы, якая ператварылася ў звалку дачніцкага смецця і бруду, дзе раскапалі кар'ер, дзе размясілі трактарамі глыбокія каляіны.

Крыўдна і адтаго, што не ўдаецца мне ажыццявіць галоўную мэту свайго свядомага жыцця — пабудаваць і стварыць хоць невялічкі музей Ядвігіна Ш. Ёсць і экспанаты, і шмат цікавых дакументаў, але няма разумення тых, ад каго залежыць пабудова такога музея.

Адзін высокапастаўлены чыноўнік з урада спытаўся ў мяне, калі я прывёз яго на сядзібу пісьменніка:

— Ядвігін Ш.? Хто такі? Дакажы, што ён знакамітасць!..

Паўтаруся: пра Ядвігіна Ш. і проста, і складана распавядаць. Вось чаму балюча і складана распавядаць пра яго — імя гэта доўгія гады замоўчвалася афіцыйнымі коламі, не падабалася яго беларускасць, яго адданасць сваёй зямлі, ідэі адраджэння Беларусі.

А што сёння? І сёння Ядвігіна Ш. ведаюць на Беларусі нямногія.

Хацелася б сказаць колькі слоў і пра тую, якая дзяліла з Антонам Іванавічам усе складанасці жыцця,— пра яго жонку, Луцыю Гнатоўскую.

Ядвігін Ш. у час першай сусветнай вайны зрабіў высакародны ўчынак — прывёз у свой карпілаўскі дом пяцьдзесят дзяцей сіротаў.

Дом быў звычайны, драўляны і не надта ўжо вялікі, але ўсім хапіла месца.

Менавіта Луцыя як гаспадыня атуліла дзяцей цеплынёй і пяшчотай, менавіта яна гатавала ім есці, укладвала спаць, бо прыслугі ў доме не было. А ў Лявіцкіх — і сваіх чацвёра дзетак!

Сучасным «панам» такое высакародства і не снілася...

А як свяціліся цеплынёй маміны вочы, калі яна расказвала пра «пані Лявіцкую»!

— Што была за душа! Якая дабрыня! Папросіць, бывала, карпілаўскіх жанчын памагчы зжаць сярпамі жыта, а сама вакол нас збіваецца з ног — і памагае, і нясе з дому розныя вясковыя прысмакі, і частуе нас і кожную жанчыну называе душачкай...

Кажучы «мой Ядвігін Ш.», я, у першую чаргу, як яго аднавясковец, бяру большую частку нашай агульнай віны за недастатковае ўшанаванне памяці знакамітага пісьменніка.

Толькі патрыёт сваёй зямлі, чалавек з высокім грамадзянскім пачуццём мог сказаць: «Мова — гэта кроў народа...»

Ад сябе магу дадаць, што належнасць да нацыі, да сваёй зямлі, да гісторыі сваёй Радзімы немагчыма, калі ў сэрцы перастала гучаць родная мова.

Духоўная абяскроўленасць, абыякавасць да мінулага і будучыні — вось дыягназ нашага сучаснага захворвання.

Лёгка пачысціць крынічку Ядвігіна Ш.— цяжэй нашу застойлівую несвядомасць і непавагу да сябе.

ДВА БАКІ МЕДАЛЯ

Перакруціўся мой лёс настолькі, што я, вясковец да апошняй крывінкі, зрабіўся гарадскім жыхаром. І, як па той прымаўцы — гадка есці, ды не кінеш,— мушу жыць сярод чужога сэрцу, непатрэбнага душы асяроддзя.

З узростам гарадское жыццё робіцца невыносным, даядае і апошняя нервы, і астатняе здароўе.

Што б я рабіў, каб мяне не чакаў і не сустракаў карпілаўскі старэнькі дамок? Як толькі выпадае магчымасць, я імчу туды напіцца вачыма родных мясцін, наталіць сэрца водарам шчымлівых успамінаў і галасамі мінулага.

З маладосці прылятаю сюды хоць на гадзіну — і ў маразызавеі, і ў дажджавую макрэчу, і ў спякоту.

Асабліва люблю прыязджаць у вёску зімой. Аўтобус давозіць да Жукаўкі, ад якой да Карпілаўкі ўсяго два кіламетры.

Што гэта за кіламетры! Цуд! Дарога праз лес! У лесе ціха, бялютка, чыста. Сляды вавёрак, зайцоў, лісаў, ласёў. Кожнае

дрэва знаёмае — джгаеш бадзёра і ўсхвалявана. Сустрэча з роднымі мясцінамі — заўсёды свята!

І вось аднойчы зімой саджуся я ў аўтобус і еду ў Карпілаўку. Апрануты па-паходнаму: старэнькая шапка, паношаная куртка, боты. У вёсцы трэба і снег расчысціць, і дроў прынесці, і печ распаліць — у чыстай вопратцы рабіць гэта нязручна.

Еду я ў аўтобусе, разглядаю пасажыраў, адшукваю сярод дачнікаў мясцовых жыхароў, знаёмых. Аўтобус быў паўпусты, знаёмых [redacted] не ўбачыў і перавёў погляд на праплываючыя краявіды.

Потым звярнуў увагу на мужчыну майго ўзросту, які сядзеў перада мной, важна адкінуўшыся на сядзенні, ганарліва задраўшы галаву.

Калі ён павярнуў яе крыху да акна, я пазнаў у ім Толіка з Лекараўкі. Калісьці, у маладосці, я дапінаў на вечарынкі ў тую Лекараўку, хоць знаходзіцца яна ад Карпілаўкі няблізка. Толік граў на гармоніку, і я нядрэнна заломваў мяхі — мы нават падсяброўвалі.

Увогуле, моладзь адной вёскі тады ведала моладзь з усіх навакольных вёсак.

— Толік! Здароў! — пляснуў я яму па плячы.— Ледзь пазнаў цябе!.. (А не бачыліся мы гадоў дваццаць.)

На Толікавай задранай угару галаве была андатравая шапка, на плячах — рацінавае паліто. Нічога ў гэтым дзіўнага не было, ён ехаў у сваю вёску да бацькоў — не ў ватоўцы ж ехаць.

У адказ на мае словы Толік, не паварочваючыся, кінуў нядбайна ўбок:

— Прывітанне!.. — і яшчэ вышэй «заламаў» галаву.

Я пачаў распытваць пра жыццё, пра справы, пра лёс. Толік адказваў, але скупа:

— Жыву, як бачыш, добра... Працую таксістам... (Тут быў зроблены асабліва ганарлівы націск.)

Магчыма, таму, што бачыў на мне сціплую вопратку, ён адказваў на ўсе пытанні, як кажуць, праз губу. Адказваў на пытанні — і не больш. Ніякіх сустрэчных пытанняў, ніякай зацікаўленасці да мяне.

Бачу, што размова не атрымліваецца, адварочваюся да акна і працягваю любавацца краявідамі.

Праз некалькі хвілін маўчання ён задаў «дзяжурнае» пытанне:

— А ты як?

Я і сам, ужо без цікавасці, гэтак жа дзяжурна адказаў:

— Ды так... Жыву...

Зноў паміж намі насцярожылася цішыня.

Вось як бывае: непрыемная гаворка, непрыемнае маўчанне, гады падзяляюць людзей, аддаляюць іх, робяць непатрэбнымі адзін аднаму. (Ёсць, на шчасце, і прыемныя выключэнні.)

Зноў праз Толікаву губу вывальваецца пытанне:

— Ну а працуеш ты дзе?..

Пытанне было зададзена, і я мусіў адказаць:

— Я — маёр міліцыі...

Божа мілы! Што зрабілася з Толікам! Чалавек імгненна перамяніўся — крутнуўся да мяне, ледзь сядзенне не выкруціў. Куды дзелася ганарыстасць і фанабэрыстасць?! Вочы яго заззялі, прыемная ўсмешка ўпрыгожыла твар, вусны не спыняліся ні на хвіліну.

— Слухай, Сярога! Давай сустракацца! Вось мой адрас, мой тэлефон! Трэба па сто грам зрабіць! Якая сустрэча! Мы ж былі сябрамі!..

Усё гэта паходзіла на анекдот, на сатырычнае кіно, не верылася, што ўсё гэта я раптоўна ўбачыў у жыцці, побач з сабой. Здзіўляюся, навошта насіць у сабе такі хлам, такі непатрэбны цяжар — другога, штучна створанага, адмоўнага чалавека?

Гэта ж так проста і лёгка — заставацца самім сабой.

ШЧАСЦЕ

Складанае гэта паняцце — шчасце.

Да яго ставяцца даволі легкадумна і карыстаюцца ім налева і направа.

Часта можна пачуць:

— Я шчаслівы чалавек!

Безадказная і бяздумная заява.

Такое можа сказаць толькі дзіця, акружанае дабрабытам і бацькоўскай ласкай.

Толькі дзеці, пры наяўнасці неабходных умоў, могуць адчуваць тое, што завецца поўным шчасцем.

Ды і іх крохкае шчасце засмучаецца дзіцячымі перажываннямі і шчырымі слязьмі, нават ад страты любімай цацкі.

Дарослы чалавек, з нармальным светаўспрыманнем, хаця і не перажыўшы асабістай нейкай трагедыі і гора, не назаве сябе шчаслівым, бо інфармацыйны ціск з усіх бакоў такі моцны і жорсткі, што шчаслівым, у поўным сэнсе гэтага слова, можа лічыць сябе толькі сляпы, глухі і з каменным сэрцам чалавек.

Хіба ж можа чалавек, пахаваўшы сваіх бацькоў, некага з родных ці блізкіх сяброў, а калі і не пахаваўшы, то назіраючы кожны дзень па тэлевізары, як ліецца кроў, сказаць:

— Я шчаслівы!

Чалавек з узростам апускаецца ўсё глыбей і глыбей у перажытае і словам «шчасце» можа карыстацца толькі па нейкаму выпадку:

— Я шчаслівы тым, што выйшла ў свет мая кніга...

— Я шчаслівы тым, што магу быць з вамі...

— Якое шчасце, што бяда абмінула ваш дом...

Гэтымі шчаслівымі выпадкамі-імгненнямі трэба вельмі даражыць, як і словам «шчасце».

ЛЮБОЎ

Ідзе дыскусія. Спрачаюцца сацыёлагі, сексапатолагі, псіхолагі і іншыя шматлікія «олагі» і «ёлагі». Адны даказваюць, што неабходна расказваць дзецям з малога ўзросту, адкуль бяруцца такія ж, як яны, дзеці і як яны «робяцца», інакш гэта растлумачыць «вуліца».

Другія настойваюць на тым, што прыйдзе ўсё само сабой.

А трэція... А трэціх не заўважаюць, іх нібы не існуе. А яны, гэтыя трэція, пераканаўча і даволі натуральна, кожны дзень з экранаў кіно і тэлевізараў дэманструюць «любоў». Сёння «гэта» завецца любоўю. Слова «любоў» і паняцце любові страціла свой першапачатковы чысты, незямны сэнс...

Прыліпне першакласнік да тэлевізара і засвойвае ўрок, што «заняцца любоўю» — значыць легчы ў пасцель з першым сустрэчным, што «трахнуцца» — гэта зноў жа «любоў». У моладзі і падлеткаў самае папулярнае і моднае слова «трахнуцца». Чаму дзівіцца, яно штодня злятае з экранаў, яно стала афіцыйным у «культурным» лексіконе.

Уся гэта тэлевідэаінфармацыя ў спалучэнні з нашымі «дасягненнямі» ў галіне агульнай культуры — спрыяльная глеба для росту бездухоўнасці моладзі.

Не, не трэба дзецям агулам растлумачваць, адкуль бяруцца дзеці. Ды і не агулам весці такую гаворку вельмі не проста.

У кожнай сям'і свая атмасфера даверу ці недаверу паміж бацькамі і дзецьмі. Ці ж можа п'яны бацька агітаваць сына за цвярозы лад жыцця? Ці пабудавала сям'я той маральны падмурак, апіраючыся на які, бацькі маюць права ўводзіць дзяцей у інтымны свет узаемаадносін паміж жанчынай і мужчынам?

Ды і як будуць выглядаць у вачах сваіх дзяцей нават самыя адукаваныя і звышмаральна ўстойлівыя бацькі, якія пачнуць «раскрываць» дзецям вочы, а тыя ўжо неаднаразова бачылі ў сяброў па відзіку дэталёва гэту «любоў».

Некаторым бацькам і не снілася тое, што ведаюць іх дзеці...

Сексуальная рэвалюцыя адбылася. І, як кожная рэвалюцыя, яна прынесла з сабой у лёс грамадства разруху, разбурэнне асноўных каштоўнасцяў жыцця. Разбуранымі аказаліся і душы дзяцей, падлеткаў, моладзі.

Вушы вянуць, калі даводзіцца праходзіць міма падлеткаў, сярод якіх і дзяўчынкі. Але гэта толькі бачная частка айсберга...

Нібы ўчора было і маё юнацтва. Сёння гэта здаецца дзіўным, але светлыя юнацкія мары гарманічна спалучаліся з паводзінамі, з адносінамі да дзяўчат. А што ўжо казаць пра адносіны да той адзінай, якая падабалася? Можаце лічыць мяне пячорным чалавекам, але, рыхтуючыся праводзіць з вечарынкі сваю абраную, я збіраўся расказаць ёй пра стан сваёй душы словамі розных песень. Баяўся, што не хопіць мужнасці звычайнымі словамі сказаць ёй пра свае пачуцці, таму перабіраў у галаве ўсе песні пра каханне, якія і спяваў ёй на працягу ўсёй няблізкай дарогі да яе вёскі. Нават баяўся ўзяць пад руку, каб не паказацца ёй нахабным. Вяртаючыся дамоў, адчуваў крылы за спінай, душу перапаўняла святло нязведаных пачуццяў і прадчуванне хвалюючых таямніц жыцця. Зноў жа спяваў, цяпер на ўсё горла, бо не спяваць было немагчыма.

Упэўнены, што і нашы бацькі, і амаль усе больш далёкія продкі ішлі да вяршыні кахання дарогай светлых пачуццяў.

І дзіўная рэч — ніхто ім у маленстве не расказваў і не паказваў, адкуль бяруцца дзеці, а мы з'явіліся на свет Божы.

Малайцы, продкі,— дадумаліся неяк самі!..

Ад вуліцы, ад тэлебачання і ад завугольных «настаўнікаў» сёння, на жаль, не ўратаваць дзяцей і моладзь. Марная праца тлумачыць ім, што і адкуль. Неабходна другое.

Трэба на фоне здаровага сямейнага ладу неназойліва, на канкрэтных або абстрактных прыкладах паказваць, да чаго прыводзяць тыя ці іншыя паводзіны. Трэба закрануць душу дзіцяці ці падлетка неабсяжнасцю і прыгажосцю жыццёвай перспектывы і пераканаць у тым, што ўсяму свой час.

Нават забаронены плод не будзе смачным, калі сарваць яго не ў пару.

МАЛА ЗАСТАЛОСЯ

Рашыў вялікі начальнік спусціцца з вышыні сваёй пасады і праехаць па вёсках — крыху «абнародзіцца».

Едзе ён між хісткіх платоў і дзіравых стрэхаў, назірае з машыны праз высокі быльнёг за хліпкім жыццём сваіх падданых, зяхае.

Раптам бачыць ля плота старую бабулю, якая рве крапіву і піхае яе ў кошык.

— Спыніся! — загадаў шаферу.— Трэба з людзьмі сустрэцца, выслухаць іх.

— Здарова, маці-гаспадыня! — і начальнік працягнуў пухлую руку старой.

Тая нясмела падала сваю перакручаную працай даланю.

— Дзякуй Богу, мацуюся!.. А чый будзеш, дзіцятка? — пацікавілася бабуля.

— Я ... (і начальнік назваў сваю пасаду).

Старая выхапіла сваю даланю з пухлай рукі і спужана пачала яе выціраць аб прыпол сукенкі.

— Ой, прабачце, я ж, старая-дурная, не прызнала і сунула вам сваю мурзатую руку! Яшчэ раз прабачце!..

Начальнік шырока ўсміхнуўся:

— Ну што вы спужаліся? Я ж такі, як і вы, я ж з народу, з самай гушчы.

— Вось дзякуй, дык дзякуй, што заехалі! Да нас жа ніводная кіраўнічая душа не залятае... А тут вы!..

— Ну, як жывяце? Якія скаргі? Чаго б вам яшчэ хацелася?

Старая пакланілася:

— Ой, дзеткі, мне хоць бы плот крыху...

— Я бачу, вы на вітамінчыкі націскаеце! — і начальнік паказаў на крапіву.

— Гэта ж няма чым парасятка карміць, дык я...

Начальнік зноў перабіў бабіну гаворку:

— А я ў вашай руцэ адчуў сілу. Вы яшчэ крэпіцеся! Ёсць порах!

Старая цяжка ўздыхнула:

— Якое тут крапленне? Які порах? Адна порхаўка засталася... Каб хоць крыху лекаў якіх ці...

— А ў вас, я гляджу, сінія вочы, як у маладой...

— Мне ж ужо, дзеткі, восемдзесят першы год крануўся, і вочы я выплакала ад...

— Нічога! Трымайцеся! Мала засталося! Усё ідзе на пад'ём, угару прэ!

— Яно-то хай усё ідзе сабе,— абураецца старая,— але ж маёй пенсіі не хапае нават на...

— Я ж сказаў, усё прэ ўгару! Праз якіх сем—дзесяць год — цукерку з рота выпускаць не будзеце!.. Так, якія яшчэ пажаданні? Смялей! Я вас зразумею, я ж з самай гушчы!

Старая апусціла галаву, сумна зірнула на свае драныя гумавыя боты, якія не абновіш і за тры пенсіі, і толькі цяпер заўважыла, што працягвае выціраць сваю заросшую гразёй даланю.

— Якія пажаданні, дзеткі? Усё ў нас добра...

Тут бабуля ўспомніла, што ў вёсцы няма вады, старыя студні абсунуліся, зараслі. Толькі яна раскрыла бяззубы рот...

— Ох і паветра ж у вас тут! Дача! Санаторый! Жыві — не хачу! — пацягнуўся, як пасля сну, начальнік, потым адчыніў дзверцу машыны і з асалодай сеў на сядзенне.— Бывай, маці-гаспадыня! Бачу, што жыве яшчэ наша вёска! Нічога, мала засталося! Мацуйцеся!

Пыл з-пад колаў шугануў бабулі ў вочы, асеў на «вітамінчыках».

Хацела старая працягваць ірваць крапіву для галоднага парсючка, але падклыпала суседка.

— Хто гэта з табой так доўга балясаў?

— Ого! Гэта ж быў... (і старая назвала пасаду субяседніка).

Цяпер ужо суседка ўсклікнула:

— Ого!.. Ну, і як ён? Што гаварыў? Што абяцаў?..

Старая рогам хустачкі выцерла сасмяглыя губы і толькі ўздыхнула.

— Ну што ты, як рыбіна, маўчыш? Пра што была ў вас гаворка? Ці гэтак жа ты і з ім маўчала?

— Ды гаварылі мы з ім пра ўсё, але як гусь з парасём. Я — пра адно, ён — пра другое...

— А хоць што ён абяцаў надалей? Як будзем жыць?

— Сказаў, што мала засталося...

— Што мала засталося? — спужалася суседка.— Жыць нам мала засталося, ці што?..

— Вось гэтага я не зразумела,— адвярнулася старая і зноў пачала рваць крапіву і запіхваць яе ў кошык.

РЫТМЫ

Кожны павінен жыць у сваім часе. Але не кожнаму гэта ўдаецца, а хутчэй за ўсё — нікому, бо за чалавечы век жыццё мяняецца, перакручваецца настолькі, што незразумела — дзе галава, дзе ногі.

Што застаецца рабіць? Жыць-дажываць, бо далейшае жыццё — быццам нелюбімая ежа, якую вымушаны жаваць як не сваімі зубамі — ведаеш, што іншай не будзе...

І гэта штодзённая, нелюбімая «ежа» атручвае душу і ўвесь твой унутраны свет.

Што былі раней за танцы!..

Кожны танец — гэта спалучэнне паводзінаў, манераў, пераўвасаблення. Гэта і своеасаблівы настрой, новыя пачуцці.

Вальс нараджаў крылы, адчуванне палёту, бязмежнасці часу. Полечка выклікала лёгкасць, спрытнасць, імпэт. Ночка і кракавяк патрабавалі элегантнасці, артыстычнай зладжанасці з партнёркай...

А што былі за песні раней!..

Меладычныя, мілагучныя, напоўненыя сэнсам і непаўторнай лірыкай! А як яны выконваліся! З годнасцю, з павагай да творчасці і слухачоў.

Рэдка на якое пытанне можна адказаць адназначна, тым больш на пытанне: «Адкуль сёння столькі жорсткасці ў людзей?»

Сярод шматлікіх прычын ёсць адна, на першы погляд, бяскрыўдная. Гэта — рытм сучаснага жыцця і яго... музычныя рытмы.

Можна не чапаць афіцыйную сцэну, экран, дзе творы, у асноўным, на адзін манер, дзе выканаўцы, мокрыя ад поту, ледзь не поўзаюць па сцэне, а суперапаратура глушыць напавал.

Дастаткова ўважліва зірнуць на падлеткаў, услухацца ў іх музычны свет — і жахнуцца. Жахнуцца ад адсутнасці разумення моладдзю нават «сваёй», сучаснай музыкі. Перамагае дэфармацыя густу і павагі да ўласнага «я», падпарадкаванне натоўпу аднагодкаў, дыскатэчнаму вірусу. Рытмы, далёкія ад музыкі, запаланілі, атручваюць, знявечваюць кволыя душы.

Ідзе малады хлапец, пачэпіць навушнікі — і адбойны малаток рытмаў б'е і б'е па мазгах, лупіць па светаўспрыманню юнака. Дома ці ў сяброў працягваецца гэта духоўнае самагубства.

Але... Але праз пэўны час гэтая моладзь, як і я, азірнецца назад і з настальгічным болем скажа:

— Эх, які цікавы быў наш час! Якія былі мелодыі і рытмы!..

І хто мае права гэтаму пярэчыць? Кожны жыве ў «сваім» часе...

Безумоўна, немагчыма ўсё жыццё «вальсаваць». Юнацтва, маладосць патрабуюць і музыкі, адпаведнай стану душы, але неабходна ведаць, што музыка, песні, танцы ва ўсе часы былі прызваныя не выпустошваць, а напаўняць душы людзей прыгожым і вечным...

А я застаюся ў тым далёкім, сваім часе, які атуляе маю душу незабыўным водарам мелодый і гукаў.

Адсталы я чалавек...

Прабачце!

САРОКА

Які самы хітры і асцярожны звер? Кажуць, ліса. А з птушак, безумоўна, самая кемлівая і дасціпная — сарока.

Сусед, бывае, дзень туляецца з ружжом ля хаты і хлява, каб падстрэліць яе за тое, што крадзе курыныя яйкі. Дзе там! Патуляецца, пасядзіць у засадзе, плюне і пойдзе дамоў. Сусед — у хату, яна — да хаты...

І вось нядаўна «прыпісалася» ў маім двары нейкая прыблуда сарока. Я скрыпну дзвярыма — і на ганак, а яна аднекуль — шусь на варотцы. Сядзіць і глядзіць мне ў вочы. Што гэта з ёй здарылася? Куды дзелася яе прыродная самаахоўнасць і пільнасць? А-а! Вось у чым справа! Састарэла бедалага ды, відаць, і аўдавела на старасці гадоў. Пер'е пагубляла і з хваста, і з крылаў. Нямогласць і голад перамаглі асцярожнасць — вось і ціснецца да чалавечага жылля яна.

Пашкадаваў я сароку і пачаў кожны дзень падкормліваць яе, а хутка мы і пасябравалі.

Адно толькі дрэнна — ад'еду ў Мінск, а думка непакоіць: як там мая сарока?

* * *

З задавальненнем пішу невялічкі працяг гэтай гісторыі.

Вяртаюся ў вёску з Мінска і нецярпліва азіраюся — дзе мае шматгадовай даўніны сябры: дзве суседскія коткі —

Лялечка і Пушынка, і ці на месцы два суседскія сабакі — Байкал і Мульцік? На месцы! Ля маіх варотцаў — радасна сустракаюць мяне, і я мітусліва рыхтую пачастункі.

А дзе ж мая нядаўняя сяброўка — сарока? Забавілася дзесь... Не! Вось і яна распушылася на плоце, чакае гасцінца. Добра!

Пакуль рыхтую прысмакі на «сяброўскі стол», заўважаю, як штосьці чорнае маханулася ля акна. Асцярожна выглядваю на двор і... дыханне заняло. На сцежцы, ля ганка, сядзіць велізарны прыгажун груган!

Не ведаю, ці хітрая гэта птушка, але асцярожнасці ў яе — праз край. Хату аблятае за вярсту, чалавека — за дзве.

Я не мог адарваць вачэй ад гэтай таямнічай птушкі, якая, як сцвярджаюць, жыве трыста гадоў. Усё сваё жыццё я верыў гэтай байцы, але потым пагартаў энцыклапедычны даведнік і быў расчараваны — жыве гэта птушка прыкладна сорак гадоў...

І ўсё ж колькі б ёй ні было наканавана жыць, яна — цікавая і прыгожая!

Што яе прымусіла сесці ля майго ганка — ці лістападаўскія халады і галаднеча, ці давер да чалавека? Не ведаю, ды і не важна гэта. Важна іншае: усе мы, жыхары нашай планеты,— узаемазвязаны і неабходныя адзін аднаму.

РАДАЎНІЦА

Радаўніца... Святы дзень для кожнага сэрца, у якім гучаць галасы пайшоўшых з жыцця людзей.

Радаўніца — гэта тая непрыкметная кладачка, той нябачны масточак, па якіх вяртаюцца ў нашы думкі родныя, блізкія, продкі. І ўдзячная памяць пракручвае эпізод за эпізодам, год за годам — увесь мінулы час, калі мы мелі шчасце глядзець у вочы цікавым людзям, чуць іх размовы, адчуваць цеплыню іх жывых сэрцаў.

Радаўніца... Чакаеш яе, рыхтуешся, кожны год імчыш на могілкі да родных, як на сустрэчу, спадзяешся на нейкі цуд. Прылятаеш — пальцы рук да болю сціскаюць халодную агароджу, і разумееш тое, што даўно зразумела, што цяжкім грузам носіш у сэрцы — сустрэчы ніколі не будзе. Ні-ко-лі! Страшнае гэта слова, бязлітаснае...

Ніяк не магу да канца разабрацца, што гэта за дзень такі — Радаўніца? Знешне ён нават падобны на святочны дзень — людзі чыста апранутыя, узрушаныя, кветкі ў руках. Рухавасць, руплівасць. Нехта падфарбоўвае агароджы, хтосьці штосьці

садзіць, прыбірае, выграбае смецце. Людзі вітаюцца, перагаворваюцца, дзеляцца навінамі — вясковыя ж могілкі збіраюцьаднавяскоўцаў, землякоў, знаёмых.

І толькі чорныя хусціны і ўчарнелыя ад гора твары тых, хто нядаўна перажыў пахаванне, напамінаюць, што лепей бы не было такога свята. І з гэтым нельга не пагадзіцца.

Але Бог стварыў чалавека смяротным, таму такі вось дзень неабходны. Гэты дзень не толькі ўшанаванне памяці памерлых і забітых, гэта і праверка нас, жывых, бо, здавалася б, нямая магіла, а можа многае расказаць пра адносіны жывых да мёртвых. І не толькі расказаць, а адказаць на пытанне: «А ці ж людзі мы?..»

Рыхтуюся да Радаўніцы я загадзя. Купляю штучныя кветкі, вяночак. Запасаюся гарэлкай — яе трэба многа. Потым з жонкай, напярэдадні Радаўніцы, едзем на могілкі, робім самую чарнавую работу, каб менш пэцкацца на Радаўніцу.

І вось на дзевяты дзень пасля Вялікадня — Радаўніца. Надвор'е ў гэты дзень амаль заўсёды сонечнае — Бог спрыяе.

Гадзін у дзесяць пачынаюць збірацца людзі. Хто на падводах, хто на машынах, хто пешшу. Выгружаюць сумкі, клункі, нясуць рыдлёўкі, вёдры, слоікі з вадой.

Выгружаемся і мы, дастаём з машыны сумкі, усё неабходнае. Заходзім у загароджу, перахрышчваемся, «вітаемся» з бацькамі. Штосьці падчышчаем, падграбаем, выносім за дарогу сухі шыльнік. Потым старанна ўпрыгожваем кветнічак магілы штучнымі кветкамі, ставім у слоіку жывыя. Мыем рукі і сцелем посцілку. Перш-наперш ставім талерачкі і кілішкі бацькам, потым сабе. Выстаўляем з сумкі гарэлку, раскручваем закусь. Наліваем гарэлку бацькам і сабе, дзелімся з бацькамі і ежай. Яшчэ кладзём ім па фарбаванаму яйку, якія дзеля гэтага хаваем ад Вялікадня. Але заседжвацца доўга не ўдаецца, бо магілы бацькоў знаходзяцца ля самага ўвахода на могілкі. Людзі ідуць і ідуць на могілкі, і амаль усе яны ведалі бацькоў жывымі. Вось чаму я загадзя запасаўся гарэлкай — людзей трэба прывітаць, наліць па чарцы.

Праз нейкі час ідзём ужо мы ад магілы да магілы. Усе мае карпілаўцы, за выключэннем двух-трох чалавек, «адпачываюць» тут. Як цяжка даюцца мне гэтыя пераходы. Колькі цікавых людзей, на сялянскай мудрасці і прыродным гумары якіх я выхоўваўся, ляжаць у гэтай зямельцы. Мая вёска заснула векавым сном. Большасць — аджыла адпушчаны Богам век, але ёсць і недажыўшыя не адно дзесяцігоддзе. Вось — маладзенькая і

прыгожая Левандоўская Галя, якая трагічна загінула. Тут жа яе бацька, яшчэ не стары чалавек — Левандоўскі Людвіг. А вось мой сусед Мурашка Мішка. Побач — мой сябар Васілевіч Барыс і ягоны брат Васілевіч Лявон, з якім я па-суседску збіраўся дажываць век. Вось — вясёлая і прыгожая Вера Бабіцкая...

Цяжка, ой як цяжка насіць ад магілы да магілы камяк у горле.

Я і акрамя Радаўніцы часцяком бываю тут, але сёння дзень асаблівы — святочна-жалобны дзень.

Цяжка тут бываць, яшчэ цяжэй ад'язджаць адсюль. Быццам тут застаецца... не, не быццам, а сапраўды тут застаецца частка майго лёсу, частка майго сэрца, частка мяне самога.

Без той святой часткі не было б ні мяне, ні працягу жыцця на зямлі.

КРЫВАПІЎЦЫ

Тое, што свежына ў вёсцы — значная падзея, вядома многім, нават тым, хто нарадзіўся ў горадзе.

Вяскоўцы ж майго веку і сталейшыя ведаюць, што свежына — гэта яшчэ і своеасаблівы рытуал.

Па-першае, смалілі свінчо не смуроднымі бензінавымі лямпамі, не з дапамогай газавага балона, якіх тады не было, а звычайнай саломай.

Роўненькую, ад вымалачаных снапоў салому тата трымаў у сухім месцы спецыяльна для смалення.

Смаліць саломай было марудна, патрабавалася шмат часу і намаганняў, затое сала лічылася пасля такой працэдуры смачным і здаровым.

Па-другое, у нашай глухой вёсцы тых часоў гарадскімі харчамі і не пахла, пра многае і не чулі. А калі пахла і чулі — не было грошай, бо бюджэт кожнай сям'і са скрыпам дазваляў купіць самае неабходнае — цукар, соль, муку, боты, ватоўку.

Вось чаму ледзь не ўсёй вёскай збіраліся па чарзе вакол самага галоўнага і, бадай, адзінага вясковага прысмаку. Але спачатку прыходзілі толькі мужчыны — у асноўным — «спяцы» па заколцы і разборцы свінні. І хоць кожны гаспадар дасканала валодаў свяжыннай тэхналогіяй — ад парадаў і прапаноў не было адбою.

І вось парсюк абкочаны, заколаты і пакладзены пасля смалення на нейкія дошкі ці старыя дзверы для яго разбірання.

Тут пачыналася галоўнае. Выразаў тата квадратны кавалак грудзінкі, і ў тое паглыбленне набягала кроў. Бралі мужчыны алюмініевы кубачак, зачэрпвалі кроў і па чарзе пілі яе. Тады гэта лічылася карысным і неабходным для здароўя чалавека пітвом.

Я быў у той час хударлявым і даволі бледнатварым хлапчуком, з-за чаго пра мяне чамусьці, гаварылі: «Белы, як снягір...»

Мяне гэта здзіўляла, бо снегіры зусім не белыя...

Вось мне мужчыны і кажуць:

— Ну а ты, снягір, што стаіш? Пі — пачырванееш!

Мне вельмі хацелася быць падобным на гэтых дужых, рашучых аднавяскоўцаў, і я, перамагаючы нехаценне, зачарэпнуў і выпіў крыві, якая была цёплай і саланаватай...

З часам пастарэла вёска, памаладзелі звычаі, і пра згаданы рытуал болей у нас не чуваць.

АКОПЫ

Акопы... Купалавы Акопы...

Для мяне Акопы існуюць у трох іпастасях: Акопы тых гадоў, калі Купала знаходзіў тут прытулак для душы, для стварэння лепшых сваіх твораў. Другія Акопы — Акопы майго дзяцінства і юнацтва. Трація Акопы — сучасныя, даволі штучныя...

Мне помняцца, мяне хвалююць «другія» Акопы, калі я, малапісьменны, часцяком забягаў туды, не ведаючы пра святасць гэтага месца, не прачытаўшы яшчэ аніводнага Купалавага радка, хоць чуў, што быў такі паэт, які наязджаў да сваёй маці ў Акопы...

Дык чым прыцягвала мяне гэтае месца? Перш за ўсё — сваёй прыгажосцю, утульнасцю. Мне падабалася круглая, застылая, нібы люстэрка, сажалачка, над якой задуменна звісалі ліпы. Мяне прыцягваў агромністы камень-валун, на які я любіў ускарабкацца і сядзець, слухаючы птушыныя спевы і шум лістоты. Але больш за ўсё я любіў пасядзець «у дубе». Дуб гэты стаяў крыху воддаль ад сядзібы. Нехта некалі не паленаваўся выдзеўбці ў ягоным ствале нешта падобнае на крэсла, у якім было вельмі прыемна сядзець. Казалі, што ў гэтым «крэсле» Купала пісаў свае творы, але гэтая навіна мяне мала хвалявала, і я прыходзіў да дуба не таму, што нейкі там Купала сядзеў у ім, а таму, што мне падабалася ўціснуцца целам у ствол і нібы зліцца з магутным волатам-дрэвам.

На вялікае шчасце, аднаго разу я «зацягнуў» у Акопы свайго швагра Казіка, які любіў фатаграфаваць, і ён сфатаграфаваў мяне і на валуне, і на бервяне ў вадзе сажалачкі, і седзячы ў дубе.

Дуба таго няма «ў жывых», як і многіх-многіх прыгажуноў-дубоў, што па-аднаму «паразбягаліся» па палях. Гэтыя помнікі прыроды заміналі калгасным «рупліўцам», якія выкарчоўвалі трактарамі дрэвы, каб з таго месца, дзе яны раслі, узяць жменьку збожжа.

Сапраўды, свіння есць жалуды, не задумваючыся, адкуль яны ўзяліся...

Фотаздымкі тыя ў мяне захаваліся, і я вельмі імі даражу. На пагорку, вышэй сажалачкі — у бок Будаў, з травы выглядваў падмурак колішняга дома, побач з якім захаваўся глыбокі і прасторны склеп. Сцены яго былі выкладзены каменнем і зацэментаваныя. Склеп быў даволі глыбокі, і я ні разу, хоць надта хацелася, не адважваўся спусціцца ў яго, бо баяўся, што не вылезу наверх.

Ад падмурка да сажалачкі на даволі крутым схіле захаваўся сад. Сёння, калі пачынаю гаварыць музейным супрацоўнікам пра той сад, яны недаверліва маўчаць ці робяць выгляд, што не пачулі маіх слоў.

А з гэтага састарэлага і дажываючага свой век садка мы са старэйшым братам мяхамі цягалі ў Карпілаўку смачныя яблыкі, бо свайго саду не было. Дзве вярсты несці мех з яблыкамі, калі ад стомы заблытваюцца ногі і, здаецца, няма сіл удыхнуць паветра,— такое, і паміраць будзеш, — не забудзецца.

Сёння — няма падмурка, няма склепа, няма дуба, знік садок...

Няхай бы стаялі хоць сухія дрэвы-помнікі, як стаяць яблынькі-калекі ў садзе Антона Лявіцкага.

У Акопах не засталося нічога натуральнага — ёсць толькі музейнае, штучнае, сярод якога пасвяцца харужанскія каровы. Магчыма, рупячыся аб жывёле, склеп і засыпалі. Спрабуючы пачысціць дно ў сажалачцы, парушылі, «прабілі» яе дно, і вада не хоча трымацца ў новай, штучнай.

! толькі дух купалаўскага генія тут натуральны і вечны... Сёння я, адукаваны і свядомы, з хваляваннем прыходжу да святых Купалавых мясцін, з сумам і болем іду па «трэціх», штучных, Акопах і зайздрошчу сабе — таму хлапчуку Сярожу, якога лёс прыводзіў сюды шмат гадоў назад...

ПА ДАЎГІНАЎСКАМУ ШЛЯХУ

Ад Лускава да Карпілаўкі — пятнаццаць кіламетраў. Невялікі адрэзак знакамітага Даўгінаўскага шляху, па якім у свой час ездзіла менавіта ў Карпілаўку цэлае сузор'е вядомых людзей: Антон Лявіцкі (Ядвігін Ш.), Зоська Верас, Палута Бадунова, Ядзвіга Раткевіч, Змітрок Бядуля, Уладзіслаў Галубок. Даўгінаўскі шлях меў гонар «несці на векавых сваіх плячах» і славутага Максіма Багдановіча, які наведаў аднаго разу Ядвігіна Ш. у Карпілаўцы.

Янка Купала таксама многа год наязджаў гэтым жа шляхам да сваёй маці ў Акопы, што побач з Карпілаўкай, ды і ў самой Карпілаўцы бываў неаднаразова — сустракаўся тут з Ядвігіным Ш.

Цяжка нам сёння ўявіць, якім ён, Даўгінаўскі шлях, быў тады, на стыку мінулага і цяперашняга стагоддзяў.

Думаю, што не менш цяжка і вам уявіць славуты адрэзак шляху ледзь не паўвекавой даўніны, бо сёння анічога не засталося ад яго.

Мне «пашчасціла» дзесяткі, а можа, і сотні разоў адтупаць па гэтаму адрэзку Даўгінаўскага шляху. Чаму «пашчасціла» ў двухкоссі? Таму, што не так ужо і мала пятнаццаць вёрстаў пехатой, ды яшчэ з клункам ці з клункамі, ды не заўжды добрым надвор'ем.

А патрэба ехаць з Карпілаўкі ў Мінск была ў асноўным адна — хлеб. Мама і сама выпякала вялізныя, круглыя, смачныя караваі чорнага хлеба, але часцяком канчалася мука, і тады — ногі ў рукі і, хоць дождж, хоць завея,— уперад.

Які ж ён быў, гэты кавалак Даўгінаўскага шляху ў пяцідзесятыя гады? Вядома, што дарогі, як і людзі, з часам мяняюцца, бывае — да непазнавальнасці.

Калі ласка, тых, хто не шкадуе абутку і часу, запрашаю ў падарожжа.

Рэйсавы аўтобус Мінск—Радашковічы прыпыняўся ля вёскі Лускава, дзе звычайна выходзіў я, ускідваў на плечы свой скарб і пачынаў не вельмі вясёлую работу — некалькі гадзін «пералічваць» крокамі няблізкую дарогу.

Вёска Лускава расцягнулася на цэлую вярсту ўздоўж дарогі. Таму пакуль праз яе пройдзеш — не адна пара дасціпных вачэй «абмацае» цябе ад выгаралай шапкі да стаптанага абутку, не адзін сабака аббрэша цябе праз плот, а то і кінецца ў ногі з адчыненых варотцаў. Ідзеш-ідзеш, а, здаецца, канца вёсцы няма. Не любіў я хадзіць праз Лускава, а мусіў — другой дарогі не было.

Дарога па вёсцы ўвесь час паволі лезе ўгару. Таму, калі нарэшце пакінеш вёску за плячыма, апынаешся на пагорку. Тут з палёгкай уздыхаеш і пачынаеш разам з дарогай забіраць управа і спускацца ў лес, які «паглынае» дарогу і падарожнага, навісае над галавой, закрывае сабой неба. Гэта так званы Гарошкаў лес. Пэўна, жыў тут колісь нейкі Гарошка, магчыма, і меў свой лясок — вось гэты лес з даўніх часоў і пачалі зваць Гарошкавым.

Некалі прайсці ці праехаць праз яго было вельмі небяспечна. Мама расказвала, што ў яе маладыя гады ў гэтым лесе лютавалі бандыты, пераймалі людзей, асабліва на падводах, абіралі да ніткі, а некага нават забілі.

Спускаюся ў гэты лес — цёмна, ціха, страшна... Ведаю, што тых бандытаў даўно няма, але на ўсякі выпадак клункі з хлебам сціскаю мацней — дзівак, дзіцянё.

Тут, унізе, бяжыць управа ад Даўгінаўскага шляху непрыкметная лясная дарога-конка. І хоць яна да «знакамітасці» дачынення не мае, але я не магу не прыпыніцца, каб не толькі перавесці дух, а сказаць некалькі слоў пра тое святое месца, да якога праз паўвярсты прывядзе ўхабістая конка. А прывядзе яна ў вёску Лясіны, у вёску з прыгожай назвай і трагічным лёсам. Больш за сто дамоў з жыхарамі спалілі тут немцы ў вайну — ніводнага лясінца не засталося ў жывых... Вёску пасля вайны часткова адбудавалі сваякі закатаваных і проста людзі са свету.

Але час не церпіць — трэба крочыць далей, тым больш што пройдзена ўсяго нейкіх дзве вярсты з хвосцікам.

Ад гэтай лясінскай дарогі-гаротніцы шлях крыху выгінаецца ўлева і пачынае працяглы ўзыход на ўзвышша. Вось тут пачынаецца самы сумны кавалак шляху адлегласцю паўтары-дзве вярсты, роўны, нібы струна. Калі дарога віхляе, нырае ды вынырвае, ісці намнога весялей, чым па выцягнутай, здаецца, да бясконцасці роўнай дарозе. На роўным адрэзку дарогі заўважаеш, наколькі няхутка ты «паўзеш», быццам стаіш на месцы і толькі паднімаеш і апускаеш то адну, то другую нагу. Гэты роўны адрэзак Даўгінаўскага шляху выводзіць да вёскі Мацкі, якая па даўжыні не менш Лускава, але, дзякуй Богу, застаецца справа ўбаку.

Чамусьці толькі на гэтым роўным адрэзку шляху захаваліся прысады — у асноўным бярозы. Старыя, каржакаватыя, пакручаныя часам і вятрамі, з сухімі, а то і зламанымі вяршынямі, яны зачароўвалі сваімі фантастычнымі постацямі. Колькі ім было гадоў — адзін Бог ведае. Канешне ж, больш за сто — бярозы жывуць доўга.

Дзівосна ісці між такімі прысадамі — быццам цябе суправаджаюць Акропалі ды Калізеі, настолькі веяла ад акамянелых дрэў даўнінай...

Мінуўшы прысады, шлях зноў збягае ў даволі глыбокую лагчыну і адразу ж прымушае прыкладаць намаганні, каб ускарабкацца на працяглы пад'ём, на новы пагорак. На гэтым пагорку аглядваешся на Мацкі і, крыху аддыхаўшыся, па адносна роўнай мясцовасці, забіраеш управа, каб праз якіх пару вёрстаў прыйсці ў Шапялі.

У Шапялях з палёгкай уздыхаеш, бо сюды часцяком дапінаеш на вечарынкі — значыцца, праз пяць вярсцін дом!

Толькі мінаеш Шапялі, як зноў «губляецца» неба, бо над галавой шчыльна змыкаецца змешаны лес, сціскае з двух бакоў дарогу, паглынае святло. Гэта свой лес, свае сцежкі — не трэба хваляваціа за клункі, якія ўжо пазразалі ўсе плечы.

Ды дзякуй Богу, што ўсяму жывому думка пра дом дадае сілы! Чым бліжэй да свайго гнязда, тым шыбчэй і радасней ідзецца. Таму дзве вярсты ад Шапялей да Жукаўкі праскокваеш, як кажуць, на адной назе.

Дарога ў Жукаўцы рэзка збягае ўніз, «паднырвае» пад невялікую рачулачку і гэтак жа рэзка бяжыць уверх, дзе сярод хатак на самым пагорку — цэркаўка.

«Жывая» цэркаўка, якая дзейнічае! Гэта ж трэба — да Жукаўкі ў тыя часы можна было дабрацца толькі на сваіх двaіх, а святара неяк усё ж прывозілі, і на рэлігійныя святы тут збіраліся людзі з усёй акругі, адбывалася шэсце вакол царквы з плашчаніцай і царкоўнымі спевамі. Хіба такое можна забыць?!

Потым, пры лепшай дарозе, царква доўгія гады не дзейнічала, развальвалася, рушылася. Сёння яна, адноўленая і памаладзелая, зноў збірае па святах вернікаў.

З жукаўскага пагорка дарога круціць уніз, улева, дзе, спаласнуўшыся ў другой рачулачцы, рэзка падкручвае ўправа і ўверх, абмінаючы былы масток праз рачулку, ад якога застаўся разрэзаны вадой насып.

Адразу за Жукаўкай пачынаецца Здарэнне. Даўней гэта было вельмі бойкае месца — быў заезны двор, жылі багатыя яўрэі, поп. Наколькі яны былі багатыя, сведчыць той факт, што дачнікі, якія апанавалі гэтыя мясціны, знайшлі ў канцы васьмідзесятых гадоў (зусім нядаўна!) тры зліткі золата ў зямлі.

Але ліха бяры тое золата, пададзімся далей праз Здарэнне, у якім у час нашага падарожжа няма і чалавечага духу, акрамя нас з вамі. Шлях у Здарэнні — амаль самы бездарожны. Дарога, калі можна назваць яе дарогай, ідзе ўгару. Дажджавая і па-

водкавая вада павымывала метровай глыбіні звіліны-канавы, агаліла каменне — ногі можна паламаць.

Дарэчы, пачынаючы ад Лускава, шлях быў настолькі знявечаны часамі безгаспадарчасці апошніх дзесяцігоддзяў, што хутчэй нагадваў паласу перашкод, чым штосьці прыдатнае для язды...

Сёння пагоркі ў многіх месцах пазразаны, лагчыны засыпаны, павароты выпраўлены, лес ад дарогі «адагналі» бензапілы. Коцяць з шалёнай хуткасцю па шырокай асфальтавай шашы розныя аўтамашыны, і нікога не хвалюе пытанне: «Які гэта шлях?..»

Пераадолеўшы здарэнскія ўхабіны, трапляеш у сапраўдны, даволі дрымучы хваёвы лес — прыгожы, знаёмы, родны Карпілаўскі лес, у якім і паветра напоена непаўторным водарам. Дарога тут пясчаная, роўная — хоць каціся. Вось дзе раптам заўважаеш, наколькі хутка ты шыбуеш.

Перад самай Карпілаўкай зноў рачулка, якая пераразае насып «таго», сапраўднага шляху. З вады паміж камянёў тырчаць драўляныя палі колішняга масточка, гэткага ж, які быў і за Жукаўкай.

Летам рачулку лёгенька пераскокваеш па камянях, а вось вясной, у паводку, трэба поўнасцю распранацца і па грудзі ў равучай вадзе дабірацца да другога берага.

Так са мной аднойчы і было. Пакуль пераначаваў у Мінску ў сваякоў, пакуль выбраўся ў зваротны шлях, прыпякло веснавое сонца і снег шугануў у рачулку, якая з ласкавай ператварылася ў грозную. Не чакаць жа на беразе канца паводкі — мусіў лезці ў ледзяную ваду, хоць да хаты якіх метраў трыста...

Але вось і Карпілаўка! Непрыкметна за размовай, «гуляючы», адмахалі пятнаццаць кіламетраў. Тут, у былым садзе пана Кабылінскага, я паварочваю направа, да роднага дома,— прашу ў госці.

Калі каму прама — шчаслівай дарогі!

НА РОЗНЫХ ПОЛЮСАХ ПЕРАЖЫВАННЯЎ

Не стала мамы...

Моцна засумавалі мы з татам. Усё жыццё я быў пры бацьках і яны пры мне. Не памятаю такога выпадку, каб я хоць раз паехаў з Мінска ў Карпілаўку без бацькоў, каб хоць раз сеў без іх есці. Старыя, нямоглыя, у любым стане здароўя, пры любым надвор'і імкнуліся яны разам са мной да самага роднага кутка

на зямлі. І настолькі мы ўтраіх ператварыліся ў адно цэлае, што страта мамы аглушыла, асіраціла нас з татам.

Цяжка нам было схаваць нясцерпны боль душы — мы сустракаліся поглядамі, уздыхалі, толькі і думалі пра маму.

Мама была гаваркая, рухавая, няўрымслівая, а мы з татам, застаўшыся адны, апусцілі галовы, ператварыліся ў маўчуноў. Агульны цяжар страты бязлітасна сціскаў нашы сэрцы.

У вольны час я садзіўся на лаўку перад ганкам і падоўгу глядзеў на дарогу, якая вядзе да Малабяседскіх могілак, дзе знайшла свой апошні прытулак мама. Глядзеў і думаў: «Эх, няхай бы зараз з-за павароту, вяртаючыся дамоў, паказалася мама...»

І настолькі мяне палоніла такая неверагоднасць, што я кожны дзень пры выпадку садзіўся на лаўку і з надзеяй глядзеў на дарогу.

Часцяком на той лаўцы сядзеў і тата, глядзеў у бок могілак, уздыхаў. Я б ніколі і не падумаў, што тата, як і я, учапіўся за «маю» неверагоднасць і цешыць ёю збалелае сэрца.

Але неяк прыехала ў Карпілаўку ў грыбы старэйшая сястра і заўважыла, што тата глядзіць і глядзіць у адзін бок.

— Што ты ўсё глядзіш на дарогу? — запыталася яна.

— Чакаю, калі з-за павароту пакажацца маці,— сумна і сур'ёзна адказаў тата.

— Нешта ты дурное гаворыш, бацька! — здзівілася сястра.

А я тату зразумеў адразу і быў яму ўдзячны за тое, што не хацелася і яму пагаджацца з тым, што мама пакінула нас назаўсёды...

КУРЦЫ

Пасля вайны, у пяцігадовым узросце, мы, малыя дурні, гуляючы ў дарослых, выцягвалі з-пад бярвенняў сухі мох, закручвалі яго ў паперу і прыкурвалі. Едкі дым выядаў вочы, мы кашлялі, пляваліся, выціралі слёзы.

Праз нейкія пяць гадоў, ужо ў Мінску, мы з сябрамі-аднакласнікамі збіралі «бычкі» і дакурвалі іх. На кожным перапынку паміж урокамі бегалі курыць у туалет. Спрабаваў змагацца з нашай бязмозгласцю сам дырэктар школы, які за маленькі рост прыдбаў мянушку «Карандаш». Вось гэты Карандаш, пасля званка на ўрок, станавіўся на ганак школы і ўсіх нас прыпыняў і прымушаў хукаць... Дзякуй таму Сяргею Данілавічу, дырэктару школы, за тое, што ён хацеў уратаваць нас ад атруты.

У чатырнаццаць год, цяпер ужо ў Карпілаўцы, я афіцыйна пачаў пракурваць сваё здароўе пры бацьках, хоць мама і пратэставала, але было позна — я стаў заядлым курыльшчыкам.

Дыміў я, як кажуць, налева і направа аж да трыццаці гадоў. Потым адчуў, што не ў той бок іду. Твар мой набыў нездаровы выгляд, пачаў балець страўнік, і я, набраўшыся мужнасці, кінуў курыць.

Праз некалькі год здароўе наладзілася, і мне сёння жудасна ўспамінаць той пракураны перыяд майго жыцця. Прыемна ўспомніць толькі адно — сярод курцоў-дзяцей і падлеткаў не было ніводнай дзяўчынкі. Сёння — здурнеў свет... Ой! Што я кажу! Які свет?!

Сёння ўвесь, як яго завуць, «цывілізаваны свет» рашуча і свядома асвойвае здаровы лад жыцця. Не толькі дзеці і падлеткі, амаль усе дарослыя аб'явілі вайну тытуню і алкаголю...

У нас жа сёння нельга зайсці ні ў адну ўстанову — па ўсіх калідорах, ва ўсіх кабінетах вісіць густы, застойлівы смурод цыгарэтнага дыму.

І ўсё ж галоўная трагедыя нашага грамадства ў тым, што большасць дзяўчынак-падлеткаў атручана нікацінам. І кураць яны «запоем», з хваравітай прагавітасцю. Яны працягваюць атручваць сябе і тых, каго народзяць. Гэты жах аццяжарваецца тым, што і дзяржава, і грамадскасць, і бацькі робяць выгляд, што нічога не бачаць.

Калі дадаць да фізічнага нездароўя нацыі ўстойлівую маральную хваравітасць, то будучыня ў нашай нацыі сумная — нават трагічная.

СІЛА І СЛАБАСЦЬ ДУХУ

Жыццё набягае хвалямі падзей, зацішша, узлётаў і падзенняў.

Бываюць часы, калі свет робіцца цесным для душы — для думак, памкненняў, пачуццяў, натхнення. Адчуваеш сябе значным, усемагутным, акрыленым. Пішацца, творыцца, здзяйсняецца!

Задуманае імкнецца на паперу, на палатно — у свет слоў і фарбаў. Гэта гама натхнёнасці і ўзнёсласці душы нагадвае буйное цвіценне саду, калі кожная кветачка не жадае думаць пра пустацвет, а марыць апыліцца і ператварыцца ў цудоўны плод.

Такое сонцастаянне душы — шчаслівая пара для творцы. Сімфонія створанага ў гэты час гучыць асабліва звонка і ўзнёсла.

Бываюць часы, калі не хочацца жыць. Змрок у душы, змрок у вачах, цемра наўкола. Гэта крытычныя і вельмі небяспечныя для творчага чалавека часы. Усё, што зрабіў і робіш, выглядае непатрэбным, дробязным, і цяжка зразумець, для чаго на гэтым свеце ты сам.

І гэты перыяд не бясплодны, бо творчы працэс не спыняецца ніколі.

Пад чорнымі хмарамі псіхалагічнага надлому творчая душа нараджае пранізліва-балючыя, глыбока-трагічныя, асабліва кранальныя творы. Можна нават паспрачацца, які стан душы з'яўляецца больш магутным штуршком і стымулам для нараджэння значных мастацкіх твораў. Думаю, што кожны па-свойму будзе мець рацыю, бо ў творчага чалавека пастаяннай душэўнай раўнавагі ніколі не будзе.

Як дзень мяняе ноч, так і ў творчай душы кароткае зацішша будуць мяняць буры эмоцый, а сонечнасць будуць закрываць хмары адчаю.

І яшчэ адна цікавая асаблівасць: у душу звычайнага чалавека зазірнуць немагчыма, яна, як кажуць, поцемкі.

Душа ж творчага чалавека як на далоні, яна — у ягоных творах.

МАМА

Усе мы — кропелькі той адвечнай, невычарпальнай крыніцы, імя якой — мама. Ніколі не перасыхае гэтая крынічка — ніколі не памірае мама. Яна — у нашых сэрцах, нашых думках, яна заўсёды побач з намі — у радасці і горы, яна тое адзінае асяроддзе, па-за якім чалавек існаваць не можа...

Мая мама — самая прыгожая ва ўсім свеце. Мая мама — самая добрая ва ўсім свеце. Мая мама — самая працавітая ва ўсім свеце, і яшчэ... мама была няшчасная, бо не дай Бог нікому перажыць пяцёра сваіх дзяцей.

Але і ў беднасці, і ў горы мама была шчаслівая тым, што выраслі, вывучыліся астатнія дзеці, нарадзіліся ўнукі...

Першая песня, напісаная мной з кампазітарам Эдуардам Зарыцкім, была прысвечана маме і пачыналася словамі: «Ты ў свеце самая прыгожая...»

Я ганаруся сваёй мамай за прыгажосць яе душы, за яе чалавечую годнасць і мужнасць, з якой яна прайшла праз усе жыццёвыя выпрабаванні, асабліва ў гады Вялікай Айчыннай вай-

ны. Мама выпякала партызанам хлеб, а калі немцы спалілі хату, засталася з партызанскім атрадам у лесе.

Дзякуючы толькі ёй мы, чацвёра яе дзяцей, засталіся жывымі, вырваліся з нямецкага акружэння на Паліку, дзе загінулі сотні і сотні людзей, нават без дзяцей на руках.

Дзякуючы ёй мы не памерлі ад пасляваеннага голаду, калі не было ні крошкі, ні лушпінкі, ні зернетка. Гэту «ласку» жыцця я добра памятаю.

Дзякуючы маме мы не памерзлі ў сырой і халоднай зямлянцы, уратавалі свае душы ад жорсткасці і нянавісці да ўсіх і ўсяго. Мама не скардзілася, не ныла, яна змагалася за нас...

Усё сваё жыццё, колькі памятаю, мама не выпускала з рук іголку — «абнаўляла» кожны вечар да позняй ночы нам і сабе вопратку, ляпіла і ляпіла лаціну на лаціну...

Каб звязаць тыя ніткі ў адну, можна было б абматаць зямны шар, як клубок...

Каб прыкласці тыя лаціны адна да другой, атрымаўся б агромністы, на ўсё неба транспарант, на якім можна было б напісаць, бачнае ўсяму свету: «Слава КПСС!»

Бацькі дажывалі свой век у дзесяціметровым пакойчыку — у бараку ў Возніцкім завулку ў Мінску, куды іх забраў брат Косцік, калі я служыў у арміі. Сам я жыў з жонкай і дачкой у васьміметровым пакойчыку на агульнай кухні, разам з другой сям'ёй.

Бягу, бывала, да бацькоў праведаць іх, ведаю, што галодныя сядзяць, але ў самога ў кішэні тры рублі, а да палучкі — тыдзень. Заскочу ў краму, куплю бутэльку малака, пару тварожных сыркоў, батон ды маме цытрамону ад галаўнога болю. Вось рубель і «ляснуў»! І гэтак кожны раз — страсаеш капейкі, бо самі з жонкай не маглі звесці канцы з канцамі.

Вось і перабіваліся мае бацькі з хлеба на ваду, а тыя, хто наўмысна стварылі такія ўмовы існавання, жыравалі, адгарадзіўшыся ад людзей хлуслівымі лозунгамі. Прыдумалі так званую «савецка-партыйную» работу, якая дазваляла і жыраванне, і персанальныя пенсіі, а вось за жыццё, аддадзенае дармавой калгаснай катарзе, не плацілі аніякай пенсіі.

І ўсё ж трэба аддаць належнае дзяржаве, якая злітавалася і прызначыла пенсію тату за тое, што ён, пасля шасцідзесяці гадоў, працаваў у розных некалгасных шарагах вартаўніком. Пенсія складала аж пяць рублёў і семдзесят пяць капеек, і адбылося гэта пенсійнае «свята», калі тату было семдзесят гадоў.

У апошнія гады мамінага жыцця мы, усе яе дзеці, кожную нядзелю збіраліся сем'ямі разам вакол мамы, шумна

абедалі, горача спрачаліся і гутарылі, спявалі. На ёй трымаўся свет нашых узаемаадносін, наша кроўнае адзінства.

Не стала мамы — і ўсё пасыпалася. Мы паселі па сваіх кватэрах, нас паглынулі сямейныя дробязі, мы пачалі аддаляцца адно ад другога.

Вось што значыцца мама!

Мама была старэнькая, нямоглая, але яна была. Я адчуваў яе прысутнасць кожнай крывінкай, я адчуваў сябе дужым, значным, патрэбным гэтаму свету...

Пасля яе смерці я адчуў сябе псіхалагічна нямоглым, адзінокім, непатрэбным, слабым. Жыццё страціла цікавасць, каляровасць, сэнс. Даўно злавіў сябе на горкай думцы: «Пры маме я жыў, без мамы — дажываю...»

Вось што значыцца мама...

Мама не толькі касіла і жала, яна яшчэ і сеяла. Яна, думаючы пра будучыню, сеяла ў сэрцах сваіх дзяцей і вакол сябе любоў і дабрыню. Мама паспела ўбачыць і ўсходы, і плады сваіх жыццёвых намаганняў, таму, спадзяюся, што душа яе знайшла спакой...

Згаданая вышэй песня пра маму заканчваецца словамі: «Насіце ў сэрцы слова «мама» без слова горкага «была»...»

Ніколі не памірае мама, ніколі не перасыхае адвечная, невычарпальная крыніца яе пяшчоты і дабрыні. Мама жыве ў маім сэрцы, я ў думках размаўляю з ёю, раюся.

Мая мама — самая лепшая ў свеце!

ТАТА

Мой тата нарадзіўся ў самым пачатку гэтага стагоддзя і, як ні дзіўна, быў адзіным дзіцем у сям'і. Згадзіцеся, што такіх сем'яў у той час, ды яшчэ ў сельскай мясцовасці, амаль не было. Пяць, а то і дзесяць дзяцей — звычайная справа. Напрыклад, тата з маёй мамай «прыдбалі» аж дзевяць дзяцей, сярод якіх, канешне ж, і я.

Але гэта — не апошняе «дзіва», якое было звязана з маім татам. Месцам яго нараджэння і жыхарства быў хутар Рубеж з маляўнічымі сядзібамі чатырох гаспадароў, якія мелі, уявіце, аднолькавае прозвішча — Давідовіч. Ці ж гэта не дзіва?!

Татаў тата, Давідовіч Рыгор, жыў не бедна — меў сваю зямлю і нават свой «шнурок» лесу. Астатнія тры Давідовічы зямлю хоць мелі, але лесу ў іх не было.

Яшчэ ў юнацтве тата навучыўся выдатна граць на гармоніку — адных толькі полечак, самых розных, з драбнюткімі пераборамі, мог «сыпаць» ўвесь вечар, таму быў на расхоп у моладзі.

Вядома ж, за такім здатным ды «багатым» кавалерам дзеўкі, як кажуць — гужам! Але атрымалася, для большасці,— ды міма, бо мама ўсім «уцерла» нос і, пакінуўшы Карпілаўку, стала ў Рубяжы маладой гаспадыняй, праўда, пад пільным вокам свёкра...

Яшчэ адно «дзіва» перакрыжавалася з татавым лёсам праз усім вядомыя, таксама маляўнічыя Акопы — сядзібу-фальварак, які арандавала маці Янкі Купалы і дзе так лёгка і плённа пісалася песняру. Ды як было не перакрыжавацца Акопам з татавым лёсам, калі хутар Рубеж знаходзіўся меней чым за вярсту ад Акопаў? Гэта ж самыя блізкія суседзі, якія, каб і не хацелі ведаць адзін аднаго, усё роўна ведалі б.

Мне крыўдна сёння заходзіць у філіял музея Я. Купалы ў Харужанцах і не бачыць даведкі пра тое, што рубяжскі Федзя (гэтак тады клікалі тату) быў самым блізкім суседам Купалы па Акопах. Татава звышсціпласць і звышпрыстойнасць за ўсё жыццё не дазволілі ні разу вытыркнуць на людзі ўласнае «я».

Мне вядомы прозвішчы некаторых і аднавяскоўцаў, і жыхароў суседніх вёсак, якія і краем вока не бачылі Купалу, але, маючы добра «падвешаны» язык, «лезлі ў вушы» многім карэспандэнтам, расказваючы байкі-небыліцы.

А пра свае, хай і выпадковыя, сустрэчы з паэтам, пра тое, што Купала на трэці дзень вяселля таты з мамай (гулялі ж раней тыдзень) мімаходзь зайшоў павіншаваць Рыгора з «набыццём» нявесткі, тата расказваў у вузкім сямейным коле, ды і то скупа і неахвотна, як бы саромеючыся,— вось, маўляў, хвалько!

Ды Бог з ім, з музеем — хоць бы хапіла ў ім месца сучасным «класікам» — якія называюць сябе «вучнямі» Івана Дамінікавіча, якога яны і ў вочы не бачылі. Але, як гаворыцца, трэба ўмець сябе прыпаднесці...

Дзякуй шчыраму чалавеку — Уладзіміру Содалю, што пісаў некалі пра маіх бацькоў і прагнуў адшукаць той татаў гармонік, які чуў калісь у Рубяжы Янка Купала. Але дзе ж яго знойдзеш, той гармонік, калі згарэў ён у полымі вайны разам з хатай і ўсім скарбам...

Вайна... Войны тату не абмінулі, яны зацягнулі яго ў сваю крывавую сячкарню і бязлітасна ламалі і крышылі лёс, здароўе, псіхалогію. Войны, праз якія прайшоў тата, называліся,

па яго словах, «фінская», «нямецкая» і «японская». Ці не замнога для аднаго чалавека?..

Яшчэ адно — і самае незразумелае «дзіва»: тата, прайшоўшы праз нечалавечыя выпрабаванні, аніводнага разачку не мацюкнуўся — ні на маму, ні на дзяцей, ні на знаёмых.

Нават проста так, «абстрактна» — на жыццё ці на долю...

Тата — жыццёвая загадка, вялікая таямніца, якія ён панёс з сабой у іншы свет. Ніколі нікому не скардзіўся, ніколі нікога ні аб чым не прасіў, цягнуў сваю лямку сумленна да канца. Што было ў ягонай душы, у ягоным сэрцы — не вядома...

Калі не стала мамы, тата падышоў да труны і пранікнёна сказаў адзінае: «Што ж ты, бабка, пакінула мяне аднаго?..»

Потым наступныя, апошнія, тры гады свайго жыцця раскладваў перад сабой фотакарткі мамы і моўчкі гадзінамі сядзеў над імі, перабіраючы і перакладваючы... Які агонь спальваў яго сэрца?

Нашы з ім адносіны былі па-мужчынску стрыманыя, але адчувалася ўзаемная душэўная цеплыня і няўмела схаваная любоў адзін да аднаго.

Здаецца, сёння я б «задушыў» яго ў сваіх шчырых абдымках, а тады...

Татавы рукі ўмелі амаль усё рабіць і майстраваць. Касу калі адклепле, «адцягне» — не каса, а брытва, можна было ёй галіцца.

Калі зробіць бочачку ці ражачку — камар носа не ўткне паміж клёпкамі. Калі насмаліць дратву ды падшые валёнкі ці боты — зносу ім няма...

І яшчэ адно цікавае «дзіва» ў татавым лёсе. Калі бальшавікі знішчалі хутары, давялося тату з сям'ёй жыць у доме другога знакамітага земляка — Антона Лявіцкага (Ядвігіна Ш.), якога паслякастрычніцкая завіруха сагнала з гнязда, і ён вымушаны быў пакінуць Карпілаўку.

Тады разам з нашай сям'ёй у доме Лявіцкага жылі адначасова і другія сем'і, якіх, у сваю чаргу, таксама спаролі з абжытых вуглоў.

У Карпілаўцы і навакольных вёсках жывуць яшчэ людзі, якія памятаюць ціхага, сціплага, працавітага чалавека, таленавітага музыканта — рубяжскога Федзю...

На Малабяседскіх могілках пад чорнай мармуровай плітой знайшлі свой вечны спакой два залатыя сэрцы. Ляжаць, склаўшы працавітыя рукі, два родныя мне чалавекі — мама і тата...

Калі давядзецца ехаць вам па Даўгінаўскаму шляху, прыпыніцеся на хвілінку ля могілак — гэта і будзе даніна павагі пакаленню сумленных і працавітых людзей.

Як абрыдаў за жыццё маналог!

Колькі сябе памятаю, толькі і чую нечыя перакананні, нечую «праўду».

Безумоўна, кожны мае права на свае погляды, на свае меркаванні, кожны павінен заставацца самім сабой, бо чалавек — гэта асоба, унікальны сусвет.

Але ж і я — не дурань! Дайце і мне слова! Выслухайце мяне! Няхай нашы сустрэчныя меркаванні сутыкнуцца лбамі так, каб абсыпалася тынкаванне памылковасці і агалілася, зрабілася бачнай усім ісціна.

Нічога ў свеце няма даражэй за ісціну! А ісціна высвечваецца толькі ў дыялогу.

Усвядоміўшы гэту няхітрасць, я даўся наўцёкі ад маналога і пачаў шукаць субяседнікаў, з якімі было б цікава шукаць паразуменне.

Сёння, сярод нашай адасобленасці і адгароджанасці адзін ад аднаго, здавалася б, знайсці такіх паразуменцаў вельмі складана.

Не! Не складана! Наадварот — надзвычай лёгка! Яны — побач. Іх трэба заўважыць і аддаць ім павагу.

Падыходжу, перш-наперш, да плуга, без якога не будзе ні хлеба, ні дабрабыту. Менавіта плуг, адным з першых, навучыў мае рукі быць дужымі, правільна і роўна накіроўваць баразну жыцця. Менавіта плуг прывучыў мае ногі знаходзіць тыя кропкі апоры, якія не дазваляюць хістка і няўпэўнена ісці па зямлі. Менавіта дзякуючы плугу я ўжо з чатырнаццаці гадоў адклаў у сваіх мазгах галоўную для мяне ісціну жыцця: «Хто навучыўся паважаць працу — ніколі не зняважыць чалавека».

З такімі думкамі я падышоў да плуга, ласкава дакрануўся да яго.

— Дзякуй табе, плужа! Вось стаю я ля цябе, пасівелы, пасталелы, і зноў чую перад сабой гарачае дыханне каня, зноў аддаюцца ў рукі гулкія ўздрыгванні твайго цела пры сутыкненні нарога з каменнямі, душой улаўліваю мяккае пашоргванне цёплых скібаў зямлі, якія ты па-гаспадарску раўнютка і далікатна пераварочваеш... Дзякуй табе, дружа, што я зноў адчуў сябе маладым і патрэбным зямлі...

Плуг стомлена адказаў:

— О-о, браток!.. Знасіўся мой сталёвы нарог, як з'ядаюцца зубы ў чалавека. Станчэў і сцёрся мой лямеш, але ж усё гэта адбылося дзеля сапраўднага жыцця. Сёння і я жыву ўспамінамі

і толькі тады адчуваю сябе дужым і годным, калі зноў за мной паслухмяна ўкладваецца ралля.

Я моўчкі ўздыхнуў. Хацелася памаўчаць, каб не распужаць успамінаў.

— А памятаеш першую нашу баразну? — пачуў я ад плуга.

— Як бык памачыўся,— сканфузіўся я.— Блазнюк быў я яшчэ — прабач...

Пакланіўся я плугу і падышоў да сваёй даўняй прыяцелькі — касы, якая вісіць пад страхой на канцы кроквы. Асцярожна ўзяўся за адшліфаванае да бляску маімі ж рукамі касільна і зняў яе з кроквы.

— Ты ж мая гаротніца! Гэта колькі ж трэба скасіць сакаўной, роснай травы, каб так патанчэць і знасіцца!..

Сапраўды, кропля здольна камень пратачыць...

Каса тоненька дзынкнула:

— Не, не гаротніца я! Толькі напачатку свайго жыцця гаравала я, што рэжу па жывому і траву, і краскі ў ёй, пазбаўляю іх жыцця. А потым зразумела, што хутка перастаіць трава, пажухнуць краскі і зробяцца не патрэбнымі нікому.

— Карысная справа — класці пракосы! — падтрымаў я касу.— Аднак і падкляпаць цябе не пашкодзіць, адцягнуць малатком тваё лязо.

— Ведаю, што пара мяне мяняць,— уздыхнула каса.— Ведаю і баюся гэтага.

Я і сам даўно адзначыў, што шкадаваў сваю памочніцу, але адкладваў куплю новай касы, бо не адну ясную ранічку сустракаў з ёй, не адну зімку ела наша кароўка сена...

Быццам зазірнуўшы мне ў душу, каса насцярожана, з надзеяй дзынкнула:

— А як весела я калісь пасвіствала ў траве з кожным тваім узмахам! О-хо-хо...

Помніў я і гэта, помніў і тое, як мужна цярпела яна, калі я не заўважаў у траве камень, і іскры, як гарачыя слёзы, выскаквалі з-пад касы...

А па-другое, я і сам не надта адстаў ад яе — састарэў і паднасіўся.

З пяшчотай пагладзіў я касу:

— Сёння ж адкляплю цябе — будзеш як новая! Мы яшчэ з табой накосім-напракосім!

Зняў я касу з касільна і паклаў на калодку, каб вечарам выканаць сваё абяцанне. У гэтую ж калодку была ўторкнута сякера, з якой, каб і хацеў, не мог бы размінуцца без бяседы.

Гэта сякера, дарэчы, як і плуг, і каса, засталіся мне пасля таты.

Тата бярвенцы абчэсваў, бы той станок,— раўнютка і гладка.

Ад таты перайшлі да мяне не толькі яго дапаможцы, а і ўменне карыстацца імі, любоў да працы.

— Ну, здарова жывеш! — вітаюся з сякерай.

Маўчыць сякера, не адказвае, робіць выгляд, што не чуе мяне.

Яе маўчанне мне зразумела — крыўдзіцца! Гэта ж я нядаўна прыдбаў сабе шчапак, вось сякера і прыраўноўвае...

А што мне заставалася рабіць? Нарэзаў я дроў, а яны таўшчэзныя, камлюкаватыя, пакручаныя. Паспрабаваў шчапаць іх сякерай — замучыўся. Тады я і купіў шчапак, ад якога самы тоўсты камель разлятаецца, як арэх пад малатком.

— А памятаеш,— зноў звяртаюся да сякеры,— як мы з табой выцацкавалі лазеньку?! О, як хараша і старанна выгладжвала ты бярвенцы ды розныя рэечкі! Што б я рабіў, каб не ты? — падлізваюся я да сякеры.

Чую, не вытрымала сякера, памякчэла душой.

— Пра лазню ды пра прыбудаваную да хаты веранду — мае лепшыя ўспаміны. Не падкачалі мы, не асаромеліся!

Дзякуй Богу, думаю, удалося разгаварыць сякеру, адвесці яе крыўду ад тых дроў ды ад шчапака...

— Але ж твой тата абыходзіўся без шчапака! — куснула сякера.— Ці ж ты забыўся, як ён шчапаў тоўстыя калодкі?

Як я мог забыцца?.. Што яна гавора?.. Тата ставіў калодку, пляваў на далоні, замахваўся сякерай і ў момант удару сякеры па калодцы выдыхаў моцнае і рэзкае — «Гах!».

Гэта падабалася сякеры, а калодкам, наадварот, татаў «гах» не падабаўся — яны разляталіся ад першага ўдару.

Я зрабіў выгляд, што вінавачуся перад сякерай.

— Згодзен! Згодзен! Тата лепей шчапаў дровы... Але трэба памірыцца са шчапаком, не выкідваць жа яго!..

Тут выйшла з хаты жонка:

— З кім ты там размаўляеш?

Я разгубіўся і збянтэжана ляпнуў:

— Я?.. Я тут сяброў сустрэў...

Жонка азірнулася і нікога не заўважыла.

— Ты ўжо зусім здурнеў на старасці гадоў! Сам з сабой гадзіну нешта плешчаш... Ідзі палуднаваць!

Пагладзіў я тапарышча, уздыхнуў і пасунуўся ў хату, памятаючы, што чакаюць маёй падзякі і рыдлёўка, без якой не пасадзіш дрэўца, не ўскапаеш грады, і вілы, і гэбаль, і граблі, і піла з малатком.

АКНО

Што можна ўбачыць, гледзячы з хаты ў акно? З гарадской кватэры можна, напрыклад, убачыць працьму машын, атруцельніц паветра, табалу мітуслівых, занепакоеных сваім жыццём людзей ці сабак, якія загаджваюць без таго загаджаную зямлю,— ідзеш і няма куды ступіць.

Зімой можна бачыць, як тыя ж сабакі апаражніліся, і праз некалькі хвілін на гэтае жа «замініраванае», але прыпудранае снегам месца кладуць дыванок ці дарожку, каб «асвяжыць»...

Яшчэ можна бачыць, як насупраць, на балконе суседняга дома, гаспадыня старанна развешвае вымытую пасцельную бялізну ды свае начныя кашулі, а праз хвіліну, на другім балконе, этажом вышэй, другая гаспадыня вытрасае пыл і смецце з сваіх падножных ануч — той пыл, як дышла, упіраецца ў зямлю...

Яшчэ можна назіраць, як... А ці варта пералічваць тое, што нам добра вядома і даўно намазоліла вочы? Няхай яно застаецца там, дзе не можа не быць. Лепей сяду я ля акна бацькоўскай хаты ў сваёй Карпілаўцы, глыну свежага паветра і паспрабую ўбачыць вачыма душы, поглядам сэрца тое, што адбывалася на невялічкім кавалачку зямлі.

На жаль, адбывалася тут featureразнае, сярод якога і сумнае, і трагічнае. І галоўная трагедыя ў тым, што зямля, адчуўшы нядбайныя адносіны да сябе, перастае радзіць, нібы помсціць людзям за тое, што тыя адвярнуліся ад яе...

Гляньце ў акно. Вунь палі, на якіх калісь каласілася жыта і ячмень, прываблівала пчол грэчка, набірала моц бульба. А вунь жанчыны, сярод якіх і мая мама, ірвуць калгасны лён. У кожнай жанчыны свой надзел, свая норма. Лён ірваць рукамі цяжка, марудна. Да жанчын падыходзіць з ружжом за плячыма падлетак. Гэта я, разявіўшы рот, цягаўся па лесе. Нешта ж мне стрэліла ў мазгі, і я, паклаўшы ламанку, памагаю маме адужаць яе надзел.

Мама з гонарам паглядзела на жанчын — вось які ў мяне сынок! Але я, скубянуўшы некалькі разоў, іду дамоў адпачываць — «спрацаваўся» на паляванні. Вось табе і сынок!

А вунь, правей, ужо другім днём, гэты ж падлетак важна сядзіць на скрыні, пастаўленай на падводу, і кіруе паркай коней. Коні ступаюць паволі, бо абапал падводы гэтак жа паволі ідуць жанчыны, якія на хаду збіраюць каменне і кідаюць у скрыню. Каменне невялікае, але яго многа, аж поле белае, вось і трэба зямлю «прыбраць» перад пасяўной. Такая працэдура паўторыцца праз два-тры гады зноў,

бо каменне выворваецца, вымываецца дажджамі — расце, як грыбы...

Сёння, амаль праз паўвека, сустракаюцца тыя, «мае», крушні...

Раптоўна трывожна заціўкалі птушачкі і замітусіліся на вішні ля майго акна, адарваўшы мяне ад успамінаў. А-а! Гэта суседская котка Лялечка ідзе да мяне ў госці! Мушу ісці і я да дзвярэй, сустракаць яе, бо нельга сваю сяброўку пакідаць без увагі і пачастункаў...

Вяртаюся да акна і «бачу» галоўную штогадовую падзею — малацьбу жыта.

Камбайнаў раней было мала, наша брыгада знаходзілася ў самай глыбінцы, таму жыта касілі косамі. Прывязвалі да касільна арэхавую ці лазовую дугу, каб яна захоплівала высокае жыта, і клалі пракосы. За намі ішлі жанчыны, круцілі перавяслы і вязалі снапы. Потым снапы звозілі і складвалі ў сціргы, і тыя сціргы пакорна чакалі прыбыцця ў нашу брыгаду камбайна.

Вось камбайн пад'язджае да сціргы, і камбайнёр уключае барабан. Са сціргы два чалавекі пачынаюць скідаць снапы, з якіх унізе хуценька здзіраюць перавяслы і жыта каласамі ўперад падаюць у барабан.

Ля бункера стаяць падводы са скрынямі, куды будзе ссыпацца вымалачанае зерне.

Абслугоўваць барабан цяжка — патрабуецца спрытнасць і рухавасць.

Ды і асцюкі з пылам лезуць у вочы, за карак, закаркоўваюць вушы, нос. Таму мы ўвесь час мяняліся — то скідалі са сціргы снапы, то глыталі пыл з асцюкамі ля барабана.

Калі заканчвалася адна сціргa, пераязджалі да другой. У канцы дня цяжка было пазнаць адзін аднаго, настолькі мы абрасталі «хлебным» пылам і смеццем ад саломы.

Малацьба працягвалася не адзін дзень і заканчвалася шумным застоллем. Камбайнёра з памочнікам садзілі на куце, бо яны — галоўныя асобы, і налівалі ім поўныя шклянкі самагонкі...

А вось і зіма! Бялюткая, пушыстая, усё зіхаціць і пераліваецца іскаркамі пад сонечнымі промнямі! А колькі цецерукоў вунь на тых бярозах! Чорныя, аж blішчаць на сонцы — вачэй не адарваць! Яны вабяць да сябе, казычуць паляўнічае сэрца — і я не вытрымліваю. Хапаю ружжо, накідваю ватоўку і выскакваю з хаты.

Цецярук — птушка асцярожная, хітрая. Мала таго што садзіцца на бярозы, з якіх бачна ўсё наваколле, дык яшчэ пад-

страхоўваецца «вартаўніком». Той чапляецца за самую вяршыню і не ласуецца, як усе, бярозавымі завушніцамі, а пільна пазірае навокал.

Ці ж мог я, падлетак, пачынаючы паляўнічы, падкрасціся да іх незаўважаным? Мне здавалася, калі я лягу на снег і буду паціху падпаўзаць, яны на мяне не звернуць увагі. Дзівак!

Напоўзаюся, бывала, за дзень да поўнай змакрэласці — і вопраткі, і абутку.

Ледзь толькі я падпаўзаў на небяспечную для іх адлегласць, яны лапаталі крыламі і пераляталі на другія барозы. Але гэта мяне не спыняла. Азарт распаляў, і я старанна пракладваў у снезе жыватом глыбокія барозны.

Пазней я даведаўся, што цецерука можна «браць» на такавішчы ці наганяць на другога паляўнічага, які схаваўся.

А ёсць самы надзейны спосаб — запрэгчы каня, сесці ў сані і роўненька ехаць да тых цецерукоў. Чамусьці яны зусім не баяцца чалавека на санях ці на падводзе.

Паступова цецерукі, якіх была цэлая процьма, пачалі знікаць з нашых лясоў. Кажуць, што іх паатручвала хімія. Магчыма, і хімія або нашкодзілі яноты ці яшчэ якая халера, але яны зніклі. Гадоў пяць назад можна было раніцай ці вечарам паслухаць іх чуфыканне ды балбатанне альбо ўбачыць аднаго-двух на бярозах. Сёння лясы маўчаць, бярозы асіpraцелі...

Аказваецца, цецярук — яшчэ і прадказальнік зімы. Мой сусед-нябожчык, які пры жыцці дрэнна чуў, прасіў мяне напрыканцы лета:

— Ты рана прачынаешся і добра чуеш, таму ўважліва слухай. Як толькі пасля летняга маўчання першы раз заспявае цецярук — роўна праз тры месяцы ляжа снег.

Я з недаверам адносіўся да гэтай байкі, але, пачуўшы балбатанне цецерука і падлічыўшы дні, здзівіўся. Праходзіла тры месяцы — і выпадаў снег. Ні днём раней, ні днём пазней! І правяраў я гэта не адзін год. Вось вам і цецярук...

Цяпер сучаснае «відовішча»... Чуецца брахание чужых сабак, перад якімі ледзь бег узмакрэлы, абяссілены алень. Магутны самец з шыкоўнымі рагамі спыніў свой бег, спрабуючы аддыхацца.

Ён ужо не звяртаў увагі на сабак — страх знік разам з сіламі. Яго мокрыя бакі цяжка ўздымаліся і апускаліся.

Мы з жонкай выбеглі за варотцы, каб адагнаць сабак, але алень паціху паклыпаў далей, бліжэй да свайго трагічнага канца. Ён яшчэ раз спыніўся на сярэдзіне поля, абкладзены сабакамі, і праз хвіліну падаўся цераз дарогу ў выратавальны лес.

«Дзякуй Богу! — забілася сэрца. — Уратуецца!»

Але на шалёнай хуткасці пранесліся некалькі «уазікаў» наперарэз аленю.

А-а! Гэта мясцовае начальства забаўляецца... Браканьеры!

Пачуўся глухі стрэл і... унукі гэтых вар'ятаў, магчыма, ніколі не ўбачаць дзівоснай прыгажосці, якую б мог пакінуць пасля сябе на зямлі гэты алень...

А вунь, за полем, кудлацінка лесу, якая прыціскаецца да шашы. Пяць гадоў назад грыбнік знайшоў на дрэве нежывога чалавека. Бедалага быў босы, амаль голы — толькі лёгкі спартыўны касцюм, хаця была восень. Ніхто яго не апазнаў — так і пахавалі, безыменнага... Навошта чалавеку ехаць у белы свет, каб павесіцца? Хто надумаў гэта зрабіць, той робіць у сваёй мясцовасці. Хутчэй за ўсё, вывезлі яго на машыне і «дапамаглі» накінуць пятлю на шыю. Зямля яму пухам...

Не, лепей вярнуцца ў мінулае. Сучаснасць — жорсткая, бязлітасная, страшная. Людзі паступова, непрыкметна для сябе зачарсцвелі.

Але і мінулае ўсё не перакажаш, нават тое, якое ахоплівае абрыс майго акна...

Па дарозе, што насупраць, маленькай дзяўчынкай бегала мая мама. Па гэтай жа дарозе яна ад'ехала да апошняга прытулку. Праз тры з паловай гады за ёй падаўся і тата.

Вось тры друкаваныя радкі, а ў іх — цэлы чалавечы век...

На гэтай дарозе пачынаўся і мой жыццёвы шлях. Па ёй я шмат гадоў хадзіў і на вечарынкі, і на працу. Адсюль, па гэтай дарозе, паеду і я да сваіх бацькоў, да аднавяскоўцаў.

Шмат чаго можна было б «убачыць» з акна, але каму гэта цікава?

Я наўмысна прапусціў самую галоўную і трагічную падзею, калі нямецкія кулямёты «прыціснулі» карпілаўцаў паміж вёскай і ратавальным лесам. Тут, насупраць акна, многія загінулі, тут была паранена мая мама, якая прыціскала мяне і паўзла разам з астатнімі дзецьмі. Пашанцавала: выжылі, уцяклі...

Другім разам немцы наскочылі на досвітку, калі вёска яшчэ спала, але пра гэта я пісаў у другім творы...

Можна было б расказаць пра тое, як калісь ваенны чатырохматорны самалёт вымушаны быў па нейкай прычыне сесці «на бруха», пассякаўшы пры гэтым вяршыні дубоў. Тады ўсе ў самалёце засталіся жывымі, а Карпілаўка, пакуль самалёт разбіралі ды вывозілі, зрабілася пупам зямлі. Ці ж гэта не падзея?!

Мог бы я падрабязна распісаць, як нашу падслепаватую суседку ўкусіла за нагу гадзюка, а я, дасціпны, хацеў разрэзаць тое месца і выціснуць яд. Не дазволілі...

Расце за маім карпілаўскім акном вішнячок, які пакінула мама, зацвітаюць ружы і іншыя кветкі, пасаджаныя яе рукой. Сярод іх — яблынька, якую выкапаў я на сядзібе Антона Іванавіча Лявіцкага. Там яна б загінула, а тут будзе жыць, як жыве памяць пра майго аднавяскоўца — Ядвігіна Ш.

Прабачце, зачыняю акно...

ЛЯ АПОШНЯЙ РЫСЫ

Ці ёсць на свеце чалавек, які б не баяўся смерці? Якіх-небудзь дваццаць гадоў назад я адназначна адказаў бы: «Не!»

Сёння, а мне ўсяго пяцьдзесят сем, я задумваюся над гэтым пытаннем і схільны згадзіцца, што шмат людзей сустракаюць свой непазбежны вынік даволі спакойна.

Размова не ідзе пра тых, хто ў росквіце гадоў, не рэалізаваўшы сваіх мараў і задумак, вымушаны з-за хваробы ці іншай недарэчнасці спыніць свой жыццёвы шлях. Гэта страшна і несправядліва.

Размова пра тых, хто рэалізаваў сябе, калі было што рэалізоўваць, і выкарыстаў свой жыццёвы рэсурс.

Бог мудры, ён падводзіць чалавека да апошняй рысы непрыкметна, паступова, асцярожна, даючы магчымасць чалавеку пераасэнсоўваць, пераацэньваць, нешта прымаць, штосьці адвяргаць.

Цяпер, азірнуўшыся назад, бачу сябе ва ўсіх узростах — ад маленства да сівой сталасці...

Сумна заўважаю, што ўспрыняцце іншых рэчаў у жыцці прытупляецца: што раней выклікала захапленне, з узростам страчвае сваю цікавасць.

Напрыклад, раней ад аднаго толькі слова «паляванне» мог дрыжаць і цягацца з ружжом па лесе і дзень і ноч. Цяпер да ружжа не дакранаюся, шкадую кожную жывую істоту.

Раней мог не выпускаць з рук суткамі гармонік ці гітару. Пеў сам сабе гадзінамі, як той глушэц. Цяпер — цішыня.

Раней верыў кожнаму газетнаму радку, кожнаму тэлерадыёслову. Сёння, пасля шматгадовага палітычнага працверазення ў Вярхоўным Савеце, даверу паўбавілася.

Раней мог цешыцца перспектывай жыцця на Зямлі. Сёння бачу, што такой перспектывы няма і самагубства чалавецтва непазбежнае.

Калі дадаць да гэтага тое, што не стала самых дарагіх мне людзей — мамы і таты, што з кроўнай радні не засталося нікога, можна зрабіць вынік, што я амаль «даспеў» і хутка далучуся да тых, каго такое паняцце, як «смерць», не пужае зусім...

Бог аднёсся да мяне не толькі мудра, але і шчодра, бо, каб не мае кнігі, карціны і не галоўнае тварэнне — дачка, цяжка было б мне зразумець ля апошняй рысы — ці жыў я ўвогуле...

ДЗІВОСНЫ СОН

Бывае, за ноч насніш такога, што, прачнуўшыся, не можаш надзівіцца — ніколі пра такое нават не думаў, а яно з'явілася ў сне. Загадка! Дзіва!

Бываюць сны, якія раніцай лёгка і да дробязей усплываюць у памяці, а іншы сон — закручаны, заблытаны, затуманены — ловіш яго раніцай «за хвост» і не можаш злавіць.

Калі мне было ўсяго гады тры-чатыры, чамусьці часта сніліся ваўкі. Яны вялікай зграяй гналіся за мной і калі былі гатовыя схапіць мяне, я адштурхоўваўся нагамі ад зямлі і ўзлятаў у паветра — ратаваўся. Гэты сон даволі часта паўтараўся, магчыма, таму што дзіцячая псіхіка была моцна паранена вайной. Страшны быў сон, непрыемны — вось і помніцца ён мне ўсё жыццё.

Былі і іншыя сны, якія заселі ў памяці назаўсёды.

А вось нядаўна прыснілася, быццам злавіў я ў карпілаўскай рачулцы, у якой, акрамя апалонікаў, нічога не водзіцца, залатую рыбку. Злавіў яе пад карчом рукамі, навобмацак. Рыбка блішчыць, пераліваецца рознымі колерамі, апякае мне далоні, а я цярплю, сціскаю яе. Далоні гараць, як ад вуголля, а я яшчэ мацней трымаю здабычу.

Тады рыбка стала прасіцца:

— Любыя тры жаданні выканаю, толькі хутчэй адпусці мяне!

Я, не задумваючыся, бо далоні гарэлі агнём, пралепятаў:

— Прытулак для бяздомных сабак і катоў, каталог маіх мастацкіх карцін і царкву ў Карпілаўцы...

Пасля гэтага я адпусціў рыбку ў рэчку і — прачнуўся.

Спаў я на палку, за напаленай грубкай, і ў сне рука дахінулася да гарачай цэглы. Руку прыпякло, і, напэўна, ад гэтага нарадзіўся мой сон.

Сеў я на палок і моцна паскроб патыліцу... Чаму менавіта гэтыя тры жаданні, без ваганняў, нарадзіла мая падсвядомасць? Чаму не папрасіў я грошай, якіх не хапае на самае неабходнае? Чаму не выкарыстаў магчымасці рыбкі, каб памаладзець ці зусім зрабіцца бессмяротным? Ды мала чаго можна было «нагарадзіць»!

Адказы на першыя два жаданні знайшліся хутка.

Бяздомныя сабакі і каты — адзін з самых пякучых боляў маёй душы. Бяздомны ці галодны чалавек менш няшчасны, чым бяздомная жывёліна. Чалавек мае магчымасць папрасіць, загаварыць, разжаліць — і знойдзецца добрая душа, дасць на хлеб ці часова прытуліць. У сабакі, акрамя бязгучнага погляду, няма іншай магчымасці папрасіць. Але хто з нас глядзіць у сабачыя вочы ці прыслухоўваецца да кацiных жаласлівых скаргаў? Адзінкі! А бяздомнікаў — сотні, тысячы. Вось і разгадка майго першага жадання, тым больш што жонцы я надакучыў сваімі пустымі марамі:

— Эх, быў бы я багатым! Набудаваў бы для бяздомнікаў-гаротнікаў утульных прытулкаў!

Другое маё жаданне тлумачыцца яшчэ лягчэй. Які мастак не марыць аб каталогу сваіх мастацкіх твораў?!

А вось трэцяе жаданне — загадка! Я ніколі не думаў пра царкву ў Карпілаўцы. Тут і прыхаджан амаль няма — дзве-тры хаты ды дзве-тры дачніцкія сядзібы. Вось і ўвесь прыход.

Пра музей свайго земляка Ядвігіна Ш. я мару даўно, але чамусьці не яго я папрасіў у залатой рыбкі...

Ґусё ж, паразважаўшы, пачухаўшы патыліцу за грубкай, я згадзіўся з трэцім жаданнем.

А чаму б не царкву! Месца бойкае, дачнікі на сваіх машынах гойсаюць туды-сюды, аж у вачах рэжа. Няхай бы прыпыніліся на хвілінку ды ўспомнілі — хто мы, адкуль і для чаго на гэтым свеце? Няхай бы перад светлым боскім лікам ачысцілі душу ад куродыму сучаснай рэчаіснасці і духоўнага кураслепства...

Эх, разбагацець бы мне — была б і царква ў Карпілаўцы, і музей Ядвігіна Ш.!

Што ж, дурань думкай багацее... і за гэта дзякуй Богу!

ПАВАЛЕНЫ ВОЛАТ

Кожны чалавек, які пакідае свой дом, родных ці блізкія сэрцу мясціны, хвалюецца, перажывае — хаця б усё было добра, толькі б чаго дрэннага не здарылася ў яго адсутнасць. Прылятае дамоў на крылах надзеі і з палёгкай уздыхае, убачыўшы ўсіх і ўсё ў тым выглядзе, у якім пакінуў.

Гэткія ж пачуцці — хваляванні, перажыванні адчуваю і я, ад'язджаючы з мінскага дому ў Карпілаўку і наадварот,— з роднай вёскі ў Мінск. Асабліва калі надоўга разлучаюся з Карпілаўкай — шчыміць сэрца, баліць душа за безабароннае наваколле, якое за апошнія дзесяцігоддзі моцна пакалечана бязлітаснымі, бесчалавечнымі людзьмі.

Вось і сёння вяртаюся з Мінска ў сваю вёсачку з трывогай, з прадчуваннем нейкай бяды.

Колькі разоў такое прадчуванне збывалася, няўжо і сёння...

Паварачваю з шашы ў вёску, і абрываецца сэрца. Прыгожы, магутны волат-ясень, які першым заўсёды сустракаў мяне перад Карпілаўкай, які і сто, і дзвесце гадоў назад ветліва сустракаў і нашых продкаў — сёння бездапаможна ляжаў на зямлі, з якой, здавалася, зросся навекі.

Выскокваю з машыны і — бягом, спатыкаючыся, да яго, быццам здолею нешта паправіць, падняць, паставіць на месца прыгажуна.

Нядобрая рука расклала вогнішча ля ствала дрэва, якое і раней некалькі разоў спрабавалі падпаліць.

На гэты раз агонь «уеўся» ў векавое цела ясеня, пераўтварыў магутны ствол у чорнае вуголле. Шыкоўная, раскідзістая крона, падпарадкоўваючыся зямному прыцягненню і злой волі чалавека, рухнула на карміцельку-зямлю.

Я стаяў ля свайго загінуўшага сябра, у чыім ценю не адзін раз марыў маленькім хлапчуком, і адчуваў, як шчымяць ад горкай вільгаці вочы, быццам перада мной ляжаў забіты, блізкі мне чалавек.

Яшчэ нядаўна ясень выклікаў захапленне сваёй веліччу і магутнасцю, а цяпер здаваўся бездапаможным, убогім, нэнзлым.

Вось і яшчэ адной прыгажосцю зрабілася меней на нашай гаротнай зямлі.

БЯССОННІЦА ДУШЫ І СОН СУМЛЕННЯ

Жывуць на нашай зямлі бяссонніца душы і сон сумлення. Нясцерпна балюча жыць бяссонніцы душы. Лёгка і лагодна адчувае сябе сон сумлення.

Усе намаганні бяссонніцы душы разбудзіць сон сумлення, расштурхаць, разагнаць яго натыкаюцца на сцяну раўнадушша, абыякавасці, непаразумення.

Аднойчы заснуўшы, сумленне рэдка прачынаецца і не заўважае ці робіць выгляд, што не заўважае, здратаваных падзеямі душаў, а прачнуўшыся, зноў заплюшчвае вочы, бо ў такім стане больш спакойна і прывычна існаваць.

Але ж гэта — існаванне. Няхай сабе спакойнае, млявае, бесклапотнае, але існаванне, а не жыццё.

Не падпускае да сябе сон сумлення бяссонніцу душы. Не падпускае таму, што знаходзяцца яны ў розных людзях. Ці ж маглі б яны існаваць у адным чалавеку? Не! Адно выключае другое.

Вось чаму бяссонніца нечай душы імкнецца да сну нечага сумлення, каб ажывіць яго, але нічога пакуль не атрымліваецца...

Кажуць, што некалі заганарыліся берагі тым, што яны вышэй ракі, што ўтрымліваюць яе, і не пусцілі на сябе дрэвы, не далі магчымасці ім расці блізка ля вады, глядзецца ў яе. Ціхая плынь, хоць яна і ніжэй берагоў, пачала непрыкметна падточваць іх, падмываць, і сон голых берагоў пачаў ператварацца ў іх гібель.

Сон сумлення — страшней плыні, якая разбурае берагі.

Сон сумлення паглынае жыццё чалавека, робіцца небяспечным і час ад часу ўцягвае чалавецтва ў катастрофы і трагедыі сусветнага маштабу.

Прачніцеся, хто спіць!

СТРЭЛ ДУПЛЕТАМ

Ужо сцямнела, калі Юзюк вяртаўся з палявання. Не пашанцавала яму сёння, і ад гэтага на душы было мутарна. Ведаў, што ў хаце галеча-пустэча і посны булён можна затаўчы толькі дзічынай — хоць птушкай, хоць зверам. Але і дзічына не дурная, яна самахоць у гаршчок ці на патэльню не скоча.

Да хаты заставалася зусім блізка — апошні паварот лясной дарогі — і дома.

Перад самым паваротам Юзюк насцярожыўся — вуха ўлавіла шоргаты і сапенне. Ён спыніўся і падаўся ўсім целам наперад, углядваючыся ў шэрань змяркання, якая размазвала ўсё і паглынала. На дарозе нешта вялікай плямай корпалася і краталася.

Дзік! — мільганула маланкай здагадка.

Юзюк ліхарадкава сарваў з плячэй двухстволку, памятаючы, што ў ствалах буйная, якраз на дзіка, карцеч, ускінуў ружжо, прыцэліўся і бабахнуў. Сэрца тахкала так моцна, што стрэл падаўся ціхім і бяскрыўдным, як пляскат далоняў. Порах быў бяздымным, і Юзюк з радасцю ўбачыў, што дзік на месцы,— значыцца, не прамазаў.

Сціскаючы стрэльбу, скочыў некалькі крокаў наперад і спыніўся, прыслухаўся. Сапення не было, і шоргаты сціхлі...

А калі паранены і затаіўся! А калі гэта сякач, які адным узмахам галавы распора жывот, як старую наўлечку! Не! Трэба для надзейнасці ўлупіць дуплетам з другога ствала!

Юзюк склаўся і, ледзь стрымліваючы дыханне, лупянуў з другога ствала, з бліжэйшай адлегласці. Пляма не варухнулася.

Цяпер ужо без ваганняў сарваўся з месца і кінуўся да здабычы.

* * *

Хата Тадэвуша Крумкача стаяла ля самага лесу, воддаль ад астатніх хат. Месца было маляўнічае, пагоркавае, лашчылі вока бязмежныя хваёвыя лясы, аздобленыя бярозавымі гаямі, трапяткімі асіннікамі і разважлівымі дубамі, многія з якіх уладкаваліся на чыстым месцы, бліжэй да вёскі, як тыя волаты-вартаўнікі. Але вартаваць і бараніць вёску Кладкі не было патрэбы, бо ніхто ёй не пагражаў, акрамя запусцення і беднасці. Ды і вёскай яе можна назваць з нацягам, прыплюснуўшы адно вока,— нейкіх сем двароў, сярод якіх чатыры — для дачнікаў, а толькі тры сям'і тутэйшыя, карэнныя.

Калгас пад націскам агульнадзяржаўнага ўпадку паступова сціскаўся, адступаў бліжэй да цэнтральнай сядзібы, пакідаючы неперспектыўныя вёскі і пасяўныя плошчы вакол іх на міласць здзічэння і вымірання.

Некалі глухая вёска Кладкі хутка ператварылася ў забытую Богам і ўладамі. Мясцовыя жыхары сумна жартавалі:

— Пара ўжо Кладкі змяніць на Клады...

Тадэвуш Крумкач з жонкай адпрацавалі сваё ў калгасе і цяпер без дыскамфорту дажывалі свой век у хаце, якую калісь пабудаваў сам гаспадар на зямлі, якая была сведкай усяго іх жыцця.

Так ужо здарылася, што сам Тадэвуш і пяць ягоных сыноў, далікатна кажучы, заглядвалі ў чарку. Любіла выпіць і яго жонка Клаўдзя. Ды і ўвогуле цяжка сёння знайсці такога чалавека ў вёсцы, які б не ўлягаў у гэта.

Яшчэ ў прыкалгасны час багацце ў гаспадарцы Крумкача было тое ж, што і сёння,— ні каровы, ні парасяці, ні курак. Жылі і тады — з плеч у печ. Праўда, бульбу садзілі заўжды, бо каб не яна — зімой павыміралі б з голаду.

Вось чаму паляванне, дакладней, браканьерства круглы год пазбаўляла бульбу на стале ад адзіноты. Нейкая скабчына, нейкая скварчына часцяком завітвалі ў хату да Крумкача. Гэтаму спрыялі багатыя на дзічыну лясы.

Тадэвуш і Клаўдзя былі людзьмі сціплымі, нават добрымі, нікому, як кажуць, з нагамі ў горла не лезлі, нікога не абразілі, не зняважылі. Вып'юць, калі перападзе,— і ў сваю хаціну.

Дзеці пайшлі ў бацькоў — не злодзеі, не прайдзісветы. Яны разыходзіліся зранку па вёсках, дапамагалі адзінокім бабам і ўсім тым, хто прасіў нешта ўзараць, скасіць, парэзаць і пашчапаць. За працу бралі толькі гарэлку, якой іх і частавалі і давалі ў дарогу.

Нехта адзін ці з сынам, пры неабходнасці, цягнуліся ў лес з ружжом на пошукі паляўнічага шчасця.

Такім чынам, лад жыцця гэтай сям'і быў адрэгуляваны і прыцёрты да сучасных абставін.

Людзі з навакольных вёсак прывыклі да безадказных і рэдка цвярозых Крумкачовых сыноў, не баяліся пускаць іх у хату, запрашалі, бывала, да чаркі і без іх працы. Спачатку дзівіліся толькі аднаму: ніводны з хлопцаў, а самаму сталаму пераваліла за сорак, не быў жанаты. Потым і гэта акалічнасць перастала хваляваць. Хлопцы як хлопцы — добрыя, працавітыя...

Менавіта сёння самы малодшы з Крумкачоў — Юзюк, якому споўнілася дваццаць тры гады, вяртаючыся дахаты, стрэліў дуплетам па дзіку.

Падскочыўшы да цёмнай плямы, Юзюк нічога не зразумеў. Ён настолькі быў упэўнены ў сваёй паляўнічай удачы, што, акрамя дзіка, нічога і нікога не ўспрымаў.

Першае, што ён адчуў, калі ўбачыў на дарозе скручаную постаць чалавека, быў не страх, а аслупянелае здзіўленне. І толькі ў наступны момант востры, пранізлівы холад прабег па яго целе, ператвараючы сэрца ў кавалак ільду.

Чалавек?! Адкуль? Як? Юзюк не мог крануцца. Чорная постаць нерухомага чалавека выглядала жахліва і злавесна.

Хлапец хацеў закрычаць, кінуцца наўцёкі, але сіл хапала толькі на тое, каб утрымацца на змякчэлых нагах, не рухнуць побач з гэтым страшным чалавекам.

Токам ударыла думка, якая вярнула да рухавасці: а можа, жывы!

Пакуль рукі мітусліва шукалі ў кішэнях запалкі, вусны ліхарадкава шапталі:

— Жывы, жывы, жывы, жывы...

Нарэшце запалкі знойдзены, і халодныя, дрыготкія пальцы пачалі нервова чыркаць па карабку. Запалкі ламаліся, пырскалі ў розныя бакі іскрамі і ніяк не хацелі гарэць.

І вось адна запалка ўспыхнула і высвятліла твар скручанага на дарозе чалавека.

Юзюк балюча і працягла застагнаў — гэта быў яго брат Лявон.

* * *

Сямейная нарада не клеілася...

Спачатку Юзюк, ускочыўшы ў хату, толькі глуха і страшна стагнаў:

— Я забіў Лявона! Мама! Тата! Я Лявона застрэліў!

Маці ніяк не магла зразумець:

— Якога Лявона? Чыйго? Як застрэліў?

Бацька спаў і не мог прыйсці ў сябе ад выпітай гадзіну назад самагонкі, якую прынёс добра падпіты старэйшы сын Васіль і які зараз моцна пахрапваў на падлозе, падклаўшы пад галаву ватоўку.

— Якога Лявона? Чыйго-о?! — трэсла маці за плечы Юзюка, які валтузіў на ложку бацьку і стагнаў:

— Тата! Прачніся ты, я Лявона застрэліў! О-ой, тата!

Нарэшце да Клаўдзі пачаў даходзіць страшэнны сэнс Юзюкавых слоў.

— Сынок, ты што? Апамятайся! Нашага Лявона? За што?

Юзюк выціснуў:

— Нашага...

— Сынок! Сыно-о-чак! — аглушыў Юзюка матчын крык, і немагчыма было зразумець, да якога сына ляцела гэта страшнае «сыночак»— да Юзюка, да забітага Лявона ці да абодвух адразу?

Крык жончынай душы дапяў і да Тадэвуша, ён сеў на ложак, патрос у бокі галавой, адганяючы туман з мазгоў, і асалавела паглядзеў на жонку:

— Што?.. Ну што здарылася?..

Адказаў глуха і ціха Юзюк:

— Тата, я застрэліў нашага Лявона...

Клаўдзя падхапілася:

— Трэба людзей клікаць, доктара! Можа, жывы! Ну што ты сядзіш, як кол?!

— Ціха! — раптам крыкнуў на жонку Тадэвуш. У сына насцярожана запытаўся: — Як гэта магло здарыцца? Што не падзялілі?..

Юзюк скамечана і ўсхвалявана расказаў, як усё было, і выдыхнуў:

— Нежывы ён, мама... Ляжыць нежывы...

— Трэба клікаць нейкую дапамогу, людзей... — зноў ускочыла Клаўдзя, але Тадэвуш злосна шыкнуў:

— Дурань безгаловы! Ну, збяры людзей! Міліцыю пакліч яшчэ! І што? Лявона паднімеш? Балда! Не будзе ні Лявона, ні Юзюка — заканапацяць па самую плешку!

Тадэвуш рашуча ўстаў, уссунуў боты на босыя ногі, зняў з цвіка шапку.

— Паднімай Васіля! — закамандаваў Юзюку.— А дзе Грышка з Адолікам? — запытаўся ў жонкі.

— Яны ж недзе па вёсках працуюць... Маглі і заначаваць дзе...

— Заначаваць! — злосна паўтарыў Тадэвуш.— Нажыраюцца не ў меру ды поўзаюць ракам па гразі! Вунь, адзін ужо заначаваў!..

— Тата, Васіль не прачынаецца, толькі мармыча нешта,— паскардзіўся па-дзіцячы Юзюк.

— Кінь ты гэту падлу! — бліснуў бацька вачыма.— Няхай спіць, меней сведкаў будзе!.. А ты,— звярнуўся да жонкі,— бяры пасцілку і бягом за намі...

Мёртвае цела Лявона гойдалася і адцягвала пасцілку да самай зямлі, а калі нехта з мужчын у цемры спатыкаўся, цягнулася па дарозе.

Бацька ішоў першым, за ім, учарэпіўшыся ў рагі пасцілкі, старанна перабіраў нагамі Юзюк.

Усё адбывалася настолькі імкліва, што ён не разумеў, што з ім, дзе ён і што нясе?

За мужчынамі ішла Клаўдзя, ціха галасіла, церла рагом хусткі твар і нешта прыгаворвала.

Начная працэсія падышла да ганка і спынілася. Не згаворваючыся, мужчыны закурылі. Цяжка дыхаючы, Юзюк асцярожна спытаўся:

— А што далей?..

— У хату яго... Нясіце ў хату! — узмалілася Клаўдзя.

— Якую хату! — зноў шыкнуў на яе Тадэвуш.— Мала вачэй на свеце! Трэба тэрмінова закапаць! Толькі дзе? І каб язык з-за зубоў не высоўваўся!

Юзюка ад гэтых слоў зноў наскрозь апаліў жахлівы холад.

— А развітацца... А чаму ж так не па-людску? — галасіла Клаўдзя.

Тадэвуш апусціў галаву:

— І я не каменны... Усё атрымалася не па-людску — і жыццё, і смерць, і пахаванне...

Патаптаўся, зняў шапку і з цяжкасцю выдыхнуў:

— Я ж другога сына ратую... Развітвайся тут...

* * *

Вёску Застарычы аддзялялі ад Кладак восем кіламетраў, але і тут пра Крумкачовых дзяцей ведалі ўсе і ўсё. Ды што гэта за перашкода восем кіламетраў — паўтары гадзіны ходу?!

А калі ідзеш па лесе, сярод чысціні і прыгажосці, паўтары гадзіны сціскаюцца да непрыкметнасці.

Гэта не горад, дзе за такі ж час наглытаешся і пылу, і смуроду, адурнееш ад машын, не кажучы пра тое, што натаўкуць табе локцямі і ў бакі, і ў грудзі, і ў плечы.

Юзюк па гэтай лясной дарозе хадзіў-перахадзіў столькі, што на яго перасталі звяртаць увагу вавёркі, якія раз-пораз перабягалі дарогу ці пырскалі з дрэва на дрэва. Не пужаліся ўжо і не паднімалі гвалт яго цёзкі па прозвішчу — чорныя крумкачы, чые гнёзды лапіліся да вяршынь магутных сосна́ў.

Усё, што ён бачыў, было такім родным і блізкім не толькі таму, што вырас сярод гэтай шчырасці прыроды, а і таму, што дарога гэта звязвала яго з дзяўчынай, захапіўшай яго думкі і сэрца.

Больш месяца пасля страшнага здарэння Юзюк не паказваў і носа ў Застарычы. Ён думаў, што ніколі ўжо не ўбачыць сваёй каханай, але пасля нечалавечых пакут, патаемных слёз і бяссонных начэй раптоўна пацягнула да яе. Хацелася хоць крыху ажывіць, сагрэць счарнелую і збалелую душу.

Ішоў Юзюк не шпарка, баючыся спаткання сваіх вачэй з яе поглядам. Што ёй сказаць? Як сябе паводзіць? А ці мае права ён, забойца, на чыстыя чалавечыя адносіны? Мала таго што галеча беспрацоўная, дык яшчэ і злачынец...

Алена, да якой ішоў Юзюк, раней некалькі разоў намякала на тое, што пасля іх вяселля ён пераедзе жыць у Застарычы і будзе працаваць у суседняй калгаснай брыгадзе, да якой усяго тры кіламетры. Юзюк моўчкі пагаджаўся, бо і сам у душы прагнуў наладзіць жыццё, як у нармальных людзей.

Ідучы па Застарычах, Юзюк не першы раз чуў за сабой жаночае:

— Ой, парушаць Крумкачовы хлопцы сваю халасцяцкую вольніцу! Ой, парушаць! Ой, хутка грымне вяселле! Ой, вусы свярбяць!..

Але грымнула зусім другое, і пра вяселле Юзюк не мог нават думаць.

* * *

Жыццё ў Крумкачовай хаце, паля таго як не стала Лявона, змянілася.

Юзюк у рот не браў гарэлкі і ўсякіх крэпкіх напояў, зрабіўся маўклівым, пазбягаў глядзець бацьку ў вочы. Цішком шмы-

гаў праз лазнічок на залысінку — пагорак сярод бярэзніку, і тут, ля месца пахавання брата, гадзінамі сядзеў не кратаючыся, быццам гэта быў не ён, а застылы жывы помнік.

Нябачная магіла прыцягвала яго, хаця і выклікала ў сэрцы нясцерпны боль...

Маці дома, пры выпадку, кранала яго рукой і цішком супакойвала ці то сябе, ці то Юзюка:

— Трэба жыць, сынок... Трэба жыць...

Бацька як піў, так і працягваў піць. Маўчаў, курыў. Да магілы Лявона — ні шагу.

Грышка з Адолікам час ад часу, працверазіўшыся, пыталіся:

— Дзе гэта Лявон? Ён што, прыжыўся дзе-небудзь ля спадніцы?..

— Можа, і прыжыўся! Вам што? — гыркаў бацька.

— А дзе ружжо? На паляванне б сцягацца, мяса ўжо сніцца пачало,— зноў дапытваліся браты.

Бацька гэтак жа злосна абсякаў:

— Няма болей ружжа! Мышы з'елі! Сапсавалася — вось я і выкінуў яго, каб не пакалечыліся, дурні...

Болей не было каму шукаць Лявона ў гэтай глухамані. А нават каб і схапіліся — шукай іголку ў стозе сена! Ведалі навакольцы, што басцяліся хлопцы самапасам, маглі начаваць там, дзе валіла іх з ног гарэлка — хоць у лесе, хоць на балоце...

Помнілі і тое, што было ў Крумкачоў шэсць сыноў, але той шосты, Вацік, памёр недарэчна і ў муках, калі яму споўнілася толькі трыццаць гадоў.

Напіўся ён неяк зімой па самую завязку і ехаў з другой вёскі дамоў у запрэжаных санях. Заснуў Вацік на ахапку сена, ногі з саней звесіліся, і з адной нагі ссунуўся валёнак. Мароз быў страшэнны, ажно дрэвы пастрэльвалі — трэскаліся, не вытрымлівалі.

Конь — жывёліна разумная, ён прывёз бы Ваціка дамоў, але лейцы цягнуліся па снезе і зачапіліся за нейкі корч.

Так і стаялі яны ноччу, дакладней, стаяў бедны конь, а небарака Вацік ляжаў і храпеў на санях. Калі ж ён крыху прыйшоў у сябе, адблытаў лейцы і пагнаў каня да ратавальнай хаты — было позна. Вушы, шчокі, нос адышлі, памянялі толькі скуру, а вось нага счарнела, распухла.

Колькі бацькі ні гналі яго да дактароў, ён аднекваўся:

— Баюся! Можа, само пройдзе...

Упёрся, як баран у слуп, і сядзеў на печы, думаў, адагрэе нагу і кроў пабяжыць па ёй па-ранейшаму.

Але пухліна і чарната праз тыдзень палезлі вышэй, і пачалася гангрэна. Ужо і нагу даўся адрэзаць, але было позна...

Памяталі гэта людзі, ведаў пра гэта і ўчастковы міліцыянер, таму пошукі Лявона, каб яны пачаліся на афіцыйным узроўні, ператварыліся б у фармальныя адпіскі.

* * *

Прайшло больш года з таго часу, як разарваў цішыню сцямнелага лесу той ракавы дуплет.

Юзюку здавалася, што адна карцечына нейкім чынам трапіла ў яго сэрца, і хоць рана аказалася не смяротнай, але і не думала зажываць.

Заядала думка: нават крыжа на магіле няма... Труны і той не заслужыў — накрылі пасцілкай, як...

А больш усяго дапякала хуткае яго вяселле з Аленай. Адносіны з ёй наладзіліся, бацькі яе былі не супраць Юзюка, хаця злосныя языкі абмывалі Крумкачоў «дабрабыт» удоўж і ўпоперак.

— Ну што ты такі сумны, Юзька? — дапытвалася Алена.— Неабходнае нажывём, лёс адбудуем... Каханне ўсяму дапаможа...

— Не гэтага я баюся... — выдыхаў Юзюк.— Не гэта хвалюе...

Старыя Крумкачы, пачуўшы пра сынавы намер, узрадаваліся. Узрадаваліся, як і ўсе бацькі радуюцца дзіцяці шчасцю. Але яшчэ больш таму, што з'яўлялася магчымасць адвесці ад сынавага сэрца чорную хмару нечаканай трагедыі. Спадзяваліся, што новае месца, новыя клопаты, а там, дасць Бог, і дзеці вернуць яго да жыцця.

Спадзяваўся на гэта і сам Юзюк, але чым менш часу заставалася да рэгістрацыі шлюбу ў сельсавеце, тым мацней краталася «карцечына»ў сэрцы хлопца.

І вось Юзюк зноў крочыў па лясной дарозе ў бок Застарыч. На гэты раз хада яго была рашучай, ён не заўважаў нічога — ні прыгажосці, ні сваіх сяброўак вавёрак, ні птушак.

З кожным крокам яму здавалася, што ён паступова выходзіць з цемры, з пакутаў, хаця ішоў насустрач няведама чаму.

Юзюк круціў і пракручваў у думках бацькавы словы, якія сёння падышоў першы раз за мінулы год з напамінаннем пра тое забойства.

— Выкінь, сынок, з галавы... Ці ж ты хацеў гэтага? Яго не вернеш, а ты ўратаваўся ад турмы...

Не, Юзюк увесь гэты час не выкідваў з галавы нічога, не заглушаў боль у сэрцы, не шукаў уцехі, а наадварот, толькі і думаў пра гэта, толькі караў сябе і адчуваў, што так яго жыццё працягвацца не можа.

«Эх, тата,— думаў Юзюк,— ад турмы ты мяне ўратаваў... Ці ж магчыма ўратавацца ад самога сябе?..»

Алену здзівіў і напужаў выгляд Юзюка.

— Што з табой, Юзя? Я цябе ніколі такім не бачыла. Ты што... перадумаў?..

Юзюк ледзь стрымліваў сябе, голас дрыжаў:

— Аленка! Я хачу папрасіць у цябе прабачэння... Мы павінны... Я абавязаны...

Алена спыталася больш настойліва, з трывогай у вачах:

— Дык ты перадумаў?! Так? І што, вяселля не будзе?..

Юзюк ціха пацвердзіў:

— Вяселля хутчэй усяго не будзе... А магчыма, яно адкладваецца... Усё цяпер будзе залежаць ад цябе.

— Што ўсё? Што ты надумаў? Я нічога не разумею!..

Юзюк узяў яе за рукі і сціснуў іх.

— Прашу цябе, не пытайся больш нічога... Пра ўсё даведаешся хутка сама. Я не магу табе болей нічога сказаць. Не магу! Язык дзеравянее. Помні толькі адно: я кахаю цябе! Цябе адну!..

Юзюк пусціў яе рукі і крутнуўся, каб ісці.

— Куды ты?! — хутчэй крыкнула, чым спыталася дзяўчына.

Юзюк горка ўсміхнуўся:

— Насустрач свайму лёсу... А ён чакае мяне ў раёне — у міліцыі...

— Што ты пляцеш? — крычала Алена.— Цябе выклікаюць у міліцыю?

— Не! Сам іду! — рашуча сказаў Юзюк, і не было на свеце той сілы, якая б прымусіла павярнуць яго назад.

НЕСАПРАЎДНЫ АРХІРЭЙ

Адчыніліся дзверы, і ў хату да Дануты ўвайшла яе сяброўка Хаўрося. Прывітаўшыся, Хаўрося запыталася:

— Ну як, да Вялікадня рыхтуешся?

— А як жа! — адказала Данута.— Усё перамыла, усё па-

launch-placeholder

ганку стаяў Васіль Шэршань з суседняй вёскі, у якой знаходзілася царква.

«Хрыстос уваскрэс, Язэпка, браток! — неяк спуджана крыкнуў Шэршань.— Айца Мікалая скруціла пасля ўсяночнай, як перавясла! Мусіць, перастаяў ноччу... Ляжыць, крануцца не можа — палена паленам...»

Язэп здзівіўся: «А я што?.. Я пры чым тут?.. Ах, прабач, ваісціну ўваскрэс!»

«Браточак! — ледзь не плача Шэршань.— Айцец кліча цябе да сябе! Хутчэй!»

Язэп яшчэ больш здзівіўся: «Дык я ж не доктар! У саміх карова жвачку перастала жваць, а тут святы чалавек... Гэта мудрэй каровы!»

Шэршань тлумачыць: «Я так зразумеў, што айцец хоча, каб ты яго сёння падмяніў. Ты ж у нас самы набожны!»

Язэп зрабіў крок назад: «Я!.. Ды ў айца Мікалая, пэўна, гарачка! Я ж ні бэ ні мэ...»

«Ты ні бэ ні мэ?! — строга спыталася Хаўрося, якая стаяла за спінай мужа і ўсё чула.— Ты ж мне ўсе вушы прадзёўб сваімі малітвамі! Табе што, цяжка ў царкве перад людзьмі пачытаць іх?»

Язэп узмаліўся: «Адна справа — дома, другая — у царкве, прынародна! Я баюся! Ба-ю-ся!»

Хаўрося запэўніла: «Калі што — я дапамагу, падкажу з натоўпу. Хутчэй апранайся і едзь да святога айца — там і вырашыце».

«Яно-то з'ездзіць можна...— з неахвотай згадзіўся Язэп,— там заадно і на свята застануся... А калі ж я разгавеюся?!»

Хаўрося ўзарвалася: «Не нагавеўся за жыццё?! На сто чалавек хапіла б тваіх гавенняў! Едзь ды падмяні святога айца, можа, Бог і даруе твае п'яныя выкаблукі!»

Язэп у хваляванні хуценька апрануўся, выйшаў з хаты і сеў на падводу.

«Прыпыніся вунь ля той хаты! — папрасіў Васіля.— Гукну Сцяпана, можа, для смеласці паедзе са мной...»

Сцяпан ужо прачнуўся і вельмі здзівіўся просьбе сябра.

«Язэпе! Я, каб ведаў, бараду адпусціў бы ды пацеры вывучыў»,— смяецца ён.

Язэп прапусціў міма вушэй сяброў жарт: «Сцяпанка! Сцёпачка! Паехалі са мною! А што, калі і на самой справе прыйдзецца падмяніць айца? З табой мне зручней! Смялей! Ты ж хоць падтрымаеш маральна».

У Язэпавым голасе было столькі болю, што Сцяпан згадзіўся: «Ладна! Ты калісьці памагаў мне свінню калоць, памагу і я табе. Бог мне, спадзяюся, залічыць...»

Прыехаўшы ў суседнюю вёску, Язэп адчыніў дзверы айцовай хаты, перахрысціўся і, стаўшы на калена, схапіў абвіслую руку айца і цмокнуў яе. «Хрыстос уваскрэс! Са святам, святы айцец! Хай Бог...»

«Ай! Ай! Ой! — закрычаў на ложку айцец.— Пусці руку! Б'е, як токам!»

Язэп збялеў і адскочыў: «А што з вамі, бацюхна?! Што?!»

Айцец прастагнаў: «Чортаў радзікуліт скруціў! Вачамі крануць не магу! Ай! Ой!.. Богам цябе прашу, не адкажыся, будзь сёння маім намеснікам — адслужы службу замест мяне! Начальства ж едзе з раёна... Людзі пачнуць хутка збірацца...»

Язэп пацiснуў плячыма: «Я ж не ўмею... Такая адказнасць... Баюся я...»

Айцец прастагнаў: «Рабі ўсё, як я раблю! Ты ж не раз бачыў і чуў... Чытай малітвы і махай кадзілам. Галоўнае — не спыняйся і працягла спявай уголас, што ведаеш са Святога Пісання».

Язэп разгублена прамармытаў: «Калі ж так трэба, святы айцец, дык я паспрабую. Спадзяюся, што Бог мне дапаможа».

Айцец прастагнаў: «Ой, паможа! Ай, паможа!»

Язэп хацеў ісці, але айцец спыніў: «Куды ты, сын мой! Вазьмі ж вунь ключы ад царквы. Там пераапраніся ў маё царкоўнае адзенне, надзень крыж на шыю і — не падвядзі мяне і Бога!»

Язэп дрыготкаю рукой узяў ключы і даўся з хаты. На двары чакаў Сцяпан, які падскочыў да сябра: «Ну што? Што з айцом Мікалаем? Чаго выклікаў?»

Язэп замест адказу моўчкі паказаў ключы.

«Няўжо будзеш сёння за галоўнага?!» — усклікнуў Сцяпан.

Язэп кіўнуў галавой — у яго адняўся язык. Сцяпан стаў у святарову позу, узняў угару руку і распеўна прагаварыў: «Слухай, душа, былога алкаша!»

Язэп не сцярпеў: «Што ты падкусваеш? Навошта дабіваеш? Я цябе ўзяў для падтрымкі духу... А ты?» — «Эх, Язэп! Некалі мы падтрымлівалі дух па-іншаму... Аж гай шумеў!» — сказаў Сцяпан.

Язэп махнуў рукой: «Пайшлі ў царкву! Трэба ж хоць агледзецца ды асвоіцца там, трэба пераапрануцца».

Калі сябры прыйшлі ў царкву і Язэп апрануў айцова чорнае адзенне ды начапіў на шыю вялікі бліскучы крыж, Сцяпан схапіўся за галаву: «Язэ-эп! Ты ж — выліты святы айцец! Як з іконы саскочыў! Вось хто мне адпусціць усе мае грахі задарма!»

Люстэрка не было, Язэп сябе не бачыў, таму няўпэўнена запытаўся: «Што, сапраўды нічога?..»

«Якое нічога! — усклікнуў Сцяпан.— Ты — натуральны... архірэй ці архімандрыт, ці... хто там яшчэ? Намеснік Бога на зямлі!»

Язэп абуральна махнуў рукой: «Ат! Ад цябе праўды не дачакаешся... Запалі лепш свечкі ля абразоў ды расчыні дзверы — вось-вось людзі пачнуць збірацца...»

Сцяпан выканаў загад сябра і спытаўся: «Што яшчэ, Ваша высокапраасвяшчэнства?»

Язэп паглядзеў наўкола, нешта прыкінуў і сказаў: «Я буду тут, за алтаром, а ты, як прыедуць высокія госці, правядзі іх праз натоўп на пачэснае месца да самага алтара і хуценька заходзь да мяне. Запаліш і падасі мне ў адну руку гэтыя скрыжаваныя свечкі ў падсвечніку, у другую руку дасі кадзіла — я адразу і пачну службу... Дарэчы, а дзе яно?»— «Вось, вісіць яно, бацюхна!» — іранізуе Сцяпан. «Хопіць зубаскаліць! — просіць Язэп.— Справа ж сур'ёзная, адказная. Не дай Бог апраставалосіцца! І скінь ты сваю ватоўку!»

Час цягнуўся марудна, трывожна. Язэп мармытаў пад нос усё, што ведаў, хваляваўся. Ды і Сцяпан прыціх, напружыўся.

Нарэшце першымі пачалі заходзіць у царкву бабы. За імі пацягнуліся і другія прыхаджане — і мясцовыя, і на падводах, з другіх вёсак. Людзей набілася — не дыхнуць! Усе чакалі пачатку службы і не ведалі, што айцец Мікалай ляжыць дома, што той гніляк.

Язэп адчуў, што ўзмакрэла спіна, пачалі падрыгваць калені. Нейкая суш убілася ў рот, язык прыліп да нёба — не адарваць. Трэба было пачынаць службу, але не прыехала яшчэ высокае начальства. Здавалася, што духата ўзарве дах царквы, нават свечкі пачалі гарэць цьмяна — не хапала кіслароду. Язэпава хваляванне распірала і яго самога, як духата царкву.

Нарэшце падкацілі да царквы «Волга» і «уазік», і з іх вышчаміліся гладкія і важныя кіраўнікі раёна. Сцяпан кінуўся ім насустрач, распіхваючы вернікаў. Падбег да самага тоўстага, ледзь выгаворваючы, запрасіў у царкву: «Заходзьце,

калі ласка! Вас даўно чакае... — Сцяпан запнуўся. Не сказаць жа, што чакае Язэп, былы алкаш... — Вас даўно чакае... Вас чакае... архірэй!» — выпаліў ён.

Сярод начальства пайшоў гоман: «Архірэй! Ого! Дзеля нас сам архірэй прыехаў!.. Дзе газетчык? Дзе наш фотакор?»

Чынна і важна дэлегацыя пайшла праз натоўп за Сцяпанам аж да самага алтара, бліжэй да архірэя.

Паставіўшы гасцей на пачэснае месца, Сцяпан слізгануў за алтар да Язэпа. «Давай, Язэп! Не дрэйф! Успомні маладосць, калі жыццё аж кіпела ад нашых выкрутасаў!»

Язэп горача зашаптаў: «Давай! Запальвай свечкі, распальвай кадзіла!»

Сцяпан запаліў свечкі, кінуўся да кадзіла, а яно — пустое. Не ведае, што запальваць. Сцяпан пахаладзеў. «Язэп! Кадзіла пустое! Што там павінна быць? Можа, газа?»

Язэп запырскаў слінай: «Якая газа? Гэта ж не газоўка, не лямпа!»

У царкве пачалі хвалявацца, гаманіць вернікі. Надта ж доўга ніхто не паказваўся з-за алтара.

Язэп кінуўся да Сцяпана: «Не губі, Сцёпачка! Памажы, браток! Ну хоць што-небудзь запалі ў ім! Хоць што! Толькі б яно дымілася!»

Сцяпан замітусіўся, не ведаючы, што рабіць: ліхарадкава абмацаў кішэні, кінуўся да ватоўкі, скубянуў з дзіркі пачарнелай ваты. Рукі трэсліся, запалка ніяк не магла смаргануць па карабку.

«Зараз, Язэпка! Будзе дым! Будзе!» — Сцяпан запаліў кавалак газеты, падсунуў яе пад вату — і кадзіла ажыло, запыхкала густым дымам. Дым быў непрыемны, едкі, затое вярнуў, як з коміна.

Сцяпан усунуў у здзервянелую руку сябра кадзіла і падпіхнуў да дзвярэй алтара.

Язэп ужо нічога не чуў і амаль нічога не бачыў. Ён як не сваімі рукамі трымаў падсвечнік з запаленымі свечкамі і кадзіла. Піхнуўшы нагой дзверы, Язэп выйшаў да людзей. Гоман і шэпты сціхлі. Цішыня была нясцерпная. З вялікай цяжкасцю Язэп адарваў язык ад нёба і расціснуў здранцвелыя пашчэмкі. Рот-то ён раскрыў, але ўсё, што ведаў, імгненна выскачыла з галавы. З чаго пачынаць? Жах!

«Госпадзі, есі! Пачуй нас на небесі! Для ўсёй Беларусі сваю благадаць прынясі!..»

Язэп запнуўся і аслупянеў: «Што я мялю? Які сорам!..»

Вернікі пачалі хрысціцца, пераглядвацца — такой малітвы яны яшчэ не чулі.

Язэп зноў раскрыў рот і адначасова замахаў кадзілам. Едкі дым распаўзаўся па царкве, завісаў над галовамі прыхаджан.

Тут Язэп успомніў пра перадвелікодны пост: «Госпадзі! Мы пасцілі, і ты папасці! Мы адпасцілі — у нас пагасці! А хто не пасціў — грахі адпусці!..»

Зноў разанула думка: «Куда мяне заносіць? Што з маім языком?!.»

Дым ад ваты пачаў лезці Язэпу ў нос, у вочы. Па шчоках пакаціліся слёзы.

Начальства зашапталася: «Гляньце! Архірэй плача! Вось гэта дык пропаведзь! Шчырая, аж да слёз!»

Язэп узняў вочы: «Госпадзі! — Дым засцілаў вочы, круціў у носе, дзёр горла.— Госпадзі! На нас пашлі... апчхі... апчхі...»

Язэп ужо анічога не бачыў, слёзы ручаямі каціліся з вачэй. Пачалі паціху выціраць слёзы і ўсе астатнія. Дыхаць было цяжка.

Язэп нервова задраў галаву ўверх, узняў над ёй падсвечнік са свечкамі, замахаў імі крыж-накрыж: «Госпадзі! З вышыні сваёй пасады...— Раптам зароў дзікім голасам: — Ой, халера ясная! О-ё-ёй!..» Растоплены, гарачы воск са свечак закапаў яму на твар. Язэп сабраў астатнія сілы:

«Госпадзі!.. Ды што гэта такое! Ой, пячэ, сволач!»

«Хрыстос уваскрэс з мёртвых! Язэп! Дурань! Хрыстос уваскрэс! — пачуў Язэп голас сваёй жонкі, які далятаў з закуранай цемры.— Смерцю смерць перамог!» — напіналася жонка.

Кропля воску зноў ляпнула Язэпу ля самага вока. Ён зароў:

«Хаўрося! Дурыдла! Заткніся! Без цябе тут хоць памірай!»

За алтаром зарагатаў Сцяпан: «Вось такую пропаведзь я люблю!»

Вернікі зашапталіся: «Гэта ж не айцец Мікалай! Гэта ж Язэп — былы п'янчуга і валацуга! А за алтаром сядзіць яго сабутэльнік».

Раённае начальства, выціраючы падкураныя вочы, занепакоілася: «Кажуць, гэта не архірэй... Нейкі алкаголік... А мы пёрліся ў такую далеч, быццам у нас сваіх п'яніц мала».

Язэп апусціў рукі і перастаў махаць кадзілам, ад чаго дым вярнуў яму ў твар. «Апчхі! Госпадзі!.. Кха! Кхе!»

З натоўпу вернікаў пачуўся жаночы голас: «Цяпер ужо ты заткніся, Язэп! Хопіць дурыць нам мазгі!»

Другі голас падтрымаў жанчыну: «Затушы ты сваю курылку! Задушыш! Дзе айца Мікалая дзеў?»

Пачуліся галасы: «Пэўна, задушыў і галавой пад корч! Вызваць трэба міліцыю, няхай забойцу арыштуюць!»

За мужа заступілася Хаўрося: «Што ты пляцеш, жаба разлезлая! Жывы айцец Мікалай!»

Язэп папляваў на вату, прыціснуў яе пальцамі: «Ды расчыніце вы дзверы, няма чым дыхаць!» Потым стомлена сказаў: «Айца Мікалая, акрамя хваробы, ніхто не душыў. Ляжыць ён хворы, а я хацеў як лепей... Я ж толькі вучуся...»

«Дрэнны ты вучань! — крыкнулі з натоўпу.— Пайшлі дамоў, людцы! Лепей ля абразоў памолімся!»

Галоўны раённы начальнік узняў руку ўверх: «Стойце, грамадзяне! Калі ўжо так атрымалася, дазвольце мне сказаць!»

Усе прыціхлі, хаця хтосьці прашаптаў: «Яшчэ адзін прапаведнік...»

«Грамадзяне! Дарагія нашы грамадзяне! — працягваў кіраўнік.— Пасяўная, як кажуць, на носе! Давайце паднапнёмся — і стары, і малы, і крывы — і адсеемся раней мінулагодняга!»

Нехта з вернікаў ціха сказаў: «Заўтра ж свята. Другі дзень Вялікадня. Рабіць — грэх...»

Кіраўнік павучальна абсек: «Не рабіць грэх! А праца, як кажуць,— галоўная заваёва нашай улады. Ура, таварышы вернікі!»

Усе, насупіўшыся, маўчалі, і толькі за алтаром Сцяпан крыкнуў: «Ура!»— не зразумеў, што да чаго.

«Цяпер усе свабодныя да заўтра!»— закончыў кіраўнік.

«Хрыстос уваскрэс! — пачулася ў дзвярах. Людзі азірнуліся — на парозе стаяў айцец Мікалай.— Хрыстос уваскрэс!» — паўтарыў ён урачыста.

«Ваісціну ўваскрэс!» — дружна адказалі вернікі. Хтосьці нават крыкнуў: «Айцец уваскрэс!»

Сцяпан за алтаром дадаў: «Язэп загінуў!»

Пачуўся голас: «Святы айцец! Гэты прахіндзей сказаў, што вы хворы, што вы...»

Айцец перапыніў: «Нельга чалавека абзываць такім словам! Будзем заўжды міласэрнымі, тым больш што ён не прахіндзей, а выконваў маё даручэнне. Я і сапраўды ляжаў і не мог варухнуцца, але раптоўна адпусціла — Бог памог!»

Падышоўшы да Язэпа, айцец сказаў: «Зараз мы пераапранёмся, і служба працягнецца. Я і вас запрашаю застац-

ца!»— звярнуўся ён да кіраўнікоў раёна. «Не! — у адзін голас адказалі яны.— Досыць, што мы наслухаліся «архірэя». Паедзем рыхтаваць астатніх жыхароў раёна да пасяўной», а самі дружна пачасалі вусы, уціснуліся ў машыны і пакацілі.

Паветра ў царкве пасвяжэла, людзі радасна схамянуліся, і неўзабаве пачалася сапраўдная служба.

«Хрыстос уваскрэс!»

«Ваісціну ўваскрэс!»

ДЗЕД-КІЁК

— Ну што ты мне туманіш пра свой горад?! Неба не відаць — адны дамы. Дарогі ці... вуліцы не бачна — адны патыліцы. Паветра няма — адзін смурод. І гэта жыццё?.. Не-е, сынок! Не, не і не!..

— Тата... як табе яшчэ тлумачыць?.. Ну, састарэў ты... Ну, адзін застаўся... А што далей?..

— Далей?.. Далей вунь таго пагорка нічога не бывае,— і стары паказаў кійком у бок кудлацінкі дрэваў, пад якімі векавалі вясковыя могілкі і дзе чакала яго ўжо тры гады жонка.

— Зноў ты за сваё! — абурыўся сын.— У мяне ты забудзеш пра... пра могілкі і пра...

— І пра маці,— перабіў бацька сына.— Я і бачу, што вы бываеце там толькі раз у год — на Радаўніцу, і то са скрыпам ды дзеля людскога вока...

— Ты не так зразумеў...

— Пачакай! — зноў перабіў стары.— Я правільна зразумеў, што той, хто забываецца пра могілкі, той перастае быць чалавекам. Бачыў, на вясковых кладах колькі магіл, на якіх расце бур'ян? А ведаеш, у каго ператварыліся тыя адцуральнікі? Не? У злодзеяў, п'яніц, прайдзісветаў. А той, хто не спіўся, а нажыў сеё-тое — ваўкамі глядзяць на людзей... Вось што значыць забыцца пра продкаў сваіх!..

Стары працягнуў ціха, але з болем і крыўдай:

— А што за людзі ляжаць пад тым дзірваном! Ведаеш?.. Дабрыня! Працавітасць! Сціпласць!

Сын крутнуў размову ў свой бок:

— Тата! Ну што ты распаліўся? У горадзе табе будзе добра... на ўсім гатовым...

— Не крыўдзіся, сын, за жарт! У горадзе толькі адно доб-

ра — можна «шашка» пусціць у натоўпе і ніхто не здагадаецца, адкуль ён... А за ўсё гатовае — дзякуй! Але я лепей раз на дзень з'ем свайго, чым тры разы няхай сабе і сынавага ці нявестчынага...

Стары перавёў дух і працягваў:

— А што з хатай? З будынкамі? — спытаўся хутчэй сам у сябе.— А сабака? Куды яго, старога і амаль сляпога? Га?..

Сын падбадзёрыўся:

— Будынкі прададзім! Пакупніка я ўжо напытаў. А сабаку?.. Бяда яшчэ з сабакам такая — спусцім, няхай гойсае!

Стары цяжка выдыхнуў:

— А ці ведаеш ты, сынок, што гэты сабака пасля смерці тваёй маці парваў ланцуг і збег. Два дні не было дома. Калі ж я на трэці дзень пайшоў праведаць старую, ажно аслупянеў — спачатку пачуў жаласлівае выццё, а потым убачыў нашага сабаку, які сядзеў ля магілы маці і выў. Галодны, схуднелы, і не ішоў дамоў, клікаў сваю гаспадыню... А ты кажаш — спусціць і выгнаць... Не!..

Горкая думка міжволі апаліла сэрца старога чалавека: «Бог ведае, магчыма, гэты сабака больш шчыра гараваў па гаспадыні, чым яе дзеці...»

Сын ускіпеў:

— Ведаеш, тата! Мне няма часу ездзіць да цябе! Ганяю машыну, палю бензін, нервы!.. Дык што сказаць пакупніку дома?

Стары падумаў і выдыхнуў:

— Скажы пакупніку, што ў дома ёсць пакуль жывы гаспадар... І яшчэ скажы, што бацькі дзецям патрэбны з кубёлкам сала або з кішэняй грошай, а паколькі ў мяне ні таго, ні другога няма — гаспадар застаецца ў сваёй хаце... І яшчэ скажы пакупніку...

— Хопіць! — цяпер ужо сын абарваў бацькавы словы.— Хопіць! Прабач, але хутка не чакай! Я па вушы ў справах. Выпадзе — прыеду!

— І за гэта дзякуй, сынок,— сказаў стары сынавай спіне, бо сын рашуча даўся з хаты.— Паробіш свае справы, прывязі ўнукаў, даўно не бачыў іх... дарослыя ўжо...

Але спіна сына хавалася ўжо ў машыну, і стары не зразумеў, пачула яна яго просьбу ці не...

Застаўшыся адзін, стары доўга стаяў ля схіленага плота, абапёршыся на кіёк. Ён і сам нагадваў гэты сукаваты, скручаны кій, быў высахлы, згорблены, зжаўцелы. Але і ў старога чалавека душа застаецца жывой, чулай, аголенай. Можа, нават болей аголенай, чым у маладых. Вось і гэты згасаючы дзед-кіёк

насіў у сабе зраненую за доўгае жыццё, змучаную і здратаваную пакутамі і падзеямі, збалелую душу. Цяжар шчымлівых успамінаў і перажытага фізічнага болю робіцца ў старасці няссцерпным, прымушае згорбіцца плечы, прыціскае цела да зямлі, ад чаго старыя людзі ледзь перасоўваюць ногі...

Магчыма, стаяў бы дзед яшчэ доўга, але адчуў на сабе нечы погляд. Павярнуў галаву і сустрэў спачувальны позірк змутнелых ад старасці сабачых вачэй.

— Зараз, даражэнькі... Зараз... — і паціху паклыпаў у хату. Думка не пакідала старога, непакоіла яго: трэба спусціць сабаку... Трэба... Нельга ісці супраць прыроды... Нельга...

Расціснуўшы ў далонях некалькі вараных бульбін, стары заліў іх у місцы вадой і панёс гэта да сабачай будкі. Крэкчучы і хукаючы, паставіў перад сабакам яго яду.

— Еш... Еш і прабач, што дужа пасцімся...

Сабака ледзь крануў аблезлым хвастом, з разуменнем зірнуў дзеду ў вочы і некалькі разоў языком сербануў ваду. Бульбу не зачапіў.

— Гэта ж трэба! — скардзіцца дзед сабаку.— Прыехаў і нават хлеба не прывёз. Кажа, забыўся. Не, не забыўся! Голадам хоча прымусіць мяне з’ехаць адсюль... А мы і без хлеба... мы і на бульбачцы перасядзім... Колькі тут засталося... Паспее прадаць хату і пусціць грошы на вецер...

Сабака, здавалася, каб падтрымаць старога, вылавіў кавалачак бульбіны і праглынуў яго...

«Ой, трэба спусціць сабаку,— зноў падумаў стары.— Сабака, як ніхто, шкадуе чалавека і паміраць сыходзіць далей ад дому... Так Бог яму наканаваў, не мне ісці супраць...»

Схіліўся стары над сабакам і вузлаватымі пальцамі расшпіліў ашыйнік. Пагладзіў па галаве сябра і прызнаўся яму:

— Не хочацца мне заставацца аднаму... Ох, як не хочацца...

* * *

Адвязаўшы сабаку, стары накінуў клямку на дзверы сенцаў і, абапіраючыся на кіёк, пасунуў ногі ў бок могілак.

Сабака памкнуўся за гаспадаром, але вымушаны быў спыніцца. Яго заднія ногі былі быццам звязаныя ля каленных суставаў, адказваліся трымаць абцяжэлае цела, падгіналіся і заблытваліся. Яны то спатыкаліся, то цягнуліся і больш заміналі, чым дапамагалі кратацца.

З жалем і зайздрасцю азірнуўся сабака на старога, чые ногі пакуль трымалі яго, і, апусціўшы галаву, вярнуўся да будкі.

Да могілак ад вёскі было даволі блізка — мо які кіламетр з хвосцікам, але і ён даўся старому нялёгка.

— Во каб ты затанула! — мармытаў ён.— Ідзеш, як па грудзі ў смале, робіш крок, а нешта не пускае, затрымлівае на месцы...

Падышоўшы да магілы жонкі, дзед тройчы перахрысціўся сам і перахрысціў магілу.

З драўлянага крыжа, дзе была прымацавана закручаная ў цэлафан, зацёкшая фотакартка, на яго глядзела тая, з якой пражылі доўгае жыццё, нажылі пяцёра дзяцей, ладкавалі і шанавалі ўтульнасць і цеплыню сямейнага жыцця.

Не стала яе — і пакацілася ўсё па нахіле жыцця ў нейкую цемру непаразумення і недарэчнасці. Пакацілася, як тонкі і крохкі сасуд, зліплены рукамі ўсёй сям'і, які каціўся ўсё хутчэй і хутчэй, наскокваючы на каменні чэрствасці і адчужэння,— і толькі чарапкі пырснулі ва ўсе бакі. Не стала тварэння ўсяго жыцця. Засталіся адны чарапкі...

Стары даўно адчуў сябе такім чарапком... Ляпіць нешта новае ўжо немагчыма — не засталося ні сіл, ні часу і, галоўнае, той, з кім можна было б спрабаваць нешта аднаўляць...

— Ну... зачакалася ты мяне, бабка... Ведаю... Ды і я не магу прычакаць, калі ты паклічаш мяне да сябе. Забавіўся я тут, ох, забавіўся... І навошта Бог гэтак доўга трымае мяне на зямлі? Чым я прагнявіў яго?.. Вунь маладых колькі палягло, а я карчак карчаком, хліпаю, як газоўка без газы, а згаснуць не магу... Во гора, дык гора...

Старая, каб магла чуць плач мужавай душы, даўно б ужо вывучыла яе на памяць, слова ў слова, бо дзед, ходзячы сюды тры гады, ледзь не кожны дзень, гаварыў адно і тое ж. Праўда, разбаўляў гэта навінамі, якія даходзілі да яго ад людзей, дакладваў жонцы пра сціплыя хатнія справы. Маўчаў ён толькі пра дзяцей. Не хацеў засмучаць матчын спакой тым, што выракліся яны чамусьці, а сёння і апошні сын ляснуў дзвярыма.

«Няхай спакойна спіць старая,— падумаў дзед,— хапіла ёй пакутаў за жыццё... Можа, як закапаюць мяне побач з ёй, тады і шапну на вуха. Разам лягчэй будзе перагараваць...»

Пасядзеў стары ля магілы жонкі ды і пачаў кратацца дадому.

«Паспяшаўся, дурань я, сабаку спусціць,— абураўся ў думках дзед,— ох, паспяшаўся... А што, калі ўжо сышоў і

няма яго... Хай бы сустрэла мяне дома жывая душа... Цяжка вяртацца ў пустэчу, у немату... Ох, паспяшаўся я...»

Але сабака сустрэў гаспадара і нават насустрач клыпануў, наколькі дазваляла нямогласць.

— Перадаў! Перадаў ад цябе прывітанне гаспадыні нашай. Не хвалюйся,— пагладзіў стары свайго сябра.— А бульбачку так і не з'еў, толькі вадзіцу выпіў... Ах ты, басяк,— дакорліва, але з цеплынёй у голасе пажурыў дзед сабаку.

* * *

Дзень хіліўся да скону. Пасвяжэла, і стары зазбіраўся ў хату. Стомленасць і нервовасць гэтага дня яшчэ ніжэй сагнулі дзедавы плечы, і толькі кіёк утрымліваў яго на нагах, не дазваляў яму ткнуцца носам у зямлю.

З'еўшы бульбіну і запіўшы яе малаком, якое зрэдзь прыносілі суседзі, дзед, не распранаючыся, прылёг на ложак і вочы заплюшчыў. Здавалася, што ён засне, але вочы расплюшчыліся, і дзед, абапіраючыся на кіёк, устаў і запаліў святло.

Адчыніўшы шафу, ён дастаў самае дарагое — закручаныя ў паперу фотаздымкі. Не было дня, каб стары не раскладваў іх на стале і не разглядаў па чарзе, доўга і ўважліва. Гэта быў ратавальны рытуал, была сустрэча з мінулым, якая балюча пякла і салодка лашчыла сэрца.

Раскручваючы паперу, стары гаварыў сам сабе:

— Ён мне загадвае ехаць у горад... А што я там буду рабіць, шукаць пяты вугал? З кім загавару? З нявесткай? З сынам? Чакай! Толькі гыркаць будуць ды рот затыкаць... Не!.. Тут я і з сабакам нагаваруся, і жонцы вушы намазолю, і сам сабе што хачу, тое і пляту... Тут я вольны чалавек...

Нарэшце фотакарткі раскладзены, і стары паволі пераводзіў вочы з адной на другую. «Нагуляўшыся» вачыма па мінулым, ён, як заўсёды, узяў у рукі сямейны фотаздымак.

— Колькі ж гэта гадоў прайшло з тае пары? — спытаўся дзед, хоць добра ведаў колькі, бо гэта ж пытанне задаваў сабе і ўчора, і тыдзень, і месяц назад...

На аматарскім фотаздымку былі ўсе разам — і дзеці, і ўнукі, і жонка, якой заставалася жыць яшчэ чатырнаццаць гадоў. А сабраліся ўсе, каб адзначыць ягоныя, старога, семдзесят год.

Колькі было слоў і пацалункаў! Колькі было смеху і тлуму! Здавалася, вечна жыві і не памірай.

«Ці не таму,— падумаў стары,— што мелася малако, сала ды яйкі? Няўжо кавалак сала даражэй за чалавека?

Але ці ж у нас адных такое ліха падкруцілася? Вунь — і б'юць, і душаць бацькоў дзеці. Нашы хоць за горла не бралі — адцураліся, і ўсё. Зніклі, як і не было... І за гэта дзякуй...»

«А тут, на гэтай фотакартцы,— пацяшаўся думкай стары,— усе вясёлыя, добрыя... А мы з жонкай тут яшчэ нічога! Толькі сталі чамусьці неяк дзіўна — збоку прыпёку... А-а, дробязь...»

Паклаўшы асцярожна гэты фотаздымак, стары ўзяў картачку дачкі. Узяў і, гледзячы паверх яе, стаў блукаць у думках... «У каго яна пайшла? Здаецца, у нашай радні такіх колкіх на язык і цвёрдых на сэрца не было. Раскрые рот — дык можна на падводзе заехаць і развярнуцца ў ім... Але на яе мы з жонкай не дужа і спадзяваліся, яна з маленства такая — такой, як тое жарабя з лысінай, і засталася...»

Зноў, не гледзячы на дачку, паклаў здымак на месца і ўзяў картачку ўнукаў. Пацяплелі вочы старога, закраталася ў душы светлае пачуццё.

— Залатыя мае ўнукі! — звярнуўся да іх дзед.— Вось хто імкнуўся да мяне на ўсё лета, хоць на хлеб і ваду, толькі б быць у дзеда... Але радзей і радзей вас прывозілі, і потым, відаць, зусім забаранілі і думаць пра дзеда... Некалі вы шмат чаго зразумееце... Дасць Бог, зразумееце...

Перабіраў бы дзед фотаздымкі і далей, але стомленасць ацяжарыла павекі, нейкі туман паплыў над фотаздымкамі, і галава старога паволі апусцілася на стол, дзе ляжала самае дарагое — яго мінулае...

Раніцай аднавяскоўцы з суседніх хатаў пачулі студзіўшае кроў скавытанне сабакі ля дзедавага ганка.

Адчынілі дзверы ў хату і ўбачылі старога, які сядзеў за сталом, паклаўшы галаву на фотаздымкі.

З фотакарткі, якую сціскалі вузлаватыя пальцы дзеда, пяшчотна ўсміхаліся яго ўнукі...

Ля ганка жаласліва выў, перажыўшы свайго гаспадара, стары спушчаны з ланцуга сабака.

МЯДОВАЕ ЗНАЁМСТВА

Антось служыў у арміі апошні год. Нават не служыў — даслужваў, бо заставаліся лічаныя дні. Што і казаць: дэмбель — на носе, салдат — на чамадане. Той, хто служыў,— ведае, што гэта за апошнія дні і ночы. Здаецца, што час спыніўся і стаіць як укопаны. Душа — ужо дома, і толькі цела працягвае насіць салдацкую форму — даслужвае.

Калі сказаць, што Антося чакала дома штосьці незвычайнае,— дык не! Бацькі, канешне, справа святая, але да бацькоў паспееццa — не маленькі, дзякуй Богу. Дзяўчыны, якая б сохла па ім,— да арміі не займеў. Але сядзела ў салдацкай душы стрэмка, якая парола і калола і не давала яму спакою. Гэта стрэмка — незнаёмая дзяўчына, сястра яго аднапалчаніна Міхася, які і звёў праз пошту Антося з Алесяй. Антось паслаў ёй сваю фотакартку, яна яму — сваю, вось і ўся немудрагелістая камбінацыя. Але з такой немудрагелістасці часцяком вырастае такая закавыка, што і не прысніш часам.

Мястэчка, дзе жыла тая знаёмая-незнаёмая Алеся, знаходзілася ад Антосевай вёскі не дужа далёка — вёрстаў з дзесяць, таму Антось, нарэшце вярнуўшыся дамоў, прагнуў хутчэй дапяць туды і асабіста пазнаёміцца. Адна справа — фотакартка, на якой толькі галава відаць, другая — жывы чалавек. Можа, у яе, не дай Бог, ногі крывыя або зусім толькі адна нага. Не-е! Трэба праверыць! Твар-то ў яе вельмі прыгожы, прыемны, а вось што там ніжэй?..

Антось не вытрымаў і расказаў маці, што заўтра хоча махнуць на аўтобусе да той загадкавай Алесі. Маці захвалявалася, замітусілася і «прышпіліла» да гэтай хвалюючай весткі бацьку.

Бацька па-мужчынску ўзважыў сітуацыю і кажа:

— Нягодна, сынок, першы раз ехаць да чужых людзей з пустымі рукамі. Вазьмі хоць нашага мёду, няхай ведаюць, што мы не гультаі — пчол маем!

Антось пачаў аднеквацца:

— Я ж не ў сваты еду! Толькі гляну на яе, пагутару крыху і — дамоў... Падумаюць яшчэ, што падкупляю...

Маці заступілася за бацьку:

— Вазьмі, сынок, мёд! Добрая гэта прыкмета — знаёмства пры мёдзе! Дасць Бог — жыццё будзе салодкім!..

Антось не ўстаяў перад націскам бацькоў і згадзіўся:

— Добра! Рыхтуйце на раніцу мёд!

Ноч прайшла марудна — не спалася хлопцу. Стрэмка ў душы напамінала пра сябе.

«Няўжо я завочна закахаўся?!» — думаў Антось.

Пад раніцу ўдалося прыдрамнуць, але з першымі сонечнымі промнямі Антось быў на нагах, як штык. Бацькі ўжо не спалі.

Хуценька паснедаўшы, Антось падняўся з-за стала:

— Давайце ваш мёд — пакачу да сваіх прыгод!

— Каці! Каці! — у адзін голас сказалі бацькі.

— А вось і мядок! — і бацька паказаў на лаву, дзе стаяла эмаліраванае вядро, акуратна абвязанае прыгожым ручніком.

— Вядро-о? — не ўтрымаўся Антось.— Цэлае вядро?.. Вы што?!.

— Нічога! Нічога! — спакойна сказала маці. — Няхай не думаюць, што мы скнары!

Бацька дадаў:

— Не везці ж табе паўлітровы слоік...

Антось падняў вядро:

— Ого! Яно ж мне рукі адарве!..

— Нічога! Нічога! — у той жа танальнасці працягвала маці.— Малады! Дужы! Аўтобус давязе да мястэчка, а там — з рукі ў руку — і данясеш.

Антось уздыхнуў, узяў вядро і пакрочыў да аўтобуса...

Быў цудоўны восеньскі дзень. Сонца прыгравала па-летняму. Настрой у Антося быў вясновы.

Аўтобус прабег дзесяць кіламетраў хутка, і Антось апынуўся на аўтавакзале, дзе сэрца яго затахкала мацней і часцей.

Спытаўшыся ў нейкага мужчыны, дзе патрэбная яму вуліца, Антось паджгаў у той бок, перакідваючы з рукі ў руку цяжкое вядро.

Раптам праз вуліцу нехта крыкнуў:

— Антось? Ты?!

Антось зірнуў у той бок. Да яго радасна бег Толік, з якім разам служылі ў адной роце.

— Толік! Вось дык радасць! — усклікнуў Антось.

Салдацкае сяброўства і братэрства яшчэ моцна жыло ў душы нядаўніх аднапалчан.

— Ты адкуль?!.

— А ты як?!.

— А я тут жыву! — адказаў Толік.— Пакуль нідзе не працую, балдзею пасля дэмбелю!

— І я балдзею! — выпаліў Антось.

— А што ты з вядром? — запытаўся ў Антося сябар.

Антось збянтэжыўся, шукаў, што адказаць...

— Ды што мы пра пустое?! Гэта ж трэба адзначыць! Дэмбель! Свабода! — не ўнімаўся Толік.

Антось яшчэ больш збянтэжыўся: як бы адкруціцца? Ён жа едзе да дзяўчыны... А з другога боку — такая сустрэча! Дэмбель! Свабода!

Антось адкінуў сумненні, запаліўся ўвесь:

— Давай! Грэх не адзначыць! Толькі дзе возьмем «паліва»?

— Ты што! — усклікнуў Толік.— Сёння гэта прадаецца на кожным вуглу! Вунь і крама!

Сябры зайшлі ў краму. Там, акрамя спіртнога, нічога не было. Узяўшы кожны па бутэльцы гарэлкі, хлопцы выйшлі на вуліцу.

— А чым загрызём? — спытаўся Антось.

Толік падумаў і кажа:

— За тым паваротам — хлебная крама... Да гастранома — далекавата...

Антось схамянуўся:

— Дык вось жа мёд! Цэлае вядро! Хлеб і мёд — закусь, трымайся за неба!

Купіўшы бохан хлеба і батон, сябры накіраваліся на зялёны, парослы кустамі выган.

— Вось тут, на зялёным дыване,— ні табе камандзіраў, ні табе начальнікаў! Свабода! — радаваліся сябры.

Уладкаваўшыся, усеўшыся, пачалі пакрысе адпіваць з рыльца гарэлку, мачаць хлеб і батон у мёд.

— Вось гэта жыццё!..

— Гэта табе не казарма!..

— Вольныя, як тыя птушкі!..

— Яшчэ вальней!..

— Глынём?

— А як жа!..

«Банкет» працягваўся, але аднекуль пачалі злятацца пчолы. Восенню, перад зімоўкай, яны асабліва ласыя да мёду, здольны нават на крадзеж... А тут гатовенькі! Цэлае вядро!

Спачатку сябры не звярталі на іх увагі, але пчолы ўсё прыбывалі і прыбывалі. Яны ліплі да вядра, садзіліся на рукі, лезлі ў вочы — ім не падабаўся смурод гарэлкі. Тады хлопцы пачалі іх адганяць, нават біць і душыць. То на шчацэ прыдушаць, то на лбе прыціснуць. А прыціснутая пчала, перад тым як загінуць, паспявае ткнуць джала.

Вось п'яныя хлопцы і не заўважылі, як нахапаліся пчаліных укусаў. Адна пчала ўскочыла нават у рот Антосю, калі ён не-

шта гаварыў, і паспела кусnуць яго за язык. Гэта перапоўніла чашу сябравага цярпення, і яны пачалі збірацца.

— Добра, што мы паспелі апусташыць тару! — сказаў, махаючы рукамі, Антось.

— Хутчэй завяжы вядро! Можа, адчэпяцца! — амаль закрычаў Толік.

Сябры сабраліся, выцерлі травой ліпкія ад мёду рукі і пакрочылі прэч ад гэтага месца. Але пчолы ад іх не адставалі — гулі над галовамі цэлым роем.

На развітанне Толік чыркнуў на паперы свой адрас сябру, і Антось, хістаючыся, пакрочыў да Алесі — бліжэй знаёміцца. Пчолы, чуючы ў вядры мёд, спраўна гулі над галавой, поўзалі па ліпкай пасудзіне.

Антосю падалося, што сонечны дзень паступова пачаў цямнець. Усё навакольнае бачылася як праз туман, нібы праз шчылінку. Твар гарэў, язык пякло, ён патаўсцеў.

Ён падумаў: «Свежае паветра і гарэлка — вось твар і гарыць! Пройдзе!»

А вось і патрэбны нумар дома. Антось, хоць і праз туман, заўважыў — дом добры! Пастукаўся ў дзверы. Чуе: «Заходзьце!»

Хлопец пераступіў цераз парог і апынуўся ў хаце. Зноў жа праз туман убачыў сярэдніх год жанчыну.

«Здравія жадаю!» — хацеў па-вайсковаму адрапартаваць Антось, але языку было цесна ў роце, і атрымалася:

— Зд-друя жад-дую!..

— Што? — запыталася жанчына.— Што вам трэба?

Антось напружыўся з апошніх сіл і выціснуў:

— Аль... Ал-л-лесю!..

— Якую яшчэ Алесю? Навошта вам Алеся? Ідзіце адсюль!

Адчыніліся дзверы, і з другой паловы хаты выйшла прыгожая дзяўчына.

Антось пахіснуўся ад нечаканасці. Якая прыгожая! Гэта ж Алеся! І ногі не крывыя. І абедзве на месцы! Антось праз расчыненыя дзверы ўбачыў на стале ў другім пакоі сваю фотакартку. Ён ад радасці паспрабаваў кінуцца да дзяўчыны:

— Аль... Ал... Але...

— Што вам трэба? — жахнулася дзяўчына. — Я вас не ведаю і ведаць не жадаю.

Антось разгубіўся, але раптоўна ўзрадаваўся, бо за дзяўчынай выйшаў яе брат Міхась — Антосеў аднапалчанін, які і пазнаёміў праз пошту сваю сястру з Антосем.

Антось кінуўся да сябра і распухлым языком, з цяжкасцю прагаварыў:

— Мы разам служылі ў арміі! Я ж твой сябар!

Міхась адпіхнуў незнаёмца:

— Якое нахабства! Знайшоўся мне сябар! Я цябе першы раз бачу! Прыцягнуўся нейкі валацуга, поўную хату пчол навёў...

Тут Антось выпадкова зірнуў у люстэрка, якое вісела на сцяне. Зірнуў і выпусціў з рукі вядро з астаткамі мёду. З люстэрка на яго глядзеў... Не! Не глядзеў, а глядзела нейкае страшыдла з чырвоным апухлым тварам, з лапушынымі вушамі, з тонкімі шчылінкамі замест вачэй. Разлахмачаныя валасы зліпліся ад мёду і тырчэлі ва ўсе бакі. Па іх поўзалі пчолы...

— Ма-ма-а-а! — зароў ад жаху Антось і кінуўся ў дзверы. Ап'яненне яго імгненна прайшло. Ён ляцеў па вуліцы, пужаючы людзей.

«Што я нарабіў? Дурань! Такую дзяўчыну страціў!» — хлясталі, як бізуном, думкі.

Антось падслепаватымі вачыма прачытаў на паперцы Толікаў адрас і з цяжкасцю знайшоў яго дом.

Пастукаў і пахаладзеў: «Толькі б не спужаліся! Толькі б не прагналі! Куды ж я дзенуся?..»

Адчыніліся дзверы, і Антось праз той жа туман убачыў жанчыну.

— А-а! — прапела яна.— Яшчэ адзін круглы, як гарбуз! Заходзь! Заходзь! Буду двух адразу лячыць — мой ляжыць!

Антось з палёгкай пераступіў парог і ўбачыў Толіка... Не! Не Толіка, а гэткае ж апухлае страшыдла, як і сам. Ён ляжаў на ложку, мачаў ручнік у халодную ваду і прыкладваў да твару.

— О-ё-маё! — стагнаў ён.

Толькі цяпер Антось адчуў, як пячэ і баліць твар.

— На, папі кіслага малака і кладзіся. Зараз паднясу і табе ваду з ручніком,— сказала Толікава маці.

Антось паслухмяна выпіў малако і лёг. Ён адчуў на твары халодны ручнік і пачуў пяшчотны голас сябравай маці:

— Эх вы, мядовыя-бядовыя хлопцы! Блазнюкі яшчэ, хоць і адслужылі ў арміі...

Пухліна праходзіла аж два дні. За гэты час Толікава маці вымыла і адгладзіла Антосеву кашулю, пачысціла пінжак.

Антось цёпла развітваўся і дзячыў Толікавай маці, потым абняўся з сябрам і падаўся на аўтастанцыю, каб ехаць дамоў. На душы было мутарна. Што сказаць дома?

«А дзяўчына якая прыгожая!» — пякла, як агнём, думка.

Не дайшоўшы да станцыі, Антось рашуча крутнуў у другі бок: «Зайду, папрашу хоць прабачэння!»

Раптоўна прыпыніўся: «Пачакай! Дык яны ж мяне не пазналі! Нават Міхась, з якім два гады адслужыў, не пазнаў не толькі мяне, а й майго голасу! Дзякуй табе, распухлы язык!» — і Антось з надзеяй пакрочыў да Алесевага дома. Зноў пастукаў у дзверы. Сэрца вырывалася з грудзей.

Адчыніў дзверы Міхась.

— Антось! Дарагі! — усклікнуў ён і абняў сябра.— Ды што ты аслупянеў? Заходзь!

Антось зайшоў. Адчыніліся дзверы, і з другой паловы хаты выглянула тая ж прыгажуня. Зачырванелася і закрыла дзверы.

Міхась засмяяўся:

— Нічога! Зараз выйдзе! Бачыў, як зачырванелася? Рабі вывады, Антось!..

Шчаслівы Антось не ведаў, што рабіць, што казаць.

— Я... я... разумееш...

— Ды разумею я ўсё! Зараз падыдуць мама, тата, сядзем за стол і пагутарым...

Антось на ўсякі выпадак з апаскай зірнуў у тое ж люстэрка. Страшыдлы там ужо не было, на Антося глядзеў прыгожы малады хлопец з акуратна зачасанымі валасамі.

— Прыгажун! Прыгажун! — засмяяўся Міхась.— Дарэмна хвалюешся — тваю фотакартку з рук не выпускае...

Раптоўна Антось убачыў сваё вядро, якое стаяла ў кутку пад лаўкай.

— Я... я... вядро...

— А-а! Вядро! — зразумеў Антосева пытанне Міхась.— Гэта ж два дні назад да нас у хату заскочыў нейкі п'яны дурань. Увесь апухлы, з галавы да ног у мёдзе, прыпёр за сабой цэлы рой пчол — ледзь павыганялі іх з хаты...

Антось зачырванеўся, зірнуў долу.

Міхась працягваў:

— Ты разумееш? Нечага да Алесі кідаўся, мяне сябрам называў... Во валацуга!.. Потым кінуў гэта вядро і з крыкам падаўся з хаты... Такое ў нашым мястэчку — упершыню!

Антось уціснуў галаву ў плечы і гатоў быў зноў кінуцца ў дзверы, але Міхась схамянуўся:

— Ды чорт з ім, з тым дурнем! Не варты ён таго, каб пра яго ўспамінаць! Сядай, расказвай, будзь як дома!..

А неўзабаве Антось і Алеся справілі вяселле.

Няхай ім шчасціць у жыцці! Ды так яно і будзе, бо знаёмства пры мёдзе — добрая прыкмета!

ЗАКЛАД СА СМЕРЦЮ

Свой першы глыток гарэлкі Віталік зрабіў у пятнаццацігадовым узросце.

У роце апякло, перахапіла дыханне, пацяклі слёзы. Гадасць такая, што не ведаў, як адпляваццa, чым заесці. Але, адпляваўшыся і заеўшы, адкрыў у сабе невядомую дагэтуль лёгкасць адчуванняў. Хацелася смяяцца, рухацца, дзейнічаць. Здавалася, што варта толькі адштурхнуцца нагамі ад зямлі і нябачныя крылы панясуць увышыню. Але гэтыя адчуванні хутка прайшлі, і зноў вярнуліся мутарнасць і вяласць.

«Не! — сказаў сам сабе Віталік.— Болей у рот не вазьму гэту атруту! Сітро! Морс! Гэта зусім іншая справа! Гэта — клас!..»

Але праходзілі дні, а тое адчуванне незвычайнай лёгкасці не выходзіла з галавы, цікавіла і вабіла.

А тут яшчэ сябры:

— Не будзь, Віталь, жмотам! Маеш багатых продкаў, а не жадаеш скінуцца з намі!..

Бацькі ў Віталіка былі і сапраўды даволі забяспечаныя. Алег Сцяпанавіч, яго бацька, займаў пасаду намесніка абласнога пракурора. Быў энергічны, самаахвярны ў рабоце і, як казалі калегі, перспектыўны. Маці, Валянціна Лявонцеўна, дырэктарствавала ў сярэдняй школе. У гэтай жа школе вучыўся і Віталік, які быў не ў захапленні ад штодзённага мамінага вока. Але куды было яму дзявацца?

Віталікавы сябры ведалі, што гаварылі,— дастатак у гэтай сям'і быў, грошы ў іх сябра вадзіліся. І Віталік, не жадаючы быць «жмотам», скідваўся, а часцяком браў на сябе і ўсе грашовыя расходы.

З кожным разам гарэлка здавалася менш горкай і непрыемнай, а завіхрэнні ў галаве больш неабсяжнымі.

Спадабаліся і пахвалы падпітых сяброў у яго адрас, ад чаго Віталік уяўляў сябе асобай значнай і ўсё часцей уціскаў у лексікон уласнае «я».

Сяброўская хвала і захапленне Віталікам былі шчырымі, хаця і грошы ігралі не апошнюю ролю. Ды і як было не захапляцца чалавекам, які не па ўзросце начытаны, заўсёды акуратна і з густам апрануты, а галоўнае, валодае інфармацыяй на крымінальную тэму.

Вось так — зрабіўшы ў свае пятнаццаць гадоў першы глыток гарэлкі, Віталік і не сніў, што гэтым ён крута змяніў свой лёс і што да апошняга ў яго жыцці глытка гарэлкі засталося ўсяго два гады.

* * *

У сярэдзіне пяцідзесятых гадоў вёска знешне не паходзіла на паміраючую істоту, хаця хварэла і захворванне было небяспечным. Прымусовае ўтрымліванне моладзі ў калгасах, дзе, акрамя працы, для той жа моладзі нічога не было,— толькі адцягвала трагічны фінал.

Няўмольны дыягназ — бесперспектыўнасць калгасаў паглыблялі лозунгавая палітыка дзяржавы і адкрытая хлусня аб роўнасці жыццёвых умоў у горадзе і вёсцы. Але на прымусе і ідэалагічнай хлусні далёка не паедзеш.

Не маючы магчымасці атрымаць пашпарт, моладзь была вымушана корпацца ў калгасным гнаі і брудзе, бо без пашпарта ўладкавацца на працу ў горадзе было немагчыма. Чым не турма?..

Рэдка каму ўдавалася здабыць спраўку з праўлення калгаса або з сельсавета, якая сведчыла, што ўладальнік «вольнай» мае права часова ад'ехаць ад сваіх мясцін. З такой спраўкай шчасліўцы імчалі ў горад і лезлі ў любую дзірку, на самую цяжкую працу — толькі б далей ад калгаса.

І хоць пакутавалі яны ў горадзе не менш, чым у калгасе, але зараблялі капейчыну і ехалі на выхадныя дні да бацькоўскага сала з задзёртымі ўгару насамі, бо паспелі прыдбаць нейкі стракаты пінжак і чаплялі на шыю размалёваны гальштук. Форсу таго — як на дрывотні трэсак!

Прыдбаў такую спраўку і ўціснуўся ў горадзе на нейкую падсобную працу і Генадзь Лапцэвіч. І для яго гарадское жыццё было хутчэй хрэнам, чым мёдам, але пасля вясковай сціпласці вочы разбягаліся ад навізны і кантрастнасці гарадскога побыту.

Генадзь тут жа, побач з цагельным заводам, на ўскраі горада, дзе здымаў у гаспадароў вугал, прыгледзеў танцпляцоўку, якую называлі «пятачком». Танцы ўлетку адбываліся штовечар, і Генадзь зачасціў сюды. Знаёмых яшчэ не займеў, таму першыя вечары сціпла стаяў збоку і назіраў.

Гарадскія танцы адрозніваліся ад вясковых, асабліва ў час факстротаў мудрагеліста выдрыгвалі нагамі. Генадзь прыкінуў у галаве, ці змог бы гэтак выкаблучвацца, як сцілягі, але саромеўся нават думаць пра такія крыўлянні. Праўда, вальс круцілі тут аднолькава, як і ў вёсцы.

Аднаго вечара Генадзь убачыў настолькі прыгожую дзяўчыну, што забыўся пра сорам, і вырашыў запрасіць яе на

вальс, не звяртаючы ўвагі на тое, што яна не адна, а ў кампаніі сяброўак і хлопцаў. Загучала музыка, і Генадзь ірвануўся з месца, каб апярэдзіць астатніх, і запрасіў незнаёмку на вальс, але паспеў толькі сказаць «дазвольце», пасля чаго адчуў моцны ўдар кулаком у сківу. Ён крутнуўся ў той бок, але атрымаў удар ззаду, потым спераду. Генадзь паваліўся на дошкі «пятачка» і адразу ж атрымаў удар нагой у жывот. Апошняе, што ён пачуў, быў нечы крык:

— Ляжачага не біць!..

Генадзь прыйшоў у сябе і заўважыў, што сядзіць на лаўцы, у гэтым жа скверы, непадалёку ад танцпляцоўкі. З двух бакоў ад яго сядзелі нейкія хлопцы, другія, каму не хапіла месца, стаялі перад ім, курылі і аб нечым шумна гаманілі.

Генадзь ірвануўся з месца:

— За што вы мяне, хлопцы? Што я вам зрабіў?

Адзін з тых, што сядзеў побач і, відаць, быў самы аўтарытэтны, рэзка цягануў Генадзя за плячо назад, ад чаго той зноў плюхнуўся на лаўку.

— Сядзь, дурань! — рашуча, але мякка сказаў «аўтарытэт».— Каб не мы, ты б яшчэ доўга нюхаў дошкі пятачка. Танцор!..

Генадзь толькі цяпер заўважыў на кашулі цёмныя плямы — гэта былі крывавыя плямы. Памацаў пад вокам і войкнуў ад болю. У жываце таксама гулялі рэзі.

— А хто ж мяне так? — збянтэжана спытаўся Генадзь.

— Болей адзін боўтайся, дык яшчэ не гэтак схопіш па нюхаўцы,— зноў адказаў сусед па лаўцы.— Ты, я бачу і чую па гаворцы,— вясковец?!.

Вось гэткім незвычайным чынам Генадзь пазнаёміўся з Віталікам і яго сябрамі. Яны і расказалі пра тое, як яго збілі з ног і пачалі качаць нагамі па танцпляцоўцы тыя чатыры хлапцы і як яны, Генадзевы абаронцы, не ўтрымаліся і з крыкам «ляжачага не біць» разагналі тую хеўру, атрымаўшы пры гэтым кожны па ўласнаму «ліхтару» пад вокам.

* * *

Дзіўна, але Віталік і Генадзь пасябравалі. Дзіўна таму, што Віталік — гарадскі элітарны хлопец, а Генадзь — сціплы і просты вясковец. Дзіўна і таму, што Віталік вучыўся ў дзесятым класе, з маленства карыстаўся бацькавай бібліятэкай, часцяком наведваў з бацькамі і тэатры, і кіно, а Генадзь скон-

чыў усяго сем класаў і «прыхрамваў» на неабсяжных прасторах класічнай літаратуры, блытаўся ў прозвішчах артыстаў і спевакоў. Магчыма, Генадзева шчырасць і наіўнасць падабаліся Віталіку больш за ўсё, і ён з лёгкасцю мог казыраць перад новым сябрам уласным «я».

— Я ўсё магу! Усё! — часцяком чуў Генадзь ад сябра. Чуў і верыў гэтаму, бо Віталікаў бацька па просьбе сына ўладкаваў Генадзя ў «абшчак» — будынак, які быў пабудаваны цагельным заводам для бескватэрнай моладзі.

Але не толькі сынава просьба станоўча паўплывала на Алега Сцяпанавіча, а і знаёмства з самім Генадзем. Віталікаў бацька вопытным вокам ацаніў Генадзя: хлопец вясковы, неразбэшчаны, старэйшы за сына. Што яшчэ трэба? Чым не падпора сыну ў мутным і непрадказальным гарадскім тлуме?

І Генадзь, які быў старэйшы на чатыры гады за Віталіка і які меў «воўчы» білет, вызваляючы яго па стану здароўя ад арміі, зрабіўся частым госцем у Віталіка.

У сваю чаргу Віталік, асабліва летам, пачаў бываць і ў Генадзевай вёсцы, начаваў і сталаваўся ў Генадзевых бацькоў. Яго вельмі здзіўляла вясковае харчаванне — сала, бульба, яйкі, малако. Ды і малако з яйкамі не заўсёды былі — то карова перад ацёлам не даілася, то куры лінялі і не несліся.

Здзіўлялі і вясковыя вечарынкі — усю ноч, да раніцы. Здзівіла і самагонка — мутнаватая, смярдзючая, але п'ецца, як вада, не пячэ, не гарчыць.

Тут, у вясковым асяроддзі, ужо сам Віталік пачаў «прыхрамваць» — усё яму было нова, дзіўна і цікава. Генадзь гэта заўважыў і, пры выпадку, падджартоўваў над сябрам. Падводзіў яго да слівы і пытаўся:

— Што гэта, пане, бяроза ці лаза?..

На сліве не было пладоў, і Віталіку цяжка было разабрацца, што гэта за дрэва, але ён хутка знаходзіў адказ:

— Ведаю дакладна, што гэта не елка...

А ўжо зімой, ідучы з Віталікам па лесе, Генадзь адчуваў сябе перад сябрам, як прафесар перад першакурснікам. Слядоў было столькі, што Віталік ледзь паспяваў пытацца:

— А гэта хто прабег? А там чые загагулінкі? А вунь — быццам хто вяровачку паклаў на снезе! А вось тут!

Баль быў на Генадзевай вуліцы.

— Гэта табе не ў бібліятэцы капацца ды чужыя думкі чытаць! Тут свая граматыка і арыфметыка!

* * *

Выпускныя экзамены Віталік вытрымаў паспяхова — сказалася яго агульная падрыхтоўка, разумна спланаваная бацькамі.

І хоць вучоба не вымагала вялікай напругі, Віталік, пасля атрымання атэстата, псіхалагічна адчуў палёгку на душы. У свае семнаццаць год ён не надта думаў пра перспектыву, пра тое, што наперадзе цэлае жыццё. Як і кожны ў яго ўзросце, ён жыў адным днём, радаваўся таму, што наперадзе лета, адпачынак, забавы. А там — будзе бачна, тым больш што даўно вырашана яго бліжэйшая будучыня — юрыдычны факультэт універсітэта. Віталік і сам хацеў пайсці па бацькавай дарозе — стаць правазнаўцам.

Усё складвалася выдатна, давалася лёгка, як кажуць, надвор'е абяцала быць цёплым і бязвоблачным.

Віталікавы бацькі далі згоду на тое, каб сын у цесным сяброўскім коле адзначыў дома заканчэнне школы, хаця Віталік настойваў на рэстаране.

Маці, каб пераканаць сына, хітрыла:

— Гэта ж і наша з бацькам свята! І для нас радасная падзея! У рэстаран мы з вамі не пацягнемся, а тут усе разам.

Віталік хацеў супярэчыць, але маці запэўніла яго:

— Не бойся, замінаць не будзем! Павіншуем, пабудзем крыху і пакінем вас адных...

Віталік сабраў самых блізкіх сваіх сяброў — дзяўчат і хлопцаў, сярод якіх быў і Генадзь. Тут маці ўпершыню ўбачыла, як сын заліхвацкі кульнуў чарку гарэлкі ў рот, і таўханула локцем мужа:

— Алег! Глянь, што ён робіць! Як ваду!

Віталік перахапіў бацькоўскі погляд і заспакоіў іх:

— Не бойцеся, я не п'янею! Ды і дзень сёння такі...

І сапраўды, Віталіка гарэлка не дужа «брала». Яго высокі рост, крэпкі склад цела, добрае харчаванне былі як той моцны падмурак, на якім можна смела ўзводзіць шматпавярховы будынак. Ды і нельга было сказаць, што Віталік шукаў сустрэчы з гарэлкай, захапляўся ёю. Не! Здаралася — выпіваў, не задумваючыся, добра гэта ці блага.

Таму ён гэтак шчыра і бясхітрасна сказаў бацькам:

— Я не п'янею!

Пасля таго як моладзь разышлася і застаўся толькі Генадзь, Віталік падышоў да бацькоў:

— Вы не супраць, калі я на некалькі дзён матану з Генадзем у яго вёску?

Маці, заўсёды спакойная і разважлівая, на гэты раз неяк нервова схамянулася, быццам спужалася пытання.

— Ой, сынок, можа б, ты пабыў з намі! Адаспіся, адпачні, адыхайся...

Бацька падтрымаў сына:

— Самы раз ехаць! І надвор'е, і час спрыяюць гэтаму. Універсітэцкія экзамены не за гарамі, зноў падрыхтоўка, мітусня. Едзь, сын, адпачні!

* * *

Напэўна, і камп'ютэрныя магчымасці адстануць ад вясковага «лапцевага» тэлефона, які імгненна разносіць па навакольных вёсках любую навіну.

Таму пра Віталікавы наведванні Генадзевай вёскі ведалі не толькі мясцовыя жыхары, а і ўся навакольная моладзь. Хлопец ён быў прыкметны, прыгожы, любіў выставіць сваё «я», але ж і былі для таго падставы.

Дзяўчаты, пачуўшы, што прыехаў гарадскі кавалер, больш старанна чапурыліся, апраналі лепшае. Хлопцы ў душы злаваліся, кулялі лішнюю чарку для смеласці і, пры выпадку, задзіраліся з няпрошаным сапернікам, чапіліся да яго, але да бойкі ні разу не дайшло — паяршацца хлопцы, панадзімаюцца ды і сядуць на «адно» месца.

І гэты паслявыпускны прыезд Віталіка ў вёску не застаўся без увагі.

— Ажаню я цябе тут! — жартаваў Генадзь.— Во будзе здорава: я — у горад на булкі, ты — у вёску каровам хвасты накручваць!..

Вечарынка пачыналася, як заўсёды,— паціху, павалі збіралася моладзь, раскачвалася, прыглядвалася да чужых абновак, вытыркала наперад свае.

Хлопцы — і гэта, як закон, разыходзіліся кучкамі па хатах, дварах, пілі самагонку і ўжо пасля «ўлівання», пачырванелыя, сунуліся ў драўляны клуб, які ад астатніх хат адрозніваўся толькі назвай.

Віталіка вельмі здзіўляла не тое, што п'юць,— выпіваў і ён, а тое, што закусваюць цыбуляй. П'юць, ядуць сала з цыбуляй, накурацца, а потым лезуць да дзявочага носа з размовамі. Дзіва!

Да цыбулі ён перад вечарынкай не дакранаўся, а курыць — не курыў зроду.

Вечарынка раскручвалася нетаропка, затое як раскруціцца — не спыніш. А калі яшчэ трапіць гарманіст, як той агонь,— танцоры не адчуваюць пад сабой падлогі, выкладваюцца ў кожным танцы да апошняга поту.

Паміж танцамі хлопцы дабаўлялі «гаручага» — паднімалі градус у целе, і рабілі гэта за ноч не адзін раз.

Быў у гэтым і свой маленькі плюс, бо як рэнтген высвечвае хваробу, так і гарэлка высвечвае характар чалавека. Разумны — ён і п'яны разумны, а схаваная ў цвярозым чалавеку дурнота пасля першай жа шклянкі вылазіць наверх. Праз гэты «рэнтген» дзяўчаты даўно ведалі, хто чаго варты, і, думаючы пра будучыню, стараліся абыходзіць за вярсту занадта дурных. Але жыццё ёсць жыццё, і не дзяўчаты выбіраюць, а іх...

У адзін з такіх дабавачных перапынкаў Генадзь пайшоў са сваёй дзяўчынай, а Віталіка хлопцы зацягнулі ў суседнюю хату, дзе на стале з'явіліся і самагонка, і сала. Хлопцы былі амаль усе знаёмыя і як адзін падпітыя.

Віталік знешне выглядаў цвяроза, але мутарнасць ад выпітай самагонкі адчувалася. Піць не вельмі хацелася, ды, як кажуць, цыган за кампанію вешаецца.

Пачалі разліваць па шклянках, выпілі. Выпіў і Віталік. Сала не прывабіла — укусіў скарыначку хлеба. Пасля выпітага крыху павесялеў, але болей піць не хацелася, і ён устаў, каб выйсці на двор.

— Ты куды?! — загаманілі хлопцы.— З намі дык з намі! Не дык не! Не горшыя за цябе!..

Віталік, каб не крыўдзіць астатніх, бадзёра адказаў:

— З вамі! — і сеў на лаву.

— Наліць яму! Налівай усім! Банкуй!..

Віталік закрыў рукой шклянку:

— Мне хопіць гэтага... Хопіць, хлопцы... Не хачу!

— Што, прывык у бацькоў да сітра?! Слабак! — пачуліся п'яныя галасы.— Можа, соску прынесці?

Віталік ускіпеў:

— Ды я болей за вас усіх вып'ю! Ды я не п'янею зусім!

— Ха-ха-ха! — пачулася ў адказ.

— Ах, так! — і Віталік, устаючы, паказаў на крыху адпіты трохлітровы слоік самагонкі, які стаяў «у рэзерве», паміж пустых і паўпустых пляшак.— Бачыце трохлітровік?! Я не адрываючыся апаражню гэты слоік! Ну што, спорым?!

Усе загаманілі, узрушыліся. Хто крычаў: «Куды табе!», хто: «Падумаеш, здзівіў!»

— Глядзіце! — і Віталік, абхапіўшы далонямі слоік, нахіліў яго да рота і пачаў піць.

Усе сціхлі, акамянелі. Няўжо вып'е?

Спачатку глыткі былі вялікія, мутнаватая вадкасць жвава пералівалася з пасудзіны ў Віталікаў рот, потым, калі паказаўся крайчык дна (значыць, палова адпіта), глыткі паменшалі і парадзелі, слоік амаль перастаў нахіляцца. Віталік з цяжкасцю прымушаў сябе рабіць кожны глыток, але самалюбства не дазваляла спыніцца — прайграць спрэчку.

Віталік ужо не піў, а цадзіў праз зубы самагонку, не адчуваючы ні яе паху, ні смаку. Цадзіў і думаў: «Я вам пакажу сітро...»

Здавалася, што яшчэ крыху намаганняў і Віталік дацісне да канца трохлітровік, але раптоўна рукі яго здрыгануліся і самагонка, запоўніўшы поўнае горла, пацякла на грудзі. Віталік хіснуўся, неяк нязграбна і з цяжкасцю грукнуў слоік аб стол, нібы гэта была шматпудовая гіра, і памутнелымі, як гэта сівуха, вачыма паглядзеў некуды скрозь хлопцаў.

— Нічога,— ледзь дыхаючы, выціснуў ён,— я зараз, я дап'ю... я яшчэ...— і гэтак жа цяжка і гулка, як слоік аб стол, бразнуўся на падлогу.

Усе ўскочылі з месцаў, нахіліліся над ім і спужаліся, працверазелі. Віталік выглядаў як нябожчык — белы, без крывінкі твар, шырока адкрыты рот, вочы неяк страшна закаціліся пад лоб.

Нехта крыкнуў:

— Вады!..

— Што вада? Малака! Кіслага малака!

Але малако вылівалася з рота на падлогу...

У хату, смеючыся, увайшоў Генадзь.

— Што за шум без бойкі? Дзе мае сто грам?

Убачыў на падлозе свайго сябра і ледзь не самлеў.

— Што з ім?! Што?!

Пачуўшы пра дурны заклад, кінуўся да Віталіка, схіліўся над ім, мацаў пульс.

— Жывы! Чую — пульсуе! Хоць слаба, але пульсуе! Хутчэй доктара! — закрычаў Генадзь і асекся...

Дзе той доктар?.. Бліжэйшы фельчар — ажно за сем вёрстаў, ды і ў таго, акрамя ваты, нічога няма... Але што рабіць? Трэба ж шукаць ратаванне!

Генадзь зноў крыкнуў:

— Каня! Хлопцы, хутчэй запрагайце каня!..

Віталіка паклалі на падводу, зрабіўшы падсцілку з сена. Двое хлопцаў падтрымлівалі Віталікава абмяклае цела, а Генадзь гнаў штосілы каня. Хлястаў яго дубцом і стагнаў:

— Якая светлая душа! Як маглі дазволіць... Як маглі... Гэта я, я вінаваты, толькі я...

Ноч была цёмная, таму колы наскоквалі на каменні, правальваліся ў нейкія яміны, зноў высякалі іскры аб каменні — і імчалі, імчалі да ратавальных дактароў, а бездапаможнае Віталікава цела падскоквала на сене, як выцягнутая з вады рыбіна.

Падляцеўшы да фельчаравай хаты, Генадзь загрукацеў у акно.

— Дзядзечка! Памажыце! Тут хлапец памірае! Хлапец...

Фельчар, чалавек даўно ўжо пенсійнага ўзросту, выйшаў нетаропка на ганак, накінуўшы на бялізну ватоўку.

— Што здарылася? Акно ледзь не высадзіў!

— Дзядзечка! Хлапец памірае! Ратуйце!..

Фельчар падышоў да падводы, узяў Віталікаву руку і пачаў слухаць пульс. Доўга слухаў, потым узяў другую руку і прымружыў вочы.

Пачынала віднець, і дзесь звонка зацокаў і пералівіста засвістаў салавей. Генадзь, які з маленства любіў салаўіныя спевы, цяпер гатовы быў забіць таго салаўя, за тое, што перашкаджаў фельчару чуць Віталікаў пульс...

Фельчар паклаў руку, прыхіліў вуха да грудзей беспрытомнага Віталія.

Генадзь стрымліваў дыханне, сэрца тахкала так моцна, што здавалася, і яно перашкаджае фельчару пачуць сэрца яго сябра.

Нарэшце фельчар распраміўся і кашлянуў убок.

— Ну што? — узмаліўся Генадзь.— Дапаможаце?!.

Фельчар уздыхнуў:

— Позна, сынкі, позна...

* * *

Алег Сцяпанавіч вяртаўся дамоў у цудоўным настроі. Тое, пра што марыў, пра што апошні час гаварылі не хаваючыся саслужбоўцы,— адбылося. Сёння на калегіі, у прысутнасці высокага начальства, быў зачытаны загад аб назначэнні яго абласным пракурорам. І гэта адбылося ў сорак тры гады! Нездарма калегі называлі яго перспектыўным — перспектыва засталася і надалей.

Алег Сцяпанавіч сёння не стаў нават карыстацца службовай машынай і нетаропка крочыў дамоў, атулены прыемнымі думкамі і марамі.

Пераступіўшы парог кватэры, ён абняў жонку:

— Ну, Валюшка, можаш павіншаваць мяне! Я болей не намеснік! Твой муж — пракурор!

— Няўжо, Алег! Няўжо! — прыціснулася жонка да грудзей мужа і заплакала шчаслівымі слязьмі.— Віншую, дарагі! Ты заслужыў гэту пасаду сваёй працай! Наша сям'я адчувала тваю адданасць рабоце! Віншую!

— А калі так,— усклікнуў Алег Сцяпанавіч,— накрывай стол, будзем піць шампанскае!

Валянціна Лявонцеўна сумна адказала:

— Эх, няма сёння з намі сынка нашага... Як бы ён парадаваўся... І навошта я яго адпусціла?

— Нічога! — падбадзёрыў яе Алег Сцяпанавіч.— Паспее і ён пацешыцца за бацьку. Паспее!..

Калі шампанскае было разліта па фужэрах, хтосьці пазваніў у дзверы.

— Сядзі! — сказала Валянціна Лявонцеўна.— Я адчыню сама. У цябе ж сёння такое свята!

Падышоўшы да дзвярэй, шчаслівая гаспадыня спыталася:

— Хто там?

— Вам тэлеграма! — пачуўся адказ.

— Алег,— усклікнула Валянціна Лявонцеўна, адчыняючы дзверы,— нехта надта спрытны спяшаецца цябе павіншаваць!..

Пачтарка з каменным выразам твару моўчкі працягнула тэлеграму.

Валянціна Лявонцеўна хуценька прабегла вачамі па літарах, шукаючы віншаванне, і з першага разу нічога не зразумела. З вуснаў прасіліся словы «гэта не нам», але, ліхарадкава перачытваючы тэкст, пачала халадзець ад жудаснага сэнсу слоў...

— Віта-а-а...— паспела крыкнуць яна страшэнным галасам і, як нежывая, павалілася ля парога.

* * *

Ці ж мог думаць Алег Сцяпанавіч, што першая справа, якую будзе ён кантраляваць на новай пасадзе,— будзе крымінальная справа па факце гібелі яго адзінага сына?

«Усіх падніму на ногі! Усё перавярну ўверх нагамі, а вінаватых знайду! — як заклінанне паўтараў ён сам сабе.— Пакараць! Пакараць — і ў першую чаргу Генадзя! Гэта ён лісой

улез у сяброўства да сына. Каб не ён — жыў бы Віталік!»

Крымінальную справу ўзбудзіў, па тэрытарыяльнасці, раённы аддзел унутраных спраў, але пільны кантроль ажыццяўляла і раённая, і абласная пракуратуры.

Алег Сцяпанавіч, як і абяцаў, паставіў каго на ногі, каго на галаву. У Генадзевай вёсцы днявалі і начавалі следчы і ўчастковы, праз дзень наведваўся і сам начальнік міліцыі.

Дапытвалі днём і ноччу ўсіх, хто хаця б вухам чуў пра гэта здарэнне. Потым, гэтых жа дапытаных, выклікалі ў аддзел міліцыі. І працягвалі дапытваць зноў — здабывалі доказы, нібы выцягвалі жылы.

Але ў такой справе цяжка даказаць нечую вінаватасць — ніхто не прымушаў піць, ніхто сілком у горла не ліў. Ды і вясковыя хлопцы — не дурныя, аднекваліся: не бачыў, не ведаю, не піў з ім...

Адзін Генадзь, на якога быў накіраваны асноўны цяжар абвінавачванняў, ціха і цвёрда заявіў следчаму на першым жа допыце:

— Я вінаваты... Адзін я...

І калі праз некаторы час у народным судзе яму задалі апошняе пытанне: «Ці прызнаяце вы сябе вінаватым?» — ён зноў ціха і цвёрда адказаў:

— Прызнаю!..

Ён і сапраўды шчыра лічыў сябе вінаватым і гэтак жа шчыра жадаў панесці пакаранне, каб прыглушыць у сэрцы нясцерпны боль.

Таму, калі прагучала ўрачыстае: «Імем Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі...», Генадзь думкамі быў далёка ад гэтай афіцыйнай залы.

ЧАЛАВЕК, ЯКІ ГЛЯДЗЕЎ НА ЗОРКІ

Якім Каваль з маленства цягнуў свой воз. Пасляваенная галеча і галаднеча змяніліся пазней на перабіванне з хлеба на ваду. Якім прыкладаў усе намаганні, з апошніх сіл кідаўся ва ўсе бакі, шукаў палёгку, але, як кажуць, толькі часова паслабляў пятлю на шыі. Сіл заставалася ўсё меней, здароўе з узростам пахіснулася, а «дабрабыт» які быў, такім і заставаўся.

Якім горка жартаваў:

— Вось я, Каваль, кую свой лёс... І што? Нястачы повен воз...

Але, кажуць, калі Бог затрымае сваё вока на некім — лёс таго чалавека робіцца шчаслівым. Мусіць, Бог усё ж заўважыў Якіма Каваля і непрыкметна для гэтага ўжо немаладога чалавека запаліў у ягонай душы сваю боскую іскру. Хутчэй за ўсё так і адбылося, бо раптоўна Якім, які даўно апусціў галаву і глядзеў толькі сабе над ногі,— распраміў плечы і заўважыў сонца і ўбачыў на начным небе зоркі. Дзіва — але рука пацягнулася да паперы, і на ёй пачалі нараджацца прадыктаваныя душой творы. Літаратурныя творы! Паэтычныя творы! Хлеба па-ранейшаму не хапала, адзенне было старым і нэндзлым, затое душа адчула крылы, і гэта зрабілася галоўным у жыцці. Дзень быў непадобны на мінулы дзень, кожная ноч адрознівалася ад той, што прайшла, новым, нечаканым творчым здабыткам. Вакол была тая ж жыццёвая шэрасць, а Якім Каваль быццам знаходзіўся на цудоўным, казачным востраве. І такі востраў, сапраўды, існаваў — востраў творчасці, востраў душэўнай узнёсласці Якіма Каваля!

Будучы чалавекам даволі сталым, чалавекам, які з'еў пуды горкай солі, Якім здагадаўся, што без боскай дапамогі тут не абышлося. Ці ж гэта магчыма: усё жыццё без хлеба, а пад старасць — у неба! І Якім шчыра і рэгулярна пачаў наведваць царкву — хрысціцца і выказваць падзяку Богу.

Пісалася яму лёгка, «пладавіта» — кнігі выходзілі з друку адна за другой. Задуманага і ненадрукаванага было яшчэ болей.

І яшчэ больш на аднаго шчаслівага чалавека стала на зямлі!

Аднойчы Якімавы думкі прымусілі руку напісаць твор, які спалохаў самога аўтара. Не тое каб надта спалохаў, але ў душу закраліся трывога, сумненні — навошта ж я так?!.

Якім і сам не мог адказаць, як атрымалася так, што напісаўся богаадступніцкі твор. Праўда, пасля наведванняў царквы ў Якіма і сапраўды закралася падазронасць, што служыцелі храмаў боскіх самі не надта вераць у тое, што прапаведуюць. Якім злаваўся на сябе: «Якая мая справа? Няхай сабе не вераць! Навошта ж я плюнуў у студню, якая мяне поіць?..»

Настрой псаваўся. Жыццёвая шэрасць бліжэй падступіла да казачнага вострава Якімавай творчасці. Відаць, сам спакуслівы д'ябал вадзіў Якімавай рукой, шаптаў яму ў вуха багахульшчыну...

Але справа зроблена. Твор надрукаваны. Узнёсласць пакідала Якіма Каваля.

* * *

Лета, як кажуць, прайшло толькі паўдарогі. Краскі разбегліся па лугах і палях. Птушаняты вылецелі з гнёздаў, і ў птушак паявілася больш вольнага часу для спеваў.

У свой вольны час Якім Каваль імчаў у родную вёску, каб душой зліцца з прыродай, з краскамі ў полі, з птушыным шчабятаннем.

Калі надышла субота, Якім сабраўся, сеў на аўтобус і пакаціў у вёску. Жонку на гэты раз чамусьці не ўзяў, хоць тая таксама любіла вёску і сёння прасілася разам з мужам у дарогу. Нешта прымусіла катэгарычна адказаць жонцы: «Я хачу пабыць адзін!»

Жонка з неахвотай пагадзілася — магчыма, будзе замінаць яму ў творчай працы — і засталася дома ў Мінску.

Прыехаўшы ў вёску, Якім заварыў каву і з асалодай піў яе маленькімі глыткамі на верандзе. Думаў, як здавалася, аб усім і ні аб чым. Ды і глядзеў у нікуды — у адну кропку, а бачыў усё мінулае жыццё, такое складанае, цікавае і супярэчлівае. Гэткая ж супярэчлівасць запоўніла душу: спакой і трывога, задавальненне і расчараванне, узнёсласць і сум.

Выпіўшы каву і нагледзеўшыся «ў нікуды», Якім чамусьці ўзяў «ТОЙ» твор і ўважліва перачытаў. Перачытаў і падбадзёрыў сябе: «Ды я маю права пісаць усё, што захачу! І кропка!..»

Але гэтая думка бадзёрасці не дадала, і супярэчлівасць па-ранейшаму панавала ў душы.

Ноч надышла цёплая, зорная. Спаць не хацелася, і Якім стаяў на двары ля хаты. Стаяў і глядзеў на неба. Справа гэта — глядзець на зоркі — зрабілася прывычнай, і Якім рэдка ўспамінаў той час, калі глядзеў толькі пад ногі і амаль не задумваўся над тым, што глядзець на зоркі — гэта вялікае шчасце, падараванае Богам.

«Чаму я жонку не ўзяў? — падумалася міжволі.— Такая цудоўная ноч! Усё роўна нічога не пішу...»

Здавалася, што зоркі падміргваюць, што яны кратаюцца, як жывыя, што гэты казачны карагод зараз адарве ад зямлі, узніме ў бяздоннае неба і закруціць у бясконцым зорным танцы.

Якім глядзеў не міргаючы, быццам баяўся, што бачыць гэта ў апошні раз.

Раптоўна ў глыбіні чорнага неба з'явілася новая зорка, якая гарэла ўсё ярчэй і ярчэй, набліжаючыся да зямлі.

— Яна набліжаецца! — усклікнуў Якім.— Які цуд!

Зорка набліжалася з неверагоднай хуткасцю, ператвара-

лася ў агністы шар, рабілася ярчэй за сонца. Якіму было нясцерпна балюча глядзець на яе, але адарваць вочы ад гэтага начнога сонца не было сіл. Свячэнне зрабілася такім моцным, што Якімавы вочы аслеплі. Агонь на імгненне балюча дыхнуў,ператвараючы ўсё на сваім шляху ў попел, пачуўся страшэнны выбух, і Якіма Каваля не стала.

* * *

Месца падзення метэарыта ачапілі шчыльна і хутка. Хата, у якой жылі калісь Якімавы продкі, у якой прайшло Якімава маленства і маладосць і ля якой Якім стаяў, углядаючыся апошні раз у жыцці ў зорнае неба,— знікла, нібы яе і не было. Знікла імгненна разам з гаспадаром. На яе месцы зеўрала вялізная варонка з аплаўленымі краямі. У паветры вісеў пах гарэлага жалеза і драўляных галавешак, раскіданых вакол падзення метэарыта.

Да гэтага месца нікога блізка не пускалі, нават Якімаву жонку, якая стаяла непадалёк ад жахлівага месца, галасіла і рвала на сабе валасы.

Зацікаўленыя афіцыйныя асобы — вучоныя, спецыялісты, прадстаўнікі адміністрацыі Прэзідэнта, карэспандэнты ўсіх сродкаў масавай інфармацыі, шчыльна абклалі дзівосны кратэр і не столькі займаліся даследаваннем, колькі заміналі адзін другому. Вучоныя здзіўляліся, што пасля сутыкнення метэарыта з зямлёй і выбуху ані кавалачка нябеснага цела не знайшлі.

Хтосьці з журналістаў спытаўся ў вучоных з Акадэміі навук, ці праўда, што тут стаяла хата і загінуў чалавек?

— Чалавек?! Якая дробязь у параўнанні з цэлай крыніцай для навукі! — адказалі вучоныя.

— Які добры і цікавы быў чалавек! — выціралі ўзмакрэлыя вочы аднавяскоўцы Якіма.

— Светлая была душа! — цяжка ўздыхалі людзі з навакольных вёсак.

«Не будзе болей сваімі творамі пароць у наша самалюбства!» — з палёгкай думалі пісьменнікі.

— Кто погиб? Это тот Коваль, который бросал камни в мой огород? — спытаў Прэзідэнт Беларусі. І з задавальненнем дадаў: — Одним дермократом будет меньше!

— Пры падзенні метэарыта не абышлося без ахвяр, але, на шчасце, загінуў толькі адзін чалавек, — паведамлялі газеты, радыё і тэлебачанне.

За сенсацыйнай шуміхай ніхто не звярнуў увагі на такую дробязь, як гібель аднаго чалавека.

І самае галоўнае — ніхто не сказаў і не напісаў, што загінуў чалавек, які глядзеў на зоркі.

* * *

Па палявой дарозе, абапал якой раслі рознакаляровыя краскі, ішоў стары дзед з унукам. Хлапчук амаль не звяртаў увагі на краскі — яго больш цікавілі незвычайныя каменьчыкі.

— Дзядуля! Глядзі, які перламутравы, з чорным бачком! — захапляўся ўнучак.

— Гэта крэмень! — тлумачыў дзед.

— А чаму іх так многа на нашай зямлі? — не супакойваўся хлопчык.

— Даўно, калі яшчэ мой дзед быў такім хлапчуком, як ты,— пачаў распавядаць стары,— на нашу вёску зваліўся з неба метэарыт. Выбух, кажуць, быў страшэнны, і метэарыт дробнымі кавалачкамі разляцеўся па ўсёй лагойскай зямлі. Магчыма, што кавалачкі крэменю і ёсць часцінкі таго нябеснага госця, бо крэмень знойдзеш не ўсюды, а толькі ў нас,— закончыў дзед.

— Ой, як цікава! — усклікнуў хлопчык і падняў новы каменьчык з вострымі акрайчыкамі...

Час сцірае многія падзеі і імёны, таму сёння пра Якіма Каваля ні дзед, ні ўнук не чулі і вухам. І толькі колішні боскі падарунак — боская іскра, запаленая ў душы Якіма Каваля, працягвае ззяць у ягоных творах.

СМЯЯЦЦА ЦІ ПЛАКАЦЬ?

Ох і надакучыла ж Павэлку жыць у чалавеканенавісным асяроддзі, сярод агрызання і гырканіны. Ступіш крок — зловіш мацюка, яшчэ крок — схопіш ліхтар пад вока.

Непрыкметна ён і сам ашчэрыўся. Падыдзе чалавек прыкурыць ці папытацца чаго, а ўсё Павэлакава нутро — на дыбы, сківіцы сціскаюцца, ажно зубы патрэскваюць, як дрэвы на марозе, погляд — нібы той калючы дрот.

Мітусяцца людзі, шмат іх вакол, а кожны — сам па сабе, кожны — за сваім «калючым дротам». Схапіся за сэрца, паваліся — ніхто не падыдзе, не зверне нават увагі...

— Хопіць! — рашуча сказаў сабе Павэлак.— Буду сеяць дабрыню вакол сябе!

Бачыць ён, ідзе насустрач цяжарная жанчына, жывот, як кажуць, ажно на нос лезе. Гэта ж сёння такая рэдкасць — быццам мужыкі паравяліся.

Замілаваўся Павэлак, сэрца яго размякла, вочы памакрэлі. Падышоў ён да жанчыны і з цеплынёй кажа, паказваючы на яе жывот:

— Няхай Божачка дае шчасце вашаму будучаму дзіцятку! А вам — лёгка разрадзіцца!

Жанчына ад нечаканасці ажно падскочыла:

— Якому дзіцятку?! Дурань! Паглядзець бы на фігуру тваёй лярвы — пэўна, калода калодай! Пад'ялдычнік чортаў!..

Павэлак уціснуў галаву ў плечы і даўся далей ад гэтага ляманту.

— Во ўліп! Як гэта я памыліўся?

З падпсаваным настроем пайшоў ён далей паміж мітуслівасцю і адгароджанасцю кожнага ад кожнага. Бачыць, наперадзе жанчына нясе дзве сумкі, ды такія цяжкія, што ногі ў жанчыны заплятаюцца ў вузел, рукі адрываюцца. Паставіла яна сваю ношу на зямлю, ледзь спіну выпрастала, пот з вачэй не паспявае згортваць — адпачывае.

Шкада зрабілася Павэлаку бедную жанчыну, зноў размякла яго сэрца. Падскочыў ён да незнаёмкі і — хваць за сумкі:

— Ці ж для вас такі груз, мая вы харошая! Я ж вам падсаблю!

— А для каго гэты груз? Для цябе? Пастаў сумкі, зладзюга! — зараўла жанчына.— Людзі! Дапамажыце!

Імгненна назбіралася разявак.

Павэлак ад нечаканасці збялеў, слова вымавіць не можа.

— У міліцыю яго!

— Гэта ж трэба — сярод яснага дня! — пачуліся галасы.

— Я ж хацеў толькі памагчы... Я ж пашкадаваў жанчыну...—апраўдваўся Павэлак.

— Пашкадаваў воўк цяля!

— Жывуць вось такія прайдзісветы за чужы мазоль!

— Рукі адсекчы трэба! — загуло з усіх бакоў.

Збялелы Павэлак даўся галавой у людскую сцяну, збіў з ног некалькі чалавек і, як у жахлівым сне, папёр праз нейкія

двары, пераскокваючы праз жалезныя загароджы, пераганяючы і людзей, і машыны. Спыніўся толькі тады, калі зусім заняло дыханне і густа пацямнела ў вачах.

— Што гэта за дзень такі? — сягаў ён, выціраючы з губы навіслую сліну.— Во памог, дык памог жанчыне! Лепей бы яна ногі павыкручвала, несучы тыя сумкі!

Каб крыху падняць загублены настрой, дастаў цыгарэту, але закурыць не ўдалося, бо, відаць, у час «спрынту» згубіў запалкі.

Азірнуўшыся, Павэлак убачыў голеную патыліцу хлапца, які густа дыміў цыгаркай.

Павэлак крануў за плячо курца і ветліва спытаўся:

— Ці не дазволіш ты мне, хлапчына, прыкурыць?

«Хлапчына» павoлі павярнуўся да прасіцеля і...

— Дзе ты, казёл смярдзючы, бачыш хлапчыну?! Вочы павылазілі, ці што? Ану хіляй адсюль па халадку!

Павэлак збянтэжыўся:

— Гэта ты ззаду... а спераду...

— Я і ззаду, і спераду дзяўчына, магу паказаць! — гыркнула дымам у твар Павэлку тое, што і ззаду,і спераду не было падобна ні на хлапчыну, ні на дзяўчыну.

— Ой! Не трэба паказваць! — замахаў рукамі Павэлак і зноў, уціснуўшы галаву ў плечы, «пахіляў па халадку».

— Не-е! Досыць дабрыні! Сею адно, а вырастае чорт ведае што! Дамоў і толькі дамоў! На людзей не гляджу! Ні з кім не вітаюся! Я — сам па сабе, яны — самі па сабе!..

Хмурна было на душы ў Павэлака, зноў адчуў ён вакол сябе калючы дрот, сківіцы яго сціснуліся, нутро ашчэрылася.

Але, ідучы па скверы, убачыў падлеткаў, якія сілкаваліся гарэлкай, закусваючы цыгарэтным дымам. Не вытрымала Павэлакава душа, прыпыніўся ён:

— Хлопчыкі, хлопчыкі!.. Што ж вы робіце! Яна ж вам пашкодзіць!..

— Гляньце! — загаманілі падпітыя падлеткі.— Яшчэ прыпёрся нахлебнік! Толькі турнулі аднаго, а тут другі ў рот заглядвае! Ну што, дзядзечка, пачастуем і цябе, каб не лез да чужога стала на халяву!

І падсыпалі яны Павэлаку столькі, што ледзь дамоў данёс, бядак.

ВАЙНА ЗАБІВАЕ НЯВІННЫХ

Нягледзячы на страх, выклікаы прароцкімі прадказаннямі Настрадамуса аб нейкай катастрофе сусветнага маштабу, чалавецтва без вялікіх патрасенняў пераступіла праз парог трэцяга тысячагоддзя. І не толькі пераступіла, але й пражыло ў новым тысячагоддзі ажно цэлых пяць год. І ў слове «ажно» няма ніякай іроніі, бо для таго, каб загінуць усяму жывому на Зямлі, патрэбны нават не гады, не дні, а гадзіны.

Вось чаму свядомая частка чалавецтва, цвяроза ацэньваючы стан сучасных узаемаадносінаў паміж дзяржавамі, палітычную амбіцыёзнасць некаторых з іх і ўзровень узбраення, спрадавалася кожнаму ўсходу сонца і ўкладала ў словы «спакойнай ночы» асобы сэнс.

Але што такое чалавецтва? Паняцце гэта даволі абстрактнае, якое абагульняе ўсіх людзей у нешта ледзь не містычнае, цяжкадаступнае і малаэфектыўнае ў барацьбе з такім пачварным злом, як самазнішчэнне — вайна.

Колькі разоў гісторыя паказвала чалавецтву, што яно — сляпое і бездапаможнае немаўлятка ў руках палітыканаў, авантурыстаў, прайдзісветаў. А тая частка чалавецтва, якая лічыла, што вырасла з паўзункоў немаўляткі, уяўляла з сябе мяккую гліну пад магутнымі патокамі дэзінфармацыі, прапаганды, адкрытай ідэалагічнай ілжы, якую тыя ж авантурысты і прайдзісветы шчодра ліюць на галовы чалавецтва, і гэтая «гліна», непрыкметна для сябе, паслухмяна дэфармуецца і набывае патрэбныя палітыканам формы.

Працяглы мір і трывалы дабрабыт прытупляюць пільнасць чалавецтва, і яно, адаспанае ў мірным ложку і ад'етае за тлустым сталом, праяўляе не трывогу, не страх, а дзіцячую зацікаўленасць да кожнай новай «гарачай» кропкі на зямлі. З вуснаў чалавецтва гатова сарвацца адвечнае прагнае слова:

«Відовішчаў!» — пры гэтым яно забываецца на тое, што ў першую чаргу вайна забівае нявінных — само чалавецтва.

І што самае небяспечнае — чалавецтва, ходзячы па касцях папярэдняга чалавецтва, не разумнее. «Гліна» паслухмяна мяняе формы — балем правяць адзінкі.

* * *

Тыя кропкі, якія завуцца «гарачымі», узнікаюць ці «гарачэюць» не самі па сабе, за імі — нечая зацікаўленасць, унутраная альбо знешняя. І хоць кажуць: дзе два, там трэці лішні — часцей за ўсё раздзімае агонь гарачых кропак менавіта трэці.

Тайныя змовы, цкаванне спадцішка, падкармліванне грашыма і забеспячэнне зброяй, абяцанкі і пагрозы, шантаж і прамое ўмяшанне ў справы — вось далёка не ўсе вугельчыкі таго жару, які і робіць кропку гарачай.

Галоўным вугельчыкам гэтай «апошняй» «гарачай» кропкі, як напачатку сцвярджалі эксперты-палітолагі, было неаднойчы праверанае цкаванне спадцішка. Тут, у цэнтры Еўропы, у невялічкай краіне, сутыкнуліся ўнутраныя нацыянальна-рэлігійныя амбіцыі. Асабліва на рэлігійнай глебе адно вірусаслова, кінутае спадцішка «трэцім», здольна выліцца рэкамі крыві як з аднаго, так і з другога боку. Трэці, як правіла, выходзіць з вады (з крыві) сухім.

Афіцыйна ж той трэці выказваў незадаволенасць кіруючым рэжымам сярэднееўрапейскай краіны, дзе, з яго слоў, правіў не закон, а дыктат, дзе чалавечая годнасць была раздушана крывавай падэшвай сярэднявечча.

І ўсё ж не першае і не другое прымусіла «трэцяга» пайсці на рызыкоўны крок, растаптаўшы цяпер ужо дэмакратычнай падэшвай многія людскія лёсы, пацвердзіўшы адвечнае: «Вайна забівае нявінных».

Галоўнай смакатой, якая казытала палітычную ненажэрнасць «трэцяга»,— была прага пашырэння палітычнага ціску на ўвесь свет, хаця і без таго пад гэтым ціскам задыхаліся многія краіны, у тым ліку і саюзнікі ненажэрнага.

Былі і іншыя далёка забягаючыя планы, якія ніколі не пакідалі гарачыя галовы, пераходзячы, нібы гены, ад пакалення да пакалення.

* * *

Нешта падобнае адбывалася ў канцы другога тысячагоддзя. Тады краіны, якія лічылі сябе дэмакратычнымі, бамбілі, як яны называлі яго, чалавеканенавісны рэжым. Рэжым, як вядома, не разбамбілі, а вось многія, ні ў чым не вінаватыя людзі, злеглі заўчасна ў зямлю. А тыя, хто засталіся жывымі, сядзелі на клунках і папялішчах сваіх дамоў, побач з магіламі родных і блізкіх.

Аказваецца, і дэмакратычныя бамбёжкі нясуць простым людзям гора і разруху. Відаць, косці продкаў, па якіх ходзіць чалавецтва, павінны шматслаёва вырасці, каб аднойчы, з гэтай жахлівая вышыні, апошні жыхар Зямлі здолеў акінуць вокам увесь доўгі і крывавы шлях сваіх папярэднікаў...

— Нешта падобнае адбывалася ў тысяча дзевяцьсот дзевяноста дзевятым годзе,— такімі словамі пачаў нараду кіраўнік ваеннага ведамства самай магутнай капіталістычнай дзяржавы.

Абвёўшы поглядам прысутных, сваіх саюзнікаў па ваеннаму блоку, працягваў:

— Тады мы паказалі ўсяму свету, што наша моц і наша зброя — галоўны аргумент, супраць якога астатняе — дэмагогія!

Усе ўважліва слухалі.

— Сёння,— працягваў прамоўца,— новы час і новыя задачы. Урокі мінулага — яшчэ адзін наш саюзнік. Таму, як лічыць Прэзідэнт маёй дзяржавы, для правядзення больш паспяховай ваеннай акцыі супраць антыдэмакратычнага рэжыму, мы павінны адначасова з паветранымі ўдарамі пачаць і наземную аперацыю.

Усталявалася доўгая і марудная цішыня. Ніхто нават не варухнуўся.

— Гэта што, згода?.. Ваша маўчанне — згода?! — перапытаў выступаючы.

Слова ўзяў кіраўнік ваеннага ведамства Францыі Клод Жуан:

— Сваё асабістае маўчанне я тлумачу поўнай нечаканасцю прапановы, адсутнасцю маіх паўнамоцтваў для рашэння такога пытання і, неафіцыйна, чыста па-чалавечы, сваёй нязгодай на правядзенне наземных ваенных дзеянняў... Сэр, я не толькі генерал, я — яшчэ і бацька і на праблему гляджу з пазіцыі бацькоў, якія хочуць бачыць сваіх дзяцей жывымі. Цана, якую мы...

— Ну, ну, ну! — прымiральным тонам занукаў вядучы нарады.— Ну не трэба лiрычных мелодый! Гэта ж толькi першая нарада, на якой канцэптуальна вырашым, як казаў Гамлет: быць цi не быць? Нiякiх дэталяў, нiякiх бацькоўскiх пачуццяў... А калi ўжо закранаць гэтыя пачуццi, магу строга канфiдэнцыяльна давесцi да вашага ведама, што наш Прэзiдэнт у выпадку пачатку наземных дзеянняў, каб паказаць дэмакратычнасць нашага ладу i роўнасць усiх перад законам, пашле i свайго адзiнага сына разам з iншымi амерыканскiмi салдатамi абараняць дэмакратыю i свабоду.

Гэта навiна была не менш нечаканай, чым аб'ява аб падрыхтоўцы шырокамаштабнай паветранай i наземнай аперацыi ўсярэдзiне Еўропы супраць суверэннай дзяржавы.

Прысутныя разумелi, што iх згода цi нязгода — толькi гульня ў дэмакратыю. Усё будзе вырашана (цi ўжо вырашана) на самым высокiм узроўнi. Яны, ваенныя,— толькi выканаўцы волi сваiх кiраўнiкоў...

З усiх выступаючых на гэтай нарадзе, якiя дыпламатычна заявiлi, што, калi паступiць загад, яны яго выканаюць, можна адзначыць англiйскага генерала Тэрнера. Вось яго заключныя словы:

— Я хоць сёння гатовы паставiць на марш любую колькасць узброеных i высокападрыхтаваных вайскоўцаў!

На што старшынствуючы адказаў:

— Старая добрая Англiя нiколi не выклiкала ў нас сумненняў...

* * *

Зямны шар — наш агульны дом? Гэта так. Але каб гэты «агульны дом», адкiнуўшы сцены i перагародкi, сцiснуўся да памераў агульнага пакоя, у якiм адначасова можна было б чуць усе галасы, тады б...

Тады б дарослыя спынялi свару, бо пабач дзецi — iхнiя дзецi ссалi матулiны грудзi, малявалi сонца, распачыналi гульнi i спявалi першую ў сваiм жыццi песню. А хiба ж можна абрываць дзiцячую песню? А цi ж дазволiў бы сабе самы жорсткi дарослы спужаць сваiм крыкам немаўля?

А цi ж не апусцiўся б кулак, падняты на суседа па агульным пакоi, калi б уладальнiк кулака ўбачыў, што дачка суседа вырасла з дзяўчынкi ў нявесту i прымярае падвянечную сукенку?

Ці ж не памірыліся б дарослыя задзіры, убачыўшы ў пакойчыку вакол сябе хворых, галодных?

Няўжо ж не змякчылася б сэрца таго, хто задумаў забойства ці бойку, каб ён «адкрыў вочы» і заўважыў, што сваімі дзеяннямі пашкодзіць або зусім знішчыць унікальныя каштоўнасці, створаныя талентам і геніем жыхароў гэтага пакойчыка за многія папярэднія вякі?

О-о, як бы прыцішыліся сварлівыя галасы, як бы памякчэлі счарсцвелыя сэрцы, як бы пацяплелі халодныя погляды ва ўсіх!

* * *

— Прывітанне Франсуа!

— О, гаспадзін Прэзідэнт! Рады чуць Вас, і маё Вам шанаванне!

— Дзякуй за добрыя словы, Франсуа, але адкінем афіцыёз і гэта «гаспадзін Прэзідэнт». Мы, як я разумею, сябры. Называй мяне проста Джонам...

— Згодзен, гасп... Згодзен, Джон!

— Я, у сваю чаргу, рады, што росквіт французскай нацыі не адстае ад амерыканскага эканамічнага ўзроўню! Гэта прыемна!

— Дзякуй, Джон! Мы пільна сочым за шматбаковымі эканамічнымі вятрамі і плынямі і своечасова мяняем ветразі.

— Але ж ты ведаеш, Франсуа, што ёсць і падводныя плыні, ад якіх не ўратуюць ніякія ветразі...

Наступіла доўгая паўза. Здавалася, што тэлефонную размову паміж прэзідэнтамі Амерыкі і Францыі хтосьці раз'яднаў.

— Спадзяюся, што ты памятаеш, Франсуа,— зноў пачуўся голас з-за акіяна,— як на апошнім форуме самых уплывовых эканамічных дзяржаў свету кожны сквапна цягнуў, як сказалі б рускія, сетку з залатой рыбкай да сябе?

— Так, так, Джон, памятаю!

— А ты памятаеш, што менавіта амерыканскі бок мякка, але настойліва падзьмуў у вашы, як ты сказаў, ветразі?

— Як жа! Памятаю! За гэта вам... табе, Джон, падзяка французскага народа!

— Прыемна чуць, што не забыўся, але мне трэба падзяка не французскага народа, а твая, Франсуа. Твая!

— Дык і я...

— Скажы, Франсуа, ці не тваю думку выказваў на апошняй нарадзе ваенных міністраў Клод Жуан?

Французскі Прэзідэнт, крыху падумаўшы, адказаў:

— Гэта пытанне адной думкай не ахопіш... Шматлікія ўнутраныя і знешнія аспекты гэтай праблемы вымагаюць і шматбаковага, дэталёвага іх вывучэння.

— Напрыклад? — пачулася з-за акіяна.

— Напрыклад, Расія як адзін са знешніх аспектаў. Мы гаворым аб партнёрстве, а цішком ад партнёраў рыхтуем буйную ваенную акцыю...

— Расія праглыне, як праглынула ў 1999 годзе...

Цяпер перабіў гаворку французскі Прэзідэнт:

— Тады Расіі было лягчэй перад усім светам рабіць выгляд пакрыўджанай, бо прадпрымаліся шматбаковыя дыпламатычныя намаганні, у тым ліку і з боку Расіі...

— Сёння Расія,— перахапіў гаворку гаспадар Белага дома,— слабая як ніколі, а мы, наадварот,— магутныя як ніколі! Ці ж можа быць дыпламатыя з дзяржавай, якая не далёка адышла ад той, супраць якой мы выступім усёй кааліцыяй? І выступім хутка!

— Гаспадзін Прэзідэнт! — французскі субяседнік непрыкметна перайшоў на «афіцыёз».— Вы ведаеце, што ў Расіі да ўлады прыйшоў амбіцыёзны і сумнавядомы...

— Ведаю! Ведаю, што ты маеш на ўвазе яго ўлюбёнасць у ядзерную кнопку. Ведаю і тое, што да крайнасці не дойдзе, бо мы і нашы саюзнікі, уключаючы і Францыю, надзейна закрытыя супрацьядзернымі парасонамі, а ў іх над галавой дзіркі. Калі ўжо ты, Франсуа, закрануў рускіх, скажу зноў жа іх словамі: «Куды мосьцы супраць слана!»

— Гаспадзін Прэзідэнт, у выпадку наземнай аперацыі будуць шматлікія ахвяры з нашага боку, і тады...

— Дарагі Франсуа! Эксперты прагназуюць праз дваццаць год глабальны энергетычны крызіс. Выжыць павінен дужэйшы! Але не чакаць жа дваццаць год, пакуль хтосьці таксама падужэе, а думаць пра гэта ўжо сёння. А ты гаворыш пра нейкія там ахвяры! Заўтра іх будзе болей, чым сёння... Бачыш, дарагі Франсуа, шматбаковая праблема мае не так ужо і многа бакоў.

Французскі Прэзідэнт нічога не адказаў.

— Вось і добра, Франсуа, дзякуй за падтрымку! І свежага паветра ў ветразі вашага дабрабыту!..

Такім чынам, адрынуўшы самую думку аб мірных перамовах і адсунуўшы дыпламатыю на апошні план, альянс усё

ж пачаў паўнамаштабную ваенную акцыю супраць «сярэдневечча».

Пасля паветраных ракетна-бомбавых удараў па ўсіх жыццёваважных аб'ектах, уключаючы і мірныя, так званыя эканамічна значныя, на тэрыторыю суверэннай дзяржавы з усіх бакоў папаўзлі танкі і іншая тэхніка, за якімі спяшалася матарызаваная пяхота.

Гэта быў пачатак вялікай бяды, якая стукалася ў кожны дом і кожны лёс...

У гэты час чалавецтва ела і спала, смяялася і сумавала, пела і марыла, пісала кніжкі і глядзела ўзоры высокай моды, нараджала дзяцей і прымала Нобелеўскія прэміі ў розных галінах, у тым ліку і за захаванне міру на зямлі.

* * *

Дзіцячы сад быў вынесены на ўскрай невялікага гарадка. Яго двухпавярховы будынак «прыляпіўся» на беразе рачулкі, гарманічна ўпісаўшыся рознакаляровым фасадам у маляўнічасць краявіду.

Дзіцячыя галасы таксама не перашкаджалі птушынаму шматгалоссю, а наадварот, падкрэслівалі ўзаемазвязанасць усяго жывога на зямлі.

У гэтым невялічкім горадзе даволі мірна суіснавалі людзі розных нацыянальнасцяў і веравызнанняў. Сказаць, што яны былі сябрамі і гасцявалі адзін у другога — дык не, але і варожасці не было.

Праўда, падтрымлівала напружаныя адносіны між імі агульнадзяржаўная атмасфера рэлігійнай розні і непрымірымая пазіцыя цэнтральнай улады да правоў кожнай нацыянальнасці на свой погляд і сваю веру.

Штучна, шляхам правакацый і нават забойстваў на рэлігійнай глебе ў краіне раздзімаліся вугельчыкі варожасці, якія смылелі не адзін год.

Дзеці ж у згаданым садку адносіліся да той часткі чалавецтва, якая даўно павінна была б стаць мадэллю, узорам узаемаадносінаў для астатніх жыхароў зямлі, бо дзецям невядомыя пакуль варожасць, нянавісць, палітыканская ненажэрнасць.

Нават нацыянальнасць і розныя мовы не рознілі дзяцей. Жывучы побач, дзеці, як і дарослыя, ведалі ў асноўным і мову сваіх шматвекавых суседзяў.

Гэта быў ці не адзіны «змешаны» дзіцячы сад у горадзе, бо, як правіла, дзіцячыя ўстановы і школы прытрымліваліся этнічных і рэлігійных канонаў.

Але гэта дзіцячая змешанасць не перашкаджала ім жыць пад адным дахам, ладзіць гульні на агульнай тэрыторыі садка і шчасліва, як толькі могуць дзеці, смяяцца.

Выхавацелькі дзяцей, Слабаміра і Зарана, рабілі ў гэтым садку даўно, і праз іх рукі, а дакладней праз іх сэрцы, прайшло шмат дзяцей, якія вынеслі адсюль у сваіх душах чалавекалюбства і ўзаемапавагу.

Маладзейшыя выхавацелькі, гледзячы на сваіх вопытных калег, прытрымліваліся цярпімасці і павагі да гісторыі іншых народаў, іх культуры і веры.

Сёння, як і заўсёды, Слабаміра ўладкавала на пасляабедзенны адпачынак сваю групу, якая налічвала васемнаццаць чатырох- і пяцігадовых хлопчыкаў і дзяўчынак. Усяго ж у дзіцячым садзе было дзевяць такіх груп. Акрамя выхавацелькі ў кожнай групе была няня, якая адказвала за чысціню памяшкання, змену пасцельнай бялізны і іншыя бытавыя пытанні. У час сну нянечка сачыла за адпачынкам дзяцей, а выхавацелька магла тым часам перадыхнуць і заняцца падрыхтоўкай будучых дзіцячых гульняў ці нейкімі сваімі справамі.

Перадаўшы паўнамоцтвы нянечцы, Слабаміра выйшла на двор і села ў цяні на лаўку. Дзень выдаўся сонечны, спякотны, і нават у цяні адчувалася гарачыня.

У памяшканні было значна лягчэй пераносіць спякоту, бо кандыцыянеры ўтрымлівалі тэмпературу паветра на зададзеным узроўні.

Закрыўшы кніжку, якая ніяк не паддавалася чытанню, жанчына ўстала і хацела пайсці ў пакоі, але на ганак выйшла Зарана і прапанавала:

— А ці не скупацца нам?..

Рэчка была ў пяці хвілінах хады ад садка, таму Слабаміра без ваганняў адказала:

— Згода! Толькі ручнік вазьму і — ў ваду!

— Які ручнік такой спякотай! — усклікнула Зарана.

— Ну ладна, сонца высушыць. Пайшлі! — і дзве маладыя жанчыны праз некалькі хвілін аддалі гарачыню сваіх целаў студзёнай пяшчоце ракі.

Асвяжыўшыся, жанчыны выйшлі на бераг, падставіўшы твары, цяпер ужо, як падалося, не такому спякотнаму сонцу.

Раптоўна пад нагамі жанчын уздрыгнула зямля. Потым яшчэ раз... і яшчэ...

Жанчыны трывожна пераглянуліся.

— Няўжо землятрус?..

— Тут? У нас?..

Зямля зноў уздрыгнула. На гэты раз жанчынам падалося, што яна застагнала... штосьці загуло...

Уздрыгванне зямлі працягвалася.

— Землятрус! — амаль у адзін голас закрычалі жанчыны.— Дзеці! Дзяцей з памяшкання! Бяго...

Але не паспелі яны зрабіць і аднаго кроку, каб бегчы ратаваць дзяцей ад землятрусу, як штосьці вогненнае, ярчэй за спякотнае сонца, абрынулася на двухпавярховы будынак садка, разадрала яго на бясформенныя глыбы цэглы і бетону, шуганула гэту мешаніну высока над зямлёй і кінула ў пашчу чорнага дыму і крывава-чырвонага агню.

Аглушаныя жанчыны не пачулі страшэннай сілы выбуху. Паветраная хваля кінула іх аб зямлю, закрыўшы асляпляльнае сонца чорнай беспрытомнасцю...

А ў паўвярсты ад цяпер ужо былога дзіцячага садка працягвала працаваць водазаборная станцыя, якая забяспечвала вадой гэты невялікі горад і якая як эканамічна-значны аб'ект павінна была быць знішчана разам з іншымі ваеннымі грамадзянскімі аб'ектамі першым жа ракетна-бомбавым ударам.

Але і «разумныя» ракеты памыляюцца...

* * *

Майк Х'юст, радавы амерыканскіх узброеных сіл, разам са сваім падраздзяленнем, следам за танкамі, уварваўся на тэрыторыю дзяржавы, дзе неабходна было «ўсталяваць дэмакратыю і свабоды».

Пачатак усёй аперацыі быў разлічаны на нечаканасць, таму, адразу пасля паветранага ўдару, наземныя войскі рынуліся ўперад, каб не даць апамятацца праціўніку. Майк радаваўся, што мэта была дасягнута, бо на шляху яго падраздзялення амаль ніякіх абаранільных дзеянняў не адчувалася.

Майк ніколі не даведаецца, што яго «баявы» шлях невыпадкова быў спланаваны такім чынам, каб найбольш небяспечныя баявыя дзеянні заставаліся ўбаку. Не ведаў ён і таго, што на другіх напрамках яго суайчыннікі і саюзнікі па кааліцыі сустракаюць жорсткае супраціўленне і што на іх шляху змяшалася ўсё — страх, кроў і смерць.

Майк Х'юст узрушана, з салодкай напружанасцю сціскаў аўтамат і па пыльнай дарозе імчаў у калоне бранятэхнікі...

Служба ў амерыканскім войску была пачэсным заняткам, а ўжо непасрэдны ўдзел у баявых дзеяннях па абароне дэмакратыі ў любой кропцы зямнога шара лічыўся нацыянальным геройствам...

Згаданае падраздзяленне было не звычайным, а спецпадраздзяленнем, створаным перад самай адпраўкай у «гарачую» кропку. Кожны ведаў толькі імя і прозвішча таварыша па зброі і больш нічога. Тлумачачы важнасць і сакрэтнасць спецзадання, камандзір падраздзялення строга забараніў усялякія размовы на «вольныя» тэмы, акрамя тых, якія тычыліся ваенных дзеянняў. Больш таго, асабістаму саставу было аб'яўлена, што, зноў жа ў мэтах захавання сакрэтнасці і паспяховага выканання задання, кожны, на час ваеннай аперацыі, будзе дзейнічаць пад чужым прозвішчам.

Акрамя густой завесы сакрэтнасці, камандзіру падраздзялення, перад пачаткам ваенных дзеянняў, было жорстка загадана па магчымасці пазбягаць прамых сутыкненняў з праціўнікам, акрамя вострай неабходнасці, прадыктаванай непасрэднай пагрозай жыццю падначаленых. Ні спецыфікі задання, ні накірунку сваіх дзеянняў ніводны спецназавец не ведаў ды і не надта цікавіўся, прывыкшы давяраць камандзіру і выконваць яго загады.

Камандаваў спецпадраздзяленнем саракавасьмігадовы палкоўнік Фрэнк Баснер, які неаднойчы нюхаў порах у розных «гарачых» кропках і меў шматлікія ўзнагароды за ўдзел у баявых дзеяннях. Гэта быў мужны і правераны на справе афіцэр, таму менавіта яму даверылі і спецпадраздзяленне і выкананне задання.

Праўда, і сам камандзір не вельмі дакладна ўяўляў мэты і задачы, акрамя агульнага: ісці за асноўнымі наступальнымі сіламі, выяўляць магчымыя фарміраванні праціўніка ў тыле сваіх войскаў, збіраць весткі аб настроі мясцовых жыхароў і іншыя дробязі. Было, як лічыў палкоўнік, і галоўнае — ён меў загад падтрымліваць пастаянную сувязь з генеральным штабам у Брусэлі. Апошняе і пераконвала камандзіра спецназа, што ім выконваецца ці, па нейкаму асобаму загаду з генштаба, будзе выконвацца штосьці надзвычай важнае, інакш для чаго такому маленькаму чыну сувязь з генеральным штабам, ды яшчэ з самім камандуючым усёй аперацыяй.

Камандзір спецпадраздзялення і не здагадваўся, што з першай хвіліны ўзначальвання ім гэтай невялікай баявой адзінкі

ён пачаў выконваць спецыяльнае заданне, за якім вачамі генеральнага штаба сачыў сам Прэзідэнт Злучаных Штатаў Амерыкі.

* * *

Масква насцярожылася. Вестка аб натаўскай, як тут лічылі, агрэсіі супраць невялікай дружалюбнай еўрапейскай дзяржавы без важкіх на тое прычын і, галоўнае, без дыпламатычных намаганняў узняла хвалю адназначнага пратэсту ў вышэйшых колах улады.

Людзі на вуліцах, на кухнях таксама гаманілі і асуджалі такую крайнасць, як ваенныя дзеянні, але людзі толькі тое і маглі, што пратэставаць супраць чагосьці ці пляскаць у далоні, падтрымліваючы штосьці, ствараючы гэтым адмоўны альбо станоўчы фон. Фон гэты па аднаму і таму ж пытанню, як правіла, мае эфект «палкі з двума канцамі».

Вось і сёння на адным канцы «палкі» — у Маскве, людзі сурова асуджалі агрэсара, а на другім канцы — у Вашынгтоне, людзі захапляліся чарговым «відовішчам», услаўляючы гераізм і правільнасць дзеянняў сваіх салдат — сейбітаў дэмакратыі.

Магутны паток інфармацыі і дэзінфармацыі рабіў сваю справу, узрушваючы мільёны людзей, ствараючы неабходны кожнаму «канцу палкі» фон...

Масква насцярожылася. Дарэмна амерыканскі Прэзідэнт назваў Расію моськам. Гэта быў усё той жа славуты рускі мядзведзь. А з прыходам новага расійскага кіраўніка мядзведзь набыў характар грызлі — злоснага, непрадказальнага і лютага драпежніка...

Савет Бяспекі, тэрмінова скліканы Прэзідэнтам Расіі, разглядаў адно пытанне: «Што рабіць?!»

Члены Савета Бяспекі ведалі, што яны будуць рабіць, бо двух меркаванняў ужо даўно ў Крамлі не было — рабілі ўсё тое, што загадваў Прэзідэнт, нават калі ён часцяком памыляўся. Тады «памыляліся» за ім і ўсе дарадцы і ўся Расія. А праз некаторы час памылкі спісваліся на пошукі новых падыходаў у вырашэнні стратэгічных задач, на недасканальнасць законаў, на надвор’е і на іншае...

— Сёння памылкі не павінна быць! — пачаў нараду Прэзідэнт.— Сёння нам зноў плюнулі ў твар, не хаваючы гэтага. Выцерціся і прамаўчаць немагчыма — наш адказ павінен быць

адпаведным... Якія будуць прапановы?.. Вашы? — і Прэзідэнт глянуў на міністра абароны.

Міністр ускочыў з месца:

— Як загадаеце, таварыш Галоўнакамандуючы!

Прэзідэнт зморшчыўся:

— Зноў я... А вы? Што б вы рабілі на маім месцы ў такой сітуацыі?

— На Вашым месцы я ніколі не буду, таварыш Галоўнакамандуючы, але выканаць любы Ваш загад гатовы! — адрапартаваў ваенны міністр.

Прэзідэнт не здолеў схаваць самазадаволеную ўсмешку:

— Добра, добра... Ведаю... Ну а ракеты? Спадзяюся, вы не перанацэльвалі іх з буйнейшых гарадоў і важнейшых аб'ектаў у нікуды, як намі было афіцыйна заяўлена?

— Не, таварыш Галоўнакамандуючы! Стратэгічныя ракеты, з першага дня пастановы на баявое дзяжурства, трымаюць пад прыцэлам усю зацверджаную Вамі стратэгічную сетку тэрыторыі верагоднага праціўніка...

— Не верагоднага, а ўжо рэальнага! — перабіў Прэзідэнт міністра.— Працягвайце, я слухаю...

Міністр працягваў:

— Нашы падводныя лодкі таксама прыведзены ў стан павышанай баявой гатоўнасці ўздоўж узбярэжжа альянсу — пуск балістычных крылатых ракетаў гатовыя ажыццявіць у любы момант па Вашаму загаду!..

— А чым дыхае космас? — пацікавіўся Прэзідэнт.

— Думаю, што верагодны... прабачце, рэальны праціўнік не дагадваецца, што нашы касмічныя навінкіператвараюць іхні супрацьядзерны славуты парасон у звычайны парасон ад дажджу.

— Ну дык што?! — абвёў прысутных запаленым поглядам Прэзідэнт.— Абатромся і прамаўчым ці пакажам гэтай зажраўшайся дэрмакратыі, адкуль ногі растуць?! Сядайце! — задаволена кіўнуў ён ваеннаму міністру. Зноў абвёў усіх поглядам і працягваў: — А што чуваць у нашым міністэрстве замежных спраў?

Міністр замежных спраў устаў, адкашляўся.

— Што тычыцца пачатку ваенных дзеянняў на тэрыторыі дружаскай нам дзяржавы, ніводная дзяржава-агрэсар не толькі не ўведаміла нас, але і не спрабуе тлумачыць матывы такой дзёрзкасці нават у Савеце Бяспекі ААН. Наш запрос у дзяржаўны дэпартамент ЗША аб прычынах і мэтах агрэсіі, па сутнасці, застаўся без тлумачэння. Нам адказалі, што і Расія па-

вінна быць зацікаўлена ў тым, каб дэмакратыя ўсталявалася паўсямесна, ківаючы і на нашы ўнутраныя справы...

— Та-а-к... Зразумела... Сеюць вецер... Амерыка яшчэ ні разу не ваявала на сваёй тэрыторыі — думае і цяпер адгарадзіцца акіянам. Дзівакі! Не ведаюць, з кім маюць справу! — раптам Прэзідэнт змяніў накірунак думкі.

— А як паводзяць сябе ахвяры агрэсіі? — зноў звярнуўся ён да міністра замежных спраў.— Якія з імі перамовы?

Міністр адказаў коратка:

— Яны просяць дапамогі.

— І мы не можам на гэты раз ім адмовіць! — падхапіў Прэзідэнт.— Не можам і не маем права! Нас вымушаюць!

— У нас няма з імі агульнай мяжы...— нясмела ўдакладніў міністр замежных спраў.— Згодна міжнародных абавязацельстваў і пагадненняў…

— Начхаць на міжнародныя пагадненні! — ускочыў Прэзідэнт.— Начхаць, як і яны начхалі! Ёсць мора, па якім нам ніхто не забароніць плаваць, ёсць варыянты, ёсць супраць сілы сіла!..

Пахадзіўшы, Прэзідэнт зноў сеў на месца.

— Так! Нашым сябрам перадайце, што дапамога хутка будзе! І будзе эфектыўнай і нечаканай! Горача ўсім зробіцца!..

Вытрымаўшы паўзу, Прэзідэнт звярнуўся да шэфа знешняй разведкі:

— А што нашы вушы і вочы? — потым рэзка дадаў: — Чаму праспалі?!

Кіраўнік ФСБ, хвалюючыся, пачаў:

— Я дакладваў Вам, таварыш Галоўнакамандуючы, аб актывізацыі натаўскіх ваенных вакол аб'екта «А». Гэта ўспрымалася, як дэманстрацыя сілы і псіхалагічны ціск... Нават Савет Бяспекі і ў цэлым ААН...

— Ведаю! — перабіў Прэзідэнт.— Ты пра сваё гавары, і пра ААН я ведаю не горш твайго. Якія планы натаўцаў? На што разлічваць?

Кіраўнік ФСБ з неахвотай сказаў:

— Мы распалагаем інфармацыяй, што галоўны разлік альянсу на слабасць Расіі...

— Што?! — зноў ускочыў Прэзідэнт.— Што?! Слабасць Расіі?! Я ім пакажу слабасць Расіі! — голас Прэзідэнта нервова сарваўся.

Шэф разведкі ўдакладніў:

— Яны спадзяюцца, што эканамічныя цяжкасці не дазволяць Расіі ўмяшацца ў гэты канфлікт.

— Дурань думкай багацее! — недыпламатычна заўважыў Прэзідэнт.— Так, што яшчэ ёсць у вашых запасніках?..

Шэф разведкі выцягнуў з «запаснікаў» наступнае:

— Ёсць дадзеныя, што ў ваенных дзеяннях на тэрыторыі аб'екта «А» прымае ўдзел сын Прэзідэнта ЗША...

— Як?! — ледзь не крыкнуў расійскі лідэр.— І ты гэта трымаў напаследак?! Гэта ж залатая рыбка, якую мы павінны вылавіць! Гэта такі козыр, што і не снілася нікому!..

Бедная залатая рыбка, ёй павінна было двойчы ікнуцца, бо амаль адначасова два Прэзідэнты на розных канцах зямнога шара ўспомнілі яе. Лепей бы яны ўспомнілі сумны канец той казкі...

* * *

Канцлер Германіі Вілі Штоф, асцярожны і практычны палітык,не выказваў радасці і перад пачаткам ваеннай аперацыі. Але тады саюзніцкая салідарнасць прымусіла сунуць галаву ў адну запрэжку разам з астатнімі членамі паўднёва-атлантычнага альянсу. Тады ўсё ўяўлялася больш-менш прагназуемым. Здавалася, што варта толькі ваеннай армадзе ступіць на тэрыторыю значна слабейшага праціўніка, як той падцісне хвост і заб'ецца ў кут, падпарадкоўваючыся чужой волі.

Цяпер жа, калі салдаты кааліцыі наткнуліся на жорсткае супраціўленне і гінуць на кожным кроку, калі прадстаўнік Расіі ў ААН заявіў, што Расія захоўвае за сабой права на любыя практычныя дзеянні, калі ў Еўропе, пад бокам у заможнай Германіі, накаляецца атмасфера непрадказальнасці і выбуховасці — цяпер Вілі Штоф ацаніў усю безадказнасць заакеанскага апякунства. Ён і да гэтага ведаў, што Амерыка ўкладвала ў ваенныя акцыі ля чужога парога свае долары, а Еўропа закладвала свой лёс, не раз рабілася заложніцай смяротэльнай авантуры.

Вось чаму Вілі Штоф звязаўся па тэлефоне з Прэзідэнтам ЗША.

— Вітаю Вас, гаспадзін Прэзідэнт!

— А-а! Дружышча Вілі! Прывітанне! Давай абыдземся без «гаспадзін Прэзідэнт», заві мяне...

— Гаспадзін Прэзідэнт! — канцлер Германіі прапусціў міма вушэй сяброўскую параду.— Я занепакоены ходам ваеннай аперацыі, падзеі ўсё больш заблытваюцца ў тугі клубок.

— Згодзен з табой, Вілі,— пагадзіўся Прэзідэнт ЗША.— Вайна — не гульня ў покер. Войны заўсёды штосьці губілі,

штосьці нараджалі. Вайна для чалавецтва — як стымулюючы штуршок для кволага сэрца...

— Гаспадзін Прэзідэнт! — у тым жа настойлівым тоне працягваў Вілі Штоф.— Я тройчы занепакоены стаўленнем сусветнай супольнасці да тых падзей, якія мы ўзрушылі. Мне не падабаецца цвёрдая пазіцыя Расіі ў адносінах да гэтых падзей і яе намеры...

— А мне заўсёды не падабалася пазіцыя Расіі. І што?.. Ты сказаў пра нейкую сусветную супольнасць... Хто гэта? Асноўная сусветная супольнасць якраз і наводзіць зараз парадак у цэнтры Еўропы.

Вілі Штоф падумаў: «Лепей бы ты наводзіў парадак у цэнтры Амерыкі», а ўслых сказаў:

— Там, у цэнтры Еўропы, сёння цяжка ўжо зразумець, хто нас падтрымлівае, хто ў нас страляе. Міжэтнічная, міжрэлігійная блытаніна павялічылася, гінуць, у асноўным, мірныя жыхары, дзеці...

— Калі падмятаюць забруджанае памяшканне, пыл ляціць і ў вочы. Згодзен — гэта непрыемна. Але мы павінны думаць пра памяшканне будучыні, каб нашы вочы не зацярушваў пыл. Зразумеў, дружышча Вілі?

— Гаспадзін Прэзідэнт! — не супакойваўся канцлер.— Ваенныя караблі Расіі, у іх ліку і авіянясучыя, пэўна ж, і падводныя лодкі набліжаюцца да тэатра ваенных дзеянняў. Вы не можаце не ведаць, што апошнім часам Расія вывела на каляземную арбіту некалькі загадкавых лятальных апаратаў. Тады сцвярджалася, што гэта звычайныя навуковыя спутнікі. Але ёсць, хоць і скупыя, звесткі, што там можа быць нейкая зброя. Думаю, што не аўтамат Калашнікава яны вывелі ў космас. Я ўжо не кажу пра тыя падводныя лодкі, з якіх не спускаюць вачэй, у тым ліку і з вашага Белага дома...

— Ха-ха-ха! — пачулася ў тэлефоннай трубцы.— Ты, дружышча Вілі, распаліў сябе да чырвані. Вось што значыць — у цябе пад бокам чырвоная прапаганда. Каго ўбаяўся! Ды яны наплятуць табе хлусні — толькі слухай! Памятаеш, як у сярэдзіне мінулага стагоддзя, у разгар так званай «халоднай» вайны, на камуністычныя святы вазілі па Чырвонай плошчы ў Маскве агромністыя ракеты і крычалі на ўвесь свет пра сваю ракетную моц? Нашы кіраўнікі тады добра здрэйфілі, а потым высветлілася, што такіх ракет і не было ў рускіх, а вазілі пустыя абалонкі ад ракет, муляжы. Вось табе і аўтамат Калашнікава! Яны, гэтыя галадранцы, здоль-

ныя на ўсё — выведуць у космас аглоблю ад саняў, а скажуць, што запусцілі на арбіту лазерную пушку.

— Гаспадзін Прэзідэнт! Недаацэньваць праціўніка — значыцца прайграць яму. Я ўсё ж настойваю на перамовах з Расіяй, хаця б на кансультацыі, каб змякчыць сітуацыю.

— Змякчыць?! — злосна зіранізаваў Прэзідэнт ЗША.— А ці не настаў момант абвастрыць яе! Чуў, Вілі, прытчу пра месца пад сонцам? Сонца адно, а нас — шмат... І няўжо ты, дружышча Вілі,— мякчэй працягваў тэлефонны субяседнік,— хочаш, каб увесь час, да канца твайго жыцця, ляцеў пыл у твае вочы і вочы тваіх дзяцей?

— Я ведаю адно,— упэўнена сказаў Вілі Штоф,— што мы развязваем рукі таму, на каго і ў лепшыя часы мала было надзеі. Як кажуць амерыканцы, сабака без намордніка абавязан кусацца... А тут не звычайны сабака, а з вірусам ядзернага шаленства.

— І на гэту тэму мы думаем! — холадна адказаў Белы дом, што разанула па слыху канцлера і пакрыўдзіла яго.

Куснула думка: хто гэта «мы»? Ці амерыканскі Прэзідэнт назваў сябе «мы», ці апошні крок, такі, як ядзернае вар'яцтва, будзе вырашацца без ведама і згоды ўсіх членаў альянсу? Тым больш што Штоф ведаў незадаволенасць «малых» членаў блока і навічкоў, якія па сутнасці выконвалі ролю паслухмяных статыстаў.

На заканчэнне канцлер Германіі сказаў:

— Я выказаў вам, гаспадзін Прэзідэнт, свае думкі і гэтак думаю не адзін я.

— На тое ў нас і дэмакратыя, дзе кожны думае, што хоча,— пачулася ў адказ.

* * *

Калона бронемашын і танкаў з амерыканскім спецназам прыпынілася пры ўездзе ў невялікі гарадок.

Прыпынак быў незапланаваны, а вымушаны, бо дарогу запрудзілі людзі, у асноўным жанчыны. Іх было шмат, і яны штосьці раз'юшана крычалі і адчайна жэстыкулявалі.

— Забойцы! Каты! Вы не людзі — звяр'ё! — кінуліся да ваенных мірныя жыхары.

Камандзір падраздзялення паклікаў перакладчыка і запытаўся ў яго:

— Што яны крычаць? Чаго хочуць?

Перакладчык па магчымасці змякчыў сэнс гнеўных слоў, захаваўшы асноўны настрой, ад чаго Фрэнк Баснер прыйшоў у здзіўленне. Ён стаў на падножку свайго джыпа і зычна крыкнуў у натоўп:

— Мы прыйшлі да вас з адкрытымі сэрцамі! Мы — вашы сябры! Мы жадаем вам міру і дэмакратыі!..

Пасля таго як перакладчык пракрычаў тое ж у натоўп, узрушаныя людзі рванулісся да джыпа, і некалькі жанчын сілком пацягнулі афіцэра некуды ў бок ад дарогі, паказваючы туды рукамі.

Аўтаматчыкі кінуліся да раз'юшаных жанчын, каб ратаваць свайго камандзіра, але ён, разумеючы, што жанчыны ніякай пагрозы не ўяўляюць, сам пайшоў праз натоўп у той бок, куды яго гэтак бесцырымонна запрашаюць. Частка салдат у касках і з аўтаматамі крочыла следам.

Раптоўна ўсе спыніліся і, як па камандзе, змоўклі, даючы магчымасць «сябрам» з-за акіяна ацаніць усё самім.

Відовішча было страшнае. Груды цэглы і бетону яшчэ дыміліся і пыхкалі агнём. Кавалкі былога будынка трымаліся ў паветры на тонкай арматуры і пагойдваліся, як тыя вісельнікі.

Тут жа напружана тахкаў матор пад'ёмнага крана, які раздзіраў завалы, а сярод гэтай закуранай мешаніны мітусіліся мужчыны, зазіралі ў кожную шчыліну, штосьці вышукваючы.

Крыху воддаль, на пакарабачанай пляцоўцы былога дзіцячага садка, сярод розных абломкаў, двума доўгімі радамі ляжала штосьці пад белымі прасцінамі. Здавалася, што тут склала свае доўгія белыя крылы невядомая мёртвая птушка.

Жанчыны зноў залемантавалі, падштурхнулі палкоўніка да прасцінаў і пачалі адхінаць іх. Баснер адскочыў. Двума няроўнымі радкамі, тварамі ўгару, ляжалі чатырох- і пяцігадовыя дзяўчынкі і хлопчыкі, якія зусім нядаўна, гэтак жа шчыльна, узяўшыся за рукі, хадзілі па зямлі, бегалі па гэтай пляцоўцы.

Цяпер яны, нібы птушаняты, склалі свае крылцы і ніколі ўжо не здолеюць узняцца ў паветра жыцця...

Палкоўнік і яго падначаленыя аслупянелі. Яны амаль не чулі, як вакол іх раўлі і стагналі няшчасныя людзі:

— Гэта вы! Вы — забойцы дзяцей! Няхай праклящці абрынуцца на ваш род! Каты!..

Слабаміра, перамагаючы востры боль у галаве, рынулася з натоўпу да бліжэйшага аўтаматчыка і плюнула яму ў твар:

— Гіена! Драпежная гіена!..

Майк Х'юст быў настолькі аглушаны жудасным відовішчам, што нават не зрэагаваў на плявок, нават не выцерся. Ён

не мог адарваць вачэй ад дзіцячых акрываўленых тварыкаў. Асабліва гіпнатызавалі шырока адкрытыя вочы забітых дзяцей, якія бязгучна крычалі: за што?!.

Бранятанкавая калона рушыла далей, а Майк, забыўшыся пра ваенную рамантыку і спецыяльную місію іх падраздзялення, трэсся на жорсткім сядзенні бронемашыны і з непрыемнасцю адчуваў агідны холад аўтамата. Яго мазгі ліхаманкава круцілі адну і тую ж думку: «Ніякія ваенныя мэты не варты тых загубленых дзіцячых жыццяў! Ніякія!»

Ён, Майк Х'юст, як і ўсе яго малазнаёмыя між сабой калегі па спецпадраздзяленні, быў не Майкам Х'юстам, а Полам Бартманам, сынам Прэзідэнта Злучаных Штатаў Амерыкі. Вось чаму падраздзяленне складвалася з выхадцаў амерыканскіх штатаў, якія знаходзіліся далей ад роднага штата Пола. Але і блізкія яго сябры з цяжкасцю пазналі б маладога Бартмана, бо і сам ён, начапіўшы на сябе камуфляжную форму і насунуўшы на лоб каску, ледзь пазнаваў сябе.

Тое, што ён — прэзідэнцкі сын, яго на пачатку ваеннай аперацыі зусім не хвалявала. Ён і не думаў рассакрэчвацца — хацелася быць як і ўсе, прайсці праз ваенныя выпрабаванні як радавы грамадзянін Амерыкі.

Цяпер тое, што ён не толькі сын кіраўніка самай магутнай дзяржавы свету, але і сын, па сутнасці, кіраўніка ўсёй гэтай ваеннай акцыі,—балюча хвалявала яго і нават прыніжала перад сваімі таварышамі. Яны — салдаты, ён — нейкім чынам саўдзельнік таго, няхай і памылковага, забойства дзяцей.

Сорам, крыўда і боль зрабіліся ваеннымі спадарожнікамі нядаўняга летуценніка Пола.

Фрэнка Баснера, які моўчкі ехаў у джыпе, грызлі няхай і не такія ўжо эмацыянальныя, але таксама пякучыя думкі.

Ён і не падазраваў, што адзін з яго падначаленых — сын Прэзідэнта ЗША. Яго б да глыбіні душы абразіла тое, што ўся мэта яго спецпадраздзялення заключаецца ў тым, каб толькі абазначыцца на гэтай вайне, захаваўшы жывымі сваіх салдат, у першую чаргу «Майка Х'юста».

Таму для яго калоны і былі выбраныя дарогі ў баку ад асноўных ваенных падзей, ды і то перад імі ўвесь час ішлі танкі і над галовамі не сціхалі свае верталёты. Усяго гэтага ён не ведаў і працягваў сумленна выконваць заданне, дакладваючы аб кожным кроку ў генеральны штаб.

Прэзідэнт жа ЗША, у выпадку паспяховага заканчэння ваенных дзеянняў (а пра непаспяховае і не думаў), забіваў

адразу двух зайцоў: рэабілітаваў сябе перад бацькамі загінуўшых салдат (і мой жа сын быў там!) і, па-другое, паказаў бы ўсяму свету, што дэмакратыя і свабоды даражэй для яго за роднае дзіця, жыццё якога Прэзідэнт быў гатовы пакласці на алтар светлай дэмакратычнай ідэі.

Не ведаў усяго гэтага і Пол і працягваў выконваць ролю падсадной качкі.

* * *

Ваенны самалёт без распазнавальных знакаў з'явіўся над групоўкай расійскіх ваенных караблёў у нейтральных водах Міжземнага мора.

Візіты няпрошаных гасцей былі прывычнымі для ваенных маракоў, такое здаралася неаднойчы і раней, але тыя візіцёры, наталіўшы сваю цікаўнасць, пакруціўшыся над караблямі ці над караблём, адляталі прэч.

Гэты ж самалёт паводзіў сябе дзёрзка, нават нахабна. Праляцеўшы некалькі разоў над караблямі, ён набіраў вышыню і пікіраваў на адзін з ваенных караблёў, імітуючы нападзенне.

Супраць такіх агрэсіўных манеўраў, згодна пагадненняў аб міжнародным плаванні ў нейтральных водах, дазвалялася прымяняць зброю, у мэтах захавання асабістай бяспекі. Але камандуючы ваенна-марской групоўкай, улічваючы міжнародную напружанасць, праяўляў вытрымку.

З палубы авіянясучага крэйсера былі ўзняты два «СУ-43», але паветраны хуліган рэціраваўся. Праз нейкі час, пасля пасадкі расійскіх самалётаў на палубу, ліхаманец зноў паявіўся над караблямі і пачаў сваё «коўзанне з гары».

Парог дапушчальнага быў пяройдзены, і пры чарговым наборы вышыні па паветранаму ваеннаму аб'екту была запушчана ракета, якая паслухмяна рванулася ў неба, і тое, што засталося ад самалёта, плюхнулася ў цёплыя марскія хвалі.

Гэта ўжо быў не інцыдэнт, а прамое сутыкненне расійскіх узброеных сіл з невядомым праціўнікам, пацягнуўшае за сабой гібель лётчыка.

Масква адрэагавала на гэта надзвычайнае здарэнне, заявіўшы ў Савеце Бяспекі ААН, што ваенны карабель лічыцца суверэннай часткай дзяржавы, якой належыць, таму пасягненне ці імітацыя пасягнення на ваенныя караблі расцэньваецца як пасягненне на дзяржаву...

Але і папярэдні рашучы пратэст Расіі ў Савеце Бяспекі, асуджаючы неапраўданую агрэсію паўднёва-атлантычнага альянсу супраць суверэннай дзяржавы, не дасягнуў мэты, бо многія краіны-агрэсары самі з'яўляюцца пастаяннымі членамі Савета Бяспекі.

Арганізацыя Аб'яднаных Нацый і яе структуры страцілі ўплывовасць на працэсы міжнародных адносінаў. Падпісаныя раней міжнародныя пагадненні і абавязацельствы не выконваліся — светам правіў не розум, а сіла.

* * *

Тым часам калона бранятэхнікі амерыканскіх спецназаўцаў следавала ад аднаго населенага пункта да другога па тэрыторыі, папярэдне «апрацаванай» ракетамі і бомбамі і «зачышчанай» танкамі.

«Апрацоўка» і «зачыстка» зрабілі сваю справу —паабапал дарог і наколькі бачыла вока ляжалі руіны і пужалі сваім знявечаным выглядам дамы-калекі. І сярод гэтага зруйнавання і чорнай задымленасці гуртаваліся людзі, быццам збіраліся на сход, каб абмеркаваць, дзе і што лепей сеяць. Але пра сяўбу нідзе не ішло гаворкі —гэта былі пахаванні тых, на чые галовы абрынулася заўчасная і нечаканая смерць. Хавалі на дварах, ля сваіх раскіданых гнёздаў. Хавалі маладых жанчын, старых людзей і, што самае жахлівае, дзяцей. Тут жа аплаквалі загінуўшых пакуль яшчэ жывыя маладыя жанчыны, старыя людзі і дзеці. Дзеці, якім немагчыма было растлумачыць, чаму закапваюць зямлёй маму, тату, брацікa ці сястрычку. Немагчыма было ім растлумачыць і тое, чаму нечы танк прагрукацеў ля вокнаў іхняга дому, раструшчыўшы гусеніцай любімую ляльку ці каляровы мячык.

Дзецям трэба расці і расці, каб многае зразумець, але жыць і расці за шматвекавую гісторыю не далі магчымасці мільёнам дзяцей...

Майк Х'юст усё гэта бачыў, і сэрца яго сціскалася,ператвараючыся ў балючы камок. Яму здавалася, што ён бачыць на агромністым экране недарэчны фільм жахаў...

А па абочынах дарог, побач з калонай спецназаўцаў, бясконцым патокам ішлі людзі з клункамі. Хтосьці штосьці крычаў амерыканскім салдатам, але і тыя, хто ішоў моўчкі, выклікалі жах. Іх вочы, іх погляды былі страшней жэрлаў

танкавых пушак. Не, не нянавісць перапаўняла іх вочы, а глыбокі, пакутлівы папрок і нясцерпны душэўны боль.

Лепей бы яны кідалі каменнямі па танках і бронемашынах альбо стралялі — гэта б успрымалася лягчэй і выклікала адпаведную рэакцыю.

А як і чым адказаць пранізліва-балючым поглядам абяздоленых людзей? Толькі болем ва ўласным сэрцы! І Майк спаўна спачуваў чужой бядзе, перапаўняючы сваё сэрца болем.

Калі калона ўехала ў нейкі горад, вузкая вуліца, па якой рушылі спецназаўцы, прывяла да плошчы, якая была запоўнена людзьмі. На плошчы праходзіў нейкі мітынг, і, каб не перашкаджаць гэтаму мерапрыемству, калоне трэба было развярнуцца і праехаць па другой вуліцы. Але вузкая вуліца закаркавалася бранятэхнікай, і развярнуцца не было магчымасці, таму маторы былі заглушаны — Фрэнк Баснер вырашыў перачакаць. Але спакойна перачакаць не прыйшлося, бо натоўп людзей расступіўся і «агалілася» самаробная трыбуна-падмостак, перад якой стаялі адкрытыя труны. У іх ляжалі сем маладых хлопцаў і дзяўчат.

З трыбуны ў мікрафон на ўсю плошчу прагучаў чыйсьці голас, і амерыканскія салдаты пачулі запрашэнне на англійскай мове:

— Калі ласка, амерыканскія «сябры»! Просім вас прыняць удзел у жалобнай паніхідзе па забітых вамі юнаках і дзяўчатах, якія ўчора на гэтай плошчы давалі канцэрт і спявалі вядомую ўсяму свету песню: «Пусть всегда будет солнце...»

Наступіла магільная цішыня. Фрэнк Баснер, які бачыў на сваім вяку шмат усяго неверагоднага, адчуў у каленях дрыжыкі. Ён быў прыпёрты да сцяны, раздушаны апошнімі падзеямі. Нібы ў жахлівым сне, падняўся ён на трыбуну.

Той жа голас мужчыны ля мікрафона прапанаваў:

— Смялей! Вы ж такія адважныя супраць безабаронных людзей і дзяцей.

Палкоўнік акінуў поглядам людзей, будынкі з выбітымі вокнамі, зірнуў уніз на трох дзяўчат і чатырох хлопцаў у трунах, побач з якімі ляжалі пакарабачаныя музычныя інструменты, і, памятаючы, што ён, у першую чаргу, кадравы ваенны, сціпла сказаў у мікрафон:

— Спачуваю забітым... Але вайна без ахвяр не бывае, ад памылак ніхто не абаронены... Я хачу запэўніць вас, што...

— Дайце мне слова! — ірвануўся нейкі амерыканскі салдат да трыбуны.— Што ён гаворыць?! Дайце слова!..

Ён ускочыў на падмостак і адштурхнуў палкоўніка ад мікрафона. Зрываючымся ад хвалявання голасам Майк, цяпер ужо Пол Бартман, звярнуўся да прысутных:

— Я, Пол Бартман,— сын Прэзідэнта Злучаных Штатаў Амерыкі... У першую чаргу я хачу схіліць галаву перад гэтымі забітымі юнакамі і дзяўчатамі, перад усімі забітымі на гэтай ганебнай вайне і ад імя сумленных амерыканцаў папрасіць прабачэння ў вашага народа...

Пол перавёў дыханне і працягваў:

— Я — сын амерыканскага Прэзідэнта, і мне сёння сорамна за Амерыку, за тую Амерыку, якая захлынаецца ад дабрабыту і прыносіць гора і жабрацтва другім...

Пол сарваў з плячэй аўтамат і кінуў яго пад ногі.

— Прапаную зрабіць гэта і вам! — звярнуўся ён да камандзіра.

З натоўпу пачуліся крыкі:

— Ты, хлопец, відаць, з'ехаў з глузду ад бачанага, але няхай бы і сапраўды быў такі разумны сын у вашага Прэзідэнта-забойцы!

— А-а! Сволач! Забіваў, а цяпер вушы на плечы!

Палкоўнік выхапіў у Пола мікрафон і крыкнуў:

— Гэты салдат здурнеў! Не ў кожнага вытрымлівае псіхіка на вайне — не звяртайце ўвагі! —і жэстам даў каманду падначаленым, якія скруцілі рукі Полу і хуценька павялі да сваёй тэхнікі, дзе па загаду палкоўніка надзелі наручнікі і ізалявалі ад астатніх.

Загулі маторы, і калона праз плошчу, абдаўшы жывых і мёртвых дымам, падалася далей.

Натоўп захваляваўся, узрушана загудзеў. І хоць прамова амерыканскага салдата амаль усім спадабалася, яго сапраўды палічылі за звар'яцелага.

Але сярод людзей былі і тыя, хто лічыў інакш і чые сэрцы радасна затрапяталі ад таго, што «залатая рыбка», хоць пакуль і не злоўленая, азвалася.

Радасць іх была заўчаснай, бо за горадам, у невялікім ляску, калона спынілася, і, каб не сеяць смуту ў спецыяльным падраздзяленні, Майк Х'юст, ён жа Пол Бартман, ён жа адзіны сын Прэзідэнта Злучаных Штатаў Амерыкі, па законах ваеннага часу быў расстраляны.

* * *

Расійская ваенна-марская групоўка, у склад якой уваходзілі і два вялікія дэсантныя караблі, набліжалася да ўзбярэжжа дзяржавы, супраць якой паўднёва-атлантычным блокам вяліся ваенныя дзеянні. Геаграфічная набліжанасць некаторых членаў дадзенага ваеннага блока і ваенна-марская армада, падцягнутая сюды натаўцамі загадзя,— былі тым пераважным ваенным фактарам, які нельга было не ўлічваць.

Быў і другі фактар на карысць альянсу — натаўская блакада гэтай сярэднееўрапейскай дзяржавы, супраць якой і вяліся ваенныя дзеянні. Але гэты фактар, як ні дзіўна, спрацаваў супраць блакадаўсталяванцаў, бо само аб’яўленне блакады лічылася, на думку альянсу, непахільным табу для ўсіх астатніх дзяржаў, якія, улічваючы ваенную моц «гаспадароў» гэтай зоны, і не падумаюць сунуць свой нос пад удар альянсу.

Такая заспакоеная ўсёдазволенасць і расхаладжвала ўзброеных ад пят да макаўкі галавы натаўцаў. Уяўляемая імі псіхалагічная і ваенная перавага саслужыла ім жа адваротную паслугу, бо пасля таго як расійскія ваенныя караблі поўным ходам увайшлі ў «забароненыя» воды, разгубленасць і нерашучасць прымяніць зброю, пасля якіх пачаліся ліхаманкавыя кансультацыі з Бруселем і Вашынгтонам, дазволілі расійцам наблізіцца да ўзбярэжжа і пачаць інтэнсіўную высадку дэсанта.

Толькі пасля гэтага заходнія стратэгі спахапіліся і ашчэрыліся палубнымі ракетнымі ўдарамі са сваіх ваенных караблёў і ўзнялі ў паветра з авіяносцаў і бліжэйшых аэрадромаў дзесяткі, а магчыма, і сотні ваенных самалётаў.

Расійскія дэсантнікі, якія паспелі замацавацца на ўзбярэжным плацдарме, прыкрываліся з паветра сваёй палубнай авіяцыяй, а перадавая дэсантная бранятэхніка пачала адціскаць у глыб тэрыторыі абарону праціўніка.

Невялікая паветраная прастора над прыбярэжнай марской акваторыяй ды і сама гэта акваторыя ператварыліся ў вогненнае пекла, якое распорвалі яркія шлейфы ракет, якія ляцелі ў розных накірунках. Сама ж прыбярэжная суша грукацела і ўздымалася на дыбы ад разрываў ракет, снарадаў і мін, пачынала накрывацца сквапным полымем вайны і рабіцца чырвонай ад крыві.

Паступова гарады і вёскі разам з жыхарамі — адвечнымі гаспадарамі гэтай зямлі — згаралі ў бязлітасным полымі, павялічваючы бясконцы лік ахвяраў бясконцых войнаў.

* * *

Фрэнк Баснер заканчваў ваенную кар'еру і збіраўся пасля гэтай, як ён лічыў, апошняй яго вайны пайсці на адпачынак і заняцца нарэшце любімай справай — рыбалкай.

Перад сваёй нацыяй і сваім сумленнем ён быў чысты. Таму і сёння, пастроіўшы спецназаўцаў — сваіх падначаленых, ён быў упэўнены ў праваце сваіх дзеянняў і спакойна, але рашуча сказаў:

— Я хачу, каб вы засвоілі, што крайнія меры, такія, як расстрэл дэзерціраў,— на вайне неабходныя. Дэзерціры дэмаралізуюць армію, ператвараюць яе ў натоўп слімакоў... Такім аказаўся Майк Х'юст, які не толькі кінуў пад ногі зброю, дадзеную яму Амерыкай, але і абразіў нашага Прэзідэнта, назваўшыся ягоным сынам. Я хачу, каб кожны з вас памятаў, што...

Але ў гэты момант памочнік палкоўніка па сувязі запрасіў яго да джыпа — выклікаў Генеральны штаб.

Звычайна Баснер сам у адпаведны час дакладваў у Брусель, што паспеў зрабіць і сёння, а тут...

«Нарэшце даручаць штосьці важнае!» — радасна забілася сэрца.

Фрэнк Баснер яшчэ не ведаў, што расійскі дэсант імкліва высадзіўся на тэрыторыю, «апякаемую» ім і яго саюзнікамі, і хутка «сядзе» на плечы спецпадраздзяленню, як не ведаў і таго, што Расія і паўднёва-атлантычны альянс, на чале з яго роднай Амерыкай, знаходзяцца ў стане пакуль неаб'яўленай вайны.

Ён, пакінуўшы ў страі ля бранятэхнікі сваіх падначаленых, бадзёра падышоў да тэлефона і далажыў:

— Камандзір спецыяльнага падраздзялення, палкоўнік Баснер слухае!

— Слухайце ўважліва, палкоўнік! —пачуў ён у трубцы голас камандуючага.—Тэрмінова паварочвайце ў паўднёвым напрамку і прабівайцеся да ўзбярэжжа, дзе ў квадраце «Х» вас будзе чакаць дэсантны карабель, які вас падбярэ і дзе вы атрымаеце далейшыя распараджэнні. І яшчэ, палкоўнік,— мы вас дадаткова прыкрыем з паветра, але будзьце гатовымі да сустрэчы з расійскімі самалётамі.

— Ёсць, сэр, ісці ў паўднёвым напрамку на сустрэчу з дэсантным караблём! —адчаканіў Баснер, а сам падумаў: «Адкуль тут рускія?..»

— Цяпер, палкоўнік,— фармальна патрабаваў камандуючы, бо сёння ўжо чуў даклад Баснера,— дакладзіце коратка абстаноўку.

— Усё нармальна, сэр! Усё ідзе па плану, акрамя адной дробязі...

— Канфлікт з насельніцтвам? — удакладніў камандуючы.

— Прыйшлося, сэр, дзеля ўмацавання ваеннай дысцыпліны расстраляць аднаго дэзерціра, які, акрамя ўсяго, прыкідваўся сынам нашага Прэзідэнта і зневажаў...

— Што-о-о?! —ажно зараўло ў трубцы.— Што ты сказаў?! Ты расстраляў Майка Х'юста?!

— Так, сэр, яго...— няўпэўнена пацвердзіў палкоўнік.

— Балван! Ідыёт! — зноў зараўло ў трубцы, ад чаго Фрэнк Баснер, як яму падалося, імгненна ператварыўся у кавалак ільду...

Камандуючы па-звярынаму рыкаў у тэлефонную трубку:

— Балван! Ты расстраляў сапраўднага сына нашага Прэзідэнта! Разумееш? Сы-на-а!

У Баснера нервова залескацелі зубы, усё перамяшалася перад вачыма, сэрца раздзіралася ад едкага і знішчальнага «балван!».

Ён, Фрэнк Баснер, кадравы ваенны, які прысвяціў жыццё нацыянальнай арміі, маленькі вінцік у вялікай і бруднай палітыцы, дрыготкай рукой дастаў з кабуры пісталет і, прыставіўшы да сівой скроні, выстраліў, цяжка паваліўшыся перад строем сваіх падначаленых...

Далёка ад гэтага месца, у штаб-кватэры НАТА ў Бруселі, камандуючы аб'яднанымі саюзніцкімі сіламі ў гэтай вайне паклікаў свайго першага намесніка, аднаго з нямногіх, азнаёмленых з сапраўднай мэтай спецназа, і сказаў:

— Пол Бартман, сын нашага Прэзідэнта, расстраляны сваім жа камандзірам як дэзерцір... Гэта — для нас з вамі. Толькі для нас! Сведкаў не павінна быць! Спецпадраздзяленне Фрэнка Баснера загінула да апошняга салдата. Да апошняга! Сын Прэзідэнта Злучаных Штатаў Амерыкі — таксама па-геройску загінуў, абараняючы дэмакратыю! Зразумела?!.

— Ёсць, сэр! — адказаў першы намеснік камандуючага...

У гэты ж час, яшчэ далей ад распластанага на зямлі цела Фрэнка Баснера — у Вашынгтоне, Прэзідэнт Злучаных Штатаў Амерыкі праводзіў у Белым доме нараду са сваімі бліжэйшымі саратнікамі.

Міністр абароны абмаляваў агульную напружаную абстаноўку ў свеце і спыніўся на пакуль асноўных ваенных дзеяннях і на дэсанціраванні расійскіх ваенных.

— Як вы маглі такое дазволіць, маючы шматразовую ваенную перавагу? — злосна спытаўся амерыканскі Прэзідэнт.

— Дзёрзкасць рускіх...

— Нахабства! — удакладніў Прэзідэнт.— Нахабства рускіх і ваша разяўленасць!

— У іх вялікія страты, гаспадзін Прэзідэнт, — паспрабаваў рэабілітавацца ваенны міністр.

— У нас не меншыя! — рэзка абарваў яго гаспадар Белага дома.— Ці вы лічыце толькі іхнія страты?

— Усе дадзеныя...

— Дзе рускі дэсант? Чаму не скінулі ў мора? — зноў перабіў міністра Прэзідэнт.

— Ім удалося замацавацца, і яны працягваюць паглыбляцца, па сутнасці, у тыле нашых войскаў, якія вядуць жорсткія бai з праціўнікам далёка ад узбярэжжа.

Сэрца амерыканскага Прэзідэнта трывожна ёкнула — недзе там яго сын. А што, калі...

Рэзка зазваніў прамы тэлефон з Бруселя.

— Слухаю! — каратка сказаў у трубку Прэзідэнт.

— Гаспадзін Прэзідэнт! — пачуўся ўзрушаны голас камандуючага.— Сэр, я з вялікім жалем вымушаны Вам дакласці, што Ваш сын па-геройску загінуў...

Прэзідэнт збялеў. Тэлефонная трубка вывалілася з раптоўна здранцвелай рукі...

Усе як па камандзе ўсталі са сваіх месцаў.

— Пакіньце мяне аднаго,— ледзь выдыхнуў адразу аслабелы і нейкі нямоглы кіраўнік самай магутнай дзяржавы ў свеце.

* * *

У Маскве, на чарговым пасяджэнні Савета Бяспекі, цяпер ужо — Савеце Абароны, распаліўся расійскі Прэзідэнт.

— Нашы амбіцыі (меў на ўвазе, канешне ж, сябе) — ніколькі не меншыя за іхнюю сытую самаўлюбёнасць! Маюць шмат долараў — і долары гараць! А Кітай? Што Кітай? Лісавата, па-ўсходняму, адмовіўся аб'яднаць нашы намаганні! Думаюць адседзецца за сваёй Вялікай сцяной? Дзе Індыя? Дзе голас Індыі? А астатнія?..

Усе ўважліва слухалі сумбурную, нелагічную і нервовую прамову свайго лідэра. Было відаць, што ён узвінчаны, узведзены, як пастка на мядзведзя,—адзін зычны гук ці неасцярожнае

крананне рукой, і пастка клацне сталёвымі зубамі, адхопіць жыўём руку, а то і зусім галаву.

— Спадзяюся толькі на сябе! — і Прэзідэнт паказаў усім кулак.

Міністр замежных спраў, прыхільнік дыпламатычнай, а не ваеннай мовы, набраўся смеласці і ціха сказаў:

— Мы Кітаю прапаноўвалі ваенныя варыянты далейшага развіцця падзей. А што, калі б нам, разам з тым жа Кітаем і іншымі зацікаўленымі краінамі, паказаўшы прыклад усім удзельнікам гэтай вайны, сесці за стол перамоў, пакуль полымя вайны не распаўзлося па ўсёй зямлі? Была б надзея захаваць...

Прэзідэнт рэзка абарваў прамоўцу.

— Я забыўся цябе папярэдзіць,— звярнуўся ён да міністра замежных спраў,— што сёння раніцай падпісаў Указ аб тваёй адстаўцы. Можаш лічыць сябе свабодным і пакінуць нас!

Збялелы міністр, няўпэўнена ступаючы, выйшаў з пакоя — пастка спрацавала. Прысутныя яшчэ больш прыціхлі, баючыся сталёвага клацання той жа пасткі.

Прэзідэнт абвёў усіх строгім поглядам:

— Ідзе вайна! Хто першы пойдзе на рашучы крок, той і пераможа!..

У прысутных балюча зашчымелі сэрцы — кожны зразумеў, што стаіць за апошнімі словамі Прэзідэнта...

Прыкладна гэткая ж нервовая нарада адбывалася і за акіянам — у Белым доме. Амерыканскі Прэзідэнт быў таксама ўзвінчаны, але прысутныя адносіліся да гэтага з тактоўным разуменнем — Прэзідэнт страціў адзінага сына.

Калі ж амерыканскі лідэр закончыў нараду словамі: «Першы, хто пойдзе на рашучы крок, той будзе пераможцам!» — прысутныя ўздрыгнулі.

А праз нейкі час Прэзідэнту ЗША далажылі, што міністр абароны, вярнуўшыся з нарады, застрэліўся ў сваім кабінеце.

— Слюнцяй! — абурыўся Прэзідэнт.— Пабаяўся адказнасці. Браў бы прыклад з майго сына, які загінуў як сапраўдны мужчына...

І ў гэтым Прэзідэнт ЗША не памыляўся.

* * *

Хіл Старк, першы намеснік Фрэнка Баснера, па загаду з Брусселя прыняў камандаванне спецпадраздзяленнем. У гэтым жа тэлефонным загадзе новаму камандзіру спецназа было аб'яў-

лена, што сёння ж верталётам будзе дастаўлена ваенная форма іх праціўніка, у якую неабходна тэрмінова пераапрануць асабісты састаў спецназа. Загадалі намаляваць на бранятэхніцы і неабходную апазнавальную атрыбутыку праціўніка.

У арміі, тым больш у час вайны, загады не абмяркоўваюцца, а выконваюцца. Быў выкананы і гэты загад, хаця некаторае здзіўленне выклікаў.

На другі дзень, калі калона выпаўзла на роўную і адкрытую мясцовасць, раптоўна з'явіліся самалёты — амерыканскія самалёты! — і абрынулі на спецназаўцаў супрацьтанкавыя ракеты і касетныя, супрацьпяхотныя бомбы. За самалётамі «закарагодзілі» верталёты, якія «зачышчалі» недаробленую работу.

У гінуўшых амерыканскіх салдат выклікала жах не столькі немінучая смерць, колькі тое, што іх знішчалі свае ж таварышы па зброі, якія лічылі іх за праціўніка.

— Спыніцеся! Мы — свае! Гэта памылка! Мы — амерыканцы! — ляцелі ў глухое неба апошнія крыкі маладых салдат.

* * *

6 верасня 2005 года Японія апранулася ў белы жалобны колер — адзначалася шасцідзесятая гадавіна варварскай бамбардзіроўкі горада Хірасімы. Тады амерыканская атамная бомба была скінута на галовы дзяцей, жанчын — усіх мірных гараджан, пакінуўшы ад іх жывой плоці і крыві толькі цені на асфальце і на ацалелых абломках сцен.

Але разам з выбухам той бомбы адбыўся яшчэ адзін, толькі ўжо нябачны жах — у кроў некаторых палітыкаў трапіў жудасны, небяспечны ген — ген атамаманіі. Ён, нібы жывучы і разбуральны вірус, вось ужо дзесяцігоддзі блукае па крыві амбіцыёзных палітыкаў, шукае найбольш слабае месца і, нарэшце, знаходзіць яго — угрызаецца ў кару галаўнога мозга чалавека. Хвароба працякае скрыта, але і адзін чалавек, яе носьбіт, уяўляе небяспеку для ўсяго чалавецтва...

Выступіўшы з прамовай на жалобнай паніхідзе ў Хірасіме, прэм'ер-міністр Японіі Накасонэ сеў у самалёт і адляцеў у Вашынгтон.

У крыві прэм'ера, як і ў крыві кожнага японца, жыў іншы ген — ген самазахавання, які асабліва адчуваецца 6 і 9 верасня — у дні атамных бамбардзіровак Хірасімы і Нагасакі.

Вось і сёння Накасонэ разумеў, што, з этычных меркаванняў, візіт у Вашынгтон трэба было б адкласці, але, улічваючы крохкасць сучаснага міру, рашыў, наадварот, выкарыстаць жалобнасць гэтай даты ў мэтах ацверазення свайго сябра і саюзніка...

Сустрэча лідэраў дзвюх дзяржаў не клеілася. Японскі прэм'ер выказаў асабістыя спачуванні амерыканскаму Прэзідэнту па загінуўшаму сыну, а Прэзідэнт — свае спачуванні японскаму народу за тыя ахвяры шасцідзесяцігадовай даўніны.

Нарэшце Накасонэ перайшоў да галоўнай тэмы:

— Гаспадзін Прэзідэнт! Нашы продкі казалі, што вецер здольны абляцець вакол Зямлі і набыць моц буры,— гора таму, хто гэтага не ўлічвае...

— Я разумею Вашу занепакоенасць, гаспадзін прэм'ер... Але той вецер, які вы маеце на ўвазе, даўно сціх.

— Паважаю Вашу думку, гаспадзін Прэзідэнт, але пагадзіцца з ёй не магу, бо менавіта той вецер сёння набірае моц. З ветрам змагацца лягчэй, чым з бурай...

— Магчыма, гаспадзін прэм'ер, другому субяседніку я адказаў бы больш рэзка, а Вам я спачуваю, бо аднойчы напужаны чалавек баіцца свайго ценю ўсё жыццё.

— У Японіі занадта многа ценяў, якія застылі назаўсёды... Яны далучаюцца сёння да майго голасу, і не чуць іх нельга! Я ўпэўнены, што дастаткова аднаго Вашага слова, гаспадзін Прэзідэнт, і вецер сціхне — пачнуцца перамовы. Аднымі ваеннымі намаганнямі, без дыпламатыі, магчыма дасягнуць толькі самазнішчэння.

Амерыканскі Прэзідэнт павысіў голас:

— Вы лічыце мяне галоўным знішчальнікам?! Звярніцеся з такімі словамі да Масквы — магчыма, там Вас і зразумеюць...

Накасонэ адчуў, што яго прапановы не жадаюць прымаць да ўвагі, таму падняўся з месца і пакланіўся:

— А я, гаспадзін Прэзідэнт, адсюль і лячу ў Маскву...

Але Масква, як і Вашынгтон, адгарадзілася ад Накасонэ агульнай рыторыкай. Ген рабіў сваю разбуральную справу.

* * *

— Спакойнай ночы, дзіцятка! — чулася на адным баку зямнога шара на англійскай мове.— Няхай прыемныя сны атуляюць цябе і казачныя феі спяваюць да раніцы цудоўныя мелодыі!..

— Добрай раніцы, мая крывінка! — чулася на другім баку зямнога шара па-руску.— Расплюшчвай вочкі, усміхніся сонейку і зашчабячы сваім анёльскім галаском разам з птушкамі!..

— Якое шчасце! У нашага карапузіка прарэзаліся зубкі!..

— Расці шчаслівым, крошка!..

— Ляці на крылах сваіх мараў!..— чуліся на блакітнай планеце Зямля галасы ўсіх нацый і народаў...

А ў гэты час з розных бакоў зямнога шара ўзрынуліся ў неба і разразалі гарачымі джаламі паветра сотні ядзерных ракет як асноўны аргумент амбіцыёзных палітыкаў і авантурыстаў.

Чалавецтву заставалася жыць лічаныя хвіліны...

ПЛАНЕТА ПРЫВІДАЎ

Фантастычная аповесць

Сігнал з космасу быў запеленгаваны адразу некалькімі наземнымі навуковымі станцыямі. Але гэта азваўся не той, усім вядомы, калязямны космас, асвоены і пераасвоены землянамі, а далёкая таямнічая Галактыка, вестак пра якую ў навуковых картатэках амаль не было. Сігнал ляцеў з зорнай бездані праз мільярды кіламетраў і сівізну часу.

Але адна справа — атрымаць вестку ад далёкіх і невядомых разумных істотаў, другая — унікнуць у сутнасць сігналу, расшыфраваць яго. Вось гэта другая, хутчэй за ўсё невыразшальная, справа і астудзіла першапачатковае гарачае лікаванне і навукоўцаў, і ўрадавых чыноўнікаў.

Каго, напрыклад, усцешыць пасылка, якую нельга адкрыць? Скрынка — яна і ёсць скрынка, а што ўсярэдзіне?..

Вось такою непадступнаю скрынкай быў непрацяглы сігнал, запісаны разумнымі электроннымі прыборамі, якім, як і людзям, не хапала розуму зазірнуць у таямнічую «скрынку».

Заставалася маленькая уцеха —мы не адны! Ёсць сярод загадкава міргаючых зорак браты па розуму, якія шукаюць сустрэчу з намі.

* * *

Н-скі навукова-даследчы інстытут, акрамя ваеннай праблематыкі, займаўся вывучэннем перыферыі Усяленнай —самых далекіх і малавядомых Галактык.

Перайшоўшы «экватар» трэцяга тысячагоддзя, чалавецтва не толькі ўдасканаліла свае ўзаемаадносіны, узняўшы іх да ўзроўню поўнай гармоніі, але паралельна дасягнула і вяршынь навукова-тэхнічнай думкі.

Вось чаму расшыфроўка таямнічага сігналу была не толькі вострым патрабаваннем сучаснасці, але і справай гонару кожнага навукоўца.

Ужо вядомы нам інстытут кінуў на вырашэнне гэтай праблемы лепшыя навуковыя сілы, якія выкарыстоўваліся бесперапынна і самаахвярна. Усе разумелі, што раскрыццё касмічнага кода з'явіцца тым запаветным ключом, які дазволіць адчыніць многія дзверы самых неверагодных адкрыццяў.

Дзяржава не шкадавала сродкаў, людзі — сіл і часу. Усё рабілася ў ліхаманкавай спешцы і абсалютнай тайне.

Іван Сухін у свае дваццаць дзевяць год працаваў у вышэйзгаданым інстытуце малодшым навуковым супрацоўнікам і да «лепшых сіл» пакуль што не адносіўся, таму і не займаўся расшыфроўкай касмічнага сігналу.

Калі сказаць больш дакладна, зацікаўленасць да сігналу ён меў не меншую, чым тыя карыфеі навукі, каго фінансавала і падтрымлівала дзяржава. Больш таго, ён цішком ад калегаў, у вольны час «браў на зуб» крэпкі арэшак, кінуты таямнічай Галактыкай на Зямлю. Гэтая яго зацікаўленасць перарасла ў абвостраную прынцыповасць і, нарэшце, ператварылася ў апантанасць. Ён не спаў начамі, закладваў запісаныя гукі сігналу ў камп'ютэр, дзяліў, драбіў, раскладваў іх на мільёны мікронаў, якімі бясконца вар'іраваў, спрабуючы скласці літары, словы, сказы. Пасля кожнага варыянта, пасля чарговай камбінацыі камп'ютэр упарта выкідваў на экран няўмольнае: «Варыянт памылковы».

Ад гэтых двух слоў Івана блажыла, яны сніліся яму ў кароткія перапынкі адпачынку, яны не адпускалі маладога навукоўца, як злы рок. Іван сам нібы ператварыўся ў перагружаны камп'ютэр, у якім штосьці хутка замкне і ён згарыць ад двух ненавісных слоў.

Калі ж аднойчы, пасля чарговай аперацыі з мікрагукамі, экран камп'ютэра высвеціў не ненавісныя два словы, а два радкі тэксту, Іван ледзь не сцёр з электроннай памяці бясцэннае адкрыццё, бо машынальна пацягнуўся пальцамі да клавішаў, каб скласці новы варыянт.

Ён ад нечаканасці так і застыў з шырока раскрытымі вачыма, якія ад напругі і хвалявання не маглі «зачапіцца» за тэкст — усё змяшалася і паплыло: і літары, і апаратура, і ўвесь свет.

Калі ж Іван апрытомнеў і ўсё стала на свае месцы, вочы ліхаманкава прачыталі:

Я — ПЛАНЕТА АСКАЛ —

СУЗОР'Е ЦЯЛЬЦА ЛЕВА —

ТРЫСТА МІЛЬЁНАЎ — ПЛАНЕТА АСОТ —

ПРАВА ДЗЕВА

Прачытаўшы і перачытаўшы тэкст, Іван нічога не зразумеў. Калі гукі правільна ператвораны ў словы, то гэта, магчыма, каардынаты планеты Аскал. Але зразумець, дзе яна,— было гэтак жа цяжка, як і расшыфраваць сігнал.

Першае, што хацеў зрабіць шчаслівы і ўзрушаны навуко-

вец,— зараз жа дакласці акадэміку Лістову, кіраўніку інстытута. Але Іван адразу ж асекся: як гэта з бухты-барахты лезці з куцым дакладам да акадэміка?! Не! Трэба падрабязна, пачынаючы з раскладкі сігналу на мікроны, з разнастайных камбінацый і шматлікіх варыянтаў пошуку касмічнага алфавіта падрыхтаваць грунтоўны пісьмовы даклад. Неабходна аднавіць і прадубліраваць апошні ўдалы варыянт камбінацыйнасці мікрагукаў, які дазволіў дакрануцца да нечай невядомай мовы, а ўжо пасля гэтага лезці ў вочы начальству.

* * *

Вучоны савет навукова-даследчага інстытута праходзіў надзіва ўраўнаважана і спакойна.

Звычайна вучоныя, многія з якіх мелі сусветна вядомыя імёны, горача і імпэтна адстойвалі сваю пазіцыю нават тады, калі гэта пазіцыя была даўно імі абароненая і ўсімі ўхваленая.

Сёння ж вучоных як падмянілі. Магчыма, таму, што пасяджэнне савета было аб'яўлена звышсакрэтным (хаця сам інстытут і яго дзейнасць даўно строга засакрэчаны), магчыма, таму, што разглядалася пытанне, ускалыхнуўшае ўвесь свет, а хутчэй за ўсё таму, што вучоныя з сусветнымі імёнамі быццам анучай па зубах схапілі, бо адкрыццё зроблена не імі, кітамі навукі, а «верхаводкай» — нейкім малодшым навукоўцам, з якім раней віталіся нядбайным ківаннем галавы.

Цяпер гэты, па іх ранейшаму меркаванню, жэўжык сядзеў у прэзідыуме, праваруч ад дырэктара інстытута — самога акадэміка Лістова, які сваімі шматлікімі і грунтоўнымі навуковымі працамі паставіў на вушы ўвесь вучоны свет.

Праўда, сам «жэўжык» сядзеў сціпла, апусціўшы галаву, саромеючыся такой нечаканай увагі з боку масцітых калег.

Акадэмік Лістоў пачаў ціха, нават нейк таямніча:

— Калегі! Тое, што адбылося ў нашым інстытуце, цяжка выказаць ці апісаць звычайнымі словамі. Я ды і вы ўсе, хто бачыў на сваім вяку шмат неверагоднага, зазірнуў неаднойчы ў глыбокія таямніцы ашаламляльных адкрыццяў, стаім сёння на мяжы, за якой слова «фантастыка» можа знікнуць назаўсёды з лексікону чалавецтва.

Я наўмысна пайшоў на парушэнне і не далажыў адразу кіраўніцтву дзяржавы, бо сам тэкст патрабуе далейшай расшыфроўкі і ўдакладнення. Без дакладных каардынатаў

планеты Аскал наша праца будзе выглядаць палавінчатай, хаця асноўнае ўсё ж зроблена. Не хацелася б раздзяляць з некім лаўры адкрыцця.

— А якому сектару будзе даручана ўдакладненне каардынатаў? — пачулася з напружанай залы. Кожны прагнуў на гэтым адрэзку дыстанцыі абагнаць паплечніка.

Лістоў гэта зразумеў і ўсміхнуўся:

— Працы хопіць усім! Не думайце, што засталося толькі паставіць кропку. Хутчэй — шматкроп'е. Займацца гэтай справай будзеце ўсе пад кіраўніцтвам майго першага намесніка. Ён, у дадатак да нашых магчымасцяў, прыцягне лепшых астраномаў і будзе каардзініраваць вашы намаганні.

Раптоўна спытаўся ў Івана:

— Вы не супраць, Іван Захаравіч?

Іван ад нечаканасці ажно папярхнуўся і некалькі разоў паўтарыў:

— Згодзен! Згодзен! Не супраць!

Лістоў па-бацькоўску пахлопаў яго па плячы і зноў звярнуўся да залы:

— Закончу тым, з чаго павінен быў пачаць. Ад імя ўсяго нашага навуковага калектыву дзякую вам, Іван Захаравіч, за тытанічную працу! У вас вялікая будучыня!

* * *

Пасля таго як агульнымі намаганнямі былі вызначаны больш-менш дакладныя каардынаты планеты Аскал, было далажана кіраўніцтву дзяржавы.

Хто-хто, а Іван, адразу пасля дакладу ў дзяржаўныя інстанцыі, адчуў не столькі сваю вялікую будучыню, колькі сучасную, нязвыклую і малапрыемную рэальнасць.

Справа ў тым, што навукова-даследчы інстытут, як нам вядома, быў засакрэчаны і пільна ахоўваўся ад чужога вока і вуха спецорганамі. Цяпер жа, пасля сенсацыйнага адкрыцця, ахова інстытута зрабілася настолькі жорсткай, што нават выпадковая парушынка не змагла б заляцець на яго тэрыторыю.

Але гэта былі агульнапрафілактычныя меры бяспекі, да якіх тут даўно прывыклі і якія не заміналі займацца навуковай дзейнасцю.

А вось Іван, які ніколі раней не сутыкаўся з асабістай аховай, цяпер адчуў, што гэта за «радасць». Яго ахоўвалі, як рэд-

кую музейную каштоўнасць. Кола кантактаў са знаёмымі і сябрамі звузілася. На кожным кроку — на працы і ў вольны час — ён адчуваў непрыемнае апякунства.

Праўда, на працы адбыліся і прыемныя змены — яго павысілі з малодшага да старэйшага навуковага супрацоўніка, выдзеліўшы для далейшых даследаванняў шыкоўную лабараторыю з навукова-тэхнічным персаналам.

Дабавілася і ўвагі, і павагі ад калег, якія раней маглі па-панібрацку хлопнуць па плячы, цяпер да яго імя дадавалі і імя па бацьку.

Івану, які быў кантактным ва ўзаемаадносінах і просты, як усё геніяльнае, не вельмі падабаліся такія змены, але ён разумеў і тое, што не ўсё ад яго залежыць, і працягваў заставацца самім сабой.

Каб неяк павялічыць сваю знешнюю саліднасць, Іван паспрабаваў адпусціць бараду, але, зірнуўшы праз нейкі час у люстэрка, зарагатаў:

— Каму патрэбна гэта казлінасць?! — і начыста пагаліўся.

* * *

Змешаная навукова-ўрадавая камісія, з удзелам ваенна-касмічных прадстаўнікоў і псіхаўрачэбных аналітыкаў, праводзіла сваё першае пасяджэнне.

На павестцы дня адно пытанне: што рабіць далей?!

Прадстаўнік урада Глотаў, ён жа старшынствуючы, вёў сябе далікатна і толькі задаваў пытанні.

— Дык што будзем рабіць? Якія прапановы, Антон Паўлавіч? — спытаўся ён у Лістова.

Лістоў грузна ўстаў і коратка адказаў:

— Трэба ляцець, Генадзь Міхайлавіч!

— А колькі ж туды лёту? — удакладніў старшынствуючы.

— Прыкладна дзесяць гадоў,— спакойна адказаў акадэмік.

— Дзесяць туды і дзесяць назад? Так? — зноў удакладніў Глотаў.

— Так, але назад...

— Дзякуй! Сядайце, Антон Паўлавіч! — прапанаваў прадстаўнік урада.— Якія нашы тэхнічныя магчымасці? — звярнуўся ён да прадстаўніка ваенна-касмічнай службы.

— Нашы тэхнічныя магчымасці дазваляюць даляцець толькі туды, для зваротнага палёту не застаецца паліва,— адрапартаваў ваенны навуковец.

— А што з навейшым касмічным караблём, распрацоўка якога адобрана ўрадам? У якім ён стане? — больш строга запытаўся Глотаў.

— Яго дакументальна-тэхнічная распрацоўка закончана. Зборка і яго выпрабаванні зоймуць два-тры гады,— зноў лаканічна адказаў ваенны.

— Сядайце! — суха кінуў Глотаў і звярнуўся да медыкаў: — А што медыцына скажа?

Прафесар медыцыны спакойна канстатаваў:

— Уздзеянні палёту такой працягласці на арганізм чалавека намі вывучаны дасканала. Думаю, што да нас пытанняў не будзе. Вось і мой калега-псіхолаг пацвердзіць тое ж.

Але псіхолаг, устаўшы з месца, як кажуць, пусціў у пакой чорнага ката.

— Я лічу,— пачаў ён,— што мы ніколі раней не сутыкаліся з падобнымі цяжкасцямі медыка-псіхалагічнага кшталту. Па-першае, тым, хто паляціць, трэба, не ўтойваючы, сказаць, што вяртанне назад — пад вялікім пытаннем. Па-другое, нават калі пытанне вяртання на Зямлю будзе вырашана з дапамогай карабля-выратавальніка, астранаўты павінны быць адносна маладымі, бо вернуцца яны, у лепшым выпадку, праз дваццаць год. І трэцяе, самае галоўнае псіхалагічнае патрабаванне — пілоты павінны ісці на гэты рызыкоўны крок добраахвотна!

— Я згодзен! — пачулася з залы.— Я даўно ўсё ўзважыў! Дазвольце мне!..

Усталявалася цішыня. Погляды ўсіх прысутных спыніліся на Івану Сухіну, які як расшыфроўшчык сігналу, быў запрошаны на гэта пасяджэнне і які зараз стаяў перад строгай камісіяй, рашучы і адкрыты.

— Дазвольце мне! — больш мякка паўтарыў ён.

Лістоў пачырванеў і збянтэжыўся ад такой нясвоечасовай напорыстасці свайго падначаленага.

— Сядайце, Іван Захаравіч! Сядайце! Мы яшчэ кандыдатуры не абмяркоўваем...

— А што! — перахапіў гаворку Глотаў. — Хто, як не ён, мае поўнае права быць першым кандыдатам у палёт! Як вы там казалі,— звярнуўся ён да псіхолага,— патрэбен малады, свядомы і добраахвотнік? Так? Дык вось ён перад намі!.. А пра астатніх падумаем, сапраўды, пазней.

На наступных пасяджэннях камісіі было вырашана адправіць у рызыкоўны палёт толькі двух астранаўтаў. Гэта

аблягчала вырашэнне пытання з харчаваннем, якое, па сутнасці, не займала многа месца, бо было спрасавана ў невялічкія гранулы. Адной такой гранулы чалавеку хапала на суткі, бо ў ёй было скандэнсавана ўсё неабходнае для падтрымкі арганізма ў належным стане. Вада таксама была крысталізавана і спрасавана да такой ступені, што цвёрдая кропля вады пры вытайванні расшыралася настолькі, што магла забяспечваць экіпаж сутачнай нормай.

Такім чынам, галоўныя кампаненты жыццезабеспячэння экіпажа месца займалі мала, а кісларод выпрацоўваўся штучна даволі лёгка, яшчэ з незапамятных часоў.

Складаней было з палівам, бо акрамя той адлегласці, якую меркавалася пераадолець, не выключалі магчымасць і пошукі планеты Аскал, міма якой маглі праскочыць. Працяглыя яе пошукі маглі азначаць катастрофу ўсіх планаў і гібель экіпажа. Усе разумелі, што нават пры паспяховай пасадцы на Аскал толькі паскораная і ўдалая пабудова навейшага карабля ў бліжэйшыя два-тры гады дае надзею на жыццё.

Камандзірам касмічнага карабля быў назначаны саракагадовы палкоўнік ваенна-касмічнага ведамства Ілля Іванавіч Ісаеў, ці, як яшчэ жартам называлі яго сябры, — тры «І».

Гэта быў яго далёка не першы міжпланетны палёт, але ўсе папярэднія — на Марс, Венеру і нават на Сатурн — былі ў параўнанні з гэтым лёгкай касмічнай прагулкай.

Для Івана гэты палёт быў самы першы, таму не дзіва, што хваляванні не пакідалі яго. Не, ён не баяўся за сваё жыццё — што жыццё ў параўнанні з унікальнай магчымасцю зазірнуць у таямніцу таямніц! Яго хвалявала магчымасць сустрэчы з тымі, каго нават не мог уявіць. Суцяшала адно — ім, на аснове расшыфраванага тэксту, распрацаваны алфавіт, з якога складзены шматлікія варыянты слоў і сказаў. Моўны кантакт — аснова поспеху зямной экспедыцыі.

Праўда, словы ды і ўся мова касмічных незнаёмцаў, калі гэта увогуле можна назваць мовай, вызначалася складанасцю, нелагічнасцю, нават нейкай недарэчнасцю. Але Іван спакойна і нетаропка «ламаў язык», памятаючы, што наперадзе дзесяць гадоў лёту — можна вывучыць мовы ўсяго свету.

І,нарэшце, галоўны суцяшальны козыр — экіпаж будзе мець магчымасць пастаянна падтрымліваць сувязь з Зямлёй.

Надыходзіў дзень і час старту, заканчваліся апошнія падрыхтоўчыя клопаты. Усё ішло згодна намечанага плана.

* * *

Палёт праходзіў нармальна. Так званых няштатных сітуацый пакуль не здаралася, і экіпаж спакойна займаўся сваімі строга прадпісанымі абавязкамі. Усе навігацыйна-тэхнічныя задачы выконваў камандзір карабля, а навукова-даследчая дзейнасць заставалася за Іванам, які пастаянна падтрымліваў сувязь з Зямлёй, праслухоўваў касмічную бездань, у якую час ад часу пасылаў розныя сігналы, у тым ліку і на мове планеты Аскал.

Галоўную небяспеку для экіпажа і карабля ўяўлялі агромністыя астэроіды, якія сустракаліся на шляху зямлян, але сучасная тэхніка дазваляла загадзя высвечваць іх на штурманскім экране, і карабель аўтаматычна, без дапамогі пілота выбіраў бяспечны маршрут.

Іван перад палётам баяўся, што за час лёту змарнее ад нуды, але тут, перад чорнай бясконцасцю, з прыемнасцю зазначыў, што за любімымі заняткамі час ляціць непрыкметна, а галоўнае, выкарыстоўваецца плённа. Назіранне за Сусветам з Зямлі — адна справа, тут жа адкрываліся зусім іншыя магчымасці — быццам стаіш з космасам твар да твару.

Праз тры гады лёту Іван раптоўна запеленгаваў той жа, ужо вядомы ім сігнал. Гэта не толькі надало сілы экіпажу, але — што самае важнае — дапамагло падкарэкціраваць дакладнасць траекторыі палёту, якая, як высветлілася, крыху адхілілася ад рэальнага знаходжання Аскала. Гэта «крыху», хоць і не пад вялікім градусам першапачатковага адхілення, з кожным днём палёту павялічвалася, а да канца намечанага тэрміну перарасло б у мільёны кіламетраў, і ўсё закончылася б трагічна.

Але больш радасная вестка паступіла з Зямлі — услед першаму касмічнаму караблю паспяхова стартаваў другі, навейшы, якому пад сілу дасягнуць планету Аскал і, забраўшы бескарабельных астранаўтаў, вярнуцца на Зямлю.

Гэта было сапраўднае свята, бо нішто так моцна не падтрымлівае чалавека, як рэальная надзея.

Зямля паведамляла, што ўсё разлічана такім чынам, каб за кошт значна большай хуткасці новы касмічны карабель максімальна наблізіўся да першага экіпажа і скараціў адрэзак часу паміж дзвюма пасадкамі.

Гэта азначала, па сцвярджэнню Зямлі, што дапамога пры-

будзе прыкладна праз месяц пасля пасадкі першапраходцаў, а магчыма,і раней.

— Ну як,— не без трывогі запытаўся ў камандзіра карабля Іван,— пратрымаемся месяц?

Камандзір задуменна адказаў:

— Невядома хто і што нас там чакае, як сустрэне... Для таго, каб загінуць, дастаткова некалькіх імгненняў...

— А наша электронна-лазерная зброя? А нашы непрабіваема-незгаральныя касцюмы? А нашы паралізатары, якія імгненна здольны нейтралізаваць усё жывое вакол нас? — сыпануў пытаннямі разгарачаны Іван.

— Пабачым,— адным словам на ўсе пытанні адказаў камандзір.

Палёт працягваўся нармальна, спакойна, нават манатонна. Уся бартавая тэхніка бездакорна выконвала свае шматлікія функцыі, трэнажоры падтрымлівалі астранаўтаў у добрым фізічным стане і бадзёрым псіхалагічным настроі.

І ўсё ж калі, па падліках даследчыкаў, палёт падыходзіў да заканчэння, не абышлося без непрыемнасцяў.

Раптоўны і моцны ўдар страсянуў велізарны корпус касмічнага карабля. Прыборы адразу паказалі, што лятальны апарат пачаў адхіляцца ад курсу. Гэта азначала, што адзін з чатырох рухавікоў быў выведзены з рэжыму работы. Стварылася дэцэнтрацыя цягі, таму былі вымушаны тэрмінова заглушыць другі, процілеглы ад пашкоджанага, рухавік. Такая аперацыя дазволіла выправіць траекторыю палёту, затое хуткасць яго зменшылася ўдвая.

Адначасова з гэтым знікла сувязь з Зямлёй.

— Што гэта было? — трывожна спытаўся Іван у камандзіра карабля.

— Думаю, што бакавы астэроід у сваім палёце перасёкся ў той крытычнай кропцы з палётам нашага карабля. Такія здарэнні лічыліся раней тэарэтычна-магчымымі. Сёння я ўпершыню пераканаўся, што такое магчыма і на практыцы.

— А як цяпер ляцець? — не супакойваўся Іван.

Ісаеў адказаў:

— Наша шчасце, што той астэроід не напаткаў нас на тысячную долю секунды раней. Ляцелі б зараз у касмічнай беспаветранасці не мы, а дробныя шматкі ад нас і нашага карабля. А так — чыркануў ён нам, калі можна так сказаць, па хвасце, пашкодзіў рухавік, сарваў антэну і спакойненька паляцеў далей.

— Ого-го! — толькі і сказаў Іван і пачухаў скроню.

— А даляцім мы,— працягваў камандзір,— і на двух рухавіках, тым больш што ляцець засталося лічаныя дні.

Напрыканцы палёту не пашанцавала яшчэ раз — была ноч, і трэба было выбіраць: ці рабіць аблёт планеты Аскал і чакаць світанку, ці садзіцца адразу.

Улічваючы тое, што паліва магло вось-вось скончыцца, а два рухавікі, з-за перагрузкі,«елі» паліва ідавочна, вырашылі рабіць пасадку ў поўнай цемры па прыборах начнога бачання.

— Эх,— абураўся Іван,— днём мы б адным поглядам ацанілі, які наш новы дом!..

— Нічога! — супакоіў камандзір.— Прыборы паказваюць, што паветра тут існуе і кіслароду багата. А гэта ўжо не мала! Адзінае, што прыйдзецца — дык гэта сядзець у караблі давідна і не вытыркаць носа, каб не атрымаць па ім...

І вось магутны карабель завіс над паверхняй планеты Аскал, высвечваючы пражэктарамі тое месца, дзе павінна была адбыцца пасадка.

Выпусціўшы доўгія, як у павука, ногі-апоры, карабель паволі пачаў спускацца, уздымаючы вогненнымі струменямі ад рухавікоў хмары ўсяго таго, што аказалася на месцы пасадкі.

Касмічны карабель напружана і стомлена ўздрыгваў сваімі гарачымі бакамі і, здавалася, як і людзі, не мог дачакацца адпачынку.

Нарэшце ногі апоры мякка самартызавалі і прынялі на сябе ўвесь мнагатонны цяжар. Палёт быў завершаны. Прайшло дзевяць гадоў і восем з паловай месяцаў з таго часу, калі Зямля асцярожна і пяшчотна выправіла двух сыноў сваіх у гэта касмічнае падарожжа.

— Віншую з прыбыццём! — Камандзір карабля моцна абняў маладога навукоўца, які за час палёту зрабіўся не такім ужо і маладым.

— Удачы нам! — ледзь выціснуў з сябе ўсхваляваны Іван, хаваючы ўзмакрэлыя вочы.

Камандзір карабля зрабіў запіс у «бартавым журнале» — такая традыцыйная назва перайшла здавён да спецыяльнага камп'ютэра, у якім фіксаваліся ўсе падзеі падчас падарожжа. Экран камп'ютэра высвеціў тэкст, які камандзір карабля ўвёў у яго памяць:

« 2503 год, 20 чэрвеня, 00 гадзін 17 хвілін, пасадка на планету Аскал. Камандзір карабля І. Ісаеў, член экіпажа І. Сухін».

— Вось на сёння і ўсё! — павярнуўся ён да Івана.— Па

магчымасці трэба да раніцы адплачыць... Раніцай — невядомасць.

Але як ні прымушалі сябе члены экіпажа заснуць — сон не браў. І як было заснуць пасля амаль дзесяці гадоў напружанага чакання сустрэчы з... З кім? З чым?..

Гэтыя пытанні не проста хвалявалі землян, а спальвалі душы цікаўнасцю блізкай і хуткай разгадкі.

Гэта ж трэба — варта толькі адчыніць адзін герметычны люк, потым, зачыніўшы яго, разгерметызаваць другія дзверы — і...

Іван парушыў «сон» свайго сябра і звярнуўся да яго, бо чуў, што і ён варушыцца і ўздыхае.

— Няма моцы трываць! Хочацца выйсці, агледзець планету, перазнаёміцца з усімі і ўсім.

— Не толькі агледзім, але і прымем усе меры бяспекі... Карацей, будзем дзейнічаць, зыходзячы з убачанага... — як бы падсумаваў думку Івана камандзір карабля.

— Эх,— уздыхнуў Іван,— і ноч супраць нас... Ледзь паўзе...

Ісаеў усміхнуўся:

— Калі ўжо дзесяць год перацярпелі, дык некалькі гадзін адолеем!

Непрыкметна для сябе, стомленыя дарогай і ўсхваляваныя чаканнем, астранаўты пад раніцу заснулі. Колькі яны праспалі — не было калі ўдакладняць, бо, усхапіўшыся, як па камандзе кінуліся да ілюмінатараў, праз якія яркімі патокамі лілося сонечнае святло.

Зірнуўшы ў ілюмінатары, пасланцы Зямлі аслупянелі. Яны былі гатовыя ўбачыць усё — і самых агідных страшыдлаў, і самых неверагодных пачвараў, і нават разумных істотаў, пераўзышоўшых у сваім інтэлектуальным развіцці землян.

— Што гэта?!.

— Вось гэта дык прыём! — вырвалася ў астранаўтаў.

— Што будзем рабіць?! — разгублена спытаўся Іван.

Камандзір, пасля доўгай паўзы, пачаў разважаць, быццам думаў услых:

— Што рабіць... Што рабіць... Думаю, што ў караблі адседзецца не ўдасца... Ды і не для гэтага мы сюды ляцелі. А калі так, трэба вырашыць, як сябе паводзіць...

Зямляне зноў сціхлі і «прыліплі» да ілюмінатараў.

Карабель быў шчыльна акружаны людзьмі ў камуфляжнай форме з аўтаматамі напагатове. Іх было так многа, што ад стракатасці рэзала вочы горш, чым ад сонца. Ля выхаду з карабля стаяла некалькі чалавек у цывільным.

— Мы што, трапілі на нейкую дапатопную ваенную базу? — спытаўся сам у сябе Іван.— Такое відовішча, што...

— Значыць,так,— рашуча перапыніў яго камандзір карабля,— куленепрабіваемыя касцюмы і шлемы не здымаць! Увесь арсенал абароны мець пры сабе! Не праяўляць ніякай варожасці і не выказваць разгубленасці! Зброю прымяняць у самым крайнім выпадку! Перагаворы буду весці толькі я!..

Пакуль камандзір вядзе свой жорсткі інструктаж, прадыктаваны абставінамі, можна спыніцца і паспрабаваць разабрацца, што гэта за такі «ўвесь арсенал абароны». Несвядомаму чалавеку ён тэарэтычна мала што скажа, бо тыя вяршыні навукова-тэхнічнай думкі, пра якія гаварылася раней, дазволілі зрабіць сродкі абароны і нападзення замаскіравана кампактнымі, павялічыўшы пры гэтым у шмат разоў магчымасці паражэння і знішчэння праціўніка.

Пра тыя аўтаматы, якія трымалі ў руках камуфляжнікі, на Зямлі даўно забыліся, яны калі і захаваліся, дык толькі ў музеі старажытнай зброі. Дастаткова толькі ўявіць кожнаму ў свой час, якая зброя была трыста ці пяцьсот гадоў назад, і адразу зразумееце, якое смешнае ўражанне зрабілі яны на зямлян.

Сёння, напрыклад, касцюм астранаўта, акрамя сваіх абаронных функцый, быў і грознай наступальнай зброяй. Так толькі ў двух нагрудных міні-блоках-рэактарах была схавана вялізная энергія, якая па камандзе чалавека магла імгненна знішчыць усё навакольнае праз ледзь бачныя каналы-клапаны, якія здольны ашчэрыцца псіхатропнымі, лазернымі, электрамагнітнымі выпраменьваннямі. У гэтым жа касцюме былі скандэнсаваны не толькі знішчальныя сродкі, але і абясшкоджваючыя — такія, як паралізуючыя, усыпляльныя, дэмаралізуючыя. Акрамя ўсяго гэтага, за невялічкай лінзай, паміж міні-блокамі, знаходзіцца спецыяльная лямпачка, успышка якой у тысячы разоў ярчэй за сонца. Гэта ўспышка таксама не знішчала, а асляпляла ўсё жывое.

Была і іншая, не менш грозная, кішэнная зброя, эфектыўнасць якой была засакрэчана і нам невядома.

Можна толькі дадаць тое, што касцюмы астранаўтаў дазвалялі свабодна, не здымаючы шлемаў, размаўляць з любым чалавекам, а вось унутраная сувязь паміж астранаўтамі была чутна толькі ім.

Маючы такую пераканаўчую навукова-тэхнічную перавагу над камуфляжнікамі, Сухін і Ісаеў больш-менш спакойна выйшлі з карабля.

* * *

Палац або рэзідэнцыя нейкай галоўнай асобы на гэтай планеце, куды даставілі двух зямлян, вызначаўся шыкоўнасцю і адсутнасцю густу.

Іван увесь час у думках абураўся: «Эх, шкада, што я не гісторык! Гэта ўсё нагадвае нешта як быццам знаёмае... Але што?..»

Ісаеў думаў пра іншае: «Вялікай пагрозы для нас гэты ўзброены дапатопнай зброяй натоўп не ўяўляе... Усё, што мы бачым, можа быць знішчана намі імгненна. Але гэтага не павінна быць...»

Калі картэж машын, у цесным акружэнні аўтаматчыкаў, пад'ехаў да цэнтральнага ўвахода галоўнага будынка, на ўсходцы выйшаў, відаць, той, каму падпарадкоўвалася ўсё на гэтай планеце.

Галоўны ступіў насустрач незвычайным гасцям і шырока ўсміхнуўся.

— Вітаю вас на нашай суверэннай і свабоднай планеце!

— Мы таксама рады вітаць вас і спадзяёмся на ўзаемапаразуменне! — стрымана адказаў Ісаеў.

— Я — ....,— і чалавек на ўсходцах назваў сваё прозвішча. Яно гучала настолькі складана, што зямляне з першага разу не запомнілі яго.— Я — галоўны на планеце Аскал! — працягваў ён...

Астранаўты таксама прадставіліся, назваўшы свае імя і прозвішчы. Галоўны (лепш будзем называць яго так, як запомнілі) задаволена сказаў:

— Мне прыемна, што вы валодаеце нашай мовай, у распрацоўку якой унёс і я вялікі ўклад. Упэўнены, што хутка і бліжняе,і дальняе касмічнае замежжа прызнае маю мову і пяройдзе на яе! Але што мы тут стаім, заходзьце ў пакоі! — і Галоўны павёў гасцей у рэзідэнцыю.

Дапатопны ліфт падняў гаспадара і гасцей на пяты паверх будынка, дзе ў нейкай афіцыйнай зале працягнулася ўзаемнае знаёмства.

— Ведаю, што вы з дарогі і вам неабходна адпачыць, таму не буду стамляць працяглай размовай.

Камандзір карабля дыпламатычна адказаў:

— Мы рады, што знаходзімся сярод разумных, сабе падобных людзей,і хочам выказаць...

— Ну, чаго-чаго, а розуму ў нас хапае! — перабіў Ісаева Галоўны.

— Мы хочам выказаць,— працягваў Ісаеў,— захапленне

вашымі тэхнічнымі дасягненнямі, якія дазволілі паслаць сігнал на нашу далёкую планету Зямля...

— Які сігнал?! — ускочыў Галоўны.— Мы ніякага сігналу нікуды не пасылалі! І што гэта за такое — Зямля? Ніколі не чуў!

Астранаўты разгубіліся. Няўжо яны заляцелі не туды? А сігнал? Ён жа быў пасланы менавіта з гэтай планеты... Як сябе паводзіць далей? Што казаць?..

— Мы маем на ўвазе злектрамагнітны сігнал, які вылучае любое вялікае касмічнае цела і які мы зафіксавалі пры падлёце да вашай планеты,— ляпнуў першае, што прыйшло ў галаву, Ісаеў.

— А-а! — супакоіўся Галоўны.— А Зямля? Што гэта за планета?

Ісаеў коратка ахарактарызаваў Зямлю як планету, гэтак жа коратка расказаў пра дасягненні ва ўсіх галоўных галінах эканомікі, навукі, культуры, асобна падкрэсліў тыя свабоды, якімі карыстаецца кожны, што лічыцца галоўнай каштоўнасцю часу.

— У нас,— закончыў Ісаеў,— кожная сям'я, праз адзіную сістэму Інтэрнэта, падключана да агульнай сістэмы кіравання дзяржавай і мае магчымасць уплываць на ўдасканаленне законаў, на ход развіцця агульнаэканамічных інтарэсаў, сацыяльных патрабаванняў, на росквіт культуры і гарманічнае развіццё кожнай асобы. Урад у нас сімвалічны і з'яўляецца каардынатарам агульнаграмадскіх пажаданняў і прапаноў.

Чым больш гаварыў Ісаеў, тым больш халаднейшымі рабіліся вочы Галоўнага.

— А чаму вы не здымаеце сваіх касцюмаў? — падазрона спытаўся гаспадар.— У нас усе павінны быць аднолькавымі!

— На вашай планеце хіміка-біялагічны састаў атмасферы адрозніваецца ад нашага,— зноў быў вымушаны схлусіць Ісаеў.

— Ну што ж, вам трэба адпачыць, а нам падумаць,— устаў Галоўны.— Вас адвязуць у адведзеныя для гэтага апартаменты,— і выйшаў з залы.

Сухіна і Ісаева размясцілі чамусьці раздзельна: не ў розны пакоях, а ў розных будынках. Гэта не толькі здзівіла, але і насцярожыла землян. Насцярожвала не толькі гэта: і вялікая колькасць узброеных камуфляжнікаў, і тое, як іх сюды везлі ад карабля.

А везлі іх таксама ў розных машынах, дарогу да рэзідэнцыі выбіралі так, каб абмінуць людзей і тую непрыгляднасць і неўладкаванасць, якая акружала іх.

Насцярожвала і тое, якое незадавальненне выклікаў у Галоўнага апісаны Ісаевым лад жыцця зямлян.

Кідалася ў вочы дрымучая адсталасць аскалаўцаў. Машыны, на якіх везлі ў рэзідэнцыю зямлян, як і аўтаматы камуфляжнікаў, і мясцовыя сродкі сувязі, на Зямлі даўно зрабіліся гістарычным хламам.

Насцярожвала і тое, што ў гасцей нават не запыталіся, як бы яны хацелі выкарыстаць вольны час ці што б ім хацелася ўбачыць, а, як падняволеных, рассялілі пад аховай.

Абмеркаваўшы па ўнутранай сувязі ўсё гэта, пасланцы Зямлі, у мэтах бяспекі, зноў вырашылі не здымаць сваіх касцюмаў да лепшых часоў.

* * *

Савет бяспекі быў скліканы Галоўным тэрмінова і праходзіў пад яго старшынствам.

Галоўны бліснуў вачыма, ад чаго прысутныя апусцілі галовы і сціснуліся ў камякі.

— У нас госці! — без уступу пачаў старшынствуючы.— Скажу прама: нежаданыя госці. Я яшчэ разбяруся з імі, а пакуль параімся, што з імі рабіць. Тое, што мне давялося пачуць ад іх, выклікае трывогу.

Прысутныя крыху паднялі галовы, але маўчалі.

Галоўны злосна працягваў:

—Там, на Зямлі, адкуль яны прыляцелі, згодна іх слоў, кіруюць нейкія свабоды, кожны робіць, што хоча, кожны сам сабе гаспадар. Урад, зноў жа з іх слоў, сімвалічны. Ці ж такое магчыма?! — узвысіў голас Галоўны.

Тут прысутныя заматалі галовамі:

— Не! Такога не павінна быць!

— Гэта жах!

— Анархія!

— Правакатары! — перакрыквалі адзін другога прысутныя.

Галоўны задаволена абвёў поглядам дарадцаў:

— Дзякуй за падтрымку! Бачу, што нашы думкі супадаюць!

Галоўны зрабіў паўзу, выцер насавой хустачкай успацелы лоб і спытаўся:

— Дык што будзем рабіць?!.

Усе зноў апусцілі галовы — не дай бог не тое ляпнуць ды не дагадзіць Галоўнаму.

— Ну, калі вы маўчыце, тады я вам растлумачу, якая небяспека для нас усіх схавана ў словах касмічных прыблудаў,— павучальна і дакорліва працягваў аратар.— Дык вось, тыя свабоды, пра якія плятуць нашы дарагія госцікі, пазбавяць вас усіх вашых прывілей і вашых...

— Не! Не дазволім!

— Не быць гэтаму ніколі!

— Да д'ябла свабоды! — рашуча паўскоквалі прысутныя.

Галоўны не хаваў усмешкі:

— Бачу, што мысліце вы па-дзяржаўнаму. Малайцы!.. Дык што будзем рабіць? — з ірoніяй спытаўся Галоўны і хітра зірнуў на падначаленых.

— К чорту іх!

— Заткнуць ім рот!

— Вон іх адсюль!

— Садраць з іх шлемы — будуць маўчаць, як дохлыя рыбы!..

Галоўны ўзняў руку, і ўсе сціхлі.

— Цікавых прапаноў паступіла шмат, буду над імі думаць... Ёсць і ў мяне для іх «падарункі»... — Раптоўна грозна памахаў пальцам.— І ніякіх ім кантактаў з людзьмі! Ніякіх ім тут свабодаў! Я ім пакажу зямныя свабоды!

* * *

Сухін і Ісаеў адчулі нядобрае. Яны пераключылі ўнутраную сувязь на такі рэжым работы, каб адзін мог слухаць дыялог другога з гаспадарамі. Таму, калі ў пакой да Ісаева зайшлі двое ў чорных касцюмах, іх размову са сваім калегам Іван чуў даслоўна.

— Добрай раніцы! Як адпачывалі?! — пачалі незнаёмцы.

— Дзякуй! — адказаў Ісаеў.— Мы б хацелі выказаць некалькі сваіх пажаданняў...

Незнаёмцы быццам не пачулі гэтага. Яны запыталіся:

— А чаму вы не дакрануліся да яды? Не спадабалася?

— Вось гэта першая наша просьба: нам неабходна часова вярнуцца на наш карабель, дзе ў герметычным адсеку зможам зняць шлемы і прыняць яду. Там жа мы маглі б закласці па плітцы ежы і вады ў спецыяльныя прыстасаванні ў шлемах, што дазволіць нам доўга абыходзіцца без карабля.

— Баюся, што гэта немагчыма, —адказаў адзін з увайшоўшых.

— Тады,— рашуча заявіў Ісаеў,— нам пагражае галодная смерць!

— А вы здыміце шлемы і ешце! — хмыкнуў незнаёмец.

— Гэта будзе азначаць для нас тую ж смерць! І вы гэта добра ведаеце! — рэзка адказаў Ісаеў.

— Добра,— сказаў перагаворшчык,— мы зробім даклад начальству. Якія яшчэ пажаданні?

— Спадзяёмся, што мы не палонныя і будзем мець магчымасць азнаёміцца з вашай планетай...

«Чорныя касцюмы» рашуча выйшлі, грукнуўшы дзвярыма,— відаць, другое пажаданне не спадабалася ім больш, чым першае.

Іван чуў гэта слова ў слова, хоць і знаходзіўся ў другім будынку. Таму, калі да яго зайшлі візіцёры, ён прытрымліваўся думкі свайго камандзіра...

Галоўны, пасля даклада яму аб кантактах з зямлянамі, насупіўся:

— Ужо другія суткі, як яны на нашай планеце і яшчэ не прымалі ежу... А мне яны пакуль патрэбны жывымі... З іх шмат чаго карыснага для сябе можна выцягнуць...

Пахадзіўшы па кабінеце, Галоўны сказаў прысутным:

— Прыйдзецца везці іх на карабель... Лепей, як сцямнее. Трэба, каб менш цікаўных вачэй бачыла іх...

Наперадзе быў цэлы дзень, і астранаўты засумавалі. Хацелася есці, але цяпер, калі гаспадары амаль не хавалі сваёй варожасці, здымаць шлемы і касцюмы было б вялікай памылкай.

Днём распачаўся такі лівень, што за вокнамі зрабілася цёмна, як і на душы зямлян.

— Як пратрымацца гэты месяц? — спытаўся Іван у Ісаева. — І ці пратрымаемся ўвогуле?

— Будзем спадзявацца, што давядзецца чакаць менш месяца... Ды справа і не ў гэтым,— сумна разважаў Ісаеў, — складанасць у другім: як без сувязі з імі звязацца, як да іх дабрацца? Не падобна на тое, што нас павязуць на карабель, што нам дадуць свабоду...

Ісаеў памаўчаў і дадаў:

— Я маю на ўвазе, што не дадуць свабоду добраахвотна... Баюся, што прымяненне сілы з нашага боку непазбежна.

— А што застаецца рабіць? — пытаннем падтрымаў сябра Іван.

— Пажывём — пабачым... Не ў іхніх гэта інтарэсах, ды і не ў нашых таксама... Пабачым...

Вечарам лівень перастаў, пакінуўшы пасля сябе процьму вады ў кожнай лагчыне.

Калі сцямнела, Ісаева і Івана вывелі з іх пакояў, пасадзілі ў тыя ж машыны,і картэж накіраваўся да касмічнага карабля.

Як ні стараліся кіраўнікі гэтай маленькай планеты захоўваць завесу сакрэтнасці, але слых аб касмічных падарожніках даляцеў да кожнага жыхара, і людзі, нягледзячы на жорсткія забароны сваіх уладароў, збіраліся паглядзець на цуд.

Чым бліжэй было да касмічнага карабля, тым большыя натоўпы людзей можна было бачыць у святле фар уздоўж дарогі. Але картэж хутка імчаў, рассякаючы коламі вялізныя лужыны і абліваючы з галавы да ног і ахову, і цікаўнікаў.

І ўсё ж да самага карабля даехаць не ўдалося — лівень размыў узгоркі і палі, сярод якіх стаяў карабель, ператварыўшы іх у гразь.

Прыйшлося вылазіць з машын, што не было запланавана, і ў цемры, пры цьмяных ліхтарах, кратацца пешшу, ледзь выцягваючы ногі з гразі.

Ліхтары ў руках аховы выхоплівалі з цемры шматлікіх камуфляжнікаў і простых людзей, якія з неверагоднай цікаўнасцю ціснуліся да працэсіі. Было відаць, як тыя ж камуфляжнікі спрытна арудуюць гумовымі дубінкамі, адганяючы людзей, але пабітыя корчыліся ад болю і працягвалі жывымі хвалямі каціцца ўздоўж усяго шляху працэсіі.

Калі карабель быў ужо зусім блізка, нехта, карыстаючыся цемрай і штурханінай, рашуча праціснуўся, нават прадраўся праз ахову і нешта сунуў у руку Івану. Ахова палічыла гэту дзёрзкасць за жаданне дакрануцца да чужынца і груба адштурхнула нахабніка ў гразь, паласнуўшы некалькі разоў па плячах і галаве гумовым мясцовым «законам».

Падышоўшы да карабля, Ісаеў набраў умоўны код на мінікамп'ютэры свайго касцюма, і першыя дзверы паслухмяна адчыніліся.

— Куды?! — груба адштурхнула ахова астранаўтаў.— Толькі з намі! І толькі пасля нас! — і некалькі чалавек увайшлі ў першы адсек.

— Падрыхтуй сістэму абароны! — скамандаваў шэптам Ісаеў.— Відаць, надышоў час зброі!

— Ну што застылі! Заходзьце! — і некалькі аўтаматаў штурхнулі ў плечы зямлян.

Ісаеў рэзка крутнуўся і накіравана, прыцэльна, каб не пашкодзіць людзей, прывёў у дзеянне паралізатар.

Якое ж было яго здзіўленне, калі пад моцнымі патокамі выпраменьванняў камуфляжнікі працягвалі іх штурхаць аўтаматамі ў плечы і грудзі.

Іван, бачачы такі нечаканы эфект іх зброі, з перапуду ціскануў на ўсе магчымасці абодвух міні-блокаў-рэактараў і накіраваў знішчальныя промні на тых, хто заняў першы адсек, каб расчысціць праход усярэдзіну карабля. Уся моц абодвух блокаў нябачным шквалам абрынулася на захопнікаў касмічнага карабля. Але можна было падумаць, што магутная зброя, здольная імгненна знішчыць тысячы людзей, сапсавалася і не дзейнічае. І толькі лазерныя промні пранізвалі цемру і пацвярджалі, што сістэма абароны дзейнічае бездакорна. Лазерныя промні пранізвалі не толькі цемру, але і няпрошаных гасцей у адсеку карабля.

Сухін «паліваў» промнямі ўзброеных аскалаўцаў і вачам не верыў. Лазер пранізваў іх наскрозь, біўся аб спецыяльную абшыўку адсека і асляпляльнымі іскрамі адскокваў ва ўсе бакі.

— Ха-ха-ха-ха! — пачулася працяглае рагатанне з адсека. — Заходзьце ў свой карабель і бярыце яду, а то здохнеце з голаду, як прыблудныя сабакі! Жыва!

Астранаўтаў запіхнулі ў адсек, дзе, падпёртыя з усіх бакоў аўтаматамі, яны набралі новы код і праз герметычны люк увайшлі разам з пільнымі ахоўнікамі ў карабель.

Ісаеў ціха загадаў Івану:

— Ідзём у бок катапульты! Па маёй камандзе хуценька заскокваем і імгненна заблакіруем люк!

Каб не выклікаць падазронасці, астранаўты паволі падыходзілі да катапульціруючай капсулы, супакойваючы сваіх вартавых:

— Мы прайгралі! Ваша ўзяла... Мы ўсё зробім, што вы загадаеце...

— Даўно б так! — расслабілася ахова, смакуючы сваю перамогу.

Параўняўшыся з задраеным люкам катапульты, Ісаеў скамандаваў:

— Увага! — і націснуў на сваім міні-камп’ютэры на адпаведны клавіш. Люк бясшумна і нечакана расчыніўся, астранаўты натрэніравана і спрытна ўскочылі ў капсулу, і люк зноў стаў на сваё месца.

— Без яды, затое свабодныя! — усклікнуў усхваляваны Іван.

— І з ядой, і свабодныя! — удакладніў Ісаеў.— У капсуле ёсць аварыйны запас і таго, і другога!

— Уперад? — спытаўся шчаслівы Іван.

— Уперад! — пацвердзіў спакойны Ісаеў і націснуў на «старт».

Катапультная капсула была задумана як аварыйны выхад з карабля. Капсула мела адпаведны рэсурс аўтаномнага лёту, які забяспечвалі магутныя батарэі, яна мела герметычную абалонку і ўяўляла сабой міні-карабель.

Цемра і бязгучнасць лёту капсулы дазволілі астранаўтам непрыкметна аддзяліцца ад карабля і растаць у вышыні.

Раз'юшаныя ахоўнікі, баючыся за свае галовы, усімі сродкамі спрабавалі выламаць люк, упэўненыя, што іх ахвяры знаходзяцца за ім, схаваўшыся ад праследавання.

У ход ішлі прыклады аўтаматаў, з'явіліся аднекуль ламы і кувалды, але лягчэй было б біцца галавой у сцяну, чым выламаць гэты люк, за якім ужо нікога не было.

А астранаўты тым часам, каб не «засвяціцца», не запальвалі ўнутранага асвятлення і абміналі святло населеных пунктаў.

Зберагаючы рэсурс батарэй, яны выбралі цёмную пустэчу і пасадзілі свой выратавальны апарат.

— Віншую! — сказаў Ісаеў.— Мы нечакана лёгка пазбавіліся ад нашых «благадзецеляў».

— Ху-у-х! — толькі і выдыхнуў Іван.

— Ну што, здымем шлемы і як след падсілкуемся! — прапанаваў камандзір пакінутага назаўсёды карабля.

Толькі цяпер Іван заўважыў, што жывот падцягнула да спіны.

— Ого! Я магу праз жывот пачухаць свой пазванок! — пажартаваў Іван і бадзёра дадаў: — Ёсць падсілкавацца!

Праглынуўшы некалькі вітамінных гранулаў і выслабаніўшы ад «палону» крышталік вады, астранаўты паспрабавалі прааналізаваць вынікі гэтых двух сутак.

— Што гэта за лад такі? Што тут за парадкі? — абураўся Іван.

— Хутчэй гэта — беспарадкі! — адказаў Ісаеў.— Я, як і ты, не гісторык, але прыпамінаю са школьнай праграмы, што напрыканцы дваццатага і да сярэдзіны дваццаць першага стагоддзяў і на Зямлі існавалі рэжымы, дзе дыктат падмяняў і законы, і ўсе правы людзей. Нешта падобнае назіраецца і тут...

— А мы чым не дагадзілі гэтым... уладарам?! — здзівіўся Іван.

— Мая памылка! — прызнаўся Ісаеў.— Не трэба было пры першай сустрэчы вытыркаць нашы дасягненні і свабоды! Думаю, што гэта галоўная прычына нашай апалы... Дыктатары такога не даруюць...

Іван схамянуўся:

— А што такое з нашай зброяй?! Чаму яна не закранула гэтых... нячысцікаў?

Ісаеў ажывіўся:

— І сапраўды, чаму? Гэта падобна на дурны сон! Лазер праходзіў праз іхняе цела, як праз паветра... Што гэта за загадка?..

— А яны не такія ўжо і дапатопныя, калі на такую зброю нават не звярнулі ўвагі,— разважаў услых Іван.

Тут ён успомніў, як адважны незнаёмец нешта сунуў яму ў руку і Іван, не маючы магчымасці разгледзець падарунак, паклаў тое «нешта» ў бакавую кішэню касцюма.

Цяпер ён асцярожна дастаў з кішэні нечаканую рэч і ў цемры абмацаў і зразумеў, што гэта кавалак паперы.

— Ілля Іванавіч! — насцярожана пачаў Іван.— Тут вось нешта падобнае на запіску, якую мне ткнуў у руку незнаёмец з натоўпу!

— Запіска! — ажно падскочыў Ісаеў.— Нам зараз кожная дробязь неабходная і важная! Мы засталіся адны на чужой, невядомай планеце! Уключы ліхтарык і чытай!

Іван з нецярпеннем, дрыготкімі пальцамі расклаў паперу і запаліў ліхтарык. Было напісана наступнае: «Пяцьдзесят кіламетраў на поўнач ад касмічнага карабля. Тры дубы на беразе рэчкі. Сем кіламетраў улева да адзінокай скалы на ўскраі лесу. Буду чакаць кожны дзень — захад сонца».

— Усё! — спыніўся Іван.

— І ўсё? — машынальна перапытаў Ісаеў.

— Так. Ні подпісу, нічога,— пацвердзіў Іван.

Ісаеў ажывіўся:

— Што ж... і гэта нямала! Нехта хоча сустрэцца з намі.

— А не пастка гэта? — недаверліва спытаўся Іван.— Ім тут даверу няма...

— Не думаю,— няўпэўнена адказаў Ісаеў.— А цяпер мы навучаныя і будзем праяўляць асцярожнасць... А па-другое, у нас няма выбару, ды і дакладнага адказу ні на адно пытанне мы не маем. Рызыкнём, а там будзе бачна...

* * *

Рызыкнуць і сапраўды прыйшлося, бо, каб праляцець гэты нескладаны маршрут і адшукаць патрэбныя арыенціры, трэба было ўзлятаць, а гарантыі, што іх не заўважаць, не было.

Каб паменшыць рызыку, узляцелі перад самым захадам сонца, калі ўжо не зусім светла і яшчэ не надта цёмна. Адлічылі прыборамі пяцьдзесят кіламетраў на поўнач, адразу ўбачылі тры дубы на беразе рэчкі, крутнулі ўлева і праз хвіліну былі над скалой, якая прыляпілася на ўскраіляснога масіву. Месца было даволі глухое, пагоркавае. Завіснуўшы над абазначаным арыенцірам, астранаўты пільна даследавалі наваколле, але нічога падазронага не знайшлі і пасадзілі капсулу. Сонца садзілася за лес, пачынала цямнець, але ніхто пра сябе не напамінаў.

— Пачакаем яшчэ крыху і адляцім, тут начаваць не будзем! — сказаў Ісаеў напружана.

Іван нервова маўчаў. Прайшло яшчэ некалькі часу, а сустрэча з пасланцом запіскі зацягвалася.

Нарэшце, нечакана для зямлян, побач з капсулай неяк загадкава апынуўся незнаёмец.

Гэта быў гадоў трыццаці пяці чалавек з прыветлівым тварам і крэпкай постаццю. Ён даверліва ўсміхаўся і не ўяўляў сабой ніякай небяспекі для двух зямлян.

— Ага! — вырвалася ў Ісаева.— Вось і наш... будзем спадзявацца, сябар.

— Ну што, выходзім? — спытаўся Іван.

— Спачатку выйдзеш толькі ты і даведаешся, што ў яго за справа да нас, а я цябе падстрахую,— загадаў Ісаеў.

— Я дык я! — і Іван адчыніў свой герметычны выхад. Лёгка выскачыўшы з капсулы, навуковец гэтак жа лёгка падышоў да незнаёмца.

Той першы працягнуў руку для вітання і, не перастаючы ўсміхацца, сказаў:

— Я — ваш сябар! Маё імя Алесь, без мяне вам будзе цяжка разабрацца, куды вы трапілі.

Іван паціснуў руку новаму знаёмаму і, назваўшы сваё імя, спытаўся:

— А чаму мы павінны верыць, што вы нам сябар, а не гэткі ж, як тыя камуфляжнікі?

Алесь адказаў нечакана і пераканаўча:

— Гэта я паслаў сігнал ва Усяленную, які, як я разумею, вы атрымалі і прыляцелі сюды.

Іван шырока раскрыў вочы. Падзеі апошніх сутак адсунулі на другі план эмоцыі, выкліканыя таямнічым сігналам. Пра яго проста не думалі.

— Вы-ы?! — не сваім голасам спытаўся пасланец Зямлі. Затым, памятаючы нядаўнія сутычкі з аскалаўцамі, падазрона пераправерыў: — Прабачце за такое пытанне, але якія словы ўтрымліваў той сігнал?..

Алесь слова ў слова, літара ў літару пераказаў тэкст і дадаў:

— Ніхто, акрамя мяне, на гэтай планеце не ведае пра сігнал...

Іван моцна паціснуў руку новаму сябру.

— Даруйце яшчэ раз за нашу падазронасць! І дзякуй вам за сустрэчу! Што мы павінны рабіць цяпер?..

— Па-першае, трэба паставіць ваш лятальны апарат вунь у тую нішу пад абрывам і замаскіраваць, а пасля гэтага я запрашу вас да сябе.

Іван хуценька падбег да капсулы:

— Якая ўдача! Гэта той, хто паслаў нам свой сігнал. І ўвогуле, бачна, што ён чалавек надзейны і сапраўдны сябар, без якога нам не абысціся!..

Выканаўшы работу па маскіроўцы капсулы, трое сяброў падышлі да скалы, дзе Алесь адкаціў даволі вялікі камень, пацягнуў на сябе тое, што аказалася закамуфліраванымі пад колер скалы дзвярыма, і ўсе апынуліся ў незвычайным пакоі.

— Вось дык да! — з захапленнем усклікнуў Іван. Потым убачыў тут і нейкую апаратуру, якая сваім выглядам напамінала хроніку шматгадовай даўніны.

— І адсюль?! Адсюль вы паслалі свой сігнал?! Пры дапамозе гэтага (ледзь не вырвалася «хламу»)... гэтай тэхнікі?!

Алесь спакойна і з годнасцю пацвердзіў:

— Адсюль. Пры дапамозе гэтага хламу, як вы і падумалі...

— Прабачце, — прымірэнча сказаў Іван,— з вашага боку гэта навуковы подзвіг... А нашы адказы вы не атрымлівалі?

— На жаль, усё, што мне ўдалося выціснуць з гэтай састарэласці, дык толькі аднабаковую сувязь. Перадаць штосьці можна, прыняць — немагчыма.

— Мы вам дапаможам! Вось-вось прыляціць новы карабель...

Ісаеў перапыніў сябра:

— Свае навукова-тэхнічныя дыспуты працягнеце пазней! Спачатку — агульнае азнаямленне. Мы нічога не ведаем пра вашу планету, пра вашых людзей!

— Людзей?! — раптоўна панік Алесь.— А вас не скалых-

нула тое, што ваша зброя аказалася бяссільнай перад гэтымі «людзьмі»?

— Для нас гэта адна з асноўных загадак вашай планеты...

— Нашай?! — даволі холадна перапытаў Алесь.— Не, гэта не наша планета! Гэта — месца нашай высылкі! Выгнання!

— Прабачце,— як можна мякчэй пачаў Іван,— мы шчыра жадаем разабрацца, што тут да чаго, а нашы пытанні абураюць вас... абражаюць вашу душу...

— Душу?! — яшчэ больш узвінчана перабіў Алесь. Потым памаўчаў і сарамліва павінаваціўся: — Гэта вы мяне прабачце... Я размаўляю з вамі як з людзьмі, дасведчанымі ў нашых сумных справах, як з людзьмі, якія вінаватыя ў нашай безнадзейнасці... Прабачце...

Ісаеў пяшчотна паклаў руку на плячо Алеся і ціха прапанаваў:

— Мы сапраўды нічога тут не разумеем... Вы самі вырашыце, што можна нам расказаць, каб меней кранаць болем ваша сэрца...

Алесь пагадзіўся:

— Добра. Я раскажу вам усё,і, калі стома дазваляе вам слухаць, набярыцеся цярпення...

Усе селі ў пацёртыя, але глыбокія і ўтульныя крэслы і — адны падрыхтаваліся слухаць, другі — распавядаць.

— Пачну з самага нечаканага для вас. Вы спыталіся, што гэта за людзі... што мы за людзі... Так?

Зямляне, баючыся перарваць распавядальны маналог свайго сябра, у знак згоды моўчкі кіўнулі галовамі.

— Дык вось,— працягваў Алесь,— мы — не людзі. Мы зусім не людзі!

— Як не людзі?! — у адзін голас усклікнулі зямляне, забыўшыся на неперарыванне маналога.— А хто ж вы?!.

— Мы? — горка ўсміхнуўся Алесь.— Мы — душы людзей, якіх даўно няма ў жывых. Так даўно, што ніхто з нас не памятае, калі мы пакінулі смяротнае сваё цела і ператварыліся ў міраж, прывід, паветра...

Гаспадар падскальнага пакоя памаўчаў, назіраючы, як у яго новых сяброў шырока раскрыліся раты і палезлі на лоб вочы. Убачыўшы, што зямляне нібы ператварыліся ў камень, спытаўся:

— Цяпер вам зразумела, чаму ваша зброя нікога не забіла, нават не параніла? Душа — бессмяротная! Яе забіць немагчыма!

— Што?! Тут, на планеце Аскал, адны душы?! Душы, якія размаўляюць, нешта робяць, нават страляюць?!

— О-о! Гэта доўгая гісторыя,— сумна працягваў Алесь.— Але раз ужо я пачаў распавядаць, неабходна давесці да канца маю споведзь, інакш у вас будзе больш пытанняў, чым адказаў на іх.

Сухін і Ісаеў не варухнуліся, быццам самі зрабіліся аднымі з тых, хто насяляе гэту незвычайную планету.

Алесь працягваў:

— Шмат чаго я і мы ўсе тут не памятаем. Прайшло нямала стагоддзяў з дня нашага пакарання. Няма горшых пакутаў, чым вечны роспач і мітусенне душы, бо і ў душы павінна быць сваё ўміратварэнне і ўладкаванне. Вам гэтага не зразумець...

— Чаму?.. — каб не маўчаць, абстрактна спытаў Ісаеў.

А Алесь распавядаў далей:

— Трагедыя яшчэ і ў тым, што не ўсе прагнуць успакаення і ўміратварэння. Напрыклад, тыя, хто сёння пры ўладзе, з усіх сіл стараюцца замітусіць, забаламуціць усіх, бо ў гэтым яны знаходзяць свае існаванне.

— А хто пакараў вас? — ціха пацікавіўся Іван.

— Пакараць цэлы народ такім чынам здольны толькі той, пра каго мы, у свой час, забыліся, ад каго адвярнуліся... Але думаю, што пакаранне пачалося з нас саміх. Мы самі сябе пакаралі... Калісьці, шмат вякоў назад, мы, людзі адной нацыі, адной дзяржавы, наперакор усяму свету пайшлі не ўперад, а, патаптаўшыся на месцы, накіраваліся назад. Кінуўшы пад ногі здабыткі продкаў, збэсціўшы сваю гісторыю, сваё мінулае, мы, неяк непрыкметна для сябе, забыліся — хто мы! Забыліся пры жыцці! Ля могілак бацькоў! На святой сваёй зямлі! Мы замуцілі, забрудзілі свае вытокі, мы павысушвалі свае карані!

Такое, як аказалася пазней, не праходзіць бясследна, не даруецца. Забыўшыся, хто мы,— мы павярнулі вочы ў бок штучных цэннасцяў, мы смяяліся над такімі паняццямі, як духоўнасць, душа, мы, па сутнасці, адмовіліся ад душы, прадалі яе тагачасным заклікам і заклінанням шаманскай, чужой ідэалогіі.

Чалавек без душы — горш іржавага робата, ён, калі што і робіць,— робіць бяздумна, зацюкана, нятворча. А калі дадаць да гэтага, што бяздушны чалавек робіць яшчэ і пад вечным страхам,— можна сабе ўявіць, да якога заняпаду мы дайшлі. Нас апанавалі хваробы, катастрофы, голад, жорсткасць. Нас пачалі касіць эпідэміі, мор. Мы дэградыравалі і зніклі...

Ісаеў і Сухін ад жаху не маглі варухнуцца. Іван, прыйшоўшы ў сябе, ледзь чутна спытаўся:

— Ну а яны, тагачасныя вашы кіраўнікі, няўжо не разумелі, што быць творцам можа толькі свабодны, разняволены чалавек, пазбаўлены страху?

— Яны-то, магчыма, і ведалі гэта, але разумелі і тое, што свядомы, свабодны, творчы і забяспечаны чалавек будзе пазбаўлены залежнасці ад уладаў і ніколі не сагне каленяў перад дыктатам.

Ісаеў таксама пацікавіўся:

— Няўжо ўсе падпарадкоўваліся гэтай несправядлівасці? А інтэлігенцыя? А творчыя людзі?

— Былі такія, хто не забыўся пра свае карані, але яны забыліся пра другое. Забыліся, што трэба адкінуць уласныя амбіцыі і ратаваць сваю бацькаўшчыну. Яны грызліся паміж сабой за нейкія прэміі, за права ўзначальваць саміх сябе — за дробязі, не заўважаючы галоўнае. Гэта нагадвала дзяцей, якія сквапна вытрасаюць кішэні сваёй паміраючай маці і радуюцца — хто болей знайшоў медзякоў...

— А сюды?! Як трапілі вы сюды?! Дзе — Зямля! Дзе — Аскал!

— Душа, як і думка, здольна перамяшчацца ў прасторы імгненна. Варта толькі некаму пажадаць — і душа пераселіцца ў самую недасягаемую далеч... што і здарылася з намі.

— І хто пажадаў такое? Не вы ж самі? — спрабаваў удакладніць Іван.

— Гэта ва ўладзе толькі Бога! Ён, назіраючы за нашым духоўным і фізічным выраджэннем, рашыў, што мы не дастойныя той зямлі, ад якой адвярнуліся, і выбраў самую далёкую планету, куды і перасяліў нашы душы-прывіды. Гасподзь,у пакаранне, захаваў пры нас усю нашу тагачасную недарэчнасць і перанёс яе сюды.

— А падрабязней, што гэта за недарэчнасць? — спытаўся Ісаеў.

— Вы не бачылі нашу беднасць, якую мы працягваем ухваляць як нейкае эканамічнае дасягненне! Вы не бачылі нашы чэргі! Вы не спрабавалі пакаштаваць нашу каўбасу, ад якой сабакі дохнуць! Вы і не ўяўляеце нашу зашоранасць і даверлівасць! У нас тут пастаянныя сходы, галасаванні, рэферэндумы! Мы змагаемся за пераходны сцяг, за ганаровы вымпел, за грамату! Мы робім выгляд, што прымаем законы, а правіць сіла беззаконня! З намі — нашы хваробы: і фізічныя, і ма-

ральна-псіхалагічныя! Мы калісьці сваю годнасць, мову, духоўнасць і душу прамянялі на ўсё гэта. Забыўшыся, хто мы,— мы не маем мінулага, з намі толькі наша вечнае сучаснае — нашы пакуты...

Распавядальнік сціх і апусціў галаву. Было відаць, што кожнае слова аддавалася яму болем.

— А мова? Што ў вас за мова такая? Я не бачу ёй лагічнага тлумачэння,— асцярожна загаварыў Іван.— Вы і гэта мова — штосьці ненатуральнае, супярэчлівае, іншароднае...

Алесь не адказаў і яшчэ ніжэй апусціў галаву. Іван зразумеў, што гэта, магчыма, самы вялікі грэх кожнай сумленнай пераселенай душы.

— А дзе выйсце? — занепакоена спытаўся Ісаеў.— Чым вам можна дапамагчы?

Алесь горка ўсміхнуўся:

— Дзе выйсце?.. А выйсце, здавалася б, вельмі простае: тая душа, якая ўспомніць, дзе пачатак яе роду, якая атуліць сябе адвергнутымі святынямі, якая шчыра пакаецца перад сабой і Богам, тая душа зробіцца нябачнай і знойдзе ўпакаенне на зямлі сваіх продкаў — і мучэнні скончацца...

— Няўжо так складана ўспомніць сваё мінулае і пазбавіцца ад пакутаў? — не вытрымаў Ісаеў.

— Каб гэта было так проста, большасць даўно б перасялілася ў вечную благадаць. Нават душы тых, хто калісьці збіраўся выратаваць нацыю ад слепаты, працягваюць і тут дзяліць прэміі і званні, не жадаюць саступіць лідэрства адраджэнства свайму паплечніку. Душы толькі тых нямногіх, хто ў свой час не раздваіўся, не зламаўся, пакояцца на адвечнай Радзіме ў згодзе з Богам і сабой.

— Мы не гісторыкі,— вінавата прызнаўся Іван,— тут патрэбны спецыяліст у сваёй галіне. Абяцаем, што, вярнуўшыся на Зямлю, дакапаемся да вашага роду-племені і неяк перададзім вам...

— О не! Гэта не дапаможа! Мы павінны самі ці ўратавацца, ці працягваць вечныя пакуты... Толькі самі...

Далей гаворка не складвалася. Усе разумелі, што пасля галоўнага і балючага распытваць сёння пра іншыя дробязі было б нетактоўным.

* * *

Прыкладна праз два тыдні аўтаномны блок сувязі на капсуле прыняў сігнал падлятаючага да планеты Аскал касмічнага карабля-выратавальніка.

Узрушаныя Ісаеў і Сухін перадалі адказ, назваўшы свае каардынаты, і папярэдзілі калег, каб не садзіліся на планету.

У сумнага Алеся не было прычын для радасці, бо новыя сябры і цікавыя субяседнікі збіраліся пакінуць яго назаўсёды, а наперадзе чакалі яго абраныя некалі ім пакуты.

Калі аднойчы касмічны карабель завіс над скалой і прыняў на борт капсулу з двума астранаўтамі, Алесь стаяў і плакаў — пакуты працягваліся.

Якое ж было Алесева здзіўленне, калі капсула з адным Іванам вярнулася назад і села побач з ім.

— Вы нешта забыліся? — пацікавіўся Алесь.

— Сядай! — раптоўна паказаў Іван на свабоднае месца.

— Не! — рашуча адказаў Алесь.— Перасяленне душы тэхнічнымі сродкамі немагчыма. Толькі тут і толькі мы самі! Вы бяссільныя дапамагчы нават аднаму мне...

— Ты не зразумеў! — засмяяўся Іван.— Сядай, давязеш мяне на карабель, а сам з капсулай вернешся назад. Душа павінна лётаць — вось табе і крылы! Хутчэй сядай!

— Не,— сумна адказаў Алесь,— у сапраўднай душы павінны быць свае крылы, узрошчаныя верай і праведнасцю, узнёсласцю і духоўнасцю яшчэ пры жыцці... Дзякуй! Вы і так шмат зрабілі для мяне, вы страсанулі і вывелі маё існаванне са стану змярцвелага сну... Шчаслівай дарогі, і няхай абміне вас тое бяспамяцтва, якое напаткалі мы...

Вяртаючыся дамоў, Іван Сухін не адчуваў ні радасці адкрыцця новай планеты, ні радасці хуткай сустрэчы з родным домам, бо недзе там, на маленькай планеце Аскал, мільёны чалавечых душаў пакутуюць і мітусяцца ў пошуках упакаення і боскай благадаці.

ЗМЕСТ

АПАВЯДАННІ

АПОВЕСЦІ

Давідовіч С.

Д 13 Душы маёй бяссонніца: Замалёўкі, апавяданні, аповесці.– Мн.: Маст. літ., 1999.– 254 с., іл.

ISBN 985-02-0167-3.

Кніга прозы вядомага паэта і мастака вызначаецца заглыбленасцю ў жыццёвыя факты, цікавымі самабытнымі характарамі і вобразамі, метафарычнай мовавю, непаўторнасцю замалёвак краявідаў роднай аўтару Лагойшчыны.

Творы аўтара – гэта непадробная жыццёвая праўда, пададзеная праз прызму шчырага і светлага позірка падлетка, якому шмат давялося перажыць у пасляваенную галечу і нішчымніцу.

УДК 882.6-3
ББК 84(4Беи)6

Літаратурна-мастацкае выданне

ДАВІДОВІЧ
Сяргей Фёдаравіч

ДУШЫ МАЁЙ БЯССОННІЦА

Замалёўкі, апавяданні, аповесці

Рэдактар *І. І. Кананові*ч. Мастак *С. Ф. Давідовіч*. Мастацкі рэдактар *М. Я. Шкурпіт*. Тэхнічны рэдактар *Т. М. Сокал*. Карэктары *Я.А. Бебель, Л.А. Дзядзюля*. Камп'ютэрная вёрстка *Л. С. Зубец*.

Падп. да друку 03.12.99. Фармат 84x108 $^{1}/_{32}$. Папера афс. № 1. Гарнітура Тып Таймс. Афсетный друк. Ум. друк. арк. 13,44. Ум. фарб.-адб. 13,86. Ул.-выд. арк. 14,45. Тыраж 2000 экз.

Зак. 4078.

Выданне набрана і зверстана на настольна-выдавецкай сістэме.

Выдавецкае дзяржаўнае прадпрыемства «Мастацкая літаратура» Дзяржаўнага камітэта Рэспублікі Беларусь па друку. Ліцэнзія ЛВ № 3 ад 19.11.97. 220600, Мінск, праспект Машэрава, 11.

Аддрукавана з арыгінал-макета заказчыка на ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга паліграфкамбінаце ВГП імя Я. Коласа. 220005, Мінск, Чырвоная, 23.